

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 2410-4094

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 1(27)

Частина 1

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 2410-4094

SHEVCHENKO STUDIES

Collection of scientific papers

Issue 1(27)

Part 1

Збірник присвячено актуальним проблемам шевченкознавства, зокрема стилю, поетики, рецепції творчості, мови і перекладу.
Для науковців і шанувальників творчості Тараса Шевченка.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	Чернецький Віталій, д-р філософії, проф., Президент Наукового товариства імені Шевченка (США)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Бігун Ольга, д-р філол. наук, доц. (Україна); Боронь Олександр, д-р філол. наук, старш. наук. співроб. (Україна); Вільна Ярослава, д-р філол. наук, проф. (наук. ред.) (Україна); Гнатюк Лідія, д-р філол. наук, проф. (Україна); Грицик Людмила, д-р філол. наук, проф. (Україна); Гудима Анна, канд. філол. наук, асист. (Україна); Голетіані Ліана, д-р філософії, проф. (Італія); Дель Гаудіо Сальваторе, д-р філософії, габ. проф. (Італія); Задорожна Світлана, канд. філол. наук, доц. (Україна); Задорожна Людмила, д-р філол. наук, проф. (Україна); Миронова Валентина, канд. філол. наук, доц. (Україна); Назаренко Михайло, канд. філол. наук, доц. (Україна); Павлишин Марко, д-р філософії, проф.-емерит (Австралія); Пассія Радослав, д-р філософії, провід. наук. співроб. (Словаччина); Радишевський Ростислав, акад., д-р філол. наук, проф. (Україна); Романенко Олена, д-р філол. наук, доц. (Україна); Сахно Богдана, канд. філол. наук (відп. секр.) (Україна); Семенюк Григорій, д-р філол. наук, проф. (Україна); Сліпушко Оксана, д-р філол. наук, проф. (заст. голов. ред.) (Україна); Шкандрій Мирослав, д-р філософії, проф.-емерит (Канада)
Адреса редколегії	Навчально-науковий інститут філології 6-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601 ☎ (38044) 239 34 30 e-mail: shevchenko.center@gmail.com web: http://shz-st.knu.ua
Затверджено	вченою радою ННІ філології 15.10.24 (протокол № 2)
Зареєстровано	Міністерство юстиції України Свідоцтво про державну реєстрацію КВ №16157-4629 Р від 11.12.09
Атестовано	Міністерством освіти і науки України (категорія Б) Наказ № 491 від 27.04.23
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавництва	ВПЦ "Київський університет" 6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи не повертаються.

The collection of scientific papers is devoted to the issues of Shevchenko studies, adoption of creativity, language and translation.

For scientists and admirers of Taras Shevchenko's works.

EDITOR-IN-CHIEF	Chernetsky V., PhD, Prof., President of the Shevchenko Scientific Society (USA)
EDITORIAL BOARD	Bihun Olha, DSc (Philol.), Assoc. Prof. (Ukraine); Boron Oleksandr, DSc (Philol.), Senior Researcher (Ukraine); Del Gaudio Salvatore, PhD, Prof. (Italy); Goletiani Liana, PhD, Prof. (Italy); Hnatiuk Lidiia, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine); Hrytsyk Liudmyla, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine); Hudyma Anna, PhD (Philol.), Assist. (Ukraine); Myronova Valentyna, PhD (Philol.), Assoc. Prof. (Ukraine); Nazarenko Mykhailo, PhD (Philol.), Assoc. Prof. (Ukraine); Pavlyshyn Marko, PhD, Prof. (Australia); Passia Radoslav, PhD, Leading Researcher (Slovakia); Radyshevskiy Rostyslav, Active Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Dr Hab., Prof. (Ukraine); Romanenko Olena, DSc (Philol.), Assoc. Prof. (Ukraine); Sakhno Bohdana, PhD (Philol.) (editorial board members) (Ukraine); Semeniuk Hryhorii, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine); Shkandrii Myroslav, PhD, Prof. (Canada); Slipushko Oksana, DSc (Philol.), Prof. (vice-editor-in-chief) (Ukraine); Vilna Yaroslava, DSc (Philol.), Prof. (scientific editor) (Ukraine); Zadorozhna Svitlana, PhD (Philol.), Assoc. Prof. (Ukraine); Zadorozhna Liudmyla, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine)
Address	Educational and Scientific Institute of Philology 14, Taras Shevchenko blvd., Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 34 30 e-mail: shevchenko.center@gmail.com web: http://shz-st.knu.ua
Approved by	the Educational and Scientific Institute of Philology Academic Council 15.10.24 (Protocol № 2)
Registered by	the Ministry of Justice of Ukraine Certificate of state registration KB №16157-4629 P dated 11.12.09
Certified by	the Ministry of Education and Science of Ukraine (category B) Order № 491 dated 27.04.23
Founder and publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University" Certificate of entry into the State Register ДК № 1103 dated 31.10.02
Address	PPC "Kyiv University" 14, Taras Shevchenko blvd., Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

The authors of the published proceedings assume responsibility for the selection and accuracy of the given facts, citation, economics and statistics data, proper names and other information. The editorial board reserves the right to shorten and edit given materials. Manuscripts are not sent back.

Тетяна БЕЛІМОВА, канд. філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-7094-8460

e-mail: belimova.tetiana@knu.ua

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОЕТИЧНА ВІЗІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ВІД ШЕВЧЕНКА ДО СУЧАСНОСТІ

Вступ. Поетичне мистецтво здатне не лише чинити опір, формуючи власні наративи у протидії імперським, а й фіксувати головні історичні події, виконувати акумулятивну функцію та зберігати розрізнені фрагменти культурної пам'яті. Тарас Шевченко – митець, котрий першим указав на ворога – російський імперіалізм, окреслив головні координати народного супротиву. Сучасні українські поети розширили та доповнили художню парадигму, народжену Шевченковим словом.

Методи. У поданій статті було застосовано методи пост-колоніальних студій, студій пам'яті та студій травми.

Результати. У студії було окреслено головні наративи Шевченкового поетичного світу, що стали вибухово відірними стосовно колоніального стирання, цілеспрямовано впроваджуваного в Україні російською імперією. Шевченкові поетичні тексти оприявнили культурну пам'ять українського народу, вказали на непроминальні події в минулому. Поет підніс образ захисника-оборонця рідної землі, обезсмертивши імена багатьох українських героїв; відтак активізував поняття фами, пам'ятнику у слові тим, хто поклав життя у боротьбі за волю Батьківщини. У горнилі Шевченкового слова народилися імперативи, суть і значення яких із кожним поколінням українців лише посилювалися. Сучасні українські поети в умовах новітнього етапу антиколоніальної боротьби продовжили та розширили парадигму опору московитським загарбникам. На прикладі поетичних текстів В. Амеліної, І. Астапенка, Л. Горової, Г. Крук, А. Малігон, Н. Слободянюк та ін. спостережено розширення питома Шевченківського образу захисника рідної землі шляхом гендерного розширення, коли на захист України стало й жіноцтво; також завважено й інші трансформації традиційного уявлення про українського воїна-оборонця. Проаналізовано сучасні поезії, породжені

російсько-українською війною, які зафіксували невідомі до того в українській літературі травматичні стани перепроживання військових дій, окреслили комплекс Уцілілого. Серед невідомих раніше тем і образів, що їх було спостережено, – вимушене переміщення, загалом зображення українських біженців, яким вдалося виїхати з окупованих територій.

Висновки. Шевченків поетичний світ окреслив головні засади українського протистояння імперській політиці, зафіксував культурну пам'ять українців і започаткував своєрідний архів, де фама, пошана героїв, що поклали життя у боротьбі із загарбниками, посідає одне з центральних місць. Новітня російсько-українська війна спровокувала небачений супротив українського народу, що повною мірою відобразився в мистецтві, зокрема в поезії, продовжив і розширив Шевченкову, зосібна закладені в ній уявлення про оборонця рідної землі та ворога, що прийшов її спалюжити.

Ключові слова: імперія, колоніальна травма, опір, анти-колоніальний дискурс, російсько-українська війна.

Вступ

Україна в антиклоніальній боротьбі понад триста років. У гострих періодах протидії колоніальному стиранню (Достлева, 2023) наша Батьківщина воювала з російською імперією в різних її державних формаціях на полі бою. Російсько-українська війна має певну історичну тяглість і нині знову у своїй активній фазі. За своєю суттю збройне протистояння російській імперії, що веде Україна упродовж століть, є справедливим (згідно з концепцією *справедливої війни*, обґрунтованої Св. Августином та Св. Фомою Аквінським, коли санкція на вбивства можлива, аби припинити вбивства). Ідеться про відстоювання права на життя та власну ідентичність, непорушність кордонів та цілісність територій, що належать українському народу, а в останньому часі й про активну протидію геноциду, урбациду та екоциду. Мистецька рефлексія на такий мілітарний, ледь не перманентний стан українського народу, відобразилася в багатьох художніх практиках, чільне місце серед яких посідає поезія. Тарас Шевченко – митець, котрий першим указав на ворога – російський імперіалізм, що заповзвся поглинути Україну, привласнити її територію і духовну та матеріальну

спадщину, а її народ піддати агресивній, примусовій русифікації. Задовго до окреслення та вивчення проблеми колоніального захоплення сусідніх націй, послідовно здійснюваного спершу російським царатом, пізніше – Радянським Союзом, поет інтуїтивно відчув підневільний статус України, указав на поневолювача та зафіксував пов'язані з цим головні фрагменти національного архіву, які існували на рівні колективної пам'яті.

Мета статті полягає у студіях поетичних текстів Тараса Шевченка та сучасних українських письменників (зосібна йдеться про творчість В. Амеліної, І. Астапенка, Л. Горової, Г. Крук, А. Малігон, Н. Слободянюк та ін.), які відображають головні моменти російсько-української війни (образ ворога, духовна та фізична протидія українського народу колоніальному стиранню та новітній окупації, фіксація колоніальної травми та пережиття катастрофічного досвіду війни тощо).

Огляд літератури. Культурна пам'ять нагадує, по-суті, безперервний процес видобування із колективного умовного схрону значимих фрагментів минулого й перетворення їх на певні "точки фіксації" (Assman, 2008), які своєю чергою оприявнюються в текстах, зображеннях, ритуалах та творять поле стабільності для народу, уможливають його самопізнання та самопрезентацію (Ассман, 2014). Із такого погляду, Тарас Шевченко став першим митцем, який окреслив межі національного архіву, фактично створив поетичну мапу пам'яті українського народу; сучасні митці фіксують меморіальні колективні кластери зараз, у режимі "наживо" творять новий культурний відбиток України, трагічно спотворений російським повномасштабним вторгненням. Ідеться про нову фазу антиколоніальної боротьби та героїчний спротив українського народу фізичному та ментальному знищенню.

Розуміння колоніалізму, зокрема, російської його форми, іще не усталене, адже багато присутніх проблем лишаються не розв'язаними. Е. Томпсон у своїй основоположній праці "Трубадури імперії: російська література і колоніалізм" слушно зауважує: "У західному світі постколоніалізм асоціюється перш за все з проблемами расизму, заморськими завоюваннями, тому на Російську імперію, що вела експансіоністську політику стосовно найближчих сусідів, у цьому аспекті дослідники не звертали

достатньої уваги" (Томпсон, 2006, с. 20). Питання російського колоніалізму у всіх його проявах, зокрібна й коли йдеться про антигуманні військові кампанії, довгий час було винесене за дужки постколоніальних студій. Е. Томпсон фактично першою порушує це наукове "табу" та називає головні прикмети російської колоніальної експансії, а художню практику, утворену імперією означає колоніальною, такою, що стала одним із інструментів тотальної насильницької русифікації та нівелювання та знецінення національному (у нашому випадку – українського) ества. Дослідниця стверджує, що "російська література брала участь у цьому процесі, впроваджуючи на завойованих територіях наратив російської присутності і витісняючи з цих територій їхню власну історію та письменство, що мали для них важливе значення" (Томпсон, 2006, с. 21). Розвиваючи цю думку, дослідниця завважує, що війни імперії із завоювання сусідніх народів та агресивного привласнення їх територій, а також духовного, історичного та культурного спадку були не лише етапами колоніального стирання, а й водночас процесом гуртування для тих, кого намагалися знищити: "Схоже, що головну роль у формуванні національної ідентичності відігравали війни, незалежно від того, як вони закінчувалися: перемогою чи поразкою. Пам'ять про ці війни облагороджувалася, коли їх описували етнічні еліти. Такі опрацювання сприяють формуванню горизонтальної та вертикальної етнії, а отже, і почуття належності до нації, але породжені ними форми поведінки помітно різняться" (Томпсон, 2006, с. 31–32). У випадку оприявлення війни як справедливої та виправданої протидії російському колоніалізму Шевченкова поезія та тексти, що пізніше розвинулися в її річищі, фіксує головні моменти, важливі для народного самоусвідомлення. Перепроживання російської військової кампанії, руйнування духовних підвалин нації, її святинь, стирання пам'яті про героїзм і звитягу пращурів – увесь катастрофічний досвід українського народу, переплавлений у горнилі поетичних рядків, "<...> надає доступ до нового типу історичної події, до виникнення історії катастроф, що вимагає зсуву в розумінні, а також безпрецедентних дій та реакцій" (Карут, 2022, с. 14). Поезія про імперіалістичну російсько-

українську війну трансформує національну травму у своєрідний "пам'ятник" / "місце пам'яті" / "меморіал". І Шевченкову, і сучасну українську поезію із такого погляду можна розглядати як механізм, що переводить катастрофічне пережиття російського військового вторгнення, минулого і сучасного, у площину словесного проговорення. Поетичне мистецтво не лише сприяє ословесненню травми, а й ретельно занотовує окремі пам'ятні фрагменти, які поступово наповнюють сторінки національного архіву. Передусім ідеться про *фаму* – військову славу полеглих, відображену в мистецтві у трикомпонентній структурі: "<...> видатні справи, пам'ять про них і пам'ять нащадків" (Ассман, 2014, с. 45). Поняття *фами* стосується передусім пам'яті як певної структури, здатної зберігати важливу інформацію задля передачі наступним поколінням. Ідеться про національний міф, який висуває на передній план народних героїв. Це звитяжні особистості, воїни, які боронили свою Батьківщину, поклали життя за неї. *Фам* є невід'ємною частиною культурного архіву кожного народу, адже пам'ять про оборонців рідного краю, безжальних месників дбайливо зберігається, передається з покоління в покоління.

Усі наведені механізми та категорії, відображені в Шевченкових поетичних текстах, вже докладно описали українські літературознавці. Зокрема, Н. Чамата (Чамата, 2014), спираючись на думки інших дослідників (серед інших – І. Дзюба, Ю. Івакін, Ф. Пустова), цілком слушно окреслює Шевченкову оцінку імперського завоювання Кавказу в його однойменній поемі: "<...> Шевченкове сприймання та художнє осмислення подій кавказької війни цілком випадали з панівної на першу половину XIX століття у Росії літературної традиції, що ідеологічно спиралася на офіційну версію підкорення Кавказу і була зорієнтована на підтримання шовіністичного духу в російському суспільстві" (Чамата, 2014, с. 99). Дослідниця поділяє розмежування у сприйнятті імперського завоювання Кавказу тогочасною російською літературою, що його обґрунтував І. Дзюба, загалом пристає на таку думку. Ідеться про "<...> кілька ліній у розробці кавказької теми російською літературою. Ключові з них: 1) беззастережна глорифікація політики імперської експансії як

прогресивного, історично детермінованого акту (Г. Державін, В. Жуковський, М. Язиков, О. Хом'яков, Ф. Тютчев); 2) суперечливе трактування кавказьких подій, спричинене протиборством у свідомості митця великодержавницького мислення та гуманістичної і демократичної настроєності (О. Пушкін, О. Грибоєдов); 3) початок публічного осуду російської військової експансії проти Кавказу, викриття загарбницької сутності колонізаційних походів (різною мірою О. Бестужев-Марлінський, О. Полежаєв, особливо М. Лермонтов, Л. Толстой)" (Чамата, 2014, с. 99). Т. Шевченко відчував набагато глибше за імперських письменників, які лише починали прозрівати, суть кавказького питання, суть царської колонізаторської політики. У той час як Україна вже понад століття перебувала в колоніальному підневільному статусі, нескорений Кавказ боровся із російськими загарбниками. Військова кампанія із завоювання Кавказу тривала з 1763 по 1864 рр. та протікала із різною інтенсивністю та наслідками для народів, що його населяли. Шевченко прозорливо та інтуїтивно відчув, що питання волі українського та грузинського, чеченського та інших кавказьких народів перебуває в одній площині, тому-то він гаряче підтримував поневолених, солідаризувався з ними, виступав від їхнього імені. Такий антиколоніальний дискурс у поезії Т. Шевченка, окрім уже наведених дослідників, був об'єктом студій Ю. Барабаша (Барабаш, 2004), П. Іванишина (Іванишин, 2008), Г. Клочка (Клочек, 1998), В. Шевчука (Шевчук, 2001) та ін.

Поетична візія нинішнього етапу російсько-української війни (2014–2022 рр.) в сучасній українській поезії вже була об'єктом дослідження українських літературознавців – Н. Герасименко (Герасименко, 2017), О. Деркачової (Деркачова, 2017), Ю. Коваліва (Ковалів, 2022), Б. Пастуха (Пастух, 2016), Я. Поліщука (Поліщук, 2016), О. Пухонської (Пухонська, 2022) та ін. Водночас вірші, що постали після 24 лютого 2022 р., потребують подальшого дослідження. Фактично ще не були об'єктом літературознавчих студій, надто ж коли вести мову про компаративне зіставлення з поетичним світом Т. Шевченка.

Ю. Барабаша (Барабаш, 2004), П. Іванишина (Іванишин, 2008), Г. Клочка (Клочек, 1998), В. Шевчука (Шевчук, 2001).

Методи

У поданій статті застосовано методи постколоніальних студій, студій пам'яті та студій травми.

Результати

Шевченкове поетичне слово виникає тоді, коли українська нація входить у стадію тривалого колоніального стирання. У цей час, як вважає російський царат, в Україні подолано основний опір і здатність до збройної боротьби. Замість фізичного нищення відтак розгортається потужна кампанія із духовного нівелювання та агресивного переписування історичної пам'яті цілої нації. Російсько-українська війна набуває нових форм, коли українській народ піддано тотальній русифікації й фактично позбавлено права на самовираження. Єдиний шлях самозбереження – це погляд у минуле й послідовне розкопування, вивільнення себе, власне українського ества із псевдоісторичних лабетів, що їх накидає імперія. У таких умовах народ або змушений був би розчинитися у шовіністичному морі окупації, або знайти адекватну протидію колонізаторській політиці. І таке духовне опертя, і перший інтелектуальний бій російському імперіалізму дав своїм поетичним словом Т. Шевченко. Саме Шевченкова поезія воскрешає культурну пам'ять та окреслює історичне минуле України, а найголовніше, нагадує людові про його ж споконвічну звिताгу, честь і доблесть, високі лицарські пориви, окреслює образ народного месника – оборонця рідної землі. Один за одним виникають вагомі твори, пов'язані з історичними реаліями та подіями (поєми "Гайдамаки", 1841; "Великий льох", 1845; вірші "Холодний Яр", 1845; "Стоїть в селі Суботові", 1845; "Розрита Могила", 1843 та ін.), які нівелюють і спростовують плекані царатом наративи (Пушкінська "Полтава", 1829 – прикметний приклад того, як імперія знеславила національного героя України, спаллювала історію колонізованих нею ж сусідів, фактично нищачи українську фаму та перетворюючи її на карикатуру). Шевченкові поетичні імперативи, що з'являються в цей час, стають крилатими – український народ сприймає їх за власні слова. Саме такими є поетичні рядки із "Холодного Яру", адресовані псевдоісторикам, які бралися на імперський лад переписувати українське минуле, зокрема

"визначати" місце в ній гайдамаків та їхню роль у боротьбі із поневолювачами: "Брешеш, людоморе! / За святую правду-волю / Розбойник не стане, / Не розкує закований / У ваші кайдани / Народ темний, не заріже / Лукавого сина, / Не розіб'є живе серце / За свою країну" (Шевченко, 2021, с. 203).

Поет плекає образ народного месника, захисника та оборонця рідної землі, творить українську фаму – пам'ятник у слові тим, хто поклав життя за Батьківщину. Шевченкові герої – Іван Гонта та Максим Залізняк, Тарас Трясило та Іван Підкова, Северин Наливайко та Павлюга. Це ті постаті, на які український народ може взоруватися, у них також і духовне опертя для подальшої боротьби, адже обов'язково "і повіє огонь новий / З холодного яру" (Шевченко, 2021, с. 203). Не так однозначно схвально Т. Шевченко сприймає й трактує постать гетьмана Богдана Хмельницького: "Ой Богдане! / Нерозумний сину! / Подивись тепер на матір, / На свою Вкраїну, / Що, колишучи, співала / Про свою недолю, / Що, співаючи, ридала, / Виглядала волю. / Ой Богдане, Богданочку, / Якби була знала, / У колисці б задушила, / Під серцем приспала" (Шевченко, 2021, с. 125). Постать Хмельницького, з огляду на подальшу долю України, оцінено скоріше в негативному ракурсі, а рішення про військовий союз із московитами, що пізніше перетворився на колоніальне ярмо, викликає лише гнів та осуд. Водночас поет довершує культивоване роками народне ставлення до козацтва – лицарства зброї та духу, викінчує у слові військову фаму всім оборонцям України, формує рамку сприйняття народного захисника. У Шевченковому поетичному світі остаточно кристалізується й оприявнюється філософія опору загарбникові: ким би не був окупант – польським шляхтичем чи московитським азіатом, український народ боротиметься з ним. Смерть на полі бою, у боротьбі за волю своєї Батьківщини – почесна, гідна уславлення через роки та століття, і народ зберігає у своїй пам'яті пам'ять про них. Поет бережно розкопує ці колективні спогади, обрамлює їх у власне поетичне слово, воскрешає в дивовижних за силою звучання творах та обезсмерчує для прийдешніх поколінь. Так у горнилі поетичних рядків народжується новітня українська міфологія.

Образ ворога-московита, загарбника, що послідовно впроваджує окупаційну політику, цілком виразний у художньому світі Т. Шевченка, хоча поет не завжди номінує його напряму, як, наприклад, в імперативному початку поеми "Катерина". У цьому творі поет наказує співвітчизникам: "Кохайтесь, чорнобриві, / Та не з москалями" (Шевченко, 2021, с. 23), маючи на увазі не лише фіксацію образу Чужого та заборону на стосунки із ним. Передусім ідеться про викриття поневолювача, котрий із позицій колонізатора оцінює українське жіноцтво, шукає шляхів скористатися із юності та вроди. Сьогодні можна розтлумачити такий поетичний дороговказ не лише як пряму й беззастережну інвективу, а й як застереження, адже подальший текст поеми окреслює неможливість кохання та рівноправних стосунків між колонізатором і тубількою. Саме ця парадигма накладає на дівчину штамп ужиткової речі / тимчасового захоплення, бо вона належить до нації підкорених, унеможливорює інше сприйняття та відмінний фінал. Жодних сентиментів, співчуття або милосердя тубілка не викликає в колонізатора, бо це не вкладається в парадигму, котру вже встигла виплекати імперія, і де, відповідно до опозицій, що згодом сприйматимуться за канонічні, усе, що належить до колонії включно із її народом, піддається профанації, знецінюється і протиставляється позірно істинному й лжевисокому імперському. Конфлікт колонізатора / колонізованої зримо проступає в діалогах, звичаях, ритуалах, зрештою, у самопрезентації героїв, що уособлюють два протилежні світи, котрі перебувають у стосунках підпорядкування та нав'язаної несправедливої ієрархії. По суті, ця колоніальна драма лише ілюструє те, що поет і так знає на рівні розуму та відчуває на рівні серця: Україна у підневільному стані, її народ піддається обструкції, має або асимілюватися із поневолювачами, або жити на маргінесі із позірним збереженням національної ідентичності.

Від розвінчання романтизованого образу москаля, нав'язаного мілітарними дискурсами імперії, котра у такий спосіб глоризувала власну загарбницьку політику та намагалася надати їй сенсів, Т. Шевченко переходить до сатиричного розвінчання самої сутності царату у поемі "Сон (У всякого своя доля)" (1844). Іронічне та викривальне вістря поеми спрямоване проти самої

сутності імперії. Чітке розмежування імперського та колоніального світів відбувається на всіх рівнях, починаючи з мови, коли поет передає діалог русифікованого українця та ліричного героя, що опинилися поруч в імперській столиці ("...аж землячок, / Спасибі, признався, / З циновими гудзиками: / «Де ты здесь узаявся?» / «З України». – «Так як же ти / Й говорить не вмієш / По-здешньому?» – «Ба ні, – кажу, – / Говорить умію, / Та не хочу»." (Шевченко, 2021, с. 138) – ця макаронічна мова якнайповніше окреслює травму добровільного колоніального упокорення, коли крізь слова чужої мови проростають успадковані від батька й матері, що їх слід свідомо зректися), і закінчуючи зображенням колонізованого, уярмленого українського села на тлі ідилічної природи та розтлінного, ураженого імперською пихою північного міста із його убогими краєвидами. У Шевченковому визначенні "Сон" – це комедія, а отже, авторові вільно у сміховому ключі зображати задумане. Поет фактично перевертає нав'язану імперську парадигму, де все, що проголошене високим і ціннісним демаскується засобами сміху: цариця не ідеал краси і вроди, а схожа на бідолашну тварину і зовні, і за розумовими здібностями; "батюшка цар" – самодур та обмежений сатрап; "високе чиновництво" – підлабузники і блюдолизи. Моральним взірцем поруч із такими "імперськими достойниками" виступає простий український народ, затаврований згідно із колоніальними матрицями і зведений до тваринного рівня. Т. Шевченко у "Сні", спираючись не ревізію національного архіву, здійснену в інших поетичних творах, перекодовує реальність, звільняючи її від імперських міфологем. Дійсність, підсвічена сатиричними променями Шевченкового слова, постає у всій своїй убогій нищості, замаскованій "потьомкінським фасадом". Такого нищівного удару імперія поетові не пробачила...

На найвищий рівень духовного опору Т. Шевченко підноситься у своєму "Заповіті", який можна тлумачити прямим дороговказом і заклик до дії. Поет прозорливо передбачає, що "<...> Встане Україна. / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти!..." (Шевченко, 2021, с. 183). Імперативи "Заповіту" звучать як прямий заклик до дії: "поховайте та вставайте / Кайдани порвіте. / І вражою злою

кров'ю / Волю окропіте" (Шевченко, 2021, с. 215). Т. Шевченко свідомий своєї місії, знає про силу свого поетичного слова та його вплив на українців, передчуває він і свій передчасний ухід, проте вважає, що жертва не буде марною, адже лише вона спроможна розбудити народ.

Неоголошена РФ повномасштабна війна в лютому 2022 р. спричинилася до небувалого піднесення українського ества, що майже миттєво породило новий поетичний дискурс. Професор київського університету Ю. Ковалів так пояснює це явище: "Потужне піднесення мобільного жанрово-родового утворення зумовлене появою після 24 лютого психотипу пасіонарія, який, живлячись історичною й етноментальною пам'яттю, мотивовано чинить історично виправданий спротив московському агресору, захищаючи свій дім, свою родину, свою землю, людську й національну гідність. Він став головним ліричним героєм сучасної поезії, серед авторів якої чимало воїнів ЗСУ, ТрО, госпітальєрів, волонтерів, а також вигнанців й очевидців всенародного випробування на межі життя і смерті завдяки героїчному чину і через страждання" (Ковалів, 2022). Поетичні тексти про війну 2022–2023 рр. постають миттєво – як своєрідна мистецька рефлексія і фіксація нової воєнної реальності. Вони засвідчують формальні та тематичні новації, відповідні сучасним реаліям, коли порівнювати їх зі зразками класичної Шевченкової поезії про російсько-українську війну, що вже набула статусу канонічної. Ідеться також і про відмінні жанрові та тематичні пласти: *окопна лірика та поетичний репортаж із фронту, біженська поезія, оповідь уцілілого / постраждалого, філософська медитація* та інші гатунки – у традиційному римуванні чи верлібрах. Найчастіше таку поезію автори розміщують у соцмережах, часом не лише самі поети, а й прості користувачі записують відео із цими текстами та викладають у тіктоку або ютубі (іноді такі відеотексти набирають тисячні перегляди, стають "вірусними"). Також уже усталилася практика, коли поетичний твір стає піснею, а потім і хітом. Сучасні українська поезія про російсько-українську війну є не лише текстом, а й *медійним контентом*, що обумовлює її високу популярність та впізнаваність, і в цьому вона наближається до

тієї сили впливу на український народ, що його мали свого часу й Шевченкові поетичні рядки, котрі постали зовсім в іншій епосі та за відмінних історичних обставин, проте без яких годі було б уявити всю подальшу боротьбу України за волю та незалежність.

Виплеканий у Шевченковому поетичному світі образ захисника у сучасній художній візії набуває цілком питомих реальних рис українського воїна ЗСУ або ж добровольця, парамедика, того хто протистоїть новітній колонізації, зупиняє окупанта та виганяє його з рідної землі. Одна із найвідоміших сучасних поеток Галина Крук серед тих, хто творить свою поезію всупереч усім трагічним обставинам, фіксує нову воєнну реальність, приміряє до неї знайомі слова, котрі враз набули нових значень і сенсів. Вірші Г. Крук про російсько-українську війну стали не лише особистою рефлексією авторки, а й поетичним свідченням про злочини рашистського режиму. Майже відразу після повномасштабного вторгнення, 2022 р., поетичні тексти Крук вийшли в Дубліні в англійському перекладі (ідеться про колективну антологію "INVASION. Ukrainian Poems about the War" (INVASION, 2022), до якої увійшли твори п'ятдесяти п'яти авторів різних генерацій, що презентують усі регіони України). В одному зі своїх поетичних текстів поетка окреслює війну очима воїна ЗСУ, розкриваючи читачеві внутрішній світ захисника та фіксуючи його думки і враження від бою: "перехресний, як рима, вогонь, охолонь, перестань. / каса звуків і букв розлетілась від першого БУКа / вивчив назви рослин по прильотах – Піон і Тюльпан / Гіацинт і Гвоздика, смертельна неначе гадюка" (Крук, 2022). Очевидно, неназваний поеткою боєць зовсім молодий, адже його вчорашній шкільний чи університетський досвід корелює з побаченим і почутим на полі бою, де, цілком імовірно, він опинився вперше. Страх від перехресного вогню накладається на здобуті зовсім недавно знання про перехресне римування, що може вказувати на фах воїна. Назви рослин бійцеві доводиться вчити по-новому, укладаючи геть відмінні конотації в імена прекрасних весняних квітів. Цей дисонанс годі осмислити чи вкласти в якусь логічну парадигму, як, власне, і саму сутність війни. Вірш завершується трагічною констатацією смерті

неназваного бійця: "перелітні, як птахи, снаряди лягають в поля, / у футбольні шкільні, де пронизливо пахне травою / сонця м'яч золотий бачить, як учорашнє хлоп'я / пробиває іще за своїх, але вже – поза грою" (Крук, 2022). Авторка так само накладає рамку шкільного побуту на цю фінальну сцену, окреслює смертельну сутність воєнного протистояння, його безглуздість не лише для світу природи, а й загалом для стану всіх речей на землі. Припущення про юний вік безіменного захисника, що його можна зробити спершу, Крук підтверджує фінальними рядками, називаючи свого героя "учорашнім хлоп'ям". Авторка описує картину війни із підкресленою відстороненістю – як позбавлений емоційного сприйняття відеофіксатор – за допомогою коротких, уривчастих, немов постріли, речень. Такий спосіб зображення підкреслює трагічність подій, унаочнює криваві жертви, що їх сплачує український народ за власну свободу й водночас формує фаму, словесний меморіал воїнові-захиснику Батьківщини – нашому сучасникові, який протиставляється загарбникові. Український вояк піднесено прекрасний у фінальній сцені свого життя: його думки світлі, презентують його духовний досвід, не закаляний ненавистю та атавізмом руйнації, як це властиво рашистським окупантам.

Тематичне розширення традиційно окресленого образу українського захисника в Шевченковій поезії можна спостерігати і в інших сучасних авторів. Так, відомий український письменник Ігор Астапенко у своєму вірші "Штаб" змальовує тероборонців – звичайних хлопців, чоловіків, що добровільно стали на захист Батьківщини. Стилїстика твору, коли автор зумисне пише всі слова з маленької літери, наближає його до графіті чи повідомлення в месенджері, позбавленого формальностей правопису – воно лише констатує факти та події, ретранслює інформацію про них далі. На авансцені твору п'ятеро чоловіків – саня, андрюха, сірий, іван та ліричний герой, від імені якого розгортається поетична оповідь. Астапенко, хоч і вдається до описовості, яка межує з побутовою, насправді розгортає свій твір у метафоричній площині: "саня ніколи не бачив моря. / ніколи в житті. уявіть!" ; "андрюха постійно важко зітхає. / вдивляється в свій калаш. / він все життя присвятив заводу і має

дай-боже стаж. / тепер заводу нема. розбили. / в андриюхи двоє малих. / у нього у вухах дзвенить метал. я чую його. я звук."; "у сірого в роті червона прима. він курить дві пачки в день. / я бачу як страх білосніжним димом виходить з його легень" (Астапенко, 2022). За допомогою таких простих, але семантично вичерпних характеристик, автор доносить до читача думку про те, що перед ним зовсім не-герої, а звичайні хлопці, що прийшли із мирного життя на війну. Семантика народного захисника уточнюються, позбувається свого легендарного ореолу, властивого оборонцям, увіковіченим у Шевченковому слову. Воїни в поетичному творі І. Астапенка максимально близькі до своїх реальних прототипів із їхніми земними емоціями – бояться, лютують, мріють, прагнуть мирного життя. Постать поета без імені виразно автобіографічна: у ліричному внутрішньому монолозі скріптор, дійшовши до самопрезентації, зізнається, що не може розказати побратимам, що пише вірші, адже кому "вони зараз тре"? / візьмуть не дай бог ще назвуть поетом. мені не на руку це. / кому зараз так ось візьмеш і плюнеш поезією в лице?" (Астапенко, 2022). Ці звичайні чоловіки складають "штаб" тероборони – центр прийняття рішень. Саме вони, а не політики, беруть на себе відповідальність за долю власної країни.

Схожу думку про "негероїчних героїв" утверджує у своєму вірші й Таня Власова. Поетка також, як і Астапенко, імітує внутрішнє мовлення – промовляє від імені простого воїна ЗСУ: "Я не кіборг – я вчитель історії. / багато читав про війни. / Тут таких, як я, – тисяч сто. / І їм дуже хочеться бути вільними" (Власова, 2022). Обидва твори окреслюють важливий кластер національної пам'яті: новітній етап російсько-української війни в Україні має загальнонародний характер, ледь не кожен хоче долучитися до захисту рідної землі, тому твори, що підхоплюють і розвивають наративи боротьби за волю та захист рідної землі від загарбника, набувають великої популярності. Комунікація із масовою свідомістю не завжди відбувається на рівні класичного виміру художнього тексту. Набагато швидше і легше новітня поезія війни поширюється через соцмережі. Про це свідчить, наприклад, велика кількість відеороликів, зроблених на слова обох

згаданих творів: у соцмережах "Ютуб" та "Тікток" на запит "штаб" та "я не кіборг" випадає чимало відео, записаних на твори Астапенка та Власової – як від професійних акторів, так і від простих користувачів, переважно школярів та студентів (текстові повідомлення із цими ж віршами вочевидь не поширилися б так швидко). Обидві поезії імітують монолог, написані зі збереженням особливостей усного мовлення, звертань до невидимого адресата, що робить їх максимально простими для сприйняття і що можна тлумачити як своєрідний поетичний посил майбутнім поколінням, котрі через сотні років будуть по-новому прочитувати та розшифровувати ці тексти.

Прикметною рисою великої війни в Україні є також значна кількість жінок і серед воїнів ЗСУ, і серед добровольчих батальйонів, і звісно, серед госпітальєрів та волонтерів. Українська жінка іде на війну, аби пліч-о-пліч із чоловіком боронити рідну землю, так з'являється і новий поетичний образ – визволительки, оборониці та месниці за рідний край. Це також засвідчує світоглядну зміну, базовану на переосмисленні традиційних гендерних ролей. Наталія Слободянюк у своєму вірші "Королева кришталева" фіксує цей важливий момент гендерного розширення образу захисника із привнесенням до його конотацій інших сенсів: колективна пам'ять поруч із традиційним чоловічим портретом тепер зберігатиме і жіночий, говоритиме і про захисницю. Слободянюк підносить свою героїню, наділяє високим статусом, надихається сама і надихає читачів (це є цілком виправданим із огляду на глоризацію тих, хто кладе своє життя на захист і оборону рідної землі: "Королева кришталева / ходить у броні. / Королева з міста Лева / зараз на війні. // Комусь квіти, в когось свято / і життя без меж. / А вона із автоматом /в вихорі пожеж" (Слободяник, 2016). Авторка вдається до оригінальної метафорики, розбудовує образні ряди на поєднанні непоєднуваного ("кришталь / броня", "війна / свято", "квіти / автомат"), де все підводить читача до головної антитези: жінка, яка має давати життя, змушена його відбирати на війні; тендітна жінка ("королева кришталева") бере до рук зброю задля захисту й оборони рідної землі від загарбників. Ідеться про трансформації, що їх не міг передбачити Т. Шевченко,

коли створював своїх героїв – оборонців та захисників рідного краю. Новий виток історії пропонує власні, відмінні від попередніх рішення, одним із яких є й дотримання гендерного балансу серед українських захисників, що фіксує і сам народ на рівні колективної пам'яті, і його поети на рівні фіксування національного архіву.

Потужний пласт колективної пам'яті українців про велику війну відобразився в поезії, автори якої описують катастрофічні зміни мирного життя після 24 лютого 2022 р. Цей художньо осмислений сучасний досвід розвиває та збагачує міфологеми Шевченкового поетичного світу, де було зображено страждання простих українців від гніту словом, котрий у багатьох своїх творах зобразив простих українців, що потерпали від імперської сваволі та недолугого царського владарювання. Нині російська недоімперія, позбавлена реальної влади над Україною, прагне фізично знищити її народ, зруйнувати міста й села, забруднити воду й повітря, ґрунти. Першою ж метою окупантів є геноцид, а урбацид та екоцид – допоміжні. За офіційною статистикою ООН (записка від 9 березня 2023 р.), у ході російського повномасштабного вторгнення в Україні загинуло 8 тисяч 173 цивільних українців і 13 тисяч 620 було поранено. Причиною загибелі більшості цивільних (94 %) стала вибухова зброя із великою зоною ураження. Ще 6 % загинули через міни та вибухонебезпечні предмети. Досі невідомо, скільки українців загинули у практично зруйнованих Маріуполі, Бахмуті, Сєвєродонецьку, Лисичанську, Попасній та інших містах сходу та півдня України. Усі без винятку українці стали заручниками путінського режиму, коли навіть у тилових областях України не можна почуватися в безпеці, адже одна із цілей загарбників – терор мирного населення через масовані ракетні та бомбові удари. Вікторія Амеліна, українська письменниця, яка загинула внаслідок ракетного удару по Краматорську 27 червня 2023 р., у своєму вірші окреслила цю ситуацію трагічної приреченості: "з днем пам'яті та примирення / повітряна тривога / пройдіть в укриття, українці / всі інші можуть продовжити / говорити / ніколи знову" (Амеліна, 2022). Авторка апелювала до цивілізованого світу, який давав гарантії із захисту Україні під

час ядерного роззброєння, але не спромігся бодай захистити мирні міста й села від ракетних ударів. Описане у вірші – це реальність для багатьох українців сьогодні, коли час, за який вони зможуть спуститися до укриття, дорівнює збереженому життю. Імовірність влучання у цивільних дуже висока. Часом складається враження, що вбивати мирних людей в Україні високоточними ракетами, вартість яких складає мільйони доларів, становить особливе надзавдання геноциду, що його планомірно здійснює путінський режим. У самої письменниці, на жаль, не було часу та можливості спуститися в бомбосховище, відтак написано нею рік тому можна сьогодні тлумачити як прозорливе передбачення власної долі. "Повітряна тривога по всій країні, – писала в іншому своєму вірші Амеліна. – Так наче щоразу ведуть на розстріл / Усіх / А цілять лише в одного / Переважно в того, хто скраю / Сьогодні не ти, / відбій" (Амеліна, 2022). Поетка окреслювала ірраціональний страх, котрий народився в українському суспільстві під звуки сирен повітряних тривог, і пам'ять про який, очевидно, відкладеться на генетичному рівні та передаватиметься із покоління до покоління. Загроза фізичного знищення, безвихідь і приреченість – відчуття багатьох українців, які безпомилково відчитала Амеліна, стали рокованими для неї самої, окреслили її трагічну долю. Сама авторка стала тією, "хто скраю", наступною серед невинних жертв терористичного путінського режиму. Не лише Вікторія Амеліна, а й багато інших українських авторів говорять від імені *Уцілілого*. Цей новоутворений кластер колективної пам'яті відображається в сучасному мистецтві, зосібна і в поезії, творить парадигму нескореності імперії.

У поетичному вимірі, що корелює із російсько-українською війною, народжується іще один образ, незнаний раніше в українській літературі. Ідеться про художню презентацію біженця, вимушеного шукача тимчасового прихистку, який, звичайно ж, невідомий поетичному світу Т. Шевченка, породжений реаліями повномасштабного вторгнення. Знана українська поетка Анна Малігон у своєму вірші "Пташка (Летіла пташка зеленим коридором)" змальовує апокаліптичну картину початку 2022 р., коли відбувалася масова евакуація українців із

загрожених або вже й окупованих територій (текст увійшов в англійському перекладі до вже згаданої антології "INVASION. Ukrainian Poems about the War"). Авторка не дає своїм героям імен, не називає конкретних міст, коли змальовує побачене й почуте під час змушеного виїзду з України. Натомість Малігон удається до узагальнень, оперує метафорами та символами. Так, біженка, що покидає рідний дім, перетворюється на Пташку: "Летіла пташка зеленим коридором / несла у дзьобику кілька слів іноземних / кілька гілочок на нове гніздо" (Малігон, 2022). Оповідь масштабується, бо сприймається із висоти пташиного лету, що надає поетичному тексту Малігон універсального звучання. Читач розуміє, що страшні події у зеленому коридорі, яким українці намагалися виїхати із окупованих росіянами територій, могли відбутися будь-де – і в Бучі, і в Херсоні, і в Маріуполі. Авторка обертає свою оповідь навколо трьох жіночих образів: окрім Пташки, у творі ще з'являються Дівчинка-семилітка та Мадонна із дитям – усі вони зображені в русі, під час жажливої утечі з рідного дому, котрий окупований загарбниками і перестав виконувати свою захисну функцію. Прикметно, що у творі зображено дитину, котра несвідома того, що відбувається, імітує дорослі інтонації: "Дівчинка-семилітка заспокоювала kota: / Сиди, коте, тихо, їж мало, / ми за тиждень повернемось / ...У торбині з цибулею прогризена дірка / страшне котяче мовчання" (Малігон, 2022). Поруч із дівчинкою-біженкою зображено і матір із дитям, яким довелося пройти всі кола пекла окупації, поки вирвалися на свободу (у поетичному світі Шевченка такий образ має наскрізний універсальний характер, адже поет не втомлюється підносити материнство, оспівувати жінку з дитям хоча й у зовсім інших історичних та соціальних обставинах). Авторка розкажує історію біженки з немовлям дуже лаконічно, скупими мазками накреслює те, про що не хочеться згадувати: "Їх було троє і ні в кого не вийшло – / від злості вирвали з вух сережки – / Мадонна з перев'язаною головою / годує сина із пляшечки / Молоко пропало / зате живі" (Малігон, 2022). Авторка відтворює традиційне уявлення про українську біженку як про матір, що рятує своїх дітей. Цим мотивом "Пташка" засвідчує інтермедіальний зв'язок із відомим

полотном Марини Соломенникової "Українська Мадонна", що набуло неабиякої популярності не лише в українській, а й у світовій спільноті, і також має цікаву інтермедіальну історію. Андраш Фьолдеш, знаний угорський фотограф, перебував у Києві в перші дні повномасштабного вторгнення і фіксував побачене. Саме він зробив фото Тетяни Близняк, молодой матері із немовлям на руках, котра ховалася у столичній підземці під час повітряної тривоги. Фьолдеш опублікував фото в інстаграмі та назвав "Мадонна з київського метро"¹. Пізніше ця світлина облетіла всі новинні пабліки, тим самим засвідчивши трагічний вимір, що його зазнало українське суспільство під час російської збройної агресії. Саме це фото надихнуло Марину Соломенникову, художницю з Дніпра, написати власне полотно². Дивовижним є також і той факт, що вже із картини Соломенникової перемалювали ікону та розмістили її в одному з храмів Неаполя, де схема Київського метрополітену віддає золотистим і творить своєрідний німб навколо голови зображеної матері. Малігон по-своєму, у властивій їй метафоричній манері інтерпретує образ української Мадонни, вплітаючи в особисті історії фрагменти апокаліптичної реальності, яку приніс із собою в Україну "руський мир", від якого годі порятунку, адже "зелений коридор стає червоним" (Малігон, 2022). Загальновідомі численні факти, коли російські військові розстрілювали задалегідь визначені шляхи евакуації, масово убиваючи простих українських громадян. Так, на Житомирській трасі (М06), поблизу Києва, російські військові зі своїх позицій із 4 по 25 березня 2022 року розстріляли 10 транспортний засобів, унаслідок чого 13 людей загинули³. І це лише єдиний із безлічі схожих за своїми жорстокістю і маніакальним бажанням нести смерть злочинів рашизму. Такі масові вбивства мирного населення в Україні мають бути озвучені скрізь – у всьому світі, зокрема, і засобами поезії, яка найшвидше знаходить шлях до розуміння, сприйняття та усвідомлення трагічних подій.

¹ https://www.instagram.com/visitukraine_/p/CbcFUPYrI8b/?img_index=1

² <https://www.radiosvoboda.org/a/kyivivska-madonna-z-metro/31831196.html>

³ <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-regions/3646947-v-ukraini-vstanovili-osobi-rosian-aki-rozstrilali-avtokolonu-na-zitomirskij-trasi.html>

Горе від споглядання сплюндрованої батьківщини неосяжне, біль за тисячами вбитих співвітчизників неможливо висловити жодними словами. Свідомість відмовляється приймати нові й нові жертви неоголошеної російської війни в Україні, метою якої є банальне загарбання нових територій. На зміну болю приходить ненависть до окупантів, які посягнули на споконвічне право кожного народу мирно жити на власній землі. Так у колективному підсвідомому народжується лють, що виринає на поверхню численними мемами, віршами, піснями, сенс яких зводиться до побажання смерті ворогам, і це, безумовно, є ще одним пунктом перетину Шевченківської поетичної парадигми й щойно утвореної в текстах багатьох сучасних авторів. За останні два роки сформувався цілий пласт сучасного українського фольклору (*інтернетлору*), коли імена авторів часом губляться, а найбільш влучні меми чи тексти живуть своїм власним життям. Однією із найприкметніших робіт такого плану є вірш-замовлення Лесі Горової "Враже", що став у виконанні гурту "Енжі Крейда" народною піснею⁴. Горова у своєму творі імітує мову народного замовлення, прадавнього прокльону, спрямованого на позбавлення ворога сили та прикликання його смерті. Такий пристрій часто міг поширюватися і на кривих рідних ворога – батьків, дружину, дітей: "Сію тобі в очі, сію проти ночі / Буде тобі, враже, так, як відьма скаже <...> Скільки зробиш, враже, кроків по Вкраїні / Стільки твого ляже роду в домовині <...>" (Горова, 2022). "Враже" побудований на повторах, що відтворюють прадавню ритуальну формулу, згідно з якою прокльон проговорювали тричі або й сім разів поспіль. Магія праукраїнців була тісно пов'язана з календарним хліборобським циклом, тому Горова розпочинає свій твір із умовного засіву, коли все, і навіть прокльон, треба плекати, ростити, щоб потім зібрати багатий і щедрий урожай. Водночас прадавня магія має набути викінченої словесної формули, яка також, вибудовувалася за

⁴ https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=cdEEffF7_rU

певним ритуалом, згідно з яким слово, вимовлений прокльон слід було підтвердити. Горова наслідує таку народнопоетичну традицію: "Слово моє липке, слово моє кріпке / <...> Буде тобі, враже, так, як Відьма скаже!" (Горова, 2022). Поруч із Відьмою, яка робить ворогові замовляння на смерть, авторка розміщує всіх жіночих представниць роду – дівчину, дружину, матір, дитину: усі жінки роду на чолі з Відьмою проклинають ворога.

Горова поділилася в одному інтерв'ю, що вірш "Враже" написала в чорні дні новітньої української історії, коли після деокупації Київщини відкрилася страшна правда про звірства окупантів у Бучі, Ірпені, Бородянці, Гостомелі, Мощуні, Милі, Стоянці та в інших містах і селах, де майже два місяці російські військові катували і вбивали мирне населення. Вірш народився як своєрідний акт психотерапії. Проговорення негативних емоцій в часи війни відгукнулося багатьом українцям, тим паче, що Горова говорить від імені всього жіноцтва України. Так магічний фрейм відьминоного замовляння на смерть розширюється до небувалих масштабів, сягає загальнонародного звучання та значення.

Пісня "Враже" набрала на ютубі за два роки більш ніж 23 мільйони переглядів, що свідчить не про кровожерливість українців, а про розпач, відчай і зневіру, які компенсаторно витісняються люттю та іншими негативними емоціями. Інстинкт самозбереження налаштований так, що коли живу істоту намагаються знищити, вона спроможна звільнити приховані до того ресурси, аби уникнути смерті. Таким ресурсом для багатьох українців, котрі не можуть долучитися до збройного протистояння окупантам, стали або донати, або ж словесні прокльони в бік загарбників, що отримало втілення в новітній творчості, зокрема і в інтернетлорі. Із такого погляду "Враже" Горової актуалізує давній фольклорний жанр, поєднує сучасних українців із їхніми пращурами, які вірили у силу словесного замовлення, у силу прокльону, надавали їм магічного значення, і водночас перегукується із Шевченковим поетичним словом, яке також нещадно таврувало ворогів України та її народу.

Дискусія і висновки

Сучасна війна в Україні, по суті, у центрі Європи, обернулася трагедією для українського народу, катастрофою світового масштабу, засвідчила крах цивілізаційних цінностей, неспроможність упередити загарбницькі інтереси колишньої імперії в її нестямному прагненні захопити сусідні території. Водночас ця війна, як тепер бачиться, стала логічним виплодом амбіцій недоімперії у сусідній державі, що впродовж віків впроваджувала політику підкорення та загарбання народів, котрим не пощастило межувати з агресоркою. Шевченків поетичний світ окреслив головні засади протистояння України імперській політиці, зафіксував культурну пам'ять українців і започаткував своєрідний архів, де фама, пошана героїв, що поклали життя у боротьбі із загарбниками, посідає одне з центральних місць. Новітня російсько-українська війна спровокувала небачений супротив українського народу, що повною мірою відобразився в мистецтві, зокрема в поезії, продовжив і розширив Шевченкову парадигму, зосібна закладені в ній уявлення про оборонця рідної землі та ворога, що прийшов її спалювати. Завдяки сучасним технологіям, силі інтернету та соціальних мереж новітні поетичні тексти війни відразу стають *інтерактивними* та так само популярними, як і свого часу Шевченкові твори. Вірші війни з'являються у віртуальному просторі та живуть як окремі, незалежні від авторів тексти. Ця сучасна українська поезія межує з фольклором, може бути покладена на музику та стати хітом, фактично народною піснею (приклад "Враже" Лесі Горової & гурт "Angy Kreyda"), що свого часу відбувалося і з "Кобзарем", проте зовсім інакше технічно, зважаючи на інші можливості та обставини. Нерідко прості користувачі соціальних мереж декламують на камеру рядки поезії про війну або монтують відео із тематичними рядками та заливають такі ролики на тіток чи ютуб. Часом такі відео стають "вірусними", перетворюються на флешмоби ("Штаб" Ігоря Астапенка, "Я не кіборг" Тані Власової). Вірші війни миттєво *перекладаються* іноземними мовами разом із повідомленнями із фронту та свідченнями очевидців із місць російських терактів. Так, вірші "Штаб" Ігоря

Астапенка, "Враже" Лесі Горової, "Пташка" Анни Малігон перекладені багатьма мовами, увійшли до вітчизняних та зарубіжних антологій. Проте значення цих творів передусім у тому, що вони фіксують травму пережитого війни та творять фаму полеглих у боротьбі за свободу рідної землі – саме ця функція зближує сучасну поезію із Шевченковою. Фрагменти колективної пам'яті назавжди застигають у поетичному слові, і така мистецька рефлексія формує ще один вимір українського архіву, надійний схрон, де зафіксовано досвід сучасників для прийдешніх поколінь.

Внесок авторки: окреслено перетин Шевченкового поетичного слова, яке зафіксувало протистояння українського народу колоніальній політиці, послідовно здійснюваній у російській імперії, із сучасним поетичним дискурсом, який миттєво відреагував на повномасштабне російське вторгнення в Україну в лютому 2022 р., розширив і доповнив національний архів.

Список використаних джерел

- Амеліна, В. (2022). *Неначе в мову влучив снаряд: Добірка віршів Вікторії Амеліної про війну*. <https://pen.org.ua/nache-u-movu-vluchyv-snaryad-dobirka-virshiv-viktorii-amelinoi-pro-vijnu>
- Асман, А. (2014). *Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті*. Ніка-Центр.
- Астапенко, І. (2022). *Вірші про війну*. <https://war-art.mkip.gov.ua/?p=111>
- Барабаш, Ю. (2004). *Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націєсофська парадигма*. Видавничий дім "Києво-Могилянська академія".
- Власова, Т. (2022). *Я не кіборг*. <http://ukrainka.org.ua/node/4716>
- Герасименко, Н. (2017). "Блокпост": рядки, мов постріли. *Слово і Час*, 2, с. 84–87.
- Горова, Л. (2022). *Враже*. <https://www.kislorod.org.ua/bude-tobi-vrazhe-tak-jak-vidma-skazhe-genialnij-virsh-vid-ukrainki-stav-hitom/>
- Деркачова, О. (2017). (Не)війна як маркер "свого" і "чужого" в новітній українській поезії. *Слово і Час*, 7, 17–31.
- Достлева, Л. Колоніальне стирання. У *Український Деколоніальний Глосарій*. <https://decolonialglossary.com.ua/colonial-erasure-uk>
- Іванишин, П. (2008). *Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка*, С. Маланюка, Л. Костенко. Академвидав.
- Карут, К. (2022). *Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічного досвіду*. Дух і Літера.
- Клочек, Г. (1998). *Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація*. Освіта.

Ковалів, Ю. І. (2022). *Кілька штрихів до сучасної лірики під обстрілами*. <http://bukvoid.com.ua/events/culture/2022/07/05/112454.html>

Крук, Г. (2022). *Перехресний як рима вогонь*. <https://www.facebook.com/halyna.kruk/posts/pfbid0LVy6qHiXDg19uBsSbTaxHd5nw6DTaNu2p6xS2T5oExdGz9oFW84DCeX4f9GPLGREl>

Маліхон, А. (2022). Malihon, Anna. *Virshi viyny*. URL: <https://www.lvivpost.net/kultura/n/48319, 2022>.

Пастух, Б. (2016). *Метафізика страждання у "Віршах з війни" Бориса Гуменюка*. *Дивослово*, 9, 55–58.

Поліщук, Я. (2016). *ARS MASACRAE, або про те, чи є поезія на війні*. *Слово і Час*, 7, с. 3–11.

Пухонська, О. (2022). Oksana. *Поза межами бою. Дискурс війни в сучасній українській літературі*. Дискурс.

Слободянюк, Н. (2016). *Королева кришталева ходить у броні*. <https://vikna.tv/styl-zhyttya/virshi-pro-vijnu-yak-gymuvannya-pidtrymuje-ukrayinskyj-bojovuj-duh/>

Томпсон, Е. М. (2006). *Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм*. Основи.

Чамата, Н. (2014). *Лірика Тараса Шевченка. Аналізи й інтерпретації*. Видавничий дім "Кисво-Могиланська академія".

Шевченко, Т. Г. (2021). *Кобзар*. ВД "Школа".

Шевчук, В. О. (2001). "Святий Чигирин": Бачення української історії в поезії Тараса Шевченка. У Шевчук, В. О. *"Personae verbum" (Слово іночасне): Розмисел*. Твім інтер.

Assmann, J. (2008). Communicative and Cultural Memory. In Astrid, E., Ansgar, N. (Hg.). *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook* (pp. 109–118). https://archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/1774/1/Assmann_Communicative_and_cultural_memory_2008.pdf

INVASION (2022). *Ukrainian Poems about the War*. SurVision Books.

References

Amelina, V. (2022). *As if a shell hit the language: A selection of poems by Viktoriia Amelina about the war*. <https://pen.org.ua/nache-u-movu-vluchyv-snaryad-dobirka-virshiv-viktorii-amelinoi-pro-vijnu> [in Ukrainian].

Asman, A. (2014). *Spaces of Remembrance. Forms and Transformations of Cultural Memory*. Nika-Centre [in Ukrainian].

Assmann, J. (2008). Communicative and Cultural Memory. In Astrid, E., Ansgar, N. (Hg.). *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook* (pp. 109–118). https://archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/1774/1/Assmann_Communicative_and_cultural_memory_2008.pdf

Astapenko, I. (2022). *Poems about the War*. <https://war-art.mkip.gov.ua/?p=111> [in Ukrainian].

Barabash, Y. (2004). *Taras Shevchenko: the imperative of Ukraine. Historical and Nationalist Paradigm*. Kyiv-Mohyla Academy Publishing House [in Ukrainian].

Caruth, C. (2022). *Hearing Trauma. Conversations with leading experts in the theory and treatment of catastrophic experience*. Dukh i Litera [in Ukrainian].

Gerasymenko, N. (2017). "Checkpoint": lines like shots. *Slovo i Chas*, 2, 84-87 [in Ukrainian].

Horova, L. (2022). *Enemy*. <https://www.kislorod.org.ua/bude-tobi-vrazhe-tak-jak-vidma-skazhe-genialnij-virsh-vid-ukrainki-stav-hitom/> [in Ukrainian].

Derkachova, O. (2017). (Un)war as a marker of "friend" and "foe" in contemporary Ukrainian poetry. *Slovo i Chas*, 7, 17-31.

Dostlieva, L. Colonial erasure. In *Ukrainian Decolonial Glossary*. <https://decolonialglossary.com.ua/colonial-erasure-uk> [in Ukrainian].

Ivanysyn, P. (2008). *National way of understanding in the poetry of T. Shevchenko, E. Malaniuk, L. Kostenko*. Akademvydav [in Ukrainian].

INVASION. (2022). *Ukrainian Poems about the War*. SurVision Books.

Klochek, G. (1998). *Taras Shevchenko's poetry: modern interpretation*. Osvita [in Ukrainian].

Kovaliv, Y. I. (2022). *A few touches to contemporary lyrics under fire*. <http://bukvoid.com.ua/events/culture/2022/07/05/112454.html> [in Ukrainian].

Kruk, H. (2022). *Cross as rhyme fire* [in Ukrainian].

<https://www.facebook.com/halyna.kruk/posts/pfbid0LVy6qHiXDg19uBsSbTaxHd5nw6DTaNU2p6xS2T5oExdGz9oFW84DCeX4f9GPLGREI>

Malihon, A. (2022). *Virshi vijnny*. URL: <https://www.lvivpost.net/kultura/n/48319>

Pastukh, B. (2016). The Metaphysics of Suffering in Borys Humeniuk's Poems from the War. *Divoslovo*, 9, 55-58 [in Ukrainian].

Polishchuk, Y. (2016). ARS MASACRAE, or whether there is poetry in war. *Slovo i Chas*, 7, 3-11 [in Ukrainian].

Pukhonska, O. (2022). *Beyond the battle. The discourse of war in contemporary Ukrainian literature*. Discourse [in Ukrainian].

Slobodianiuk, N. (2016). *The Crystal Queen walks in armour* [in Ukrainian].

<https://vikna.tv/styl-zhyttya/virshi-pro-vijnu-yak-rymuvannya-pidtrymuye-ukrayinskyj-bojovyj-duh/>

Thompson, E. M. (2006). *Troubadours of Empire: Russian literature and colonialism*. Osnovy [in Ukrainian].

Chamata, N. (2014). *The Lyrics of Taras Shevchenko. Analyses and interpretations*. Kyiv-Mohyla Academy Publishing House [in Ukrainian].

Shevchenko, T. H. (2021). *Kobzar*. Shkola Publishing House [in Ukrainian].

Shevchuk, V. O. (2001). "Holy Chyhyryn": The vision of Ukrainian history in the poetry of Taras Shevchenko. In *Shevchuk, V.O. Personae verbum (The Word is hypostatic): A reflection*. Tvim Inter [in Ukrainian].

Vlasova, T. (2022). *I am not a cyborg* [in Ukrainian]. <http://ukrainka.org.ua/node/4716>

Отримано редакцією журналу / Received: 20.06.24

Прорецензовано / Revised: 10.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

A POETIC VISION OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: FROM SHEVCHENKO TO THE PRESENT DAY

Background. *Poetic art can not only resist, forming its own narratives in opposition to the imperial ones, but also record major historical events, perform an accumulative function, and preserve disparate fragments of cultural memory. Taras Shevchenko was the first artist to point to the enemy, Russian imperialism, and to outline the main coordinates of popular resistance. Contemporary Ukrainian poets have expanded and supplemented the artistic paradigm born of Shevchenko's word.*

Methods. *The methods of postcolonial studies, memory studies, and trauma studies were applied in this article.*

Results. *The article outlines the main narratives of Shevchenko's poetic world, which became explosively resistant to the colonial erasure deliberately implemented in Ukraine by the Russian Empire. Shevchenko's poetic texts revealed the cultural memory of the Ukrainian people and pointed to the unforgettable events of the past. The poet elevated the image of the defender of the native land, immortalising the names of many Ukrainian heroes; thus, he activated the concept of the family, a monument in words to those who laid down their lives in the struggle for the freedom of the Motherland. In the crucible of Shevchenko's words, imperatives were born, the essence and significance of which only grew with each generation of Ukrainians. Contemporary Ukrainian poets have continued and expanded the paradigm of resistance to the Muscovite invaders in the context of the newest stage of the anti-colonial struggle. On the example of poetic texts by V. Amelina, I. Astapenko, L. Horova, H. Kruk, A. Maligon, N. Slobodianiuk, and others, the author observes the expansion of Shevchenko's image of the defender of the native land through gender expansion, when women also stood up for Ukraine; other transformations of the traditional idea of the Ukrainian warrior-defender are also noted. The author also analyses contemporary poetry generated by the Russian-Ukrainian war, which recorded previously unknown aspects of Ukrainian literature, especially when it comes to its classical dimensions, traumatic states of reliving the war, and outlines the Survivor complex. Among the previously unknown themes and images are forced displacement, in general, images of Ukrainian refugees who managed to leave the occupied territories and overcome the roads of death.*

Conclusions. *Shevchenko's poetic world outlined the main principles of Ukrainian resistance to imperial policy, recorded the cultural memory of Ukrainians, and created a kind of archive where fama, the honour of heroes who gave their lives in the fight against the invaders, occupies a central place. The latest Russian-Ukrainian war provoked an unprecedented resistance of the Ukrainian*

people, which was fully reflected in art, in particular in poetry, and continued and expanded Shevchenko's, in particular the ideas of the defender of the native land and the enemy who came to desecrate it.

Keywords: *empire, colonial trauma, resistance, anti-colonial discourse, Russian-Ukrainian war.*

Авторка заявляє, що конфлікту інтересів немає. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Олександр БОРОНЬ, д-р філол. наук, ст. наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0002-1014-2219

e-mail: ovboron@gmail.com

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
Київ, Україна

ВИПИСКИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ З ШЕВЧЕНКОВИХ ТВОРІВ: ШТРИХИ ДО КОМЕНТАРЯ

Вступ. Параметри обізнаності Лесі Українки з творчістю Тараса Шевченка, його роль у біографії письменниці не раз були предметом вивчення багатьох дослідників. Водночас при цьому деякі питання за браком надійних джерел залишаються не з'ясованими. Суттєвим збагаченням досі обмеженого матеріалу на цю тему стала цінна першопублікація за автографом у Повному зібранні творів у 14 томах виписок Лесі Українки з Шевченкової поезії. Бракує надійних підстав, щоб визначити час появи цих оліцевих нотаток навіть приблизно, адже поетеса зверталася до творів Шевченка доволі часто впродовж усього свого життя. Автор статті має на меті зробити окремі уточнення до коментаря у згаданому зібранні творів, а головне – спробувати з'ясувати, яким саме виданням Шевченкових творів користувалася поетеса.

Методи. Застосовано традиційні текстологічні прийоми опису та зіставлення.

Результати. Констатована в коментарі Повного зібрання творів Лесі Українки у 14 томах наявність розбіжностей між текстом виписок поетеси і сучасним академічним виданням творів Шевченка у 12 томах цілком закономірна, адже у XIX ст. упорядники видань ще не мали у своєму розпорядженні всіх відомих автографів та інших матеріалів. Не завжди вибір джерела основного тексту збігається з рішенням сучасних текстологів тощо. Водночас саме особливості цитованих текстів дають змогу виявити джерело виписок. Нотатки Лесі Українки зіставлено з текстами пражського видання "Кобзаря" 1876 року, женецького видання 1890 року, "Кобзаря" 1907 року.

Висновки. На підставі того, що цитати у виписках, послідовність творів, а також особливості правопису автографа

відповідають першій частині мініатюрного женеvського "Кобзаря" 1878 року в упорядкуванні Хведора Вовка, зроблено висновок, що саме це видання (або стереотипне 1881 року) і слід вважати імовірним джерелом нотаток Лесі Українки.

Ключові слова: автограф, цитата, повне зібрання творів, видання, "Кобзар".

Вступ

Постать Шевченка та його творчість посідали доволі помітне місце в житті Лесі Українки, певною мірою позначилися на її поезії, не кажучи вже про те, що вона присвятила видатному попереднику кілька промовистих віршів. Літературознавці не раз зверталися до вивчення параметрів цієї рецепції та інших дотичних питань (головнішу літературу див. (Шевченківська енциклопедія, с. 393), з останніх публікацій див. (Боронь)), проте рано вважати тему вичерпаною.

Суттєву лакуну в наших уявленнях про обізнаність Лесі Українки з доробком Шевченка заповнює нещодавня цінна першопублікація за автографом у Повному зібранні творів у 14 томах "[Виписок з творів Т. Г. Шевченка: "Сон" ("У всякого своя доля"), "Могила Богданова", "Бували війни й військовії свари", "Чигирине, Чигирине!", "Кавказ"]" (Українка Леся, 2021, с. 365–367). Оскільки назва рукопису редакційна, то варто було би вказати Шевченкові твори під авторськими заголовками: замість "Могила Богданова" мало би бути "Великий льох", не "Чигирине, Чигирине!" (у Лесі Українки – "Чигирин"), а "Чигирине, Чигирине...". У коментарі зайвим видається твердження: "Пропущені літери й слова відновлюються в квадратних дужках за контекстом" (Українка Леся, 2021, с. 511), бо таких вставок немає. Автограф не датовано (Українка Леся, 2021, с. 511). Бракує надійних підстав, щоб визначити час появи цих олівцевих нотаток бодай приблизно. Леся Українка зверталася до творів Шевченка доволі часто впродовж усього свого життя, зокрема ледь не щороку з нагоди його роковин, тож могла робити виписки в будь-який період.

Метою статті було з'ясувати, яким саме виданням користувалася поетеса, придивитися до того, які Шевченкові

рядки привернули її увагу. За спостереженням коментаторів, деякі уривки в записах Лесі Українки "мають суттєві відмінності" супроти тексту Повного зібрання творів Шевченка у 12 томах, тому для порівняння у примітках наведено відповідні фрагменти за академічним виданням, а відмінності підкреслено (Українка Леся, 2021, с. 511). Наявність розбіжностей цілком закономірна, адже у XIX ст. упорядники видань Шевченкових творів ще не мали у своєму розпорядженні всіх відомих автографів, авторизованих списків тощо. Не завжди вибір джерела основного тексту збігається з рішенням сучасних текстологів тощо. Водночас саме особливості цитованих текстів можуть вказати на джерело виписок.

Методи

Використано традиційні текстологічні прийоми опису та зіставлення.

Результати

У поемі "Сон" ("У всякого своя доля") Леся Українка виокремила кілька фрагментів. Із зачину твору виписала:

Той неситим оком
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину

(Українка Леся, 2021, с. 365).

Зі сцени біля палацу:

Аж злякався я... "Ура! ура!
Ура!" закричали.
"Цу-цу, дурні! схаменіться,
Чого се ви раді,
Що орете?" – "Экой хохол!
Не знает параду?
У нас парад. Сам изволит
Сегодня гуляти"

(Українка Леся, 2021, с. 365).

Очевидно, для пам'яті поетеса однією фразою фіксує дальший епізод твору: "Там же «землячок» «просвіщенний»" (Українка Леся, 2021, с. 365). З тексту після сцени "генерального мордобиття" вона виписує рядки, лапідарно пояснивши, з якого епізоду твору їх узято:

Після бійки: "Гуля наш
батюшка гуля! Ура, ура, ура-а-а-а..."
Тільки де-де православні
По кутках стогнали,
Та стогнучи, за "батюшку",
Господа благали

(Українка Леся, 2021, с. 365).

Леся Українка нотує ще один промовистий уривок:

Це той "Первий", що роспинав [sic!]
Нашу Україну,
А "Вторая" доканала
Вдову-сиротину.
Кати, кати, людоді!

(Українка Леся, 2021, с. 366).

Наступний епізод відтворює фразою: "Провиддя Полуботка і козаків, що погинули "на лінії", проклинають П. В." (Українка Леся, 2021, с. 366). "П. В." – це Петро великий. Насамкінець виписує уривок, якому дає підзаголовок "Про перевертнів":

П'явки, п'явки, може, батько
Остатню корову,
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови!
Україно, Україно!
Оце твої діти!

(Українка Леся, 2021, с. 366).

Як відомо, джерелом основного тексту поеми "Сон" ("У всякого своя доля") є чистовий автограф у рукописній збірці "Три літа" (Шевченко, 2001, с. 699), яка до 1907 року зберігалася в архіві департаменту поліції (фонд Третього відділу) (Шевченківська енциклопедія, с. 299). Поема поширювалася

в численних рукописних списках (Шевченко, 2001, с. 700). Уривок (рядки 75–156) опубліковано з цензурними купюрами в "Кобзарі" 1867 року. Повністю в Росії поему надруковано вперше у "Кобзарі" (1907) за редакцією Василя Доманицького (Шевченко, 2001, с. 701). Поетеса виписувала цитати за межами рядків 75–156, тож користувалася не виданням 1867 року. За винятком дрібних буквених різночитань її нотатки відповідають тексту "Кобзаря" за редакцією Доманицького (Шевченко, 1907, 166, 174, 176, 177, 180). До слова, у примітці в 14-томнику цитату з академічного видання Шевченка наведено неточно: має бути "горите" (Шевченко, 2001, с. 271), а не "горете" (Українка Леся, 2021, с. 511).

Далі Леся Українка під заголовком "Могила Богданова" виписала два фрагменти з епілогу до поеми-містерії "Великий льох", який тривалий час вважався окремим твором ("Стоїть в селі Суботові..."). Перший уривок:

Ото церква Богданова,
Там-то він молився,
Щоб москаль добром та лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не зовсім так сталося...

(Українка Леся, 2021, с. 366).

І ще один уривок трохи далі:

Олексіїв друже!
Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже. –
Кажуть, бачиш, що "все то-те
Таки і було наше,
А що ми тільки наймали
Татарам на пашу,
Та полякам...["] Може й правда!
Нехай і так буде!
Так сміються з України
Сторонні люди!

(Українка Леся, 2021, с. 366).

У виданні Доманицького вірш має назву "Суботів", з чого випливає, що поетеса зверталась до якогось іншого видання. Якщо дотримуватися логіки коментаторів, то у примітках 14-томника слід було відобразити різночитання в рядку 509: у виписці – "Не зовсім так сталось...", в 12-томнику – "Не так воно стало" (Шевченко, 2001, с. 327).

Далі у супроводі своїх слів "Нашадки аристократії укр." [sic!] вона занотувала з вірша "Бували війни й військовії свари..." два рядки: "Людськії шашелі. Няньки, / Дядьки отечества чужого!" (Українка Леся, 2021, с. 367).

Наступні дві виписки мають суттєві відмінності від прийнятого нині основного тексту відповідних творів. Перша – під назвою "Чигирин", тобто з вірша "Чигрине, Чигрине...":

За що боролись ми з ляхами!
За що ж ми різались з панами?
За що ж скородили списками
Татарські ребра!

(Українка Леся, 2021, с. 367).

З поеми "Кавказ":

Отам то милостиві ми
Ненагодовану і голу,
Застукали сердешну волю,
Та й цькуємо...

І вам слава, сині гори
Кригою окуті,
І вам, лицарі великі,
Богом незабуті!
Борітеся, поборете,
Вам Бог помагає,
За вас сила, за вас воля
І правда святая!

(Українка Леся, 2021, с. 367).

Назва першого твору, як і процитовані рядки обох фрагментів, у цілому збігаються з текстом другого тому празького видання "Кобзаря" 1876 року (Шевченко, 1876, с. 9, 56, 57), що його

упорядкував Хведір Вовк з допомогою Олександра Русова. Цей том уміщував безцензурні твори, однак, як відомо, зрештою обидва томи було заборонено до ввезення в Росію. Якщо в Лесі Українки "Борітеся, побороте", то у празькому виданні між словами тире, у цитаті в першому рядку в автографі випущено прийменник "ж", наявний у "Кобзарі", у третьому рядку він є в автографі, на відміну від згаданого видання.

Що ж до вже розглянутих фрагментів із поеми "Сон" (Шевченко, 1876, с. 12, 20, 24, 27), то вони за винятком дрібних відмінностей (у публікації виписок – "злякався я", у празькому "Кобзарі" – "злякався" і таке інше) теж відповідають тексту видання 1876 року. Скажімо, "Сам" Леся Українка підкреслює, у "Кобзарі" слово виділено розрядкою, і там, і там – "орете", "по кутках". Фрагмент "Стоїть в селі Суботові...", як і в автографі поетеси, подано під назвою "Могила Богданова" (Шевченко, 1876, с. 262), збігається й текст, окрім того, що у виписці – "Може й правда!", у "Кобзарі" – "Може й справді!" (Шевченко, 1876, с. 263). Збігається також цитата з вірша "Бували війни й військовії свари..." (Шевченко, 1876, с. 260). Втім, висновок про "Кобзар" 1876 року як джерело для виписок буде сумнівним, бо аналогічні тексти містить женецьке видання 1890 року (Шевченко, 1890, с. 14, 23, 26, 27, 30, 31, 236, 237, 11, 55, 56), яке ближче до автографа Лесі Українки в тому, що тут, як і в неї, слова "за "батюшку"", "Перший", "Вторая" взято у лапки (Шевченко, 1890, с. 26, 27), на відміну від празького "Кобзаря", де застосовано в цьому випадку розрядку.

Якщо звернутися до автографа Лесі Українки, то виявиться, що цитати з Шевченка занотовано драгоманівкою. До слова, у 14-томнику неточно відтворено фразу, про яку вже йшлося як про несуттєву розбіжність із виданням 1876 року: "Аж злякався я...". Насправді в автографі буквально: "Аж злякавсь" (Українка Леся. Виписки...). Цитати в автографі, саме така послідовність творів, особливості правопису цілком відповідають першій частині мініатюрного женецького "Кобзаря" 1878 року в упорядкуванні Вовка (Шевченко, 1878, с. 25, 42, 47, 49, 55, 60–64, 69, 76–78), надрукованого драгоманівкою. До появи видання був причетний дядько Лесі Українки Михайло Драгоманов (див. докладно (Дорошенко, с. 3–5)).

Висновки

Тож саме "Кобзар" 1878 року (або стереотипне видання 1881 року) і слід вважати імовірним джерелом виписок Лесі Українки. Однозначний висновок тут навряд чи можливий.

Подяки

Дякую молодшому науковому співробітнику відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України Богданові Цимбалу за надання фотокопії автографа Лесі Українки під час тривалої перерви в роботі читального залу.

Список використаних джерел

Боронь, О. (2023). Сучасники Лесі Українки про Тараса Шевченка в її житті. *Утвердження української національної ідеї у творчості і громадсько-політичній діяльності Лесі Українки, Олени Пчілки, Михайла Драгоманова та інших видатних особистостей України на теренах Волині-Полісся. Науковий збірник матеріалів Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (с. 8–15).* м. Звягель, Житомирської обл.

Дорошенко, В. (1942). *Женевське видання Шевченкових поезій.* Укр. видавництво.

Українка, Леся. (б. д.). [Виписки з творів Т. Шевченка]. *Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.* Ф. 2. Од. зб. 863.

Українка, Леся. (2021). *Повне академічне зібрання творів: у 14 т.* Т. 10 / ред. Ю. Громик; передм. О. Огнєва; упоряд. А. Радько, О. Огнєва, І. Біскуп та ін.; комент. О. Огнєва, В. Приймаченко, О. Романова та ін. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Шевченківська енциклопедія: в 6 т. (2015). Т. 6. НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка.

Шевченко, Т. (1876). *Кобзар з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина.* Nakładem kniżkupectví dra Grégra a Ferd. Dattla.

Шевченко, Т. (1878). *Кобзар.* Ч. 1. Печатня "Громади".

Шевченко, Т. (1907). *Кобзар.* Вид. "О-ва ім. Т. Г. Шевченка для вспомоществования нуждающимся уроженцам Юж. России, учащимся в высш. учеб. заведениях г. С.-Петербурга" та Благотвор. О-ва изд. общеполез. и дешевых кн. Книгопечатня Шмидта.

Шевченко, Т. (2001). *Повне зібрання творів: у 12 т.* Т. 1. Наукова думка.

Шевченко, Т. (1890). *Поезії, заборонені в Росії.* Укр. печатня.

References

Boron, O. (2023). Lesya Ukrainka's contemporaries about Taras Shevchenko in her life. *Establishment of the Ukrainian national idea in the works and social and political activities of Lesya Ukrainka, Olena Pchilka, Mykhailo Drahomanov and*

other prominent personalities of Ukraine in Volyn-Polissia region. Scientific collection of materials of the All-Ukrainian Scientific and Local Lore Conference (pp. 8–15). Zvyagel, Zhytomyr region [in Ukrainian].

Doroshenko, V. (1942). *Geneva edition of Shevchenko's poems*. Ukrainian publishing house [in Ukrainian].

Shevchenko Encyclopaedia. (2015). (Vols. 1–6, Vol. 6). NAS of Ukraine, Taras Shevchenko Institute of Literature [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (1876). *Kobzar with an appendix of memoirs about Shevchenko by Kostomarov and Mikeszyn*. Nákladem knihkupectví dra Grégra a Ferd. Dattla [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2001). *Complete works* (Vols. 1–12, Vol. 1). Naukova dumka [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (1878). *Kobzar*. Printing house 'Communities' [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (1907). *Kobzar*. Published by the Taras Shevchenko Society to help the needy natives of South. Russia, studying in higher ed. institutions of St. Petersburg and Charity Publishing House of general use and cheap books is the Schmidt printing house [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (1890). *Poems forbidden in Russia*. Ukr. printing house [in Ukrainian].

Ukrainka, Lesia. (n. d.). [Extracts from T. Shevchenko's works]. The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (Fund 2, Folder 863) [in Ukrainian].

Ukrainka, Lesia (2021). *Complete academic works* (Vols. 1–14, Vol. 10) Volyn National University [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 20.05.24

Прорецензовано / Revised: 12.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Oleksandr BORON, DSc (Philol.), Senior Researcher

ORCID ID: 0000-0002-1014-2219

e-mail: ovboron@gmail.com

Shevchenko Institute of Literature of the National Academy
of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

LESIA UKRAINKA'S EXTRACTS FROM SHEVCHENKO'S WORKS: TOUCHES TO THE COMMENTARY

Background. *The parameters of Lesia Ukrainka's familiarity with Taras Shevchenko's works and his role in the writer's biography have been the subject of study by many researchers. At the same time, some issues remain unclear due to the lack of reliable sources. The valuable first publication of Lesia Ukrainka's autograph extracts from Shevchenko's poetry in the Complete Works in 14 volumes was a significant enrichment of the still limited material on this topic. There are no*

reliable grounds for determining even approximately the time when these pencil notes appeared because the poetess referred to Shevchenko's works quite often throughout her life. The author of the article aims to make some clarifications to the commentary in the aforementioned collection of works, and most importantly to try to find out which edition of Shevchenko's works the poetess used.

Methods. Traditional textology methods of description and comparison are used.

Results. The discrepancies between the text of the poetess's extracts and the modern academic edition of Shevchenko's works in 12 volumes, stated in the commentary of the Complete Works of Lesia Ukrainka in 14 volumes, are quite natural, because in the nineteenth century the compilers of the editions did not yet have all known autographs and other materials at their disposal. The choice of the main text source does not always coincide with the decision of modern textual scholars, etc. At the same time, it is the peculiarities of the quoted texts that make it possible to identify the source of the extracts. Lesia Ukrainka's notes are compared with the texts of the Prague edition of 'Kobzar' of 1876, the Geneva edition of 1890, and 'Kobzar' of 1907.

Conclusions. Based on the fact that the quotations in the extracts, the sequence of works, as well as the peculiarities of the autograph's spelling correspond to the first part of the miniature Geneva edition of 'Kobzar' of 1878, compiled by Hwedir Vovk, it is concluded that this edition (or the stereotypical one of 1881) should be considered the probable source of Lesia Ukrainka's notes.

Keywords: autograph, quotation, complete works, edition, Kobzar.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Тетяна БРОВАРЕЦЬ, канд. філол. наук

ORCID ID: 0000-0003-1563-2572

SCOPUS ID: 57223885098

Web of Science ID: AAZ-9937-2021

E-mail: tetiana.volkovicher@gmail.com

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України, Київ, Україна

"Я АДНА РОСЛА БІЛИНОЧКА В ПОЛІ, ТА НЕДАВ МЕНІ БОГ НІ ЩАСТЯ, НІ ДОЛІ... БЕЗ ДОЛІ – ЯК КВІТКА В ПОЛІ...": ДО ПИТАННЯ КОНТАМІНАЦІЙ ШЕВЧЕНКОВИХ ПОЕЗІЙ У ВИШИТІЙ ЕПІГРАФІЦІ

Статтю присвячено питанню контамінацій фольклоризованих Шевченкових поезій в українській епіграфічній вишивці. Йдеться переважно про рушники кінця XIX – першої половини XX століття, протекстами вишитих написів яких були рядки з творів, які активно побутували в усній народній культурі. Джерельною базою дослідження є Інтерактивний електронний покажчик фольклорних формул (Епіграфічна вишивка) (<https://volkovicher.com/>; пароль: 2707), який був розроблений авторкою 2016 року та продовжує поповнюватися новими матеріалами донині. За цим Покажчиком, де виокремлені словесні та візуальні формули, типові для вишитої епіграфіки, легко пересвідчитися, що дуже багато вишитих текстів є фольклоризованими рядками з поезій Тараса Шевченка. Переміщуючись на вебсторінки конкретних рушників, можна також побачити, що більшість з них вишивалися не з одного твору, а одразу з кількох – зазвичай від двох до чотирьох – відтворюючись одночасно на одному текстильному предметі та відповідно становлячи один цілісний текст. У такий спосіб народжувалися нові фольклорні сюжети. Цікавою проблематикою, яка потребує глибшого наукового занурення, є питання особливостей контамінування, яке відбувалося в процесі вишивання рушників з написами. У пропонованій розвідці авторка розглядає вишиті вербальні контаміновані твори, складником яких є фольклоризовані поезії Кобзаря. Виокремлено три великі групи описаних зразків вишитої епіграфіки: 1) вишиті словесні тексти, які побудовані на контамінаціях суто Шевченкових поезій; 2) вишиті словесні тексти, де фольклоризовані рядки Шевченка поєднуються

з рядками інших авторів (або з тими, де авторство не встановлено); 3) вишиті словесні тексти, в основі яких є і контамінації кількох фольклоризованих творів Шевченка, так і інші типові формули епіграфічної вишивки (змішаний тип). Крім того, вказано різницю між прийомами тавтологічного та послідовного контамінування.

Ключові слова: Тарас Шевченко, поезії, епіграфічна вишивка, контамінації, фольклорні формули.

Вступ

Контамінації, пов'язані з творчою діяльністю Кобзаря (а також їхній зв'язок з фольклором), нерідко привертають увагу сучасних шевченкознавців. Це питання розглядають у різних дослідницьких аспектах. Наприклад, І. Сенько зауважує, що Шевченкові балади, подібно до народних, містять контамінації кількох мотивів (Сенько, 2014, с. 211). Н. Салтовська вказує на можливість контамінацій авторської афористики Т. Шевченка з народними пареміями (Салтовська, 2014, с. 18). А в статті С. Грици наведені приклади творів, де Кобзареві вірші контамінуються з народними піснями (Грица, 2013, с. 38). Цікавим є і розгляд контамінацій у розділі Н. Вишневської (за участю О. Правдюка) до Повного зібрання творів Т. Г. Шевченка у 12 томах (Київ, 2003), що присвячений усім відомим фольклорним записам, зробленим або безпосередньо Тарасом Григоровичем, або за його ініціативи. Важливо розуміти, що така діяльність, як фіксація народних текстів, нерозривно пов'язана з творчістю письменника. Зазвичай збережений ним фольклор – більшою або меншою мірою – згодом вплітається в канву його власних авторських творів. Відповідно, крім безперечної значущості фактичного збереження власне самих фольклорних одиниць, подібні записи, здійснені письменником (або ж іншими людьми на його прохання), слід ще й сприймати, за влучним висловом Н. Вишневської, як "цінний матеріал для осягнення творчої лабораторії поета" (Вишневська, 2003). Зокрема, у випадку збережених Шевченком народних пісень ідеться і про їхнє контамінування. При цьому Н. Вишневська розрізняє комбінації фольклорних одиниць, здійснених записувачами, та суто фольклорну "традицію поєднання в одне ціле двох пісень" (Вишневська, 2003).

Джерельна база

У цій статті пропоную розглянути ще один аспект, який досі не був предметом наукової зацікавленості, – особливості контамінацій у так званому письмовому або фіксованому (тут – вишитому) фольклорі, що утворився внаслідок фольклоризації творчості Тараса Шевченка та/або безпосередньо його постаті. Матеріалом для дослідження є зразки української епіграфічної вишивки (переважно кінця XIX – першої половини XX ст.), зібрані і систематизовані за відповідними вербальними та візуальними фольклорними формулами в *Інтерактивному покажчику фольклорних формул (Епіграфічна вишивка)* на власному сайті авторки (2016–2024).

Результати

Користуючись зазначеним онлайновим ресурсом, зокрема скролячи впорядковані за абеткою вербальні формули епіграфічної вишивки, які розташовані на вебсторінці "Вербальні формули", будь-який користувач, обізнаний бодай зі шкільних лав із Шевченковими поезіями, може легко пересвідчитися, що чимало з останніх уплелися в канву (і в буквальному, і в переносному значенні) українських рушників сторічної давнини.

Фактично спостерігаємо процес, зворотний до попереднього, що був описаний у розділі, присвяченому записам народної творчості, здійсненим Тарасом Шевченком або ж іншими збирачами на його прохання. Якщо в одному випадку помічаємо фольклоризм в авторській творчості, то в іншому – фольклоризацію авторської творчості. Не викликає сумніву, що остання суцільно побудована на фольклоризмах. Відповідно, в другому випадку спрацьовує так званий ефект бумеранга. Це значить, що фольклорний текст (в усній формі) потрапляє в авторську творчість (тут – поезії Тараса Шевченка), а згодом повертається в народну культуру (тут – у фіксованій формі, конкретно – у вишитій епіграфіці). До речі, явище бумеранга саме в українській епіграфічній вишивці вже показано (Волковічєр, 2019а, с. 3) – на прикладі колообігу текстів у народній та масовій культурі. Раніше йшлося про те, що підприємці другої половини позаминулого – початку минулого століття

друкували деякі популярні на той час фольклорні тексти (найчастіше – прислів'я, рядки з народних пісень тощо) у вигляді схем для вишивки хрестиком, а вишивальниці наносили їх на свої полотняні вироби (зазвичай – рушники), при цьому часто додатково видозмінюючи їх і по-різному комбінуючи. У такий спосіб відбувався круговий шлях фольклорної одиниці: народна культура → масова культура → народна культура. Під час цього процесу фольклорний твір неодмінно зазнавав змін – більших або менших (які могло бути не завжди видно неозброєним оком, але все ж таки вони неодмінно були, оскільки вже сам факт зміни контексту не міг не відобразитися на смислових відтінках тексту, призводячи до його (хай і ледве помітної) модифікації). Пропоную застосувати цю аналогію і для демонстрації проходження фольклорної одиниці крізь перо письменника та подальше її повернення у своє природне народне середовище.

Якщо ретельно вивчимо всі наявні на цей день у Показчику словесні формули епіграфічної вишивки, то зрозуміємо, що не буде перебільшенням сказати, що абсолютним лідером серед видатних діячів, чия творчість так чи інакше закарбувалася в українській епіграфічній вишивці минулого століття, є Тарас Григорович Шевченко. Тож не випадково фольклоризації як самої постаті Кобзаря, так і його поезій у вишитій епіграфіці присвячено не лише вагомі частини з монографії, де виявлено та досліджено феномен епіграфічної вишивки як явище фольклору (Волковічер, 2019а, с. 99–101), а й окремі наукові розвідки (Броварець, 2021; Броварець, 2022). Крім того, вплив Тараса Шевченка на зміст українських рушникових написів (як кінця ХІХ – першої половини ХХ століття, так і текстильних зразків, ближчих до наших часів) було продемонстровано і під час розгляду інших питань вишитої епіграфіки, які стосувалися чи то патріотичних текстів у вишивці 1930-х років на західноукраїнських землях (Авторські патріотичні твори..., 2019), чи то легендарного Лесиноного рушника та його інтерпретацій сучасними вишивальницями (Brovarets, 2021).

Прикметно, що практично всі перелічені вище усні чи письмові оприлюднення матеріалів не обходилися без згадки

(коротшої чи розлогішої – залежно від поставлених завдань) про наявність контамінацій у зразках епіграфічної вишивки. Це є логічним, адже варіативні поєднання рядків із різних (і нерідко таких, які, здавалося б, не схожі за сюжетною лінією) творів є однією з базових рис фольклоротворення. Не винятком у цьому аспекті є і так званий письмовий (тут – вишитий) фольклор.

Власне ці контамінації, які є базою для фольклоротворення, і становлять один із найбільших інтересів для фольклористів. Вони ж і стали згодом – 2016 року – основою розробки *Інтерактивного покажчика фольклорних формул (Епіграфічна вишивка)* (далі – *Покажчик*). Своєю чергою, *Покажчик* ліг підвалиною дисертації про феномен епіграфічної вишивки (Волковічер, 2018), за якою наступного року була видана однойменна монографія. У цій праці було вперше помічено, що частотне контамінування є характерною рисою для формул вишитої епіграфіки, що мають національну символіку. Ідеться про групу текстильних предметів з патріотичними сюжетами, які вишивали переважно в 30-ті роки минулого століття на західноукраїнських землях – цій тематиці також було присвячено окрему розвідку (Волковічер, 2019б). На той час, згідно із зібраними мною польовими матеріалами, вдалося виокремити достатньо вагомий перелік відповідних вишитих вербальних формул: "Боже, Україну спаси", "Встань, Україно! Світ правди засвітить, і помоляться на волі невольничі діти" (прототекст – містерія Тараса Шевченка "Великий льох" (1845)), "Свою Україну любіть. Любіть її... во время люте, в остатню тяжкую минуту за неї Господа молять" (прототекст – XII поезія Тараса Шевченка "Чи ми ще зйдемося знову?" із циклу "В казематі" (1847)), "Мово рідна, слово рідне, хто вас забуває, той у грудях не серденько – тільки камінь має" (прототекст – вірш Сидора Воробкевича "Рідна мова"), "Любіться, брати мої, Україну любіть, і за неї, безталанну, Господа моліть" (прототекст – вірш Тараса Шевченка "Згадайте, братія моя..." (1849–1850)), "Мій любий невинний краю! За що тебе Господь так тяжко карає?" (прототекст – вірш Тараса Шевченка "Осія. Глава XIV"), "Не вижидати нам чудес, щоб сам собою ворог щез, не скинуть

ласки небеса – самі творімо чудеса" (прототекст – українська народна повстанська пісня "Вкраїнська пісню, загрими!"), "Україно, Україно-ненько! Як згадаю тебе, краю, то в'яне серденько!" (прототекст – поема Тараса Шевченка "Тарасова ніч" (1838)), "Ще не вмерла Україна" (прототекст – вірш Павла Чубинського "Ще не вмерла Україна" (1863)), "Борітеся – поборете!" (прототекст – поема Тараса Шевченка "Кавказ" (1845)), "Слава Україні! Героям слава!" (Волковічер, 2019а).

Варто зауважити, що, роками нарошуючи та оцифровуючи індекс зразків епіграфічної вишивки, час від часу доповнюю створений мною реєстр раніше не виокремленими формулами епіграфічної вишивки (нова формула виводиться у *Показчику*, коли в базі з'являються дві та більше одиниць, що містять цю формулу). Звичайно, сюди можуть входити і нововиявлені патріотичні сюжети, хоча щодо зразків 1930-х років, то їхній основний масив уже сформовано. Вже за тим, попередньо опублікованим переліком можна зробити висновок, що, по-перше, левову частку патріотичних мотивів становлять саме фольклоризовані Кобзареві рядки, а, по-друге, на старовинному (приблизно сторічної давнини) українському текстилі увіковічилося чимало рядків не з одного, а багатьох творів Тараса.

Хотілося б наголосити, що слід усіляко уникати поверхового сприйняття подібних вишитих написів суто як цитат або запозичень. Адже такі епіграфи містять ознаки повноцінних народних (фольклоризованих) творів. Останні з'явилися внаслідок складного процесу фольклоротворення, у якому вагому роль відіграє якраз таки контамінування (тобто поєднання рядків із різних творів, коли в такий спосіб виникає новий твір). Оскільки серед творів авторського походження, які вишивалися на рушниках, поезії Тараса Шевченка в абсолютній більшості, то логічно, що і контамінації Шевченкових поезій також найчастіше трапляються.

Як уже було зазначено вище, під час попередніх аналізів тих або тих аспектів епіграфічної вишивки, повсякчас доводилося згадувати факт контамінування як одного з основоположних етапів фольклоротворення. Однак якщо зробити спробу дещо заглибитися в процес творення фольклору (тут – української

вишитої епіграфіки, переважно на рушниках кінця XIX – першої половини XX ст.), то, мабуть, уже недостатньо обійтися простою вказівкою на те, що були такі-то комбінації певних словесних формул на рушниках. Рано чи пізно, за нарощення бази та накопичення повторювань не лише окремих фольклорних формул, але і їхніх типових контамінацій, виникає потреба у виробленні класифікації останніх.

Мабуть, одна з перших характеристик, на яку потрібно звертати увагу при дослідженні вишитої епіграфіки, – це те, що ми працюємо з креолізованими (а саме вербально-візуальними) текстами. Тому очевидно, що всі контамінації можна поділити на суто вербальні, вербально-візуальні та суто візуальні. Якщо ж у межах цієї статті насамперед торкаємося фольклоризації поезій Тараса Шевченка в епіграфічній вишивці, то буде доцільно обмежитися розглядом суто вербальних контамінацій. Питання контамінування, пов'язаного з постаттю Кобзаря, де задіяний і візуальний складник, вочевидь потребує окремого аналізу. Крім того, кожному з названих груп також можна подрібнити за різними критеріями на більш деталізовані типи. Пропоную розглянути типи вербальних контамінацій вишитих фольклоризованих поезій Кобзаря на кількох прикладах.

Вербальні контамінації вишитих фольклоризованих поезій Тараса Шевченка на українських рушниках

1. Вишиті словесні тексти, які побудовані на контамінаціях суто Шевченкових поезій.

Напис на рушникові, продемонстрованому на рис. 1 ліворуч, складається з трьох словесних формул: 1) Я АДНА РОСЛА БІЛИНОЧКА В ПОЛІ ТА НЕДАВ МЕНІ БОГ НІ ЩАСТЯ НІ ДОЛІ; 2) БЕЗ ДОЛІ ЯК КВІТКА В ПОЛІ; 3) СЕРЦЕ ВЯНЕ НУДІТЬ СВИТОМ ЯК ПТАШКА БЕЗ ВОЛІ НАЩО МЕНИ КРАСА МОЯ КОЛИ НЕМА ДОЛИ. Прототекстами всіх трьох формул є різні твори Тараса Шевченка: 1) із циклу "В казематі" – "Ой одна я, одна, як билиночка в полі", 1847; 2) поема "Катерина", 1838–1839; 3) вірш "Думка (Нащо мені чорні брови...)", 1838.

Рис. 1. Рушник з написом "Я АДНА РОСЛА БІЛИНОЧКА В ПОЛІ ТА НЕДАВ МЕНІ БОГ НІ ЩАСТЯ НІ ДОЛІ БЕЗ ДОЛІ ЯК КВІТКА В ПОЛІ // СЕРЦЕ ВЯНЕ НУДІТЬ СВИТОМ ЯК ПТАШКА БЕЗ ВОЛІ НАШО МЕНИ П КРАСА МОЯ КОЛИ НЕМА ДОЛИ П"

Сторінка одиниці у *Покажчику*: <https://volkovicher.com/abetka-rya/ya-adna-rosla-bilynochka-v-poli-ta-nedav-meni-bog-ni-shhastyani-doli-bez-doli-yak-kvitka-v-poli-sertse-vyane-nudit-svytom-yak-ptashka-bez-volinashho-meny-p-krasa-moya-koly-nema-doly-p/>. Первинне джерело світлини: <https://auction.violity.com/101281309-rushnik>

Такий тип контамінацій є цікавим насамперед тим, що всі три послідовно вишиті на одному рушникові вербальні формули, кожна з яких походить із різних Шевченкових творів, становлять синонімічні з фольклорного погляду рядки. Червоною ниткою крізь усе полотно проходить крик душі, що в героїні немає долі. Важливо розуміти, при цьому, що зазначені формули становлять один твір, а не три різні твори, чи, наприклад, три подібні за мотивами уривки з різних творів. Також слід пам'ятати, що у фольклорі тавтологія є не тільки цілком нормальним явищем, але й однією з базових стилістичних фігур, яка може використовуватися для посилення певної думки чи емоції. Попередньо можна визначити спосіб творення цього (а також інших подібних, які можна знайти в *Покажчику*) зразка вишитої епіграфіки, як прийом тавтологічного контамінування (фольклоризованих рядків з різних творів одного автора).

На рушникові (рис. 2) вище праворуч фольклоризовані рядки також узяті з різних творів Тараса Шевченка: 1) ДУМИ МОЇ

ДУМИ ЛИХО МЕНІ З ВАМИ (прототекст – Тарас Шевченко "Думи мої думи", 1840). 2) ЛЮБИТЕСЯ БРАТИ МОЇ УКРАЇНУ ЛЮБИТЕ (прототекст – Тарас Шевченко, із циклу "В казематі" – "Згадайте, братія моя", 1849–1850). Але, на відміну від попереднього випадку, ці формули не синонімічні. Перша згадана формула акумулює в собі головну ідею однойменного Шевченкового твору, де він переживає за долю рідного краю. Друга ж формула в цьому контексті постає логічним продовженням першої. До речі, цей рушник особливо цінний і з історичного погляду, адже за легендою його вишивала Леся Українка, а сучасні вишивальниці відтворюють зразки так званого Лесиного-Шевченківського рушника, додаючи нові відтінки його інтерпретації (Brovarets, 2021). Щодо особливостей фольклоротворення, то в розглянутій щойно одиниці можна спостерігати прийом послідовного контамінування (фольклоризованих рядків з різних творів одного автора).

Рис. 2. Рушник з написом "ДУМИ МОЇ ДУМИ ЛИХО МЕНІ З ВАМИ // ЛЮБИТЕСЯ БРАТИ МОЇ УКРАЇНУ ЛЮБИТЕ"

Сторінка одиниці у Показчику: <https://volkovicher.com/pokazhchik-tekstiv/a-d/dumu-moyi-dumu-lyho-meni-z-vamy-lyubytesya-braty-moyi-ukrayinu-lyubyte/>. Первинне джерело світлини: Огнєва Людмила. Лесин рушник. Донецьк, 2009. 12 с.

2. Вишиті словесні тексти, де фольклоризовані рядки Шевченка поєднуються з рядками інших авторів (або з тими, де авторство не встановлено).

У *Покажчику* можна знайти і чимало зразків епіграфічної вишивки, словесні складники яких являють собою контамінації творчості різних авторів (або ж контамінації фольклоризованих рядків певного автора з творами, авторство яких нам не відоме, або ж фольклорних творів). У багатьох випадках одним із прототекстів таких контамінованих вишитих написів є певна Шевченкова поезія (рис. 3).

Рис. 3. Рушник з написом "ОСЬ ТАЯ КИРНИ[ЧИ]НЬКА В НІ ГОЛУБ К[УП]АВ // СЯ ОСЬ ТАЯ ДІВ[ЧИНОН]ЬКА ЩО Я В НІЙ [КОХАВСЯ] // ЛЮБІТЕСЯ БРАТИ МОЇ УКРАЇНУ ЛЮБІТЕ // І ЗА НЕЇ БЕЗТАЛАННУ ГОСПОДА МОЛІТЕ"

Сторінка одиниці у *Покажчику*: <https://volkovicher.com/abetka-n-ya/os-taya-kirni-chi-nka-v-ni-golub-k-up-av-sya-os-taya-div-chinon-ka-shho-ya-v-nij-kohavsya-lyubitesya-brati-moyi-ukrayinu-lyubite-i-za-neyi-beztalannu-gospoda-molite/>. Первинне джерело світлина: <https://poglyad.te.ua/podii/stronguchniv-navchaye-te-shho-yih-otochuye-ternopilaska-shkola-11strong.html>.

Зокрема, остання процитована тут формула "Любітеся, брати мої, Україну любіте" може вживатися і дещо в іншому контексті. Рушник, представлений ліворуч (рис. 4) (той, що обрамляє ікону Богородиці), містить дві словесні формули: 1) ЛЮБІТЕСЯ БРАТИ МОЇ УКРАЇНУ ЛЮБІТЕ І ЗА НЕЇ БЕЗТАЛАННУ ГОСПОДА МОЛІТЕ (прототекст – Тарас Шевченко, із циклу "В казематі" – "Згадайте, братія моя", 1849–1850);

2) ОСЬ ТАЯ КИРНИ[ЧИ]НЬКА В НІ ГОЛУБ К[УП]АВСЯ ОСЬ ТАЯ ДІВ[ЧИНОН]ЬКА ЩО Я В НІЙ [КОХАВСЯ]. Друга формула, на відміну від усіх попередніх випадків, узята не з Шевченкових поезій, а дуже відомої народної пісні про кохання, яка водночас є й однією з найчастотніших формул вишитої епіграфіки (наразі в *Покажчику* міститься 141 (!) одиниця з варіантами вишитих текстів про "криниченьку, де голуб купався", а ще багато зразків чекає черги на оцифрування). Цей прийом контамінування, як і на останньому розглянутому рушникові, можна охарактеризувати як послідовне (однак тут рядки вже взяті з творів не від одного автора), адже так само спостерігаємо логічне продовження думки, хоча й зі зміщенням акценту на любов.

Рис. 4. Рушник з написом "МІЙ ЛЮБИЙ НЕВИННИЙ КРАЮ ЗА ЩО ТЕБЕ ГОСПОДЬ ТАК ТЯЖКО КАРАЄ // БОЖЕ ВЕЛИКИЙ ЄДИНИЙ НАМ УКРАЇНУ СПАСИ. ВОЛІ І СЬВІТУ ПР[О]МІННЯМ ТИ ЄЇ ОСІНИ"

Сторінка одиниці у Покажчику: <https://volkovicher.com/abetka-a-n/mij-lyubyj-nevynnyj-krayu-za-shho-tebe-gospod-tak-tyazhko-karaye-bozhe-velykyj-yedynyj-nam-ukrayinu-spasy-voli-i-svitu-prminnyam-tyeyi-osyny/>.
Первинне джерело світлина: <https://www.pinterest.com/pin/453667362456073461/>

Органічне послідовне контамінування (фольклоризованих рядків двох різних авторів – Тараса Шевченка та Олександра Кониського) відбулося й на рушникові, поданому праворуч (рис. 4), що складається з двох вербальних формул: 1) МІЙ ЛЮБИЙ НЕВИННИЙ КРАЮ ЗА ЩО ТЕБЕ ГОСПОДЬ ТАК ТЯЖКО КАРАЄ (прототекст – Тарас Шевченко, "Осія. Глава XIV", 1859). 2) БОЖЕ ВЕЛИКИЙ ЄДИНИЙ НАМ УКРАЇНУ СПАСИ. ВОЛІ І СЪВІТУ ПР[О]МІННЯМ ТИ ЄЇ ОСЇНИ (прототекст – Олександр Кониський, "Молитва за Україну", 1885). У цьому випадку констатація факту про тяжку долю країни логічно доповнюється молитвою за її спасіння.

3. Вишиті словесні тексти, в основі яких є як контамінації кількох фольклоризованих творів Шевченка, так і інші типові формули епіграфічної вишивки (змішаний тип).

Серед рушників патріотичної тематики, які нам вдалося побачити та систематизувати, левову частку займають такі, що за контамінаціями вербальних формул (їхніх прототекстів) можна віднести до типу, який одночасно має ознаки двох попередніх. Ідеться про те, що на одному текстильному предметі комбінуються фольклоризовані рядки з кількох Шевченкових творів, і, крім того, наявні словесні формули іншого походження.

На рис. 5 продемонстровано рушник, який містить уже не раз згадувану вербальну формулу "Любіться, брати мої, Україну любіть", а також ще дві формули ("Боже Вкраїну спаси" та ще одну – з іншого Шевченкового твору): 1) ЛЮБІТЕСЯ, БРАТИ МОЇ, УКРАЇНУ ЛЮБІТЕ І ЗА НЕЇ БЕЗТАЛАННУ ГОСПОДА МОЛІТЕ (прототекст – Тарас Шевченко, із циклу "В казематі" – "Згадайте, братія моя", 1849–1850); 2) БОЖЕ ВКРАЇНУ СПАСИ! 2) ВСТАНЕ УКРАЇНА, СВІТ ПРАВДИ ЗАСВІТИТЬ І ПОМОЛЯТЬСЯ НА ВОЛІ НЕВОЛЬНИЧІ ДІТИ (прототекст – Тарас Шевченко, містерія "Великий льох", 1845). У цьому зразку всі три формули також органічно поєднуються одна з одною, адже є і настанова про те, що треба жити в злагоді та молитися за свій рідний край, далі слідує безпосередньо молитва за Україну, і, як наслідок, пророцтво, що держава буде вільною і незалежною. Мотив же молитви наявний в усіх трьох формулах. Такий тип контамінування також можна визначити радше як послідовний.

Рис. 5. Рушник з написом "ВСТАНЕ УКРАЇНА, СВІТ ПРАВДИ ЗАСВІТИТЬ І ПОМОЛЯТЬСЯ НА ВОЛІ НЕВОЛЬНИЧІ ДІТИ / БОЖЕ ВКРАЇНУ СПАСИ! // ЛЮБІТЕСЯ, БРАТИ МОЇ, УКРАЇНУ ЛЮБІТЕ І ЗА НЕЇ БЕЗТАЛАННУ ГОСПОДА МОЛІТЕ..."

Сторінка одиниці у Показчику: <https://volkovicher.com/abetka-a-n/vstane-ukrayina-svit-pravdi-zasvitit-i-pomolyatsya-na-voli-nevolnichi-diti-lyubitesya-brati-moyi-ukrayinu-lyubite-i-za-neyi-beztalannu-gospoda-molite/>.
Первинне джерело світлини: <http://volyn.com.ua/news/84163-shchob-enkavedisti-ne-znayshli-rushnika-ztrizubom-zahovala-yogo-v-klubok-nitok.html>.

Представлений рушник цінний з історичного погляду і тим, що нащадки вишивальниці надали докладні відомості про його важку долю та тогочасні ризики (у цьому випадку – загроза виселення до Сибіру) для власників (Кажан, 2017). У найгостріші періоди відстоювання української державності подібні випадки переховування речей із національною символікою задля їхнього збереження не були поодинокими (Авторські патріотичні твори..., 2019). І в сучасній Україні, від моменту повномасштабного російського вторгнення 2022 року та поступового визволення частини українських територій, свідчення їхніх мешканців, яким доводилося ховати національно марковані предмети від окупантського ока, нерідко перегукуються з тими історіями, що ми дізнаємося з оповідей нащадків вишивальниць старовинної патріотичної епіграфічної вишивки.

Висновки та перспективи дослідження

Метою цієї оглядової статті було дещо заглибитися в питання особливостей контамінування вербальних фольклорних формул на українських текстильних предметах (переважно рушниках кінця XIX – першої половини XX ст.), де містяться вишиті фольклоризовані рядки Шевченкових поезій. Користуючись *Інтерактивним електронним покажчиком фольклорних формул (Епіграфічна вишивка)*, легко пересвідчитись, що часто-густо їх комбінували у різний спосіб. Так народжувалися нові фольклорні твори. Серед вишитих вербальних контамінованих творів, де наявні фольклоризовані поезії Кобзаря, чітко виокремлюються такі три великі групи: 1) вишиті словесні тексти, які побудовані на контамінаціях суто Шевченкових поезій; 2) вишиті словесні тексти, де фольклоризовані рядки Шевченка поєднуються з рядками інших авторів (або з тими, де авторство не встановлено); 3) вишиті словесні тексти, в основі яких є і контамінації кількох фольклоризованих творів Шевченка, так і інші типові формули епіграфічної вишивки (змішаний тип). Усередині кожної з цих груп можна також розрізнати творення зразків епіграфічної вишивки за допомогою прийому тавтологічного чи послідовного контамінування. Крім проаналізованих тут суто вербальних контамінацій, перспективним видається також розгляд візуальних (вербально-візуальних) контамінацій, коли на українських текстильних виробх фольклоризується не лише творчість Кобзаря, а й безпосередньо його постать.

Список використаних джерел

Авторські патріотичні твори, які фольклоризувалися на українських вишитих рушниках 1930-х років (Ця тема лягла в основу лекції провідного фольклориста Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України Тетяни Волковічер, яка нещодавно відбулась у Київському літературно-меморіальному музеї Максима Рильського) / За інформацією ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Національна академія наук України. (14 березня 2019 р.). <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=4724>.

Броваць, Т. (2022, червень). "Встане Україна! Світ правди засвітить, і помоляться на волі невольничі діти": вишиті фольклоризовані твори Тараса Шевченка. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*, 19, 6–13. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2022.19.1>.

Броварець, Т. (2016–2024). Інтерактивний електронний покажчик фольклорних формул (Епіграфічна вишивка). <http://volkovicher.com/>. Пароль: 2707.

Броварець, Т. (2021). "Не співає чорнобрива, стоя під вербою...": фольклоризація Кобзаря на рушниках першої половини XX ст. *Матеріали Міжнародної конференції "Традиційна культура – шлях духовної деокупації"*. Тринадцять фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській, м. Київ, 27–28 травня 2021 р. С. 7–11.

Вишневська, Н. (за участю О. Правдюка). (2003). Записи народної творчості. *Тарас Шевченко. Енциклопедія життя і творчості*. <https://www.t-shevchenko.name/uk/Folklore.html>. (Подається за виданням: Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у 12-и томах. Т. 5. (с. 257–280 (канонічний текст), с. 440–471 (примітки)). Наукова думка.

Волковічер, Т. (2019). Вербальні тексти у народній вишивці кінця XIX – першої половини XX ст.: генеза, семантика, прагматика: [монографія] / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Наукова думка.

Волковічер, Т. (2019). "Люблю свою Україну й буду любити до загину...": слов'янська традиція епіграфічної вишивки на західноукраїнських землях. Славістика й україністика: взаємне посилення розвитку: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 24 травня 2019 р.). С. 62–64.

Грица, С. (2013). Три складові фольклорної проєкції в поезії Тараса Шевченка. *Народна творчість та етнологія. Спеціальна тема випуску: "Народні засади та образно-стильові системи спадщини Тараса Шевченка в контексті сучасних національно-культурних пріоритетів"*. № 3. С. 34–39.

Кажан, Г. (22.08.2017). Щоб енкаведисти не знайшли рушника з тризубом, заховала його в... клубок ниток. *Волинь*. <https://www.volyn.com.ua/news/84163-shchob-enkavedisti-ne-znayshli-rushnika-z-trizubom-zakhovala-yogo-v-klubok-nitok.html>.

Салтовська, Н. (2014). Шевченкові афоризми та народні паремії: типологічні паралелі. *Міфологія і фольклор. До 200-річчя Тараса Шевченка*. С. 17–21. <http://publications.lnu.edu.ua/journals/index.php/mythology/article/viewFile/644/646>.

Сенько, І. (2014). Баладні мотиви в поетичній творчості Тараса Шевченка та народних баладах Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Випуск 1(31). С. 206–212.

Brovarets, T. (2021). "Oh, My Thoughts, My Thoughts": Olena Pchilka's and Lesia Ukrainka's Contributions to Epigraphic Embroidery. *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*, 8, 147–162. <https://doi.org/10.18523/kmhj249198.2021-8.147-162>.

References

The author's patriotic poetries which were folklorized on Ukrainian embroidered *rushnyks* of the 1930s (This issue was discussed at the lecture by the leading folklorist of the Maksym Rylsky Institute for Art History, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Tetiana Volkovicher, the event was recently held at the Kyiv Literary-Memorial Museum of Maksym Rylsky) / According to information of the Maksym Rylsky Institute for Art History, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (March 14, 2019). *National Academy of Sciences of Ukraine*. <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=4724> [in Ukrainian].

Brovarets, T. (June 2022). "Ukraine will rise, the light of truth will shine, and slave children will pray in freedom": the embroidered folklorized works of Taras Shevchenko. *Literary process: methodology, names, trends*, 19, 6–13. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2022.19.1>. [in Ukrainian]

Brovarets, T. (2016–2024). Interactive online index of folklore formulas (Epigraphic embroidery). <http://volkovicher.com/>. Password: 2707. [in Ukrainian]

Brovarets, T. (2021). "A girl does not sing, standing under a willow...": folklorization of Kobzar on *rushnyks* of the first half of the 20th century. *Proceedings of the International Conference "Traditional culture – the path of spiritual de-occupation". Thirteenth folkloristic readings dedicated to Professor Lidiya Dunaevska (Kyiv, May 27–28, 2021)*, 7–11 [in Ukrainian].

Vyshnevskaya, N. (with the participation of O. Pravdyuk). (2003). Folklore fixation. Taras Shevchenko. Encyclopedia of life and creativity. <https://www.t-shevchenko.name/uk/Folklore.html>. (By edition: T. H. Shevchenko. Complete collection of works in 12 volumes. Naukova dumka, Volume 5, 257–280 (canonical text), 440–471 (notes)) [in Ukrainian].

Volkovicher, T. (2019). Verbal texts in folk embroidery of the end of the 19th – the first half of the 20th century: genesis, semantics, pragmatics: [monograph] / National Academy of Sciences of Ukraine, Maksym Rylsky Institute for Art History, Folkloristics and Ethnology. Naukova dumka [in Ukrainian].

Volkovicher, T. (2019). "I love my Ukraine and will love my Motherland until my death...": Slavic tradition of epigraphic embroidery in the western Ukrainian regions. *Slavic studies and Ukrainian studies: mutual strengthening of development: Proceedings of the International Scientific Conference (Kyiv, May 24, 2019)*, 62–64 [in Ukrainian].

Hrytsa, S. (2013). Three components of folklore projection in the poetry of Taras Shevchenko. *Folk creativity and ethnology. Special theme of the issue: "Folk principles and figurative and stylistic systems of the heritage of Taras Shevchenko in the context of modern national and cultural priorities"*, 3, 34–39 [in Ukrainian].

Kazhan, H. (August 22, 2017). She hid a rushnyk with the embroidered trident in... a ball of yarn, so NKVD agents would not find it. *Volyn*. <https://www.volyn.com.ua/news/84163-shchob-enkavedisti-ne-znayshli-rushnika-z-trizubom-zakhovala-yogo-v-klubok-nitok.html> [in Ukrainian].

Saltovska, N. (2014). Shevchenko's aphorisms and folk paremias: typological parallels. *Mythology and folklore. To the 200th anniversary of Taras Shevchenko*, 17–21. <http://publications.lnu.edu.ua/journals/index.php/mythology/article/viewFile/644/646> [in Ukrainian].

Senko, I. (2014). Ballad motives in the poetry of Taras Shevchenko and folk ballads of Transcarpathia. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology. Social communications*, 1 (31), 206–212 [in Ukrainian].

Brovarets, T. (2021). "Oh, My Thoughts, My Thoughts": Olena Pchilka's and Lesia Ukrainka's Contributions to Epigraphic Embroidery. *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*, 8, 147–162. <https://doi.org/10.18523/kmhj249198.2021-8.147-162>.

Отримано редакцією журналу / Received: 06.05.24

Прорецензовано / Revised: 17.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Tetiana BROVARETS, PhD (Philol.)

ORCID ID: 0000-0003-1563-2572

SCOPUS ID: 57223885098

Web of Science ID: AAZ-9937-2021

E-mail: tetiana.volkovicher@gmail.com

Maksym Rylsky Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

**"I GREW UP ALONE, LIKE A HERB IN THE FIELD,
AND GOD GAVE ME NEITHER HAPPINESS NOR FATE...
WITHOUT A FATE, I LIKE A FLOWER IN THE FIELD...":
REGARDING THE CONTAMINATIONS OF SHEVCHENKO'S
POEMS IN EMBROIDERED EPIGRAPHY**

The article is devoted to the contaminations of folklorized Shevchenko's poetry in Ukrainian epigraphic embroidery. These are mainly rushnyks from the end of the 19th till the first half of the 20th century. The prototexts of inscriptions embroidered on them were lines from poetic texts that were actively used in oral folk culture. The source base of the research is the Interactive electronic index of folklore formulas (Epigraphic embroidery) (<https://volkovicher.com/>; the password: 2707), which was developed by the author in 2016 and has been continued to be supplemented with new materials to this day. According to the Index, where the verbal and visual formulas typical for embroidered epigraphy have been shown, it is easy to make sure that a lot of embroidered texts are actually folklorized lines from Taras Shevchenko's poetry. Moving to the web pages of specific rushnyks, you can also see that most of them were embroidered not according to the example of one poem, but according to the example of several poetic texts – as a rule, from two to four works. Being reproduced simultaneously on one textile object, these originally several separate texts have formed one complete text. In this way, new folklore stories were born. An interesting issue that needs a deeper academic immersion is the specifics of the contaminations that occurred in the process of embroidering towels with inscriptions. In the proposed investigation, the author examines embroidered verbal contaminated works, one (or more) of the components of which is Kobzar's folklorized poetry. Three large groups of described samples of embroidered epigraphy have been singled out: 1) the embroidered verbal texts which are built on the contaminations of Shevchenko's poetry; 2) the embroidered verbal texts where folklorized Shevchenko's lines are combined with lines of other authors (or with those lines where the authorship is not established); 3) the embroidered verbal texts the basis of which are contaminations of several folklorized works of Shevchenko, as well as other typical formulas of

epigraphic embroidery (a mixed type). In addition, the difference between the techniques of tautological and sequential contamination is indicated.

Keywords: *Taras Shevchenko, poetry, epigraphic embroidery, contaminations, folklore formulas.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Мирослава ГНАТЮК, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0009-0000-3523-4956

e-mail: gnatjuk-m@ukr.net

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

"ЩОДЕННИК" ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ТВОРЧА ЛАБОРАТОРІЯ МИТЦЯ: ТЕКСТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Розглянуто "Щоденник" Тараса Шевченка як творчу лабораторію письменника під кутом зору сучасної текстології. Зосереджено увагу на жанрово-тематичній і мовній своєрідності тексту, його експериментальній природі. Досліджено чинники персональної текстології митця, особливості зародження й реалізації художніх задумів, цензурні, публікаційні, рецептивні аспекти історії тексту, творчі технічні засоби і прийоми письма, вияви творчої волі автора, онтологічні аспекти процесів художнього мислення. Показано ставлення Тараса Шевченка до публікації своїх творів, їх історична доля, особливості рукописних документів, а також задіяність у творчому процесі інших осіб, включення у діарний текст творів інших авторів, які часто звучать своєрідним супроводом до різноматимичних щоденникових сюжетів та вражень, що виявляють широкий спектр як особистісних переживань митця, так і його суспільно-політичних переконань та поглядів.

Ключові слова: текстологія, художній задум, творча воля автора, художнє мислення.

Вступ

Щоденник є особливим жанровим утворенням, що містить у собі як суспільно-значиму інформацію, так і відомості приватного життя його автора. З приводу жанрової природи щоденників погляди науковців різняться, але їх можна звести до такого понятійно-дефінітивного означення, як: "1. Хронологічні, здебільшого датовані, записи від першої особи подій з життя того, хто робить ці записи та роздуми з приводу цих подій.

2. Літ.-побутовий, мемуарно-біографічний жанр, що подібно до деяких ін. жанрів склався на основі явищ реального життя (листи, мемуари, подорожі, сповіді). Попередниками Щ. як літ. жанру були з одн. боку саме оповіді, напр., «Сповідь» Блаженного Августина (354–430), з ін. боку, подорожні записки, напр., Х. Колумба (1451–1506)" (Волков, (Ред.), 2001, с. 628). У сучасному літературознавстві функціонує три його різновиди: традиційний (документальний), літературний та белетризований (вигаданий). Закономірно відносячи щоденник до міжродових, суміжних утворень, вчені наголошують на його фрагментарності, есеїзмі, переважаючому монологізмі, строкатості, де "естетичної цілісності", умовної завершеності тексту "надає сам автор" (Галич О., Назарець В., & Васильєв С., 2006, с. 334). Як індивідуальна форма авторського самовираження, щоденник має "реальний, есеїстичний та художній аспекти, що перетинаються в розімкнутій структурі цілісного твору, виповненого роздумами автора про різні події, спогадами, характеристиками сучасників тощо і його оцінками зображуваних подій" (Ковалів, 2007, т. 2, с. 593). Художній потенціал щоденника актуалізується зведенням "воєдино фактографічного спостереження над життям" і "широким узагальненням дійсності" (Галич О., Назарець В., & Васильєв С., 2006, с. 335), поєднанням естетики та публіцистики, історії й філософії.

Методи дослідження: філологічний, рецептивний, текстологічний, психологічний, джерелознавчий.

Результати

Перебуваючи тривалий час на маргінесах літературознавчих досліджень, зацікавлення цим видом документально-художньої творчості значно зросло на рубежі ХХ–ХХІ століть, що пояснюється посиленням читацької уваги до літератури non-fiction, вивільненням еґо-документів із зони табуованих цензурою та ідеологічними приписами, а часто й фізичним "ув'язненням" їх у спецфондах радянської доби. У тоталітарному суспільстві відвертість, сповідальність еґо-документів вважалася недопустимою розкішшю, а незрідка й крамолою, тож навіть якщо окремі твори допускалися до читача, були переважно з купюрами. Не зміг уникнути цієї участі й "Щоденник" класика

української літератури Тараса Шевченка. Йшлося не тільки про політичні моменти (виступи проти самодержавної влади), а й про окремі неоднозначні оцінки деяких осіб, певних життєвих реалій, "згладжування" гострих кутів характеру самого автора. Власне, у такому вигляді "Щоденник" ("Журнал") уперше був надрукований на сторінках журналу "Основа" в 1861 році (№ 5–11, підготовка тексту Л. М. Жемчужникова), про що редакція скрушно зауважила в примітці до прикінцевої публікації. Проте, навіть "така скорочена публікація, з купюрами цензурного та етичного характеру, викликала докори на адресу журналу" (Шевченко, 2001b, с. 317). Дещо інші оцінки звучали з дистанції нового часу, де зазначалося про те, що "разом із М. М. Лазаревським та Л. М. Жемчужниковим редакція «Основи» вперше привернула увагу до ваги та значення Шевченкового щоденника й здійснила першу його публікацію настільки сумлінно й дбайливо, наскільки це було тоді можливо" (Шевченко, 2001b, с. 318). Частину цензурних купюр намагалися відновити наступні видання, зокрема, "Записки, або Журнал Тараса Григоровича Грушівського-Шевченка" 1893 року в перекладі українською мовою Олександра Кониського. До встановлення автентичного авторського тексту докладали зусиль Михайло Коцюбинський, Василь Доманицький, вперше вилучені цензурою уривки були опубліковані відомим шевченкознавцем Павлом Зайцевим у 1919 році (Зайцев, 1919, с. 1–16). Повне, науково-критичне видання: Шевченко Т. "Дневник" (1925), за редакції й авторства вступної статті та приміток Ієремії Айзенштока, на жаль, також не змогло уникнути певних хиб і помилок. Наступним важливим етапом роботи над "Щоденником" стала підготовка його до друку в четвертому томі (1927 р.) першого наукового видання Повного зібрання творів Тараса Шевченка, запланованого в 10-ти томах. Над текстом до цього видання працювали відомі українські науковці Андрій Лобода, Павло Филипович, Володимир Міяковський, Михайло Новицький та інші. Загальна редакція, більше чотирьохсот приміток та вступна стаття належали Сергію Єфремову. Цілісний корпус коментарів займав 553 сторінки, а сам текст "Журналу" – 187. Оглядаючи насправду свою подвижницьку працю, Сергій Єфремов зізнався: "думаю, що коли забудеться до останнього рядка все, що я написав

і надрукував, то залишиться все ж оце видання Шевченка" (Єфремов, 1997, с. 306). Високий фаховий рівень його відзначила і наукова спільнота, застерігши лише на надто розлогих й публіцистичних примітках, як і на "нейтральному" академізмі при висвітленні актуальних тем. Слушною видається думка сучасного дослідника Володимира Мельниченка, який наголосив: "С. О. Єфремов показав, що за своїм жанром коментування поетового Щоденника є окремою важливою галуззю шевченкознавства, яка підсумовує кращі здобутки попередніх досліджень і водночас дає нові поштовхи до розробки назрілих великих і менших, але важливих проблем життя та творчості Кобзаря" (Мельниченко, б. д.). Серед таких студій, безперечно, залишається і текст цього "надзвичайного пам'ятника" (С. Єфремов), "наскрізь правдивого, завжди точного, до безпощадності щирого і безпосереднього" (Айзеншток, 1977, с. 396). Не випадково й Богдан Рубчак зауважив на тому, що "цей текст – високовартісний літ. твір, який складає своєрідну пару з максимально розкутою структурою «Кобзаря»" (Рубчак, 2015, с. 1033). Означений багатьма дослідниками як інтимний щоденник, він насправді виходив далеко за ці межі, як добре видно, як "хиткий жанр Щ. стає ще більш захитаним, оскільки цей текст – трохи Щ., трохи подорожній нотатник, трохи альб., а трохи якась антологія" (Рубчак, 2015, с. 1021). Сьогодні він прочитується як своєрідна "експериментальна, «постмодерністська» повість, що в неї, особливо в її четверту частину, коли героєві загрожує остаточне розсіяння, включено і піджанр Щ." (Рубчак, 2015, с. 1032). В "обрамових текстах" його структури Б. Рубчак вирізняє такі піджанри, як: ліричну поезію в прозі, нечастий ліричний відступ, спогад, зарахований літературознавцями до жанру автобіографії, анекдот, фейлетон, подорожній нарис, літературний портрет, оповідання, ескіз повісті, політичний трактат, рецензія, есей (Рубчак, 2015, с. 1025–1026).

Велику цінність має "Щоденник" як вияв творчої лабораторії митця, його художнього мислення, пізнання специфіки творчої праці, ставлення автора до публікації своїх творів, їх історична доля, особливості рукописних документів, зокрема, й творчі технічні засоби і прийоми письма, навіть звички письменника.

Щоденникові записи свідчать про зародження художніх задумів та способи їх реалізації, акцептацію творчої волі автора. Реконструкція творчого процесу дозволяє дослідити письмо як генезу думки, де основним завданням постає не "*записувати*", а саме "*писати*" (Рубчак, 2015, с. 1023). У цьому контексті важливим аспектом залишається і питання мови, адже автор робив свої записи чужою йому російською, хоча в тексті "Щоденника" трапляється немало українізмів. Серед головніших версій, які пояснюють ці причини – адресація самого митця, де в перших рядках своїх записів, наводячи мініатюру Олексія Кольцова, він апелював до милих і щирих друзів. Повертаючись після десятилітнього заслання до Петербурга – тодішньої столиці російської імперії, де на нього чекали давні друзі, які підтримували його морально та матеріально в тяжкі часи солдатчини, Т. Шевченко робить прикметний запис 22 липня 1857 року: "Лазаревському замість листа пошлю ці два зшитки мого журналу, хай читає з Семеном [Артемовським], дожидаючи мене, свого щирого щасливого друга" (Шевченко, б. д.). Оскільки не лише М. Лазаревський, а й інші його товариші погано розуміли українську мову, вирішив обрати саме такий спосіб спілкування. Зауваживши на тому, "з якою інтимністю Шевченко звертається у поезії також і до своїх невідомих читачів" (Рубчак, 2015, с. 1022), Б. Рубчак не виключає, що цей текст міг адресуватися й необмеженому колу "щирих друзів", незважаючи на прохання автора, тримати в таємниці подарований 12 липня 1858 року М. Лазаревському рукопис журналу. Очевидно, йшлося більше про засторогу не подавати його до друку. За спостереженням Леоніда Ушкалова, "неабияку роль у тому, що свій щоденник поет вів російською мовою, могла відіграти й проста звичка" (Шевченко, 2014, с. 12–13). Пишучи поезію українською, а прозу російською, яка до того ж мала виразне автобіографічне тло, вчений доходить однозначного висновку: "Шевченко як автор щоденника – це пряме продовження Шевченка як автора російських повістей" (Шевченко, 2014, с. 12–13). Має право на існування й версія Володимир Дорошенка, який припускав, що живучи тривалий час у чужому середовищі, де урядовою й товариською мовою була російська, "висловлювати нею думки

стало для нього річчю звичайною" (Дорошенко, 1957, с. 24). Виходячи з контексту сьогодення, свою версію пропонує Андрій Єрмоленко, зазначивши: "Шевченко і справді писав щоденники російською. Але зовсім не тому, що вони були «лічніє», а якраз навпаки. Річ у тім, що в ті часи серед літераторів та інших публічних діячів (а Шевченко був таким собі, хоч і опальним, але celebrity в Імперії) було заведено вести особистий життєпис у формі щоденника з метою подальшої публікації. До речі, листування з іншими діячами та просто друзями було з тієї ж опери. Це приблизно, як зараз вести блог чи фейсбук і переписуватися з кимось у коментарях. Наскільки це є «особистим»? Так ото ж!" (Єрмоленко, б. д.). Дослідник також наголосив на тому, що це була своєрідна "форма літературного твору. Щось на кшталт письмового автопортрету. А позаяк проза (на відміну від «менш серйозних» жанрів – пісень і поезій) у ті часи в Російській імперії дозволялася лише «на великорусском», то ним Шевченко її й писав. Інакше цензура не пропустила б", не кажучи вже про те, "що під час заслання все, що він писав і малював, контролювалося відповідними органами, а отже, мало бути зрозумілою тим органам мовою" Єрмоленко, б. д.). І все ж, як видається, найточніше припущення зробив Богдан Рубчак, який з усіх причин виокремив найголовнішу – "не тільки наблизити, але й **відалити** свої «пітерські», «імперські» переживання разом із переживаннями в Новопетрівській фортеці (які, дарма що начебто такі відмінні, мають той самий корінь), закодовуючи їх у іншість чужої мови, а також відсунути своє найближче оточення в іншість мови цього оточення. Зі спокусою, яка остаточно зламала б його, слід боротися всіма засобами, так само як слід боротися з новопетрівським хамством" (Рубчак, 2015, с. 1031). Розглядаючи різні маски автора в тексті як засіб літературної гри, способи перевтілення Шевченкового **я** дослідник зауважує на тому, що журнал можливо й "написано саме для такої гри", можливо "Шевченкові як емігранту з повсякчас загрожуваною ідентичністю був потрібен такий іспит, таке самовипробування, така вправа – на порозі загроз і спокус, що на нього чекали. І тільки **писання як гра** могло дати йому

нагоду для подібних експериментів" (Рубчак, 2015, с. 1031). Важливо додати, що ця гра (якщо це справді була гра), не позбавлена водночас і тієї "безпошадної щирості й безпосередності", про які писав І. Айзеншток.

Хронологічні рамки "Щоденника" охоплюють період з 12 червня 1857 р. по 13 липня 1858 р., а в структурній канві (зокрема, жанрово-стильовій), вирізняються чотири частини: Новопетрівський форт; Астрахань та подорож Волгою з неї до Нижнього Новгорода; перебування упродовж декількох місяців у Нижньому Новгороді та прикінцева подорож через Москву до Санкт-Петербурга. Складний і тривалий маршрут обумовлювався тим, що після смерті Миколи І маніфест нового царя Олександра II про "помилування" політзасланців міг Т. Шевченка і не торкнутися, якби не настійні клопотання його друзів. Справа тяглася інстанціями кілька місяців, а сам наказ про звільнення зі служби надійшов до укріплення лише 21 липня 1857 року. Проте, і з ним виникали проблеми й вибратися на волю видавалося не менш трудним завданням, аніж її болісне очікування. Очевидно, крім названих причин, "Щоденник" став для митця ще й своєрідним способом психотерапії, душевної розради і притулку через "терапевтичну процедуру" писання. Про це свідчить і перший запис Шевченка, який виявляє нестримну спрагу писання як своєрідного рятівного кола, і що не менш важливо – вже не в "захальвну книжечку", де всупереч царській забороні писати й малювати, категорично заявляв: "Хоч доведеться розп'ястись! // А я таки мережать буду // Тихенько білії листи" (Шевченко, 1979, с. 481), а на такій омріяній, довгоочікуваній волі. Запис 12 червня 1857 року, як і весь "Щоденник", на справедливу думку Б. Рубчака, "не протоколює події, а їх заступає, сам стаючи своєрідною подією" (Рубчак, 2015, с. 1023). Вона яскраво замальовується у своєрідному ескізі, де автор говорить про творче знаряддя свого письма – невід'ємний складник персональної текстології будь-якого митця. Для Тараса Шевченка цим знаряддям стає насамперед цизорик (складний ніжик), яким він взявся виготовляти свій щоденник і випадково зламав: "Перша визначна подія, яку я до моїх записок завожу, така: обтинаючи

цей перший зшиток для згаданих записок, я зламав цизорик. Подія, здавалося б, дрібна й не варта тої уваги, яку я на неї звертаю, вписуючи її, як щось надзвичайне, до цієї строкатої книги. Коли б цей казус трапився в столиці або навіть у порядному губерніяльному місті, то, звичайно, він не попав би до моєї пам'ятної книги. Але це сталося в киргизькому степу, себто в Новопетровському форті, де така штучка для письменною людини, як, наприклад, я, дуже цінна; головне ж, що не завжди її можна дістати, навіть і за добрі гроші" (Шевченко, б. д.). Детально описуючи як вирішення цієї проблеми напряму залежало від планів вірменина-маркитанта, котрий не раніше "ніж за місяць уліті, а взимі за п'ять місяців" може привезти цизорик з Астрахані, або й взагалі може замість нього привезти інший товар, бо "всього не запам'ятаєш", зрозумілішим стає "чому в Новопетровському форті втрата цизорика – подія, варта дієписання" (Шевченко, б. д.). Доречно тут зауважити, що про належне оформлення щоденникових записів Тараса Шевченка згодом ретельно подбав Михайло Лазаревський, отримавши їх у дарунок з нагоди своїх іменин. Він дбайливо опрацював рукопис у коричневий сап'ян, де на лицевому боці оправи золотом витіснено: "Дневник Шевченка с 12 июня 1857 до 13 июля 1858 года", а на корінці залишено ініціали – М. Л. Зараз автограф зберігається у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (фонд № 1). Сам же Шевченко не довго журився описаними вище обставинами, оскільки його думки заповнили значно сильніші відчуття, про що відверто зізнавався: "Бог з ним – і з фортом, і з ножем, і з маркитантом: скоро, дасть Бог, вирвусь я з цієї безмежної тюрми, і тоді така подія не знайде місця в моєму журналі" (Шевченко, б. д.). Наступного ж дня повідомляв про те, що: "сьогодні вже другий день, як я собі зшив і акуратно обрізав зшиток, щоб записувати, що зо мною та біля мене станеться" (Шевченко, б. д.). Так визначалося творче завдання і мета роботи, натхненні вільним вітром свободи. Після десяти років нещадної солдатської муштри, знущань і гонінь Шевченкові праглося фіксувати ледь не кожен мить нового життя, себе нового в цьому бурхливому вирі буття. Переповнений емоціями від переживання знаменної

події, він захоплено нотував: "А писати страх як хочеться. І пера є – оправлені! З ласки ротного писаря я ще не відчую своєї втрати" (Шевченко, б. д.). Він як безстрашний воїн готовий стати на прю з новими викликами часу, та монотонність буденного життя спонукає скрушно констатувати: "А писати нема таки про що" (Шевченко, б. д.). І все ж, непереборність бажання знаходить свій несподіваний, ледь не містичний вияв: "А сатана так і шепоче на вухо: «пиши, абищо брешти, скільки душі завгодно. Хто тебе буде перевіряти? І в шканечних журналах (вахтовий журнал на військових судах – М. Г.) брешуть, а в такому, хатньому, і Бог велів»" (Шевченко, б. д.). Певна іронія й самоіронія, які звучать у цих рядках, спонукають до роздумів про міру співвідношення реального та ірреального в тексті, вигаданого і справжнього, творчої уяви і фантазії. Парадоксально поєднуючи дві протидіючі сили, задіяні у творчому процесі, автор ніби спонукає читача до думки про творчість як провокацію. Повертаючись згадками до часів десятилітньої давнини, коли ще в 1847 році робив першу спробу ведення журналу, про що повідомляв у листі до Варвари Рєпніної від 25–29 лютого 1848 року, але тоді спалив його, злякавшись сумної одноманітності, констатував: «Тепер був би це товстенний і пренудний зшиток» (Шевченко Т., б. д.). Цілком інший досвід, почуття і переживання складають основу нового, "вільного" щоденника, в якому нотував: "Правда, за цих десять літ бачив я задурно те, що не кожному й за гроші пощастить побачити. Але як я дивився на це все? Як арештант дивиться через в'язничне ґратчасте вікно на веселий весільний поїзд. На саму згадку про минуле та про те, що я за цей час бачив, починаю тремтіти, – а що ж було б, якби я записав цю похмуру декорацію і бездушних, грубіянських лицедіїв, з якими мені довелося грати цю похмуру, одноманітну, десятилітню драму? Пройдімо повз моє минуле, лукава пам'яте моя!" (Шевченко, б. д.). Автор не приховує як нестерпно боляче згадувати йому тяжкі роки неволі, гірку каторгу та найважливішим залишається те, що душа не здичавіла, серце не охолело, людська гідність і честь, християнська надія, віра й любов не покинули його. Керуючись вищими, Божими законами він широкосердно

промовляє: "забудьмо й простімо темних мучителів наших, як простив милосердний Чоловіколюбєць своїх жорстоких розпинателів! Звернімося до того, що світле й тихе, як наш український осінній вечір, і запишімо все, що бачили й чули, і все, що серце прокаже" (Шевченко, б. д.). Ця своєрідна програма-максимум втілювалася на сторінках "Щоденника" як переживання свободи в її найвищій мірі, як найдорожчий дар небес, який в Шевченковій уяві асоціюється з визначальним українським геном, вільнолюбивим українським духом, котрим наповнена його душа. Не випадково на сторінках цієї "строкатої" й "пам'ятної" книги, за власним визначенням автора, досить часто зринає в його снах рідна Україна, її чарівні краєвиди, а своєрідною розрадою стають народні українські пісні, яких знав безліч і майстерно виконував. Навіть випадкова зустріч із земляком, засланим як і він у солдати, дарує Шевченку невимовно щасливі хвилини відчуття дому, української землі, мріями про які жив усі невольничі роки. Трагічна доля земляка, яку митець подає у "Щоденнику" як невеличке оповідання, відкриває перед читачем неймовірні глибини людської душі, незламність людського духу, нескореність перед гнобителями. Він щиро зізнається, що ніколи не забуде свого товариша, який особливо запам'ятався українськими піснями, "що їх він співав своїм м'яким тенором навдивовижу просто і прекрасно. З особливою вимовністю він співав пісню:

Тече річка невеличка
З вишневого саду.

Я забув, що я в казармі, слухаючи цієї чарівливої пісні. Вона мене переносила на береги Дніпра, на волю, до мого любого рідного краю. І я ніколи не забуду цього смуглявого, напівголого бідолахи, що, латаючи свою сорочку, переносив мене своїм простим співом далеко-далеко з задущливої казарми" (Шевченко, б. д.).

Недавні спогади в щоденникових записах химерно перепліталися з новими враженнями, переживаннями й емоціями, нагадуючи своєрідні арабески. Здавалось, автор хоче виповісти

відразу все, що налягло на душу і навіть сам дивується цій несподіваній хвилі натхнення, занотувавши в тексті від 14 червня 1857 року: "Я щось занадто щиро й акуратно взявся за свій журнал; не знаю, чи довго протягнеться цей письменницький запал. Коли б не наврочити!" (Шевченко, б. д.). Свій незвичний акуратності шукає навіть певні виправдання, мовляв, робить це більше знічев'я: "На безділлі і це – рукоділля". Водночас письменницький інстинкт наводить його й на інші роздуми, зокрема, про специфіку творчої праці, покликання митця, письменство як ремесло і як творчість. "Завзятому літераторові або якому-небудь постачальникові фейлетону, – пише він, – тому необхідна ця бездуша акуратність, як вправа, як його хліб насущний; як інструмент віртуозові, як пензель маляреві, так літераторові необхідна щоденна вправа пера. Так роблять і геніяльні письменники, так роблять і писакі. Геніяльні письменники тому, що це їх покликання; а писакі тому, що вони інакше себе й не уявляють, як геніяльними письменниками, а то б вони й пера до рук не брали" (Шевченко, б. д.). Міркуючи над тим, яку ж "казусну подію" запише цього дня, розгортає цікавий сюжет про доволі типову для російських солдат і офіцерів ситуацію, які традиційно відзначають отримання платні гульнею і пиятикою, що неминуче завершуються бійкою та гауптвахтою. Роздуми про стан і звичаї тодішньої російської армії наводять автора журналу на сумні роздуми про те, що солдату ще якось простимо, оскільки солдати – "найбідніша, найнещасніша верства в нашій православній отчизні. У неї відібрано все, чим тільки життя красне: родина, рідний край, свобода. Одним словом – все" (Шевченко, б. д.). Але, виявляється й командири – "юнкери й вихованці кадетських корпусів", "яким дано все, всі людські права й привілеї" нічим окрім мундира від них не відрізняються, бо отримали "гарне" виховання. Власне, "нелюдське виховання! Зате дешеве, а головне – шкоре. Вісімнадцятилітній молодик, він уже офіцер. Радість і захоплення матері та підпора німецького батька. Жалюгідна мати й безглуздий батько!" (Шевченко, б. д.). Сказано наче про сьогоднішній день, коли втративши людську подобу, сповідуючи загарбницьку, людиноненависницьку політику

рашистські окупанти розв'язали нічим не спровоковану, кровопролитну війну проти України. Прикметно, що навіть пропагандистські методи лишилися ті самі. У поле зору автора щоденника потрапляє книжечка якогось козака Луганського під заголовком "Солдатські досуги", який він дешифрує як "брехливий", оскільки чудово знає життя цих персонажів, які не знають іншого дозвілля поза шинком. Шевченко ставить резонні запитання: яку ж мету переслідував цей, так би мовити письменник, пишучи такі "Досуги"? Якщо це плід його фантазії, то яка її ціль? Відповідь на свої запитання дає доволі однозначну, порадивши автору "цих непотрібних фантастичних «Досуговъ»" описати "справжні «досуги» лінійних, армійських та навіть гвардійських молодих офіцерів. Цим став би він у дуже великій пригоді чадолюбивим та еполетолюбивим батькам" (Шевченко, б. д.). На жаль, як тодішнім, так і сучасним батькам рашистів ця порада ніяк не стане у нагоді перед всепоглинаючим їх безумством.

Змальовуючи різні стани своєї душі на сторінках "Щоденника", Шевченко в нотатці наступного дня прикро констатує, що сьогодні йому абсолютно нічого занести у свій журнал із довколишнього сірого, монотонного життя. І все ж, як натура творча, знаходить розраду в малюванні, працюючи над портретом Миколи Бажанова – наглядача півгоспіталю в Новопетрівському укріпленні. Проте й цю роботу довелося покинути через несподіваний візит однієї приятельки, яку "чорт приніс". Часто шукаючи усамітнення, митець знаходить його в єдиному затишному місці – саді й городі, своєрідній "літній резиденції" дружини коменданта Новопетрівського укріплення – доброї й гостинної жінки Агафії Ускової. "Миле усамітнення", як він його характеризує, дарує Шевченкові рідкісні хвилини самоспоглядання, саморефлексії, гармонійного спілкування з природою і Богом. Ці щоденникові записи нагадують ліричну медитацію з виразним філософським тлом, як для прикладу: "17 [червня]. Сьогодні в четвертій годині ранку прийшов я на город. Ранок був тихий, прекрасний. Вивільги та ластівки тільки зрідка порушували сонну й солодку ранішню тишу. Від деякого часу, відколи мені дозволено віддалятися самому, я надзвичайно

полюбив самоту. Мила самота! Нічого не може бути в житті солодше, чарівніше за самоту; особливо перед лицем усміхненої, квітущої красуні – Матері-Природи. Під її солодкою чарівливою принадою людина мимохіть сама в себе заглиблюється й «видить Бога на землі», як каже поет. Я й раніше не любив гучної діяльності або, краще сказати, гучного безділля. Але після десятилітнього життя в казармі самота мені видається справжнім раєм" (Шевченко, б. д.). Водночас, звиклий до постійної зайнятості, дратується від того, що у такий час не може "ні за що взятися. Ані найменшої охоти до праці. Сижу або лежу мовчки цілими годинами під своєю улюбленою вербою, і хоч би на сміх що небудь заворушилося в уяві. Так таки – зовсім нічого. Справжній застій" (Шевченко, б. д.). Проте, цей стан душі для будь-якого митця аж ніяк не є винятком. Творче затишшя дає змогу накопичити нові сили, віднайти натхнення для втілення нових творчих задумів і планів. Шукаючи причини власного творчого штилю, Т. Шевченко знаходить цілком логічне пояснення: "такий томливий стан почався в мене від 7 квітня, себто від дня, коли я одержав лист від М. Лазаревського. Свобода й дорога мене цілком поглинули" (Шевченко, б. д.). Прикметно, що і з цього "застійного" стану вихід знаходиться. Справжнім відкриттям для митця стала прислана книга П. Куліша "Записки о Южной Руси", яку, за його ж власним зізнанням, "скоро з пам'яті буду читати". Ця книга "так чарівливо-живо нагадала мою прекрасну бідну Україну, що я, немов із живими, розмовляю з її сліпими лірниками та кобзарями. Найпрекрасніший, найблагородніший твір. Діамант у сучасній історичній літературі", – на таку високу оцінку здобувається справді подвижницька праця українського письменника, етнографа й фольклориста, критика і видавця. Шевченко просить у Бога послати щирому другу "силу, любов і терпіння продовжувати цю безцінну книгу" (Шевченко, б. д.). І справді, з її продовженням він незабаром буде знайомитися, як і з "Грамоткою" П. Куліша, про яку писав: "Як прекрасно, розумно і благородно складений цей цілком новий буквар. Дай Боже, щоб він прищепився серед нашого безталанного народу" (Шевченко, б. д.). Можливо, ця праця товариша надихнула

і його в 1861 році, видати власним коштом свій "Буквар" для навчання дітей і дорослих рідною мовою.

Перечитуючи Кулішеві "Записки" кілька разів, відверто зізнається, що пробував навіть робити власні замітки на маргіналіях, але покинув цю працю, вважаючи марною у порівнянні з такою "дорогоцінною тканиною". Безперечно, ці замітки склали б вагомий предмет дослідження для текстологів, адже коментарі також важлива ділянка текстологічних розслідувань, а сам термін "текстологія" розшифровується суголосно Шевченковому означенню – "тканина, сув'язь слів" (від лат. "textus") та "слово, наука" (від гр. logos). Із цього щоденникового запису дізнаємося і про намір Т. Шевченка надіслати свій примірник книги П. Куліша доброму приятелю, українському письменнику та етнографу, козацькому отаману Якову Кухаренку, який проживав на Кубані, але не вдалося через те, що: "по-перше я ніколи не начитаюсь досхочу; а по-друге через те, що краї книги поплямлені недоречними заввагами. Дасть Бог, я йому із Петербургу вишлю чистенький примірник" (Шевченко, б. д.). Тож, як бачимо, все-таки окремі завваги робилися.

Прізвище Якова Кухаренка не раз зустрічається на сторінках щоденникових записів Т. Шевченка як одного з близьких і дорогих йому людей, критичних поціновувачів його творчості. Так, очікуючи довгожданих звісток із пошти, 13 червня 1857 року нотував: "Чи не надумає батько кошовий Кухаренко написати мені? Ото б порадував мене старий чорноморець! Надзвичайне явище між людьми ця справді благородна людина. Від 1847 року, з розпорядження вищого начальства, всі друзі мої мусіли були припинити зо мною всякі зносини. Кухаренко не знав про таке розпорядження. Але не знав також і про місце мого перебування. І, будучи в Москві під час коронації депутатом свого війська, познайомився із старим Щепкином і від нього довідався про місце мого заслання. І – найблагородніший друг! – написав мені найщиріший, найсердечніший лист. За десять літ – і не забути друга, та ще й друга в недолі! Це рідке явище серед себелюбних людей. З цим самим листом, з нагоди, як він пише, що одержав Станислава першого ступня, прислав він мені, на поздоровлення, 25 срібних карбованців. Для людини з родиною

і неможливої це – велика жертва. І я не знаю, чим і коли я віддячуся йому за таку щирю й нелицемірну жертву?" (Шевченко, б. д.). Плануючи маршрут свого повернення, Шевченко навіть мав намір заїхати через Кизляр і Ставропіль до Катеринодару, щоб там побачитися з Я. Кухаренком. А далі, "надивившись досита на його благородне виразисте обличчя, я гадав проїхати через Крим, Харків, Полтаву, Київ до Мінського, Несвіжа та, нарешті, до села Рачківчичі, і, обнявши свого друга й товариша неволі Бронислава Залеського, через Вильно проїхати до Петербургу" (Шевченко, б. д.). Однак плани змінилися, коли з отриманого від М. Лазаревського листа довідався, що має незабаром повернутися до Академії Мистецтв й саме тому було обрано "одноманітну плавбу матушкою-Волгою" (Шевченко, б. д.). Але, віддячити своєму товаришу митець не проминув і надіслав в одному листі власне поличчя, а в другому – "оповідання вигаданого Варнака під назвою «Москалева Криниця»" (Шевченко, б. д.). За свідченням автора, написав він цей твір невдовзі як отримав листа від "батька-отамана кошового. Вірші вийшли майже однакової якості з попередніми моїми віршами. Трохи пружніші й більш одривчасті. Але це нічого, – дасть Бог, вирвуся на волю, і вони в мене потечуть пливкіше, вільніше, простіше й веселіше. Чи дочекаюсь я цієї кривої чарівниці – свободи?" (Шевченко, б. д.). Сповідуване Шевченком почуття волі та свободи мало для нього визначальне значення як у житті, так і в творчості. Митцеві ніколи не бракувало психологічної стійкості та витримки, що дивувало інколи навіть його самого. Замислюючись над тим, чи вивітрить колись час з його пам'яті всі приниження і страждання, які довелося пережити під час заслання, доходить гіркої думки що навряд, оскільки надто глибоко врізалася в неї ця гидотна. Проте, як констатує далі: "дивне ще ось що. Все це невимовне горе, всі роди приниження й наруги минули, начебто не зачіпили мене, – найменшого сліду не залишили по собі" (Шевченко, б. д.). Здавалося б, гіркий досвід мав відкласти свій незатертий слід та, як щиро зізнається: "Мені здається, що я точнісінько той самий, що був і десять літ тому. В моєму внутрішньому образі не змінилася ані одна риса. Чи добре це?"

Добре. Принаймні мені так здається. І я з глибини душі дякую своєму всемогутньому Сотворителеві, що він не попустив жадному досвідів торкнутися своїми залізними кігтями моїх переконань, моїх дитинно-світлих вірувань. Деякі речі просвітліли, заокруглились, набрали більш натурального розміру й вигляду" ((Шевченко, б. д.). Це самоспоглядання, глибокий самоаналіз як невід'ємна риса творчої особистості митця, дозволяє не лише краще пізнати його художньо-світоглядні засади, специфіку творчої праці, а й способи вияву творчої волі автора, застереження її як "suprema lex" ("вищого закону"), особливо з поля зору цензурних втручань. Не випадково, в нотатці від 4 [квітня] 1858 року митець роздумує над тим, що отримавши всі свої твори, "переписані Кулішем, крім «Єретика»", з яких "треба буде зробити вибір і приступити до видання", водночас задається питанням: "Але як мені доступитись до цензури?" ((Шевченко, б. д.). Так само, вже 11 квітня 1858 року повідомляє про те, що доручив Данилу Каменецькому – українському етнографу та видавцеві, завідувачу друкарні й видавництва Пантелеймона Куліша, "клопотатися в цензурнім комітеті про дозвіл надрукувати «Кобзаря» та «Гайдамаки» під фірмою «Поезія Т[араса] Ш[евченка]», знову турбуючись запитанням: «Що воно з цього буде?»" (Шевченко, б. д.).

Авторське ставлення до своїх творів у Шевченка досить трепетне, як до дітей. Це прочитується не лише за відомими рядками: "Думи мої, думи мої, // Квіти мої , діти! // Виростав вас, доглядав вас – // Де ж мені вас діти?.." (Шевченко, 1979, с. 45), а й на сторінках "Щоденника". Водночас, воно не позбавлене самокритики. Так, у нотатці від 21 [лютого] 1858 року він повідомляє про те, що почав переписувати для друку свою поезію з 1847 по 1858 рік, при цьому зауваживши: "не знаю, чи багато з цієї половини вибирається доброго зерна?" (Шевченко, б. д.). Вже на початку березня того ж року, переписуючи свою поему "Відьма" (персоназва "Осика") для друку, нотує, що "знайшов багато дечого розтягнутого й невикінченого". Завершивши через день цю роботу, зізнавався: "Я занадто пильно взявся за свою «Відьму», – так пильно, що сьогодні

скінчив; а праці було чимало. І, здається, добре скінчив. Переписав і злегка виправив «Лілею» та «Русалку». Як то зустрінуть земляки мої мою невольничу Музу?" (Шевченко, б. д.). Питання рецепції його творчості не менш переймало митця, ніж цензурні перепони. Досить згадати відомі рядки, пов'язані з виходом "Кобзаря", коли писав: "Либонь, уже десяте літо, // Як людям дав я «Кобзаря», // А їм неначе рот зашило, // Ніхто й не гавкне, не лайне, // Неначе й не було мене" (Шевченко, 1979, с. 470). Особливо високо цінував думку своїх товаришів по перу, які часто ставали першими критиками. Так, у записі від 4 [січня] 1858 року читаємо: "Кулішеві з листом послав свої «Неофіти». Цікаво мені знати його думку про цей мій новий твір" (Шевченко, інтернет-ресурс). Цілком об'єктивно оцінюючи реакцію багатьох із них, охоче долучав до своєї творчої лабораторії, про що свідчить запис від 18 [березня] 1858 року: "Скінчив переписувати, чи пак проціжувати свою поезію за 1847 рік. Шкода, що нема з ким до пуття прочитати. М[ихайло] С[еменович] (Щепкін – М. Г.) у цьому ділі мені не суддя. Він занадто захоплюється. Максимович – той просто благоговіє перед моїм віршем. Бодянський теж. Треба буде почекати Куліша. Він хоч і різко, але інколи скаже правду. Зате йому правди не кажи, коли хочеш зберегти з ним добрі відносини" (Шевченко, б. д.). Заключна фраза потверджувала поширену й справедливую думку про запальність характеру П. Куліша, але й "різкої" правди від товариша Шевченко також дочекався. Згадки про це на сторінках "Щоденника" немає, та є відповідь Куліша в листі до Шевченка від 20 січня 1858 року, де писав: "Твої «Неофіти», брате Тарасе, гарна штука, да не для друку! Не годиться нагадувати доброму синові [тобто Олександрові II] про ледачого батька [себто про Миколу I], ждучи від сина якого б не було добра" (Бородін (Упоряд.), 1993, с. 102). Проте, написана в грудні 1857 року в Нижньому Новгороді поема "Неофіти" таки з'явилася друком у журналі "Основа" (1862, № 4), хоча зі значними цензурними купюрами та певними редакційними правками. Щодо задуму цього твору, автор "Щоденника" залишив такий запис 8 [грудня] 1857 року: "Оці чотири дні писав я поему, назви для якої ще не придумав. Здається, назову

її «Неофіти, або перші християни». Добре, як не одурить мене Щепкин. Я йому присвячую цей твір, і мені страх як би хотілось йому прочитати та почути його справедливі дружні завваги. Не знаю, коли я возьмусь за «Дервіша й Сатрапа». А потяг до [писання] почуваю великий" (Шевченко, б. д.). Підтвердженням цьому став і наступний запис, датований 13 [грудня] 1857 року, де Шевченко констатував: "Ще сьогодні захожуюсь коло «Сатрапа й Дервіша» і, як Бог pomoже скінчити успішно, то присвячу його чесним, щедрим і благородним землякам своїм. Мені хочеться написати «Сатрапа» в формі епопеї. Ця форма для мене зовсім нова. Не знаю, як я з нею справлюсь" (Шевченко, б. д.). Очевидно, таке завдання справді виявилось не з простих, можливо через сукупність суб'єктивних та об'єктивних факторів, пов'язаних з облаштуванням справ від'їзду, задум так і не був реалізований. Часткове переростання його в незакінчену поему "Юродивий", написану орієнтовно в грудні 1857 року в Нижньому Новгороді, виявляється хіба що у загальній сатиричній спрямованості твору. Цікаво, що поставав він на основі сну, детально описаного Т. Шевченком 19 липня 1857 року, де автор зізнався в тому, що саме "на цьому важеному фундаменті збудував кістяк поеми" (Шевченко, б. д.). На жаль, цей твір так і залишився на рівні планів, що, зрештою, нерідко трапляється у творчій практиці багатьох митців. Про сон, фантазію як важливі психологічні фактори творчості наголошував свого часу й Іван Франко у знаменитому трактаті "Із секретів поетичної творчості". Порівнюючи поетичну фантазію зі сновидінням, він дійшов висновку, що черпають вони з одного джерела – підсвідомої діяльності нижньої кори головного мозку, де залягають ті давні враження, що вона репродукує назовні. Тож, "для сонної фантазії стоять отвором усі таємні скритки та схованки нашої нижньої свідомості, всі скарги наших давніх, забутих і затертих вражень від найдавніших літ, усе те, що наша свідомість наяві хіба з трудом може вигребти в пам'яті, або й може зовсім не вигребти. І над усім тим скарбом сонна фантазія панує безгранично, всевладно" (Франко, 1981, с. 74).

Асоціативну єдність свідомого та підсвідомого, дієвість "змислової перцепції" можна розглядати як основу зародження

творчого задуму відомого триптиха Т. Шевченка: "Доля", "Муза" й "Слава", записаного ним на сторінках "Щоденника" 9 лютого 1958 року в Нижньому Новгороді. У своїх філософськи наснажених роздумах про одні з ключових категорій його життя і творчості, поет відходив від досить сильних, певною мірою навіть стресових переживань та емоцій, викликаних глибокою особистою драмою. Йдеться про крах його сподівань на одруження з молодого актрисою міського театру Нижнього Новгорода Катериною Пууновою, творчим зростанням якої турботливо переймався. Обурений маніпулятивною поведінкою коханої та її батьків, переслідуваних більше меркантильними інтересами, Шевченко втрачає останню надію на порозуміння й огорнутий хвилиною негативних емоцій йде від зворотного, нотуючи 9 [лютого] 1858 року на сторінках "Щоденника": "Після безпутньої проведеної ночі я відчув потяг до віршословія; спробував і без найменшого зусилля написав оцю річ (триптих – *М. Г.*). Чи не наслідок це подражнення нервів?" (Шевченко, б. д.). Адресоване самому собі запитання цілком корелювало з тим, як перетворення енергії зовнішнього подразника дало потужний позитивний результат в акті художньої творчості, де за словами І. Франка митець "в значній мірі чинить те саме, що природа, викликаючи в людській нервовій системі сонні візії та галюцинації», тому «кожний чоловік у сні або гарячці є до певної міри поет" (Франко І., 1981, с. 31, 71). Гарячковий стан Т. Шевченка, який довелося пережити йому в досить непростий час життя, відкрив перед поетом нові сфери творчого натхнення, дав поштовх до нових зустрічей, про які, зокрема, писав: "Малюга повідомив мене, що Марко Вовчок – псевдонім якоїсь Марковичевої і що адресу її можна дістати в Данила Семеновича Каменецького, Кулішевого довіреного в Петербурзі. Яка високо прекрасна істота ця жінка! Не рівня моїй акторці. Треба буде їй написати листа та подякувати їй за радість, що [мені] дало читання її надхненної книжки" (Шевченко, б. д.). Згодом, як відомо, Шевченко присвятить їй вірш "Марку Вовчку" (1859), де назве своєю донею, молодого силою, святою зоренькою. У дарчому написі на автографі "Неофітів" також зазначить:

"Любий моїй єдиной доні Марусі Маркович. На пам'ять 3 апреля 1859. Т. Шевченко"(Шевченко, 2001а, т. 2, с. 692).

Розглядаючи "Щоденник" Тараса Шевченка як творчу лабораторію митця, можна помітити, що поставав він значною мірою як експериментальний текст не лише для уявного читача, а й для самого автора. На відзначення першого місяця ведення журналу, він захоплено писав: "Одинадцятим нечітним, але щасливим для мене числом скінчився перший місяць мого журналу. Який добрий геній підшепнув мені тоді цю думку? Ну, що б я робив на протязі цього минулого, без краю довгого місяця? Хоч і це зайняття мимохідне, та все таки воно відбирає у невідчепної нудьги кілька годин дня. А це тепер важлива для мене послуга" (Шевченко, б. д.). Рефлексії над цією новою, важливою "послугою" спонукали його до глибшого пізнання секретів художньої творчості, зокрема, роботи зі щоденниковим текстом. Глибинний самоаналіз виявляв несподівані навіть для автора враження і відчуття, яких не приховував, пишучи: "Перші дні не подобалась мені ця робота, як не подобається всяке діло, поки ми його собі не засвоїмо, не змішаємо з нашим насушним хлібом. Спочатку я брався за свій журнал, як за обов'язок, як за «пунктики», як за рушничні вправи. А тепер, і особливо від того щасливого дня, як придбав я собі мідний чайник, журнал для мене став необхідний, як хліб із маслом до чаю. І якби не це нестерпне чекання, [не] ця тяжка бездіяльність, мені б і на думку ніколи не спало завести собі цю еластичну меблю, на якій я тепер щоранку так безтурботно відпочиваю. Справедливо кажуть: лихо не без добра" (Шевченко, б. д.). Щоденник, як «еластична мебля», досить курйозний позначник «атрибуту» творчого інтер'єру митця. Власне, це той простір, де він легко й вільно міг ширяти думками до захмарних висот, роздумуючи над сенсами людського буття й аж до цілком приземлених, щоденних турбот та клопотів, яких не бракувало під час виснажливо-нервового очікування давно омріяної волі. Поставши ніби спонтанно в шерезі творчих планів і задумів митця, щоденник виявився для нього цілющим засобом самотерапії, в чому відверто зізнався: "Дві випадково зроблені мною речі так удались, як рідко коли вдаються твори, глибоко

продумані. Перша річ – оцей журнал, що в ці томливі дні дождання став для мене необхідний, як болящому лікар. Друга річ – це мідний чайник, що стає необхідний для мого журналу, як журнал для мене. Без чайника чи без чаю я, бувало, якось ліниво брався за це рукоділля. Тепер же ледве встигаю налити в шклянку чаю, як перо само проситься в руку" (Шевченко, б. д.).

Експериментальну природу щоденникового тексту Тараса Шевченка потверджує і такий факт, як включенням до нього записів рукою інших людей. Йдеться, зокрема, про вихованців Київського університету Івана Клопотовського, Степана Незабитовського та Федора Чельцова, які випадково зустрілися зі своїм колишнім учителем у далекій Астрахані. Як відомо, Т. Шевченко був призначений на посаду вчителя малювання в Університет Св. Володимира 21 лютого 1847 року, але невдовзі заарештований. Захоплені відгуки колишніх учнів від зустрічі з "найдорожчим і найулюбленишим нашим поетом", якого зустріли "як батька, як брата, як найбільшого друга", залишені на сторінках "Щоденника" разом із записами вихованця Казанського університету Євгена Одинцова та іншими астраханськими знайомими митця. Не менш захоплений відгук від цієї несподіваної зустрічі занотував і сам Шевченко 23 [серпня] 1857 року: "Від 15 до 22 серпня було в мене в брудній і запорошеній Астрахані таке світле, прекрасне свято, якого ще не було в моєму житті. Земляки мої, здебільшого кияни, так щиро, радісно, по-братерському привітали мою свободу й до того поширили свою гостинність, що позбавили мене свободи самому вести свій журнал і взяли цей обов'язок на себе. Дякую вам, благородні, безкорисливі друзі мої! Ви обдарували мене такою радістю, таким повним щастям, яке я ледве вміщаю у своєму вдячному серці. І пам'ять про ці найщасливіші дні я вписую не до прозаїчного журналу свого, – я занесу [її] до скарбниці свого серця" (Шевченко, б. д.). Не менш цікава й несподівана зустріч відбулася в Шевченка під час подорожі його по Волзі з Астрахані до Нижнього Новгорода, де він на пароплаві познайомився з вільновідпущеним кріпаком, буфетником Олексієм Пановим – талановитим самоучкою-скрипалем. Саме його рукою внесено до "Щоденника" нотний

запис мелодії, яку виконував він для поета, глибоко зворушивши не лише своїм виконанням, а й тим, як цей "кріпак-Паганіні" добував чарівні звуки з блаженської скрипки, "особливо в мазурках Шопена" (Шевченко, б. д.).

Щоденникові записи Т. Шевченка інколи перемежовані поетичними та перекладними текстами інших авторів, які звучать своєрідним супроводом до різноматичних сюжетів та вражень, що виявляють широкий спектр як особистісних переживань митця, так і його суспільно-політичних переконань та поглядів. Зокрема, охарактеризований ним нелегальний на той час твір "Навуходоносор" (переклад із Ж.-П. Беранже В. Курочкіна) як "прекрасний і влучний вірш", разом із "Собачим бенкетом" (переклад із А.-О. Барб'є В. Бенедиктова) та іншими творами виразно проти царського, противладного спрямування суголосні з поемою "Неофіти" та первісними начерками поеми "Сатрап і Дервіш". Загалом, поетична палітра щоденникового тексту сповнена мотивами боротьби, спротиву царській тиранії й сваволі, насажена палким засудженням існуючого суспільно-політичного ладу. Закономірно, що ці настрої пронизують і прозописьмо Тараса Шевченка. Свій журнал митець завершує твором антикріпосницького звучання – поезію "Сон" ("На панщині пшеницю жала"), яка проголошувала необхідність знищення кріпосного права й стала своєрідним передвісником селянської реформи. Записана у "Журнал" 13 липня 1858 року (вже після того, як подарував його Михайлові Лазаревському), поезія вперше була опублікована в 1859 році з присвятою Марку Вовчку. Однак, текст першодруку відрізнявся від поданого у "Щоденнику" автографа тим, що два заключні рядки його автор зняв, оскільки не плекав ілюзій щодо сподіваної "волі" й не мав надії на те, що навіяний кріпачці сон про останню дожату копу колись-таки справдиться. Власне, як показала згодом "голодна воля", так і сталося.

Висновки

"Щоденник" Тараса Шевченка як творча лабораторія митця виявляє онтологічні аспекти художнього мислення, феноменологію проявів авторської свідомості, художнього осмислення буття,

розуміння специфіки письменницької праці та її психологічної зумовленості. Тісно пов'язане з авторським світобаченням і світорозумінням досягнення творчих принципів письма відкриває перед читачем широку палітру зародження й становлення художніх задумів, авторської обробки і шліфуванням тексту як бачимо це, зокрема, на прикладі роботи митця над його російською повістю "Прогулянка з задоволенням і не без моралі" (персоналіз "Матрос"), про яку 16 [січня] 1857 року писав: "Кинув послання і заходився коло «Матроса». Нестерпно нудна робота. Письменникам повинні платити не за писання, а за переписування власних творів" (Шевченко, б. д.). Щоденникові записи Тараса Шевченка стосуються найрізноманітніших сфер життя, даючи уявлення про його людські симпатії та антипатії, творчі уподобання й плани, рецепцію художніх творів та редакційну роботу над ними, роль численних нотаток, сюжетних записів і спостережень у творчій практиці, щоденних вправ пера як насолоди для писання, розмови із самим собою й водночас – з усім світом.

Внесок автора: Мирослава Гнатюк – концептуалізація, методологія; написання (оригінальна чернетка); написання (перегляд і редагування).

Contribution of the author: Myroslava Hnatyuk – conceptualization, methodology; writing (original draft); writing (viewing and editing).

Список використаних джерел

Айзеншток, І. (1977). "Щоденник". *Шевченківський словник*. У двох томах. Т. 2. Головна редакція УРЕ.

Галич, О., Назарець, В., & Васильєв, Є. (2006). *Теорія літератури*. Підручник. (О. Галич, Наук. ред.). Либідь.

Дорошенко, В. (1957). Сторіччя Шевченкового щоденника. *Шевченко. Річник 6*. УВАН.

Єрмоленко, А. (б. д.). Чому Тарас Шевченко вів російською свій щоденник? https://gazeta.ua/articles/istoriya-movi/_comu-taras-sevchenko-viv-rosijskoju-svij-schodennik/585932.

Єфремов, С. (1997). Щоденники, 1923–1929. ЗАТ "Газета «Рада»".

Зайцев, П. (1919). Недруковані місця з Журналу (Щоденника) Т. Шевченка. *Наше минуле*, № 1/2, 1–16.

Волков, А. (Ред.). (2001). *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Золоті литаври.

Бородін В. С. (Упоряд.). (1993). Лист П. Куліша до Т. Шевченка. 20 січня 1858 р. У Бородін В. С. (Ред.), *Листи до Тараса Шевченка*. Наукова думка.

Ковалів Ю. І. (2007). Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2. ВЦ "Академія"

Мельниченко, В. (б. д.). Сергій Єфремов: "Цілі дні сиджу над коментарієм до Шевченкового «Щоденника»..." //<http://slovoprosivity.org/2019/09/25/serhiy-iefremov-tsili-dni-syzhu-n>.

Рубчак, Б. (2015). [Щоденник]. *Шевченківська енциклопедія*: в 6 томах. Т. 6. (Ред. кол.: М. Г. Жулинський (голова), М. П. Бондар та ін.). НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка.

Франко, І. (1981). Із секретів поетичної творчості. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Т. 31. С. 45–119. Наукова думка.

Шевченко, Т. (б. д.). Журнал [Щоденник] (Переклад Леоніда Білецького. За ред. П. Зайцева, В. Якубовського й О. Лотоцького). <https://tarnawsky.artsci.utoronto.ca/elul/Shevchenko/Prose/Zhurnal/shchodennyk01.html>

Шевченко, Т. (1979). *Кобзар*. Дніпро, 1979.

Шевченко, Т. (2001a). Поезія 1847–1861 рр. Коментарі. *Повне зібрання творів*: У 12 т. (Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.). Т. 2. Наукова думка.

Шевченко, Т. (2001b). [Щоденник]. Коментарі. *Повне зібрання творів*: У 12 т. (Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.). Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский". Записи народної творчості. Наукова думка.

Шевченко, Т. (2014). Щоденник (Упорядн., автор передмови та приміток проф. Л. Ушкалов). Видавець Савчук О.О.

References

Aizenstock, I. (1977). "Diary". *Shevchenko's Dictionary*. In two volumes, volume 2. URE Main Edition [in Ukrainian].

Borodin, V.S. (Comp.). (1993). Letter from P. Kulish to Taras Shevchenko. January 20, 1858. Letters to Taras Shevchenko. Naukova Dumka [in Ukrainian].

Doroshenko, V. (1957). Centenary of Shevchenko's diary. *Shevchenko. Yearbook 6*. UVAN [in Ukrainian].

Franco, I. (1981). From the secrets of poetic creativity. *Collected works in fifty volumes*. Т. 31. С. 45–119. Naukova dumka [in Ukrainian].

Halych, O., Nazarets, V., & Vasyliov, E. (2006). *Theory of Literature*: Textbook (under the scientific editorship of Oleksandr Halych). Lybid [in Ukrainian].

Kovaliv, Yu. I. (2007). *Literary encyclopedia*: In two volumes. Vol. 2. VC "Akademia" [in Ukrainian].

Melnichenko, V. (n. d.). Serhiy Yefremov: "I sit all day long over the commentary to Shevchenko's Diary..." //<http://slovoprosivity.org/2019/09/25/serhiy-iefremov-tsili-dni-syzhu-n> [in Ukrainian].

Rubchak, B. (2015). [Diary]. *Shevchenko Encyclopedia*: in 6 volumes. Vol. 6. (ed. by M. Zhulynskiy (chairman), M. Bondar and others). NAS of Ukraine, Taras Shevchenko Institute of Literature [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (n. d.). Journal [Diary] (Translated by Leonid Biletsky. Edited by P. Zaitsev, V. Yakubovsky and O. Lototsky). <https://tarnawsky.artsci.utoronto.ca/elul/Shevchenko/Prose/Zhurnal/shchodennyk01.html> [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (1979). *Kobzar*. Dnipro [in Ukrainian].

Shevchenko T. (2001a). Poetry of 1847–1861. *The complete works*: In 12 vols. (Edited by M. G. Zhulynskyi (chairman) and others). Vol. 2. Naukova dumka [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2001b). [Diary]. Comments. *Complete works*: In 12 vols. Vol. 5: Diary. Autobiography. Articles. Archaeological notes. "Primer of South Russia". Records of folk art. Naukova dumka [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2014). Diary (compiled, author of the foreword and notes by Prof. L. Ushkalov). Publisher Savchuk O.O. [in Ukrainian].

Volkov, A. (Ed.). (2001). *Lexicon of General and Comparative Literature*. Zoloti Litavry. 2001 [in Ukrainian].

Yermolenko, A. (n. d.). *Why did Taras Shevchenko keep his diary in Russian?* https://gazeta.ua/articles/istoriya-movi/_comu-taras-sevchenko-viv-rosijskoyu-svij-schodennik/585932 [in Ukrainian].

Yefremov, S. (1997). *Diaries, 1923–1929*. CJSC "Newspaper "Rada" [in Ukrainian].

Zaitsev, P. (1919). Unprinted places from the Journal (Diary) of Taras Shevchenko. *Our past*. № 1/2, 1–16 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 15.03.24

Прорецензовано / Revised: 12.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Myroslava HNATIUK, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0009–0000–3523–4956

e-mail: gnatjuk-m@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TARAS SHEVCHENKO'S "THE DIARY" AS AN ARTIST'S CREATIVE LABORATORY: TEXTOLGY DISCOURSE

The article examines Taras Shevchenko's Diary as a creative laboratory of the writer from the perspective of modern textual studies. Attention is focused on the genre, thematic and linguistic originality of the text, its experimental nature. The author's creative motivations for writing this text, various states of his soul in the process of comprehending new life realities on the way to the long-awaited freedom, and psychological aspects of creativity are emphasized. Through the prism of the diary text, the peculiarities of Taras Shevchenko's communication with his friends, the exchange of creative plans, artistic texts are revealed, and the moral and ethical principles of creativity are emphasized. The writer's own characterization of this "colorful" and "memorable" book, his initial attempts to keep a diary, and his thoughts on writing as a craft and as creativity are outlined.

The factors of the artist's personal textology, the specifics of his creative work, the peculiarities of the origin and realization of artistic ideas, censorship, publication, and receptive aspects of the history of the text, creative writing techniques and methods, manifestations of the author's creative will, and ontological

aspects of creative thinking processes are studied. The author shows Taras Shevchenko's attitude to the publication of his works, their historical fate, the peculiarities of manuscript documents, as well as the involvement of other persons in the creative process, the inclusion of works by other authors in the diary text, which often sound like a kind of accompaniment to various diary plots and impressions that reveal a wide range of the writer's personal experiences and his socio-political beliefs and views.

Keywords: *textology, artistic conception, creative author's will, artistic thinking.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Ірина ГОЛОВАЙ, викладач

ORCID ID: 0009-0008-2000-5737

e-mail: golovay2023@gmail.com

ВСП "Оптико-механічний фаховий коледж
КНУ імені Тараса Шевченка", Київ, Україна

РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА АНАТОЛІЄМ ПОГРІБНИМ. ШЕВЧЕНКОВІ ІМПЕРАТИВИ І МИ

Вступ. Діяльність і спадщина професора Анатолія Погрібного не втрачає свого значення та актуальності. У його публіцистичних працях досить часто використовуються Шевченкові імперативи. Ця публікація узагальнює відомості про світоглядну, ідейну й громадянську спільність Тараса Шевченка й Анатолія Погрібного.

У статті актуалізується публіцистична, літературознавча, журналістська спадщина Анатолія Погрібного, який своєю позицією, діяльністю, життєвим прикладом впливав Шевченкові імперативи в життя; узагальнюється публіцистична спадщина й діяльність лауреата Шевченківської премії, професора Анатолія Погрібного, присвячена постаті Тараса Шевченка.

Методи. У вивченні теми були використані біографічний, аналітичний, рецептивний та інтертекстуальний методи дослідження публіцистичної спадщини та журналістської діяльності Анатолія Погрібного.

Результати. Узагальнення життєвого і науково-публіцистичного доробку Анатолія Погрібного.

Висновки. А. Погрібний у своїй науковій, журналістській та професійній діяльності сповідував Шевченкові імперативи. У своїх публіцистичних працях, дослідженнях, публікаціях він звертається до Шевченкових творів й актуалізує їх. Авторська радіопередача А. Погрібного "Якби ми вчилися так, як треба..." є переконливим доказом системного апелювання журналіста до спадщини й постаті Т. Шевченка, його духовних і моральних імперативів.

Ключові слова: рецепція, імперативи, письменницька публіцистика, національна свідомість, національна ідея, державницька позиція.

Вступ

Літературознавча і журналістська діяльність Анатолія Григоровича Погрібного тісно пов'язана з постаттю й спадщиною Тараса Шевченка. Доктор філологічних наук, професор кафедри історії літератури і журналістики Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка Анатолій Погрібний виховав не одне покоління майбутніх журналістів, філологів на ідейних заповідях, дороговказах нашого Поета-пророка.

Професор Анатолій Погрібний був натхненним і ревним послідовником націотворчих ідей Тараса Шевченка, про що свідчать його вагомі історико-літературознавчі, публіцистичні праці: "Осягнення сутності" (1984), "Яків Щоголев" (1986), "Борис Грінченко" (1988), "Олесь Гончар" (1987), "Борис Грінченко у літературному русі кінця XIX – початку XX ст." (1991), "Криниці, яким не зміліти" (1994), "Якби ми вчилися так, як треба" (1999), "Розмови про наболіле" (2000), "Класики не зовсім за підручником" (2000), "По зачарованому колу століть" (2001), "Світовий мовний досвід та українські реалії" (2002), "Раз ми є, то де?" (2003), "Поклик дужого чину" (2004 р.), "Захочеш – і будеш" (2007), "Літературні явища і з'яви" (2007).

Як провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України (з 1994 р.), професор, декан факультету україністики Українського Вільного Університету (Мюнхен, ФРН) Анатолій Григорович намагався актуалізувати спадщину Т. Шевченка, популяризувати його слово й спроектувати на сучасність та перспективи. Заслужений журналіст України Віталій Карпенко щодо активної життєвої позиції А. Погрібного згадує: "Він використовував найменшу можливість, щоб зустрітися з представниками української діаспори і повідати правду про те, що діється в Україні. За це його шанувала професура, любили спудеї, прислухалися до його думки люди, які змушені були свого часу, рятуючись від репресій шукати прихистку за кордоном" (Погрібний, 2009а, с. 657–662).

Метою статті є актуалізація публіцистичної спадщини доктора філологічних наук, професора, лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка.

Огляд літератури

Вивчення й аналіз джерельної бази дослідження дає підстави стверджувати, що шевченкознавчий аспект науково-публіцистичної спадщини А. Погрібного не був ще предметом спеціального дослідження. У працях О. І. Вишневського, Г. М. Гримич, В. Г. Дончика, П. П. Кононенка, П. М. Мовчана, О. А. Хоменка, С. В. Шебеліста, І. П. Ющука висвітлено окремі життєві факти та напрямки його діяльності.

Методи

Було проведено аналіз публіцистичної спадщини та журналістської діяльності професора Анатолія Погрібного в контексті його дослідження й актуалізації творчості Тараса Шевченка.

Результати

Аналіз науково-публіцистичних праць Анатолія Погрібного, зокрема публікації "Шевченкові імперативи і ми", розкриває актуальні питання, що хвилювали літературознавця й журналіста в контексті шевченкознавства. А. Погрібний, звертаючись до Шевченкових імперативів спонукає сучасних українців до роздумів й усвідомлення нагальних питань націотворення й подолання комплексу меншовартості українців.

Дискусія і висновки

Вершиною журналістської діяльності А. Погрібного, виявом його багатогранної й ненастанної творчої праці став цикл радіопередач "Якби ми вчилися так, як треба...". Навіть назва радіопередачі була використана як одвічне звертання до нащадків, докір і застереження Тараса Шевченка.

Академік Віталій Дончик щодо значимості авторської радіопередачі зазначає: "Славнозвісний цикл радіопередач став найтривалішим за всю історію Українського радіо, десятилітнє спілкування з масовим слухачем (1997–2007) – сприйняті всіма як глибоко наболілі розмови з українцями, нацією про вічні й сьогоденні, розв'язані й нерозв'язані, наші глибинні, внутрішні

й нав'язувані нам з-поза наших проблемами". Незамінний редактор цих передач Василь Марусик, відзначаючи рекорд тривалості радіоциклу А. Погрібного, непослабну увагу до нього радіослухачів і те, скільки вкладав у них патріот-публіцист свого пережитого, в післямові "Діалог з Україною" ("По зачарованому колу століть") пише: "Зворотній зв'язок його слова через тисячі й тисячі листів ще раз засвідчує, що воно «несе заряд великої та щирої стурбованості надзвичайно напруженою, драматичною для українства ситуацією у духовно-культурній та мовній політиці держави», викликає високу слухачку довіру як глибоко аргументоване, розважливе, пристрасне і водночас толерантне". Місію ж свою А. Погрібний формулював украй просто: нагадувати українцям, що вони – українці, а не хохли, не малороси, не "укрАїнци" (Погрібний, 2009b, с. 20).

Але цей націєвиховний цикл радіопередач, що став широко популярний в Україні – це лише частина тої величезної роботи, перегорнутої за цей час Анатолієм Погрібним. У ті ж роки з'являється друком народжене на основі радіоциклу, не менш відоме п'ятикнижжя "Якби ми вчилися так, як треба...", "Розмови про наболіле" і друге доповнене видання "Розмови про наболіле, або Якби ми вчилися так, як треба" та "По зачарованому колу століть, або Нові розмови про наболіле", "Раз ми є, то де?", "Поклик дужого чину", "Захочеш і будеш". Живі, темпераментні, полемічні, гострі роздуми. Багатопроблемні й багатопланові, енциклопедично вичерпні діалоги з приводу щораз складнішого національного й державного будівництва в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ століття.

Саме ці "Розмови про наболіле" Анатолія Погрібного розкривали всі ті явища й процеси, проблеми й процеси, конфлікти й суперечності, концепції й стереотипи, що пов'язані з утвердженням в нашій Україні української національної ідеї, державницьких українських пріоритетів – української мови, культури й духовності. А. Погрібний викриває й розвінчує комплекси малоросійства й меншовартості, браку політичної волі й рішучості української влади, надмірну поміркованість національно-демократичних політичних сил. На повну силу

розкривається в цих книжках майстерність А. Погрібного-публіциста. Тут багато влучних визначень, містких формул, дотепних афоризмів, про гостроту тем яскраво свідчать заголовки "розмов про наболіле": "Загроза неУкраїни в Україні", "Першоумова національного одужання", "То Україна чи малоросійська провінція?", "Чия мова, того й держава», «Окупований інформаційний простір" (Погрібний, 2009b, с. 20).

Власне саме це п'ятикнижжя, народжене на основі радіопередач, і стало підставою для нагородження професора, журналіста і публіциста Анатолія Погрібного найвищою державною відзнакою в галузі літературознавства та публіцистики. 2006 року Анатолій Григорович стає лауреатом Національної премії імені Тараса Шевченка. І це чи не найвищий спосіб визнання державою втілення Шевченкових імперативів серед сучасників.

"А. Погрібний хоч і з запізненням, проте став шевченківським лауреатом – щоправда, аж 2006 року, після перемоги Майдану й обрання Президентом України Віктора Ющенка. Справедливість таки перемогла, та скільки це коштувало нервів, скільки треба було докласти зусиль, щоб, попри кричущу несправедливість, не підупасти духом, не зневіритися, не відступити від один раз і назавжди обраної позиції" (Погрібний, 2009а, с. 657–660).

Історичною й актуальною стала промова Анатолія Погрібного на врученні Національної премії учасникам шевченківського зібрання: "Згуртувавшись довкола свого Президента Віктора Ющенка, ми за всяку ціну мусимо переконливо й по змозі резонансно виграти парламентські вибори, що наближаються. Наша перемога – то й буде промовиста відповідь на оте всім відоме сакраментальне питання: «Скажіть, що в Україні будувати?» Насправді формула тут проста: мусимо будувати Україну як європейськи зорієнтовану, соціально зорієнтовану національну державу українського народу, у якій має бути добре всім, але у якій мусять неухильно, послідовно підтримувати українські національні пріоритети – у політиці, економіці, культурі, мові. Це й буде наша Україна. Слава Тарасові Шевченку! Слава Україні!" (Голота (Упоряд.), 2011, с. 6).

Анатолій Григорович став творцем письменницької публіцистики в нашому літературному й культурному просторі. "Письменницька публіцистика – те ж саме, що і публіцистика «взагалі» як рід журналістики, оскільки її характеризує пряме, без жодного дистанціювання, втручання у явища життя, оскільки аналіз цих явищ здійснюється негайним, безпосереднім чином, а не через характери, оскільки на першому плані письменника-публіциста – його позиція, думка, громадянський темперамент" (Погрібний, 2009b, с. 29).

Важливою з огляду дослідження рецепції творів Тараса Шевченка є публіцистична розвідка Анатолія Погрібного "Шевченкові імперативи і ми", що увійшла до розділу "Силуети" книги "Літературні явища і з'яви".

Імператив, як зазначено у "Тлумачному словнику української мови", – це беззастережна, категорична вимога; веління, наказ. Отже, йдеться про ті заповіді, накази, на яких акцентував А. Погрібний, виокремлюючи їх для сучасників із творчої спадщини Тараса Шевченка.

"Шевченко став першим українцем, котрому до глибин розкрилася трагедія нашого національного рабства. Йому судилося стати першим живим, котрий заговорив до пустелі – до мертвих, кличучи їх до національного воскресіння і прозріння. І як же він розпікав та шмагав своїх заглушених «московською блекотою» земляків («раби, подножки, грязь Москви, варшавське сміття»), як мучився з того приводу, що «над дітьми козацькими поганці панують!»" (Погрібний, 2009b, с. 322).

А. Погрібний зауважував, що до адекватного розуміння Тараса Шевченка можна йти по-різному – "як через самого нього" (його твори та ідеї), так і "через самих нас". "Мається на увазі, що істинний зріст поета можна збагнути, правдиво оцінивши зріст власний, і то не лише індивідуальний, а й загальносуспільний" (Погрібний, 2009b, с. 322).

Анатолій Григорович вболівав за те, що жадана незалежність України не принесла бажаних сподівань і рівня національного самоусвідомлення кожним українцем власної відповідальності за долю Української держави. "Та знову й знову не може нас не мучити запитання: загальнонаціональний сплеск на референдумі

1 грудня 1991 р. – що в ньому переважило? – свідомо воля живих чи інстинктивно-підсвідоме і лише миттєве пробудження тих, котрі у загрозливо великій кількості знову впали у летаргійний, мертвий сон?

*Страшно впасти у кайдани
Умирать в неволі,
А ще гірше – спати, спати
І спати на волі...*

Ще не дихнули ми на повні груди національної волі, ще й досі живемо «на нашій не своїй землі»...» (Погрібний, 2009b, с. 324).

У своїй публіцистичній праці "Шевченкові імперативи і ми" А. Погрібний актуалізує беззаперечні Шевченкові заповіді, які, на жаль, залишаються не реалізованими в незалежній Українській державі, а це означає, що місія Шевченкового Слова не втрачає ваги і значущості для сучасників. "Чому ж не беремо до глибин душі найсокровеннішу Шевченкову молитву, чому даємо змогу антиукраїнству користати з нашої національної роздрібненості та здобувати в Україні все нові й нові плацдарми? Де він, отой міцний, потужний блок національно зорієнтованих партій, що займають послідовно державницькі позиції, той блок, що, нарешті зсолідаризував би усіх, для кого над усе, Україна як національна держава" (Погрібний, 2009b, с. 327).

Найбільше і найпослідовніше відстоював Анатолій Григорович Шевченків імператив націотворчої ролі української мови, українського слова. "А ще ж Шевченків імператив: *«У їх народ і Слово. І в нас народ і Слово»*. Як гранично просто, чітко й зрозуміло роз'яснює Шевченко і питання істинних стосунків двох народів, кожен з яких має жити власним незалежним життям, і питання мови, яке мусується в Україні антиукраїнськими, а особливо проімперськими силами! Незрідка «по-московській так і ріжуть» наші високопосадовці, чума зросійщення на наших очах захопила інформаційний простір в Україні..." (Погрібний, 2009b, с. 327).

Кожна радіопередача і публіцистична розвідка А. Погрібного не оминала фундаментального питання ролі та значення

української мови. Актуальною і сьогодні в умовах воєнного часу лишається науково-публіцистичний есей "«Умію, та не хочу», або Про фальш одного етикету" (2006). У самій назві праці А. Погрібний апелює до Шевченкової творчості, до відомої фрази земляка-малороса з комедії "Сон". Публіцист наголошує на тому, що біда переважної більшості російськомовних громадян України у їх роздвоєнні, прилаштуванні й відсутності мовної стійкості, у постколоніальній залежності й меншовартісності частини українців. "Адже якщо вдуматися, то в цьому *умію, та не хочу* виражено формулу вкрай необхідної та спасенної для нас мовної стійкості, дотримання якої гарантує: 1) звільнення українців від комплексу меншовартості та їх вирівнювання стосовно міри національної гідності на передові нації сучасного світу; 2) подолання широко розповсюдженої у нашому народі звички підлаштовуватися під мову колишньої метрополії за рахунок ігнорування мови власної, національної" (Погрібний, 2006, с. 7).

Зоставив нам у спадок Шевченко і велике Слово, і найпростішу та вичерпну формулу національної державності – "В своїй хаті – своя правда, і сила, і воля".

Постійно хвилювало А. Погрібного як науковця й журналіста питання ідейної роз'єднаності сучасних українців, національної недалекоглядності, низької національної самосвідомості.

"А всім нам... єдиномисліє подай / І братолюбіє пошли". Це – ще одна Шевченкова заповідь, ще один пристрасний його імператив. Та ще чи дотримується він навіть тими, хто свідомо служить Україні? І як то часто варто згадувати:

*Мій Боже милий, як то мало
Святих людей на світі стало.
Один на другого кують
Кайдани в серці. А словами,
Медоточивими устами
Цілюються і часу ждуть,
Чи швидко брата в домовині
З гостей на цвинтар понесуть?..*

Це – про крайній варіант внутрішньонаціональної неприязні, одноплеменського – розбрату, наявність якого в нинішньому нашому житті годі заперечити. А поза тим скільки ж спостерігаємо в Україні елементарної роз'єднаності, неузгодженості, нескоординованості у діях, дрібничкового вождизму, амбіційності!» (Погрібний, 2009b, с. 326).

А. Погрібний постійно нагадував сучасникам у своїх радіопередачах, науково-публіцистичних працях про поняття особистої відповідальності кожного громадянина за долю і перспективи своєї держави, України. Він бив на сполох, звертався до кожного і пробуджував, як і Т. Шевченко, приспане і зледачіле українське суспільство.

"Частіше вдивляймося прискіпливим та вимогливим поглядом у самих себе, проймаймося соромом за національну ледачість, за брак національної вольовитості, – і чим частіше це робитимемо, тим ближчати́ме до нас Тарас Шевченко..." (Погрібний, 2009b, с. 329).

Публіцист наголошував на тому, що українцям не варто забувати про те: хто ми? чийх батьків діти? Він сповідував ідею реалізації у житті науки національної *самошанобливості* (до речі, саме це слово самошанобливість вводить у сучасний мовно-літературний обіг Анатолій Григорович). Усіма можливими способами філолога, науковця, журналіста викорінював А. Погрібний зі свідомості великої кількості українців "комплекс малоросійства", про який вперше сказав у своїй поемі "Сон" Т. Шевченко, змалювавши землячка-пристосування у царських палатах Петербурга, а Є. Маланюк теоретично обґрунтував причини і наслідки цього явища.

"Хочеться, одна́че, вірити, що все більша і більша кількість українців проймається розумінням того, що саме сьогодні надійшов той історичний час, коли ми мусимо, нарешті, скристалізувати й утвердити себе як націю, освоїти вельми необхідну в цьому світі науку самошанобливості та національної непоступливості, взятися за викорінення яничарства та манкурства, хохляцтва і малоросійства у своєму середовищі" (Погрібний, 2009b, с. 644).

Підсумовуючи важливість і актуальність Шевченкових настанов у науково-публіцистичному есе "Шевченкові імперативи і ми", А. Погрібний наголошує: "Пильно і вимогливо вдивляється Шевченко у кожного з нас, і в погляді його, як і в творах, – вогонь, що з нього ми широким загалом досі брали здебільшого жаринки..." (Погрібний, 2009b, с. 329).

Висновок

Життя, журналістська і громадська діяльність, науково-публіцистична спадщина А. Погрібного – це постійне втілення і реалізація актуальних Шевченкових імперативів. Небагато залишив А. Погрібний праць, присвячених постаті Т. Шевченка, однак у своїх радіопередачах, публіцистичних статтях він постійно апелює, актуалізує, веде діалог у понадчассі з Тарасом Григоровичем.

Юрій Мушкетик, письменник, Герой України, у книзі спогадів "Життя і чин Анатолія Погрібного" дає дуже високу оцінку його літературознавчої діяльності: "Анатолій Погрібний був найпалкішим, найщирішим українцем. Українцем найвищої проби. Погрібний ішов своїм шляхом несхибно, незважаючи на погрози, не шкодуючи ні сил, ні здоров'я. На літературному полі він був провідником, щирим і правдивим. Він багато зробив у літературній критиці – про це свідчать його книги, статті, фундаментальні монографії... Багатьом він повернув віру в Україну, в те, що наша держава буде жити, бо вона безсмертна..." (Голота (Упоряд.), 2011).

Науково-публіцистична спадщина і роль Анатолія Погрібного у становленні сучасної письменницької публіцистики й національної свідомості українців ще чекає на ґрунтовне вивчення і дослідження.

Внесок автора: актуалізація спадщини літературознавця, публіциста і журналіста Анатолія Погрібного в контексті сучасного шевченкознавства.

Список використаних джерел

Голота, Л. (Упоряд.). (2011). *Життя і чин Анатолія Погрібного: наукові розвідки, статті, спогади*. Просвіта.

Погрібний, А. (2006). "Умію, та не хочу", або Про фальш одного етикету. Науково-публіцистичний есей. ТОВ "Видавництво «Аспект – Поліграф»".

Погрібний, А. (2009а). *Літературні явища і з'яви (Статті. Портрети. Силуети. Наближення)*. Майстерня книги, Оранта.

Погрібний, А. (2009b). Поклик дужого чину: статті, портрети, силуети, наближення, публіцистика. ВЦ "Просвіта".

References

Golota, L. (Edit.). (2011). *The life and rank of Anatoly Pogribny: scientific investigations, articles, memoirs*. Prosvita [in Ukrainian].

Pogribnyi, A. (2006). *"I can, but I don't want to", or About the falsity of one etiquette. Scientific journalistic essay*". LLC "Aspect – Polygraph Publishing House" [in Ukrainian].

Pogribnyi, A. (2009a). *Literary phenomena and phenomena (Articles. Portraits. Silhouettes. Approximations)*. Book Workshop, Oranta [in Ukrainian].

Pogribnyi, A. (2009b). *The call of a strong rank: articles, portraits, silhouettes, approaches, journalism*. VC "Prosvita" [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 08.05.24

Прорецензовано / Revised: 17.09.2024

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Iryna HOLOVAI, Lecturer

ORCID ID: 0009-0008-2000-5737

e-mail: golovay2023@gmail.com

Optical and mechanical professional college Taras Shevchenko
National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

RECEPTION OF TARAS SHEVCHENKO'S WORK BY ANATOLII POGRIBNYI. SHEVCHENKO'S IMPERATIVES AND US

Background. *The purpose of the article is to update the journalistic legacy of the doctor of philological sciences, professor, laureate of the Taras Shevchenko National Award. Literature review The study and analysis of the source base of the research gives grounds for asserting that the Shevchenko aspect of the scientific and journalistic heritage of A. Pogribnyi has not yet been the subject of a special study. In works O. I. Vishnevskyi, H. M. Hrymych, V. G. Donchyka, P. P. Kononenko, P. M. Movchana, O. A. Khomenko, S. V. Shebelist, I. P. Yushchuk are highlighted facts and directions of activity of A. Pogribnyi.*

The article updates the journalistic, literary, and journalistic legacy of Anatolii Pogribnyi. The scientist embodied Shevchenko's imperatives in life with his literary and journalistic activities. The article summarizes journalistic reflections on Taras Shevchenko, professor, laureate of the Taras Shevchenko National Award, Anatolii Pogribnyi.

Methods. *In the study of this topic, biographical, analytical, receptive and intertextual methods of researching the journalistic heritage and journalistic activity of Anatolii Pogribnyi were used.*

The results. *Generalization of life and scientific and journalistic work of Anatolii Pogribnyi.*

Conclusions. *The analysis of Anatolii Pogribnyi's scientific and journalistic works, in particular the publication "Shevchenko's Imperatives and we", reveals the topical issues that worried the literary critic and journalist in the context of Shevchenko studies. A. Pogribnyi, referring to Shevchenko's imperatives, prompts modern Ukrainians to think and realize the urgent issues of nation-building and overcoming the inferiority complex of Ukrainians.*

A. Pogribnyi's life, journalistic and social activities, scientific and journalistic heritage are the constant embodiment and implementation of Shevchenko's current imperatives. A. Pogribnyi left few works devoted to the figure of T. Shevchenko, however, in his radio broadcasts and journalistic articles, he constantly appeals, updates, conducts a dialogue in time with Taras Shevchenko.

The scientific and journalistic heritage and role of Anatolii Pogribnyi in the formation of modern literary journalism and national consciousness of Ukrainians still awaits thorough study and research.

Keywords: *reception, imperatives, literary journalism, national consciousness, national idea, statesman's position.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Людмила ГРИЦИК, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-4802-7937

e-mail: grytskyk@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

УКРАЇНСЬКО-ГРУЗИНСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ВЗАЄМИНИ: ДОМІНАНТИ СУЧАСНОГО ПОРІВНЯЛЬНОГО ВИВЧЕННЯ

Вступ. У статті на матеріалі сучасних українсько-грузинських літературних взаємин простежується рух наукової думки у їх вивченні. Активна взаємодія дослідницьких підходів – генетично-контактного і порівняльно-типологічного – змінили загальну парадигму, спричинили нові напрямки порівняльних студій, позначилися на розробці проблемно-тематичних, художніх моделей.

Методи. Робота виконана з використанням комплексу методів: історико-літературного, контактено-генетичного, порівняльно-типологічного. У статті використані концептуальні положення праць із культурології, рецептивної естетики, етнімагології, перекладознавства, інтермедіальних і постколоніальних студій.

Результати дослідження. Знайомство із сучасними українсько-грузинськими порівняльними студіями показало, що залежно від матеріалу, мети, автори змінюють методи дослідження. Опертя на методологічні положення теорії літератури урізноманітнює характер зіставлень, активізує напрацювання рецептивної естетики, імагології, наратології.

Спостереження над українсько-грузинськими порівняльними студіями свідчить про важливість підготовки картвелологів та українців, важливість володіння мовами оригіналу, що позначається на відборі матеріалу для зіставлень, а також глибшому дослідженні проблем порівняльної поетики, застосуванні міждисциплінарних підходів тощо.

Висновки. Зміна компаративних підходів у вивченні українсько-грузинських літературних взаємин – відхід від домінуючих моментів позитивістської фази, використання зіставно-типологічних – кардинально змінило студії, наповнило їх новим змістом. Дослідження

дозволили повніше відчувати зміни в національних літературах, основні тенденції їх розвитку, проблематику, жанрову специфіку. І, врешті, "впустити" в поле вивчень сучасну літературу з тим, щоб картина її розвитку була повнішою, ширшим концептуальне поле, в якому розвивається кожна із літератур.

Ключові слова: *компаративістика, генетично-контактні зв'язки, порівняльно-типологічні підходи, порівняльна поетика, переклад, міждисциплінарні перехрестя.*

Вступ

В осмисленні українсько-грузинських літературно-культурних взаємин упродовж тривалого часу визначальними були контактено-генетичні, які постійно збагачувалися новими формами, напрацьованими позитивістською фазою розвитку компаративістики як вітчизняної, так і зарубіжної: праці Є. Кирилюка, Г. Наморадзе, В. Сарбея, С. Хуцішвілі, О. Новицького, М. Кінцурашвілі, Т. Буачідзе, І. Луценка, В. Імедадзе, Н. Шалуташвілі. Знаковими стали тут розмисли М. Бажана, О. Баканідзе, О. Мушкудіані, Р. Хведелідзе, Р. Чілачави. Уже у вислідах ХІХ ст. (О. Котляревського, І. Франка, М. Драгоманова, О. Грена) можна простежити спроби застосування елементів типологічних підходів (наприклад, у магістерській роботі "Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія" І. Франка, "Слов'янських переробках Едіпової історії" М. Драгоманова та ін.). Розширення зовнішніх і внутрішніх зв'язків, різних форм рецепції чужого урізноманітнювали поле порівняльних студій: були гнучкими у вивченні матеріалів "на різних рівнях у застосуванні нових / інших підходів", як-от у спостереженнях над впливами А. Міцкевича на українську літературу: імпульсом, зразком, прямим чи опосередкованим впливом переробки, переспівом, перекладом тощо (Чхараташвілі, 2015). Типологічні студії ще не виокремилися у цей період у самостійний напрям (Грицик, 2010). Студії українсько-грузинських літературних контактів збагачували опрацьований матеріал, використовувалися в підготовці нових історій як грузинської, так і вкраїнської літератур (Баканідзе, 1984), у вивченні творчої спадщини письменників, літературної епохи тощо (Мушкудіані, 1986; 1991).

Результати

Своєрідний підсумок певному етапові розвитку українсько-грузинських взаємин був здійснений ще 1968 року у зб. "Райдужними мостами", де поряд із традиційними для того часу публікаціями, що підтверджували дружбу радянських народів і літератур, була вміщена бібліографія праць (історико-літературних досліджень, перекладів тощо), підготовлена О. Синиченком і навздогін видрукований ним Додаток (Чхараташвілі, 2015). На превеликий жаль, з різних, насамперед ідеологічних міркувань, значний пласт фактичного матеріалу українсько-грузинських літературних взаємин залишився поза межами бібліографічного покажчика, хоч, як видно із подальших досліджень, та й зі вступного слова автора "тихого подвигу" (Наливайко, 2007) Олекси Синиченка, він не менш цікавий і важливий в осмисленні історії українсько-грузинських літературно-культурних контактів. Не випадково, міркуючи над другим етапом розвитку порівняльного літературознавства в Україні – серединою ХХ ст. – Д. Наливайко, "констатуючи глибоку кризу позитивістської методології", "втрату самодостатності" генетико-контактології, змушений був визнати: "Це не означає, що дослідження генетико-контактних зв'язків знімаються, але вони постають тепер у силовому полі порівняльної типології і підпорядковуються її завданням і концептам". Хоч за багатьма іменами, назвами творів у бібліографічному довіднику також часом губилося дуже важливе для обох літератур те, що віддзеркалювало непростий шлях розвитку: він давав можливість спостерігати за рухом художнього перекладу, його еволюцією, принципами відбору творів, які з'являлися в літературі-реципієнтові.

60–80-ті роки помітно пожвавили українсько-грузинські взаємини. Цьому, окрім інших причин, сприяло налагодження контактів із грузинськими письменниками. Твори братів О. і Т. Чіладзе, А. Каландадзе, А. Сулакаурі, М. Мачаваріані були на слуху, їх пізнавали в обличчя на літературно-мистецьких зустрічах. Такі заходи палко підтримувалися і грузинською стороною: в тбіліському університеті зусиллями проф. О. Баканідзе було засновано літературно-мистецький клуб

"Україна", що став майданчиком для зустрічей молодих письменників, діячів мистецтв, перекладачів. У 60-ті роки завдяки ініціативі КНУ ім. Тараса Шевченка та ТДУ ім. Іване Джавахішвілі і в першу чергу проф. Коптілова, Г. Кочура, доц. В. Житника було започатковано обмін студентами, який дуже нагадував теперішню академічну мобільність. Перша група добре підготовлених грузинських українців (Р. Хведелідзе, Н. Вердзадзе), як і українських картвелологів (Г. Халимоненко, Н. Біличенко) заявили про себе перекладами і науковими працями, які й дотепер не втратили свого значення. В союзі ще експериментували з університетським курсом "Літератури народів СРСР", який, при всій недосконалості і заполітизованості, давав можливість пізнавати ази національних літератур. Українська пробивалася в перші ряди, так само, як і грузинська ще й тому, що в обох університетах до них підтримувався інтерес ще із часів їх заснування (Баканідзе, 2009). В Україні знайомство з грузинською літературою, її вивчення у цей період продовжувалося на міцному ґрунті україно-грузинських літературних взаємин, які розбудовували Т. Шевченко, І. Франко, М. Гулак, А. Кримський, Леся Українка, М. Бажан. Не кожна література цього періоду відзначалася таким багатством імен і напрацьованим матеріалом. Нове покоління картвелологів, маючи багатий досвід вивчення україно-грузинських літературних взаємин, мало не менше проблем. Пора визбирування фактів, ретроспективні, як і проспективні підходи до вивчення міжлітературних взаємин відійшли на інший план. Констатації фактів "наявності чи відсутності причинно-наслідкових відношень" (Будний, Ільницький, 2008) на новому етапі розвитку україно-грузинських взаємин відійшли на інший план. Обидві сторони – і грузинська, і українська – потребували нових підходів і нового рівня осмислення матеріалу, на чому не раз акцентували і зарубіжні компаративісти. 1963 року Р. Веллек оприлюднив тепер уже хрестоматійну працю "Криза компаративістики": "Компаративістика, – стверджував американський літературознавець, – має вирішальне значення для подолання в процесі дослідження історії національних літератур їхньої ізольованості (про що свідчить значна кількість фактів), концепція

когерентної західної традиції літератури вмонтована в цілу систему великої кількості взаємозв'язків" (Веллек, 2009). Р. Веллек виступив проти "суцільної стагнації в методах і методології компаративістики" (Веллек, 2009, с. 121), "механічності концепту першоджерел і впливів". Концепція Веллека передбачала більшу увагу "до проблем літературності" (Веллек, 2009, с. 131). Компаративне вивчення українсько-грузинських літературних взаємин також заторкнули "подібні рухи". Їх навряд чи можна було в 60-ті рр. кваліфікувати "функціональним переломом" (Наливайко, 2009), однак зміни були присутні. Стало очевидним, що поза увагою вивчення контактних взаємин залишаються інші / різні форми міжлітературних взаємин, які вимагали свого осмислення. Сумніви у доцільності "старих" традиційних підходів до вивчення українсько-грузинських взаємин породжували також нові концепції, викристалізовані порівняльним літературознавством: "Вивчення генетико-контактних зв'язків, – зауважував Д. Наливайко, – дає змогу встановити наявність обміну між окремими літературами, його характер та інтенсивність ... вони неспроможні виявити її (літератури – Л. Г.) місце в системі регіональної європейської чи світової літератури, всебічно оцінити її об'єктивний ... внесок у загальну літературну скарбівню, визначити властиві їй спільні з іншими літературами структури й інтенції розвитку, її своєрідність" (Наливайко, 2009а, с. 18). Напрацювання в галузі міжлітературних українсько-грузинських взаємин вимагали не лише фахового осмислення, а й чіткого бачення перспектив їхнього застосування. Подібні думки з'являлися і в працях зарубіжних дослідників, які, як наприклад Е. Касперський, розвивали "поле пізнавальних застосувань її". "Компаративіст, – міркує учений, – виступає в ролі критика накопиченого знання, ... розширює поле отриманого знання про літературу, компаративне пізнання ... тяжіє до широкого горизонту порівняння, таке пізнання повертається до іншості. Воно відкриває, що іншість об'єднує й запозичує, а не тільки відштовхує й поділяє" (Касперський, 2006). Неприйняття "механічності концепту першоджерел і впливів" (Веллек, 2009, с. 113) поступово змінювало як грузинську, так і українську компаративістику. До

неї активно долучилися Т. Буачідзе, О. Баканідзе, І. Хіхадзе, з'явилася низка ґрунтовних літературознавчих студій і художніх перекладів, що привернули увагу дослідників: справжньою подією став, наприклад, грузинський переклад "Енеїди" І. Котляревського, виконаний А. Асанідзе, "Руставелі в українській літературі" Р. Хведелідзе, студія Н. Вердзадзе "Поетична мова та переклад" на матеріалі українських перекладів з грузинської, "Українська література грузинською мовою" О. Мушкудіані, а потому його ґрунтівна монографія, що охоплювала різні сторони українсько-грузинських літературно-культурних взаємин ХІХ – початку ХХ ст.

Позитивістська фаза компаративістики, як у цьому переконували праці, за небагатьма винятками, переживала нелегкий період пошуків нових / інших методів опрацювання матеріалу, визначення завдань кожного дослідження, використання методологій, напрацьованих іншими галузями знань, передовсім теорією літератури, рецептивною естетикою, етнопсихологією. Факти, які з'явилися на полі накопичених (за Е. Касперським) знань, при очевидних лакунах, пов'язаних із відбором творів, імен (у тому числі і реабілітованих) за браком перекладів повільно долали шлях і до читачів, і дослідників, по-різному легалізували шляхи проникнення і рецепції художніх, наукових творів (через нові транснаціональні дослідження – В. Чернецький, Т. Гундорова, Т. Ципурія, М. Мірасашвілі – організацію літературних заходів, неперіодичні видання, особисті зустрічі). У кожному випадку "нове пізнання" поверталось, за словами Е. Касперського, до іншості й того, як і в чому вона, ця іншість проявляється. Наприклад, у праці "Біля витоків українського та грузинського критичного реалізму" М. Картвелішвілі, її ж "Типологічні особливості грузинської та української літератур початку ХІХ ст." або "Модерністська новела в грузинській та українській літературах" Р. Хведелідзе. Новим змістом наповнювалася діяльність "надлітературних інституцій" (Поль Арон) – секцій, проблемних груп, наукових гуртків. З-поміж низки компаративних праць, відзначених новими підходами до зіставляваного матеріалу, врешті нових / актуальних завдань, що постали перед порівняльним

літературознавством, неабиякий інтерес викликали студії Г. Кванталіані, Н. Наскідашвілі, С. Чхараташвілі, І. Мchedладзе. Оперті на багаторічні традиції вивчення українсько-грузинських літературних взаємин вони привернули увагу дослідників уже тим, що автори могли працювати з першоджерелами, відбираючи матеріал, дослідження якого не були затерті думками інших, де висновки не переходили від видання до видання. Помітно змінився підхід до художніх творів. У час, коли компаративістика вочевидь стала займати "проміжну позицію», «внутрішньо диференціювалася" (Наливайко, 2006), інтерес до фактичного матеріалу не зникав, він постійно "підпорядковувався іншим завданням і концептам" (Наливайко, 2006, с. 6), пов'язаним із типологією. Порівняльна парадигма нової компаративістики, яка утверджувалася і в українському літературознавстві, визначила нові / інші напрямки досліджень, відзначені рухом до порівняльної типології, а відтак – до зіставного вивчення творів на різних рівнях (Наливайко, 2006, с. 6). Прикметно, що подібна робота спонукала в багатьох випадках і до перепрочитання / нерідко переоцінки здавалося б добре відомих фактів, які в інших ситуаціях випадали з поля зору дослідників. Промовистим прикладом може бути третій том української літератури О. Баканідзе (Баканідзе, 2004), де співпрацюють різні компаративні підходи, які вперше дозволили глибше, переконливіше показати спільне і відмінне в історії українсько-грузинських взаємин початку ХХ ст., епохи Розстріляного відродження, роль особистих контактів грузинських та українських письменників "у розробці спільних або подібних, на думку Д. Наливайка, проблемно-тематичних комплексів та художніх парадигм про моменти спільності й своєрідності в її русі та явищах" (Наливайко, 2006, с. 7) (Г. Наморадзе, П. Тичини, П. Петренка, К. Гамсахурді та ін.). Так завдяки переосмисленню, а то й відкриттю матеріалів здавалося б відомих, у літературу повертаються імена, твори, доповнюються новими фактами сторінки літератури. Як, наприклад, з "інтенсивного творчого співробітництва" українського поета, перекладача, який жив у Грузії, Пантелеймона Петренка, перекладача Руставелі та К. Чичинадзе, перекладача "Слова

о полку Ігоревім" і дослідника "Витязя в тигровій шкурі" (Чілачава, 2024, с. 353). На цьому шляху, підпорядкованому новим завданням і концептам, з'явилися праці Г. Кванталіані "Грузія в художній літературно-критичній спадщині Олеса Гончара" (2003) та "Творчість П. Тичини в контексті грузинсько-українських літературних взаємин" Ніно Наскідашвілі (2005). Йшлося, як зазначав Д. Наливайко, характеризуючи цей період розвитку порівняльних студій, не про впливи, а спробу оцінити роль, "реальний внесок" національної літератури у світову, показати своєрідність кожної літератури (Наливайко, 2006, с. 6). У порівняльних студіях поступово реалізовувалася концепція когерентності західної традиції історії літератури, "вмонтована в цілу систему великої кількості взаємозв'язків" Веллек, 2009, с. 113), відстоювана європейською компаративістикою. При цьому важлива роль приділялася прочитанню й перепрочитанню творів у різних формах рецепції, перейнятих духом часу й силою ідеології. Промовистим з погляду сказаного стала студія Р. Чілачави про Бажанів переклад "Витязя в тигровій шкурі", його розмисли про поему в контексті світової літератури (епосу про Гільгамеша, Біблії, середньовічних творів), про перші презентації поеми Руставелі на сторінках "Молодняка", "Червоного шляху" тощо. Порівняння усіх публікацій видань "Витязя в тигровій шкурі" українською мовою, – зауважує Р. Чілачава, – переконує нас у довготривалій праці М. Бажана. "Перекладаючи «Витязя ...» М. Бажан усвідомлював, що перед ним – типовий твір середньовіччя, декодування художньої системи якого можливе тільки з урахуванням історичного контексту, панівних у період створення поеми естетичних принципів і філософських категорій. В одній особі він поєднав дослідника, тлумача і версифікатора, котрий залишає за собою право на творчу індивідуальність" (Чілачава, 2024).

Рух теоретичної думки помітно змінив картину порівняльного літературознавства і в Україні, і в Грузії. Залучені до вислідів концепції та методології теорії літератури розширювали можливості порівняльного літературознавства. Цьому сприяли проведені в Грузії міжнародні компаративні симпозиуми (готується XVII-ий!), діяльність створеної Грузинської асоціації

літературної компаративістики, видання компаративістського журналу "Сджані". Грузинські матеріали з'явилися на сторінках українських "Слова і часу", компаративного річника, випусків "Національні варіанти літературної компаративістики" тощо. Застосовані у вислідах методології і концепції теорії літератури змінювали обличчя порівняльного літературознавства не лише підходами, напрямками, а й матеріалом. У поле зору дослідників усе частіше потрапляють сучасні твори, література, яка викликає дискусії, тобто те, що спонукало до зіставлень свого й чужого / іншого і провокувало подальші висліди. Так, об'єктом дослідження С. Чхатарашвілі стала творчість українських та грузинських шістдесятників, літературні об'єднання на зразок "Київської школи", діяльність Д. Павличко, І. Драча, Ліни Костенко та їх роль у розвитку українсько-грузинського діалогу. Чи не вперше вводиться у дослідження і матеріал періодичних видань ("Всесвіт", "Грааль" та ін.). Осмислюючи його як важливу складову літературного процесу, С. Чхатарашвілі акцентує на ньому як "актові великої політичної ваги» в обох літературах, що, за Б. Рубчаком, стимулював потужною поетичною силою «справжню літературну критику, діалоги, сутички" (Рубчак, 1990). Наскільки і як змінювалися підходи до вивчення типологічно схожих моментів у творах можна простежити на помітно більшій увазі до чинників, що стимулювали цю схожість, серед яких – увага до схожих суспільних явищ, внутрішніх літературних чинників, особливостей літературного процесу, тобто тих, що спричинювали типологічні схожості, які Д. Дюришин означив як суспільно-типологічні, літературно-типологічні та психологічно-типологічні (Đurišin, 1984), і які по-різному проявляються на рівнях літературної структури – тем, мотивів, образів, наратології, генології тощо. Компаративне осмислення українсько-грузинських літературних взаємин прикметне і прагненням застосовувати "два допоміжні підходи – контактено-типологічний і типологічно-контактний" (Đurišin, 1984, p. 197) залежно від того, який – контактний чи типологічний матеріал домінує. Промовистим тут є компаративне прочитання поезії І. Драча у перекладі Р. Чілачави, провідною у якій є тема Грузії: "Лист із Тбілісі до Коте Месхі", "Лист до

Тиціана Табідзе" та ін. (Чхараташвілі, 2015). Розширення теоретико-методологічної бази урізноманітнювало межі компаративних студій. Підтвердженням тому стала ґрунтовна праця молодого грузинського українця І. Мchedладзе "Пострадянський грузинський та український літературний дискурс у контексті постколоніалізму", яка свідчить про те, що методології теорії літератури, напрацьовані різними, у тому числі й європейськими, школами, застосовувані в сучасних порівняльних дослідженнях, позначаються не лише на їх можливостях, а й завданнях. Це властиво багатьом працям. Так, О. Галета, спостерігаючи над змінами в літературній антропології кінця ХХ ст., її тяжінням до "етнокритицизму" (Галета, 2023) зазначає, що завдання, мета роботи змінюється: "аналізується не тільки зміст, а й особливості способів його вираження, жанрового репертуару, інших «творчо-продуктивних практик у ділянці літератури». Так само, як літературна антропология не відкидає попередніх способів аналізу, «радіше виводить їх на рівень постановки нових об'єднувачих питань»" (Галета, 2023, с. 15), літературна компаративістика, послуговуючись методологіями теорії літератури, зокрема рецептивної естетики інтертекстуальних студій, імагології, можливостями різних методик, одержує можливість "охарактеризувати те чи інше літературне явище, реалізувати різні ідеї, з'ясувати природу художнього твору у контексті інших". Промовистою тут може бути названа студія І. Мchedладзе (Мchedладзе, 2019), насамперед прагненням урізноманітнити підходи і кардинально перепрочитати об'єктний матеріал, що був обстежений у межах контактено-генетичних зв'язків. Тепер у дослідженні І. Мchedладзе, як, до речі, і в вислідах Н. Наскідашвілі, С. Чхатарашвілі – літературний процес кінця ХХ – початку ХХІ ст. – зі своїми завданнями, в першоджерелах і перекладах, у широкому контексті літературознавчих праць і критики. Аналізуючи добре відомі в Україні зразки постколоніальної літератури, автор звертає увагу на типологічно схожу проблематику в них, "нові європейські / західні стандарти" тощо. "У грузинській та українській літературах рубежу тисячоліть, – підсумовує автор, –

постмодернізм постає у вигляді нової хвилі вестернізації, що, природно, є вираженням мінливої модернізації і постколонізації" (Мchedладзе, 2019, с. 58). При цьому в поле дослідникових спостережень вперше в грузинському літературознавстві увійшли зі своїми поетичними концепціями "ЛуГоСад", "Вітер із Заходу", "Нова дегенерація", "Червона фіра". Цікавими спостереженнями відзначене прочитання творів І. Чарквіані, К. Кубанеїшвілі, П. Курдадзе, Ю. Андруховича, О. Ірванця. Все активніше долучається до компаративних вислідів спостереження Т. Гундорової, В. Чернецького. Міркування Т. Гундорової, спостереження над художніми формами культурної реакції на колоніальне минуле, – показує автор, – "стосуються не лише українського, але й грузинського матеріалу" (Мchedладзе, 2019, с. 60) (наприклад, роман "Було і не було нічого" Д. Турашвілі). Аналіз низки творів (Ш. Іашвілі, Р. Месхі, І. Шаматава), зіставлення з українськими показує "глибину антропологічного потрясіння перед яким опинилося не лише суспільство, а й сама література" (Галета, 2023, с. 188) на тему війни, чорнобильської трагедії, голодомору. "Пряма реакція на події, відображена в обох літературах, виявила багато типологічно схожого на різних рівнях – тем, техніки письма, «текстової тканини літератури" (Галета, 2023, с. 188). Спостереження над публікаціями в періодичних виданнях із приводу самих текстів (наприклад, у журналі "Сджані") дають підстави міркувати над тим, що змінилося у порівняльному вивченні літератур, наскільки важливі вони для досягнення свого і чужого / іншого в них. "Форми присутності минулого у сьогоденні" (Галета, 2023, с. 203) по-різному ще нагадують про себе в окремих студіях. Але утворення Грузинської асоціації компаративістів, періодичні зібрання, форуми сприяють обмінові думками, методами дослідження, визначають нові вектори в українсько-грузинських порівняльних працях. Це стосується і студій, пов'язаних із вивченням впливів: пошуки джерел поступаються / поєднуються із прагненням пояснити інтерес до них, особливості рецепції його національною літературою. Тут маємо щоразу справу з "дещо іншими вимірами" вивчення літератури-реципієнта: "Глибокі компаративістські

дослідження, – міркує Г.Ремак, – можуть бути присвячені другорядним авторам, які краще виявляли прикмети свого часу, ніж великі письменники" (Ремак, 2009, с. 52). Підтвердженням цьому можуть бути і видані в останні рік–два переклади творів сучасної української літератури (К. Бабкіної, К. Єгорушкіної, В. Запеки), і спроби перепрочитати перекладену класику, наприклад, М. Джавахішвілі. Або ще один, дуже промовистий факт: про зв'язки Лесі Українки із Грузією натеper існує ціла бібліотека, у тому числі і про переклади. Але щойно з'явилося грузинське видання її драматичної поеми "Касандра" (переклад Гаги Нахуцрішвілі, художник Туту Кіладзе). Це перше за 116 років грузинськомовне видання, як захоплено інформувала "Українська літературна газета" (Укр. літ. газета, 2024, 6 червня), розкриває нові, менш відомі грані творчості поетеси, її місце в історії українсько-грузинських взаємин, і промовистий приклад того, що переклад викликаний у першу чергу запитам літератури-реципієнта. Взагалі тандем перекладача "Касандри" і засновниці видавництва "Кундзулі" Наталі Трохим обнадіює: Рішення про те, "що із чим порівнювати, – мислив свого часу Е. Касперський, – залежить не тільки від реально суцього контексту, а й від рішення дослідника" (Касперський, 2006, с. 129). При всій довільності і суб'єктивності його виключно важливим є "пізнавальний ефект". Сучасні порівняльні українсько-грузинські студії намагаються відповідно реагувати на всі ті зміни, які виявляються в літературі і в методах її вивчення. Актуальним залишається один із постулатів С.-Т. Зепетнека про принципи компаративістики: "це метод, який має ключове значення конкретно для компаративістики, а отже, для вивчення літератури й культури в цілому" (Зепетнек, 2009, с. 150). І тут важливе "не те, що, а скоріше «як»". Це передбачає абсолютно інший рівень за інерцією названих "зв'язкових" студій, у яких площини компаративних порівнянь змінюють рівень сприйняття літератури, повніше розкривають шляхи її оновлення, особливості поступу. Як, наприклад, у працях Р. Хведелідзе, завданням яких були проблеми грузинсько-українського перекладу (Руставелі, Шевченка, Важа Пшавела та ін.), зокрема, розвитку української та грузинської

модерної новели та принципів її перекладу. "Емпіричний матеріал грузинського та українського літературного дискурсу останніх десятиліть, – зазначає І. Мchedладзе, – виявляє як схожі, оригінальні моделі, так і відмінні одна від одної" (Мchedладзе, 2019, с. 51): схожі стратегії осмислення ідентичності, процеси вестернізації тощо. Подібні дослідження не тільки розширюють, наприклад, ареал постколоніальних досліджень, а й "сприяють включенню обох літератур у транснаціональний літературний контекст" (Мchedладзе, 2019, с. 52). Привертають увагу дослідників і нові моделі українсько-грузинських взаємин, зокрема – в галузі імагології "свого" та "чужого" / іншого, репрезентовані працями Дж. Асатіані, Р. Чілачави, О. Мушкудіані. В історії вивчення українсько-грузинських зв'язків простежується також і проблема мультикультуралізму. Матеріалом для нього стала творчість Р. Чілачави як мультикультурального феномена, а відтак репрезентації культурної ідентичності, яка виникла внаслідок синтезу грузинських та українських етнообразів.

Осмислення моделі постколоніальної травми в українській та грузинській літературах (Мchedладзе, 2015) приводить до висновку, що цей феномен однаково актуальний для дослідження грузинської та української літератур. У вивченні українсько-грузинських літературних взаємин спостерігається посилений інтерес до проблем інтертекстуальності, наратології, культурного трансферу. Він показує, що сучасна компаративістика "обертається в полі як традиційних для неї категорій і концептів, так і нових, таких, що виникають унаслідок взаємодії з іншими науковими дисциплінами" (Методологія суч. літ. компаративістики, с. 6). На її предметно-тематичне оновлення, "подвоєння" не раз вказував Д. Наливайко, акцентуючи увагу на поглибленні традиційного вивчення міжлітературних зв'язків за рахунок використання методів, напрацьованих іншими галузями знань (Наливайко, 2007а, с. 27). За наявності певних розбіжностей у підходах до порівняльного вивчення, прихильності до контактології чи типології, очевидним є усвідомлення важливості порівняльних студій, того, що "рух до «чужої» літератури ... є водночас і рухом до «своїї»" (Наливайко, 2007а, с. 23). Промовистими стали слова

Г. Халимоненка, який у передслові до авторської історії грузинської літератури писав: "історію української літератури можна уповні збагнути, лише осягнувши письменство картвелів" (Халимоненко, 2020). Важливо, що висновок автора зроблений на основі вивчення різних періодів українсько-грузинських літературних взаємин, у тому числі й проявлених у 80–90-ті роки та літературі початку XXI ст., тобто періодом, який було висвітлено в українському та грузинському літературознавстві фрагментарно. Ця праця, як і низка інших (на зразок публікацій в альманахах, "Літературознавчих студіях", "Філологічних семінарах", "Сджані"), свідчить про пошуки нових форм в ознайомленні та порівняльному вивченні літератур, способах комунікації, у тому числі й через майстерно виконані переклади. Богатий матеріал для простеження багатьох аспектів імагологічної проблематики, поліваріантних форм репрезентації грузинської, української, латиської ідентичності дає щойно видрукована книга Р. Чілачави "Бельканто" (Чілачав, 2024b). Вміщений у ній матеріал – літературно-критичні розмисли про грузинську, українську, латиську літератури, оригінальні твори, переклади – дозволяє простежити різні способи вираження національної ідентичності; інколи змушують відійти від стереотипності бачення подібних явищ у літературознавчій науці. Інакше – повернути компаративне дослідження як полікультурне художньо-естетичне явище в контекст глобальних процесів, "в русло постнаціональних моделей ідентичності" (Надута, 2015). Разом із тим матеріали, вміщені в "Бельканто", дозволяють поміркувати над типами категорій "свій", "чужий", "інший" як такими, що "існують поза межами певної групи, нації чи культури і виходять за межі принципу бінарності класичної імагології" (Надута, 2015, с. 19). Дослідники вважають такі імагеми "художніми образами із символічними чи метафоричними функціями", "результатом історичного процесу", такими, що мають "унікальний імагологічний потенціал", які є наслідком "активного освоєння рухомої складної дійсності" (Надута, 2015, с. 21). Своєрідну "зустріч" "свого" та "іншого" дослідники вважають "генеральною" темою у компаративістиці. Ці процеси, –

підсумовує Д. Наливайко, – "набули глобального характеру", дослідження їх "піднімає" статус компаративістики (Наливайко, 2009b, с. 76). "Бельканто" Р. Чілачави – багатий матеріал для вивчення проблем порівняльної поетики в міжкультурному аспекті, простеження типологічних схожостей й відмінностей, спричинених різними чинниками, надто – літературно-типологічними, що, підкреслюють дослідники, стосуються "внутрішньої іманентності розвитку мистецтва слова". "Цей підхід, – міркує М. Ільницький, – дає змогу простежувати динаміку літературного процесу, ... показати єдність проблематики і поетики, змістовність літературних форм" (Будний, Ільницький, 2008, с. 127). Цю думку переконливо розкривають різновиди сонетів Р. Чілачави, написаних по-українськи, експерименти із тими поетичними формами, які не є ні грузинськими, ні українськими (рубаї, бейти, моновірші). Читаючи поетові рубаї, можна помітити, що автор строго дотримується законів жанру і з погляду чітко вираженої філософської думки, і рими, і традиційних тем (життя і смерті, добра і зла тощо):

*Що обминули нас гроби
В навалі звірства і злоби,
Що ніч минула, й день триває,
Спасибі, Господи, тобі*

(Чілачава, 2024а, с. 146).

Врешті, це ще й той матеріал (як, до речі, й об'ємна частина україномовного латинського), який спонукає до розмислів над психологічною спричиненістю типологічних аналогій, яку Д. Дюришин пояснює "індивідуально-психологічною схильністю творчої особистості до певної форми художнього вираження" (Đurišin, 1984, с. 137), "спорідненістю творчої натури", наявністю прямих чи опосередкованих контактів. Різні компаративні підходи до прочитання низки грузинських та українських творів автор використовує і в літературознавчих розмислах ("Струнка гармонія суворої простоти. Максим Рильський – сонетяр", "Вічно нев'януче «Зів'яле листя»" та ін.).

Висновки

Сучасні українсько-грузинські порівняльні студії трансформуються, вони, як і самі літературні взаємини, урізноманітнюються, збагачуються новим матеріалом. Критика не випадково підкреслює її кардинальне предметно-тематичне розширення. "До якоїсь міри, – спостерігає Д. Наливайко, – вона набуває значення й сенсу інтегруючої складової загального літературознавства" (Наливайко, 2007b, с. 409), активно послуговуючись напрацюваннями і контактено-генетичних, і типологічних студій. Рецептивна естетика, інтертекстуальність, зв'язки літератури з іншими видами мистецтв значно оновили і розширили поле компаративних досліджень (наприклад, Ж. Квілідзе. Грузинська література XIX ст. в кінодраматургії (Важа Пшавела. А. Церетелі, Д. Клідіашвілі. Тб., 1989. Мецніереба. 69 с. груз. м.); кінотрилогія Т. Абуладзе "Покаяння", "Книга мертвих", "Вирок Осіріса", "В Єрусалимі живе "Шота Руставелі" Р. Чілачави із "Бельканто" та ін.). Потужною опорою в розвитку українсько-грузинських літературних компаративних студій, безперечно, є теорія літератури. Грузинська асоціація компаративістики (проф. І. Ратіані) активно співпрацює з різними науковими структурами АН, університетським центром україністики ТДУ. Теоретичні "конструкти", нові теоретичні концепції змінюють обличчя вислідів, традиційні, зв'язкові, "вростають" напрацьованим матеріалом у "широкий розклад компаративних течій і концепцій" (Наливайко, 2007b, с. 421).

Список використаних джерел

- Баканідзе, О. (1984). *З історії грузинсько-українських літературних і театральних зв'язків*. Ганатлебіс.
- Баканідзе, О. (1985). *Нариси з української літератури*. Т. 1. ТДУ.
- Баканідзе, О. (2004). *Українська література*. Т. 3. ТДУ, груз. м.
- Баканідзе, О. (2009). *Собор мудрості*. Універсали.
- Будний, В., Ільницький, М. (2008). *Порівняльне літературознавство*. НаУКМА.
- Веллек, Р. (2009). *Криза компаративістики. Сучасна літературна компаративістика. Стратегії і методи*. Антологія. НаУКМА.
- Галета, О. (2023). *Нова словесність: українська література в антропологічній перспективі*. УКУ.
- Грицик, Л. (2010). *Українська компаративістика: концептуальні проєкції*. Юго-восток.

Зепетнек, С. Т. (2009). Нова компаративістика як теорія і метод. *Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи*. Антологія. НаУКМА.

Касперський, Е. (2006). Про теорію компаративістики. *Література. Теорія. Методологія*. НаУКМА.

Мушкудіані, О. (1986). *З історії українсько-грузинських літературно-культурних взаємин XIX – початку XX ст.* Наукова думка.

Мушкудіані, О. (1991). *Українсько-грузинські літературно-культурні зв'язки 20–30-х рр. XX ст.* Наукова думка.

Мchedладзе, І. (2015). Травматичний наратив в українській літературі. *Наукові праці інституту україністики ТДУ*, груз. м.

Мchedладзе, І. (2019). *Пострадянський грузинський та український літературний дискурс у контексті пост колоніалізму*. ТДУ, груз. м.

Надугая, Т., Ліпина, В. (2015). *Проблематика и поэтика творчества Эми Тан в аспекте литературной имажологии*. Іновачія.

Наливайко, Д. (2006). *Теорія літератури й компаративістика*. НаУКМА.

Наливайко, Д. (2007а). Компаративістика в системі літературознавчих дисциплін // *Компаративістика й історія літератури*. Акта.

Наливайко, Д. (2007б). Сучасне порівняльне літературознавство як третій етап наукової компаративістики. *Той, хто відродив Могилянку. Збірник на пошану В'ячеслава Брюховецького*. НаУКМА.

Наливайко, Д. (2009а). Літературна компаративістика вчора і сьогодні. *Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи*. Антологія. НаУКМА.

Наливайко, Д. (2009б). Французька літературна компаративістика: історія, характеристика. *Національні варіанти компаративістики*. Стилос.

Ремак, Г. (2009). Літературна компаративістика: її визначення та функції. *Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи*. Антологія. НаУКМА.

Рубчак, Б. (1990). Бо в нас немає часу. *Сучасність*. № 11.

Сиваченко, Г. (Ред.). (2020). *Методології сучасної літературної компаративістики*. Збірник наукових праць відділу компаративістики Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України.

Синиченко, О. (1968). Грузинська література на Україні у повоєнні роки (1945–1967). Бібліографічний покажчик. *Райдужними мостами. Українсько-грузинські літературні зв'язки*. Дніпро.

Синиченко, О. (1969). Українська грузиніана 1966 року. Бібліографічний покажчик. *Радянське літературознавство*. № 5.

Халимоненко, Г. (2020). *Історія грузинської літератури*. Український письменник.

Хведелідзе, Р. (2015). *Проблеми перекладу та літературних зв'язків*. Універсалі, груз. м.

Чілачава, Р. (2004). "Майже кіло віршів, та всі хорєями восьмистопними", або народження українського витязя. Руставелі Шота. *Витязь в тигровій шкурі*. Мистецтво.

- Чілачава, Р. (2024a). *Бельканто*. Ярославів вал.
- Чілачава, Р. (2024b). *Листи Чани до собак і людей усього світу. Книга війни*. Богдан.
- Чхараташвілі, С. (2015). Українські шістдесятники та Грузія. ТДУ, груз. м.
- Đurišin, D. (1984). *Theory of Literary Comparatistics*. Publishing House of the Slovak Academy of Sciences.

References

- Bakanidze, O. (1984). *On the history of Georgian-Ukrainian literary and theatrical relations*. Ganatlebis [in Ukrainian].
- Bakanidze, O. (1985). *Essays on Ukrainian literature*. Vol. 1. TSU [in Ukrainian].
- Bakanidze, O. (2004). *Ukrainian literature*. Vol. 3. TSU, Georgia [in Ukrainian].
- Bakanidze, O. (2009). *Cathedral of Wisdom*. Universals [in Ukrainian].
- Budny, V., Ilnytskyi, M. (2008). *Comparative literary studies*. NaUKMA [in Ukrainian].
- Chilachava, R. (2004a). "Almost a Kilo of Poems, but All in Eight-Stoped Choreography", or the Birth of a Ukrainian Knight. Shota Rustaveli. *The Knight in the Tiger Skin*. Art [in Ukrainian].
- Chilachava, R. (2024b). *Bel Canto*. Yaroslav's Wall [in Ukrainian].
- Chilachava, R. (2024c). *Chapa's Letters to Dogs and People of the World. The Book of War*. Bogdan [in Ukrainian].
- Chkharatashvili, S. (2015). *Ukrainian Sixties and Georgia*. TSU [in Georgian].
- Đurišin, D. (1984). *Theory of Literary Comparatistics*. Publishing House of the Slovak Academy of Sciences.
- Galeta, O. (2023). *New literature: Ukrainian literature in an anthropological perspective*. UCU [in Ukrainian].
- Hrytsyk, L. (2010). *Ukrainian Comparative Studies: Conceptual Projections*. Southeast [in Ukrainian].
- Kaspersky, E. (2006). *On the Theory of Comparative Studies*. Literature. Theory. Methodology. NaUKMA [in Ukrainian].
- Khalimonenko, G. (2020). *History of Georgian Literature*. Ukrainian Writer [in Ukrainian].
- Khvedelidze, R. (2015). *Problems of Translation and Literary Relations*. Universal, Georgia [in Ukrainian].
- Mchedeladze, I. (2015). *Traumatic narrative in Ukrainian literature*. Scientific works of the Institute of Ukrainian Studies of the Ukrainian State University, georgia m. [in Ukrainian].
- Mchedeladze, I. (2019). *Post-Soviet Georgian and Ukrainian Literary Discourse in the Context of Post-Colonialism*. TSU, georgia m. [in Ukrainian].
- Mushkudiani, O. (1986). *From the History of Ukrainian-Georgian Literary and Cultural Relations of the 19th – Early 20th Centuries*. Scientific Opinion [in Ukrainian].
- Mushkudiani, O. (1991). *Ukrainian-Georgian Literary and Cultural Relations of the 1920s and 1930s*. Scientific Opinion. [in Ukrainian].
- Nadutaya, T., Lypyna, V. (2015). *Problems and poetics of Amy Tan's work in the aspect of literary imagery*. Innovation. [in Ukrainian].

Nalyvayko, D. (2006). *Theory of Literature and Comparative Studies*. NaUKMA [in Ukrainian].

Nalyvayko, D. (2007a). Comparative studies in the system of literary disciplines. *Comparative studies and history of literature*. Acta [in Ukrainian].

Nalyvayko, D. (2007b). Modern comparative literary studies as the third stage of scientific comparative studies. *The one who revived Mohylyanka. Collection in honor of Vyacheslav Bryukhovetsky*. NaUKMA [in Ukrainian].

Nalyvayko, D. (2009a). Comparative literature yesterday and today. *Modern comparative literature: strategies and methods*. Anthology. NaUKMA [in Ukrainian].

Nalyvayko, D. (2009b). French Literary Comparative Studies: History, Characteristics. *National Variants of Comparative Studies*. Stylos [in Ukrainian].

Remak, G. (2009). Literary Comparative Studies: Its Definition and Functions. *Modern Literary Comparative Studies: Strategies and Methods*. Anthology. NaUKMA [in Ukrainian].

Rubchak, B. (1990). Because We Have No Time. *Modernity*. No. 11 [in Ukrainian].

Synychenko, O. (1968). Georgian Literature in Ukraine in the Post-War Years (1945–1967). Bibliographic Index. *Rainbow Bridges. Ukrainian-Georgian Literary Relations*. Dnipro [in Ukrainian].

Synychenko, O. (1969). Ukrainian Georgiana of 1966. Bibliographic Index. *Soviet Literary Studies*. No. 5 [in Ukrainian].

Syvachenko, G. (Ed.). (2020). *Methodologies of Modern Literary Comparative Studies*. Collection of Scientific Papers of the Department of Comparative Studies of the Taras Shevchenko Institute of Literature of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Wellek, R. (2009). The crisis of comparative studies. *Modern literary comparative studies. Strategies and methods*. Anthology. NaUKMA [in Ukrainian].

Zepetnek, S. T. (2009). New Comparative Studies as Theory and Method. *Modern Literary Comparative Studies: Strategies and Methods*. Anthology. NaUKMA [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 02.09.24

Прорецензовано / Revised: 25.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Liudmyla HRYTSYK, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-4802-7937

e-mail: grytskyk@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

UKRAINIAN-GEORGIAN LITERARY RELATIONS: DOMINANTS OF MODERN COMPARATIVE STUDY

Background. *This paper uses the material of contemporary Ukrainian-Georgian literary relations to analyze the movement of scientific thought in their study. The active interaction of research approaches – genetic-contact and comparative-typological – transformed the general paradigm, led to new directions*

in comparative studies, and influenced the development of problematic and thematic artistic models.

Methods. *This research is a testament to the interdisciplinary nature of the field, employing a variety of methods: historical and literary, contact genetic, comparative, and typological. The conceptual provisions of works on cultural studies, receptive aesthetics, ethno-imagology, translation studies, intermedial and postcolonial studies are all brought to bear in this article.*

Results. *A study of contemporary Ukrainian-Georgian comparative studies has shown that the authors change their research methods depending on the material and purpose. The reliance on the methodological provisions of literary theory diversifies the nature of comparisons and activates the developments of receptive aesthetics, imagology, and narratology.*

Observations on Ukrainian-Georgian comparative studies underscore the crucial role of training Kartvelologists and Ukrainianists, and the necessity of mastering the original languages. This linguistic proficiency significantly influences the selection of material for comparisons and enables a deeper study of the problems of comparative poetics, the use of interdisciplinary approaches, etc.

Conclusion. *New comparative approaches to studying Ukrainian-Georgian literary relations – a departure from the dominant moments of the positivist phase, the use of comparative and typological approaches – have radically changed the studies and filled them with new content. The research made it possible to more fully sense the changes in national literature, the main trends in their development, issues, and genre specificity. Finally, to "let" contemporary literature into the field of study so that the picture of its development would be fuller, the conceptual field in which each literature develops would be broader.*

Keywords: *comparative studies, genetic-contact relations, comparative-typological approaches, comparative poetics, translation, interdisciplinary intersections.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Анна Гудима, канд. філол. наук
ORCID ID: 0000-0003-2081-0791
e-mail: h.hudyma@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

"ЧИГИРИНСЬКИЙ ДИСКУРС" ШЕВЧЕНКОВИХ ПОЕЗІЙ

Вступ (передумови, актуальність, мета).

Визначна роль Чигирин в українській історії обумовлена тим, що період функціонування міста як столиці – 1648–1676 рр. – був часом існування й гетьманської Української держави. З огляду на це Шевченків "чигиринський" дискурс набуває вагомого значення в межах його історіософії. А оскільки не лише державницьке право характеризує Чигирин, але й той факт, що саме там було ухвалене рішення про прийняття московської протекції, важливо з'ясувати Шевченків погляд на роль.

Мета статті – проаналізувати Шевченкові твори, звернені до образу Чигирин та його долі; з'ясувати пов'язані з цим значимі для поета сенси; визначити роль образу-символу Чигирин в Шевченковому дискурсі.

Методи. Застосовуються герменевтичний, компаративний методи, аналізу та синтезу.

Результати. З'ясовано, що Чигирин посів вагоме місце в картині світу Шевченка. Проаналізовано поетичні твори, звернені до образу української гетьманської столиці. У межах Шевченкового "чигиринського" дискурсу ключовими вважасмо поетичний твір – "Чигирине, Чигирине..." та малярський – "Дари в Чигирині 1649 року" (обидва 1844 р.), відповідно до того значення, що його цим мистецьким творам надавав сам автор.

У Т. Шевченка з Чигирином асоціюються державна ідея, героїчна визвольна боротьба. "Освячення" поетом Чигирин (визнання його святим) закономірно стосується відповідного сприйняття ним чигиринської доби української історії, позначеної волею та державністю, до 1676 р.

Висновки. У Шевченка, починаючи від поеми "Гайдамаки" і завершуючи поезіями 1848 року, зустрічаємо два образи Чигирин: гетьманського, у пору своєї слави, державної ролі, та Чигирин,

підневільного московщині, а потім російській імперії, що немов заступають один одного.

У межах "чигиринського" дискурсу Шевченкових поезій, з огляду на підневільне становище України, найперше помітні мотиви занепаду козацької слави, держави, національного самоусвідомлення та національної пам'яті ("Гайдамаки", "Чигрине, Чигрине...", "Заступила чорна хмара..."), роздвоєння національного організму (два Івани – "Великий льох", Самойлович – Дорошенко – "Заступила чорна хмара..."). Належить також звернути увагу на те, що навіть коли поет зображає Чигирин в антипольській парадигмі, відповідні твори сповнені виразно антимосковським змістом, оскільки як нагадування про колишню велич Чигирин, так і зображення занепадного сучасного стану колись славетної козацької столиці промовляють про руйнівний московський внесок.

Ключові слова: Чигирин, українська історія, гетьманська Українська держава, символ, Т. Шевченко.

Вступ

До теми, пов'язаної з Чигирином, ми зверталися не раз: не лише в контексті Шевченкової творчості (Hudyma, 2024, 2020b), але й літописних текстів (Гудима, 2021a, 2021b) та поетичного доробку П. Куліша (Гудима, 2020a). Вона не втратила для нас своєї ваги й тепер.

Підставою для хронологічно першого звернення до образу Чигирин в порівняльному аспекті з "Історією Русів" послужила найперше частотність згадувань поетом української гетьманської столиці (найбільше з-поміж інших топонімів: 23 рази), що, ясна річ, вже цим виокремлює топонім. До того ж Шевченко є автором низки малюнків, присвячених Чигирину: не лише у плінні сучасної йому доби (відтак, відображені краєвиди та пам'ятки Чигиринщини), але й історичних подій. І саме історичний контекст, такий важливий для Шевченка, поза яким поет не мислив себе, і є найсуттєвішим.

Одним із засновків згадуваної статті (Гудима, 2020b) є те, що "Чигирин – духовно споріднений Т. Шевченку" (Гудина, 2020b, 94). Ця теза зостається для нас вкрай важливою. З одного боку, може видатися не до кінця проясненим висловлене, з огляду на те, що історично гетьманська столиця Чигирин була саме тим місцем, де Б. Хмельницький прийняв протекцію московщини. Тож до цього питання ми повернемося дещо згодом.

Мета розвідки – проаналізувати Шевченкові твори, звернені до образу Чигирина та його долі; з'ясувати пов'язані з цим значимі для поета сенси; визначити роль образу-символу Чигирина в Шевченковому дискурсі.

Результати

Існування гетьманської Української держави безпосередньо пов'язане з Чигирином: "Своє державницьке право, – зазначає Я. Дзира, – Чигирин оберігав з 1648 до 1676 року, коли його захопила Московія, і тоді Україна втратила свою самостійність і соборність" (Дзира, 2021, с. 96).

Місто було столицею гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського, Ю. Хмельницького, П. Тетері, П. Дорошенка. У Шевченкових поетичних творах з'являються сюжети, у яких фігурує Чигирин за обрання на гетьманство "преславного запорожця Павла Кравченка-Наливайка" (сюжет, запозичений з "Історії Русів"), за Б. Хмельницького ("Великий льох"), завершального етапу гетьманства П. Дорошенка ("Заступила чорна хмара..."), періоду Гайдамаччини ("Гайдамаки"), підпорядкування російській імперії ("Чигрине, Чигрине..."); окрім реального історичного контексту, у поета Чигирин зображений у містерійному просторі ("Великий льох", друга частина), у профетичних візіях.

Історично з містом пов'язані славні сторінки – становлення та власне існування гетьманської Української держави – та в той же час доба Руїни. Розбрат, братовбивча війна, втрата ідеї незалежної держави безпосередньо торкаються Чигирина і позначаються на його становищі. Місто фігурує у межах антипольського, антиросійського та антитурецького протистояння.

У Т. Шевченка Чигирин згадується на сторінках таких поетичних творів: "Гайдамаки" (1839–1841), "Чигрине, Чигрине..." (1844), "Великий льох" (1845), "Княжна" (1847), "Хустина" (1847), "У неділеньку у святую..." (1848) та "Заступила чорна хмара..." (1848).

Уперше поет звертається до образу Чигирина в поемі "Гайдамаки" (розділ "Свято в Чигирині"), де з іменем Чигирин пов'язуються гетьмани, панування, козацька слава, хоча й у часі вже минулому, перейденому. Це – з одного боку. Тож

Шевченкові згадки про Чигирин доби Гетьманщини відлунують ностальгією за колишньою звитягою та здобутками. З другого боку, супровідним до образу є мотив занепаду козацької слави та козацької держави, актуальний як для періоду напередодні гайдамацького руху, так і вже сучасного Шевченкові часу. Чигирин за Гайдамаччини, знову повсталий до боротьби: "На гвалт України / Орли налетіли; вони рознесуть / Ляхам, жидам кару; / За кров і пожари / Пеклом гайдамаки ляхам оддадуть" (Шевченко, 2003b, с. 147), – бачиться в межах антипольського протистояння. При цьому Шевченко промовляє про тяглість національно-визвольної боротьби українців, починаючи із С. Наливайка. Для поета місто є уособленням всієї України, тому Чигирин та Україна в поета йдуть у парі: "І Україна, і Чигирин" (Шевченко, 2003b, с. 157); осячені в Чигирині ножі "Розібрали, заблищали / По всій Україні" (Шевченко, 2003b, с. 157). Хоча, як зазначають історики, повстання Коліївщини насправді охопило аж ніяк не всю Україну.

У зображеному Шевченком піднесенні Чигирин до боротьби – за повстання Коліївщини – немов відгукується знамените козацьке прислів'я, повторюване й українськими масонами першої чверті XIX ст., що сонце сходить саме в Чигирині, тобто саме Чигирин є осердям волі, що має пробудитися до життя.

Без сумніву, місто, як впливає із тексту "Гайдамаків", посіло вагоме місце в картині світу Шевченка: "...кладеться апологія козацькій столиці – Чигирину, який в часи поета бачився у вигляді *"козацької слави убогих руїн"* (курсив автора. – А. Г.), загалом Чигирин у візії минулого України займає в Т. Шевченка особливе місце, бо він зве його святим і бачить столицею козацької волі, а отже, держави" (Шевчук, 2001, с. 46).

Так чи інакше, переконані, ключовими в межах Шевченкового "чигиринського" дискурсу є поетичний твір – "Чигрине, Чигрине..." (19 лютого 1844 р.) та малярський – "Дари в Чигирині 1649 року" (березень–травень 1844 р.), відповідно до того значення, що його цим творам надавав сам автор. Саме історіософським віршем "Чигрине, Чигрине..." поет відкриває свою рукописну збірку "Три літа" (таким чином порушивши хронологічний принцип розташування поезій у збірці). Щодо

офорту митця, що єдиний як твір на історичну тематику увійшов до альбому "Живописна Україна", то згідно з Шевченковим баченням така винятковість зображення найбільше зумовлюється непересічною вагомістю відтвореної події в історичному сенсі. (До альбому "Живописна Україна" увійшли такі офорти: "У Києві", "Судня рада", "Дари в Чигирині 1649 року", "Старости", "Казка", "Видубицький монастир у Києві".)

Того ж 1844 року побачило світ друге видання "Кобзаря", зброшурованого з нерозпроданими примірниками поеми "Гайдамаки" – під назвою "Чигиринський Кобзар і Гайдамаки". І хоча, як стверджують (Бондарева, 2020, р. 160), назва видання належить видавцеві І. Лисенкову (якому поет продав права на свої твори) – проте вона влучно відображає напрямок думок поета в межах уже плідного творення поезій нового періоду.

Шевченко вперше у межах своєї подорожі Україною 1843 р. відвідав Чигирин восени, що за якийсь час під впливом низки чинників (найперше, як переконливо доводить Ю. Барабаш, знайомства з другою столицею імперії, відбудованою після пожежі 1812 р.) вилилося в епохальний твір "Чигрине, Чигрине...". Назагал свої враження від побаченої української дійсності він висловив у листі від 26 листопада 1844 р. до Я. Кухаренка: "Був я уторік на Україні – був у Межигорського Спаса. І на Хортиці, і скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями, щоб вони переказилися" (Шевченко, 2003а, с. 31). Тож Шевченкове "А я, юродивий, на твоїх руїнах / Марно сльози трачу..." ("Чигрине, Чигрине...") (Шевченко, 2003б, с. 254) передає його стан вже в поетичному жанрі; юродивим поет називає себе тому, що "сказав своїм землякам страшну правду, якої вони воліли не бачити, і він у своїй звазі почувався самотнім" (Дзюба, 2018, с. 228).

Віршем "Чигрине, Чигрине...", відзначає Л. Білецький, поет розпочинає "найповажніший цикл своїх творів" (Білецький, 1952, с. 184), збірку "Три літа". Звертаючись до змісту поезії, відзначимо, що поет констатує стан занепаду як Чигирини, так і всієї України (як наслідок укладеної Переяславської угоди). Він промовляє про "викорчовування історичної пам'яті та національного самоусвідомлення українського народу" (Дзюба,

2018, с. 226); порушує питання щодо результативності боротьби проти історичних ворогів українського народу, її безплідності (тоді як плодами мала бути воля, а значить державність).

У творі також "бере свій початок мотив Шевченкової національної самокритики, осмислення того сумного факту, що в трагедії України... винні не тільки зовнішні ворожі сили, винна й вона сама" (Барабаш, 2011, р. 332). Звучить туга за тим, що було втрачено своє: "стеги, ліси / І всю Україну" (Шевченко, 2003b, с. 255) – не без участі Чигирина, адже таки "проспав" уже здобуте, поступившись цим ворогові.

При цьому автор не обмежується лише фіксацією наявного стану речей, діагностуванням загальнонаціональної недуги. Споглядаючи сон Чигирина, ліричний герой автора, ставить перед собою як поетом мету: "в і д р о д ж е н н я української нації; підносить засоби, – духово й морально усвідомлювати нарід (виділення автора. – А. Г.)" (Білецький, 1952, с. 192), щоби переродити "пасивних невільників деспота... зродити тих козаків колишніх, що в муках умирали з Україною на устах. Це є такі великі завдання, що під силу тільки генієві..." (Білецький, 1952, с. 194).

У добу козаччини суспільну ниву "обробляли" шаблями, збройний чин визначав долю нації. У Шевченкову добу на зміну зброї реальній прийшла зброя духовна – слово. Сон Чигирина, переконаний поет, триватиме не довіку, а поки "встане / Правда на сім світі" (Шевченко, 2003b, с. 256). І засобом національного відродження має стати українське слово, безпосередньо його, Шевченкове, слово.

Л. Білецький, запитуючи: "Чому Шевченко надав цій поемі такого значення?" (Білецький, 1952, с. 184), у своїй відповіді звертає увагу на неоднозначність Чигирина, а саме на двоякість сенсів, пов'язаних із ним: "...в Чигирині і в Богдановій церкві створився і новий задум Гетьмана Богдана Хмельницького: поєднатися з Москвою в 1654 р. З Чигирина розпочалась так блискуче будуватись українська держава. Той самий Богдан із старшиною в Чигирині її добровільно і зліквідував" (Білецький, 1952, с. 185). Так, у Чигирині 1652 р. відбулася вирішальна рада гетьмана зі старшинами щодо обрання корисного союзу,

рішення якої виявилось на користь московщини, на чиєму боці був Б. Хмельницький. У Чигирині були підготовлені договірні статті, тут відбувся вибір промосковської орієнтації.

А проте в Т. Шевченка з містом асоціюються державна ідея, героїчна визвольна боротьба, тоді як з відступом від цих ідей асоціювався Переяслав. У його свідомості Чигирин, як і Київ, – святе місто. "Освячення" поетом Чигирин (визнання його святим) закономірно стосується відповідного сприйняття ним чигиринської доби української історії, позначеної волею та державністю, – до 1676 р. Тож зітхання, туга за гетьманським Чигирином стосується не лише самого міста, а й простягається на більше утворення – державне. Тут вчувається літописне (Величкове) розуміння означника чигиринський як "опозиційного до москви", конфронтаційного щодо неї. Що виявилось в політиці українських правобережних гетьманів від І. Виговського до П. Дорошенка.

Повертаючись до власне збірки "Три літа", належить звернути увагу на концепцію автора, що розпочинає свою книгу віршем "Чигрине, Чигрине...", у якому звучить мотив "переродження нації" (Білецький, 1952, с. 192), "національного самоочищення" (Барабаш, 2011, с. 334), і закінчує своїм заповітом українському народові "Як умру, то поховайте...", "яким викликає революційне поривання до свободи і боротьби за неї" (Білецький, 1952, с. 189). Таким чином Шевченко немов накреслює дієвий шлях для земляків: від національного самоочищення, національного освідомлення – до збройного виступу в боротьбі за волю.

Як маляр він, звернений до історії Чигирин, відтворює події, що виявляють силу та непідвладність чужинцям гетьманської столиці (офорт "Дари в Чигирині 1649 р." та малюнок тушшю "Смерть Богдана Хмельницького", 1836–1837). Він фокусує свою увагу на прибутті до гетьмана посланців від турецького султана, польського короля та московського царя з великими дарами із пропозиціями протекції, що сталося 1649 р. Ця подія засвідчувала "визнання значних воїнських здобутків та вольності українського народу" (Гудима, 2020b, с. 86). Офорт немов доповнює образ гетьманського Чигирин, явлений

у "Гайдамаках", однак у ситуації беззаперечної переваги Гетьманщини над ймовірними союзниками, мавши змогу обирати і зробити для себе найвдаліший геополітичний вибір.

На малюнку "Смерть Богдана Хмельницького" (що його детально прочитує Р. Харчук (Харчук, 2019, с. 80–81)) Шевченко зобразив гетьмана, який під час аудієнції з царським посланцем Бутурліном напередодні своєї смерті відстояв право мати зовнішньополітичні зносини, відкинувши московські звинувачення в допомозі шведському королю. Таким чином він не визнавав московської зверхності над Україною, з цією метою зображений на малюнку і митрополит С. Косів як противник об'єднання з московією.

Так само в поемі "Гайдамаки" хоч Чигирин явно зображений у вирі подій українсько-польського протистояння, а проте сучасне Чигирин – Шевченкового часу, як і всієї України, як впливає зі змісту твору, породжує думки про московський внесок у його долю, зокрема: "Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали, / Встали, подивились на той Чигирин, / Що ви будували, де ви панували! / Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали / Козацької слави убогих руїн" (Шевченко, 2003b, с. 147).

Вірш "Чигрине, Чигрине...", звертає увагу Ю. Барабаш, "перейнятий у своєму підтексті... виразно *антимосковським* (тут і далі виділення автора. – А. Г.) настроєм і змістом" (Барабаш, 2011, с. 323). "Головним був той підтекст вірша... – продовжує дослідник, – із якого з граничною ясністю випливало, *кому саме "завдячує" своєю сучасною долею занедбаного, "повитого жидовою" повітового містечка, Чигирин, колишня гетьманська столиця, а нині "старець малосилий". <...> Треба бути сліпим до історії та глухим до поезії, щоб не відчувати, як зловісна тінь Москви-Московицини, захланної, неситої імперії, незримо зависає над створеною Шевченком апокаліптичною картиною..." (Барабаш, 2011, с. 323–324). Тоді як для загалу існування Малоросії в межах російської імперії сприймалося як благо (Харчук, 2019, с. 31).*

За два роки після перших відвідин України поет у вересні 1845-го знову побував на Чигиринщині, зібравши матеріал для обіцяних підписникам нових випусків "Живописної України", на

жаль, не зреалізованих. Пізніше – 21 жовтня у с. Мар'їнському – він пише містерію "Великий льох", у якій згадується гетьманський Чигирин за Б. Хмельницького (до Переяславської угоди).

Містична візія народження близнят-антагоністів Іванів в Україні з містерії також пов'язана з Чигирином. Він стає вісником і свідком цього як знакове місце: "Он, бачите, над Києвом / Мітла простяглася, / І над Дніпром і Тясмином / Земля простяглася? / Чи чуєте? Застогнала / Гора над Чигирином. / О!.. Сміється і ридає / Уся Україна!" (Шевченко, 2003b, с. 323).

Як і вірш "Чигрине, Чигрине...", містерія "Великий льох" завершується переконаністю, що "Встане Україна. / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти!.." (Шевченко, 2003b, с. 328).

Щодо інших поетичних творів, у вірші "Хустина" Чигирин постає як джерело національно-визвольних починань та рухів, у добу своєї та української слави; у поемі "Княжна" лише згадується Чигиринський дівочий монастир, також змальований Шевченком 1845 р.

"Як козацька столиця, з якої лунають гасла до повстання (ідея "Святого Чигирина)" (Шевчук, 2001, с. 64), Чигирин подається у вірші "У неділеньку у святую...". Тут незрівнянно щонайбільше звучить славень Чигирину. Сама подія, що послужила основою для фабули твору – врочисте обрання гетьмана на козацькій раді в Чигирині за одностайного рішення громади, а потому – узгодженого переобрання на становище гетьмана молодого претендента Павла Кравченка-Наливайка – створює відповідний настрій торжества, загальної згоди, піднесеності, що нічим не потьмарюються. Чигирин тут постає в антипольській парадигмі.

Образ "славного-преславного" Чигирина в Шевченка різко дисонує з сучасною йому дійсністю занедбаного й забутого повітового містечка. Так чи інакше нагадування про колишню велич наштовхує на думки про причини його занепаду, адже "убогі руїни" відсилають саме до періоду московського панування.

Чигирин напередодні втрати свого столичного статусу в результаті подій 1676 р., спрямованих на захоплення міста об'єднаним військом лівобережного гетьмана І. Самойловича та

царського боярина Г. Ромодановського, постає в поемі "Заступила чорна хмара...". Тоді П. Дорошенко був змушений здати клейноди обложникам міста, зректися гетьманства. Цю подію й художньо інтерпретує Т. Шевченко. Цікаво, що козацькі літописці по-різному трактують вчинений Дорошенком вимушений крок. Згідно з літописами Самовидця та Г. Грабянки, гетьман керувався егоїстичним бажанням зберегти собі життя. За С. Величком – не так: гетьман зрікся гетьманства "за свою й чигиринську цілість" (Гудима, 2021а, с. 277). У Шевченка ж винятково дбання про свою столицю та землю спонукали його до зречення. Так із падінням Дорошенка (названого Шевченком славним, на протизага "дурному" Самойловичу) загинула справа звільнення України від ворожих сил.

Упродовж надзвичайно плідного у творчому плані для поета 1848 р. з'являється тільки декілька текстів на історичну тематику: поруч із "[Царі]", "Швачка", "Ой чого ти почорніло..." аж два – вірш "У неділеньку у святую..." та поема "Заступила чорна хмара..." – відмінні, проте, тематично та настроєво, зосереджені довкола Чигирини. Ними поет завершує свої роздуми про місто та його долю (обидва датуються вереснем–груднем 1848 р.).

Висновки

У свідомості Шевченка Чигирин – святе місто, що є "символом козацької, власне української національної волі й боротьби за Україну" (Шевчук, 2001, с. 70). Свята слава Чигирини обумовлена його державницьким буттям у минулому. Його ж стан "старця малосилого" промовляє про нівеляцію тривалого шляху боротьби за звільнення України від ворога (найперше московського, адже досі чинного), не увінчаного сподіваними й очікуваними результатами.

У Шевченка, починаючи від поеми "Гайдамаки" і завершуючи поезіями 1848 року, зустрічаємо два образи Чигирини: гетьманського, у пору своєї слави, державної ролі, та Чигирини, підневільного московщині, а потім російській імперії, що немов заступають один одного. Таким чином поет від початку ясно бачив руйнівний московський внесок в українське буття.

У межах "чигиринського" дискурсу Шевченкових поезій, з огляду на підневільне становище України, найперше помітні мотиви занепаду козацької слави, держави, національного самоусвідомлення та національної пам'яті ("Гайдамаки", "Чигрине, Чигрине...", "Заступила чорна хмара..."), роздвоєння національного організму (два Івани – "Великий лях", Самойлович – Дорошенко – "Заступила чорна хмара..."). Належить також звернути увагу на те, що навіть коли поет зображає Чигирин в антипольській парадигмі, відповідні твори сповнені виразно антимосковським змістом, оскільки як нагадування про колишню велич Чигирина, так і зображення занепадного сучасного стану колись славетної козацької столиці промовляють про руйнівний московський внесок. Споглядаючи занепад України, поет твердо вірить у її відродження.

Не менш важливим є і те, що, ведучи мову про ті чи інші виклики перед Україною та народом, Шевченко показує, як ідея України продовжує жити і скеровує до чину (відповідного ситуації): чи то, приміром, гайдамаків у їхній відсічі ворогові, чи то Дорошенка, що в патових обставинах наступу численного ворога, вболіваючи за Чигирин та Україну, віддає гетьманські клейноди та поступається своїм гетьманським містом, або ж самого Шевченка, що надихається до праці з пробудження національної пам'яті та відродження української нації, осягнувши трагізм української історії та сучасності.

Список використаних джерел

Барабаш, Ю. (2011). "Чигрине, Чигрине...". *Барабаш Ю. Просторинь Шевченкового слова* (с. 321–339). Темпора.

Білецький, Л. (1952). "Чигрине, Чигрине...". *Тарас Шевченко. Кобзар*. Т. 2. Вінніпег: Видавнича Спілка "Тризуб". С. 190–195.

Бондарева, Н. О. (2020). "Чигиринський Кобзар і Гайдамаки" Тараса Шевченка: проблеми синхронної рецепції. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Т. 31 (70), № 2, ч. 3. С. 159–164.

Гудима, А. О. (2020а). Навколочигиринські сенси в поезіях П. Куліша. *Літературознавчі студії: збірник наукових праць*. Вип. 1 (59). С. 24–37.

Гудима, А. О. (2020b). Образ Чигирина в поезіях Тараса Шевченка та в "Історії Русів". *Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць*. Вип. 1. С. 84–97.

Гудима, А. О. (2021а). Тема загибелі Чигирина у козацьких літописах. *Закарпатські філологічні студії: збірник наукових праць Ужгородського національного університету*. Випуск 16. С. 275–282.

Гудима, А. О. (2021b). Тема Чигирина в літописі Самійла Величка. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : філологія*. Вип. 47. Том 2. С. 199–203.

Гудима, А. (2024). *Козацький спадок у Шевченковій візії: тема козаччини, Запорізька Січ у плинні історичних подій, образ Чигирина та "козацький" автопортрет 1860 року*. Боронь О., Генералюк Л., Гудима А. та ін. Тарас Шевченко: сучасна рецепція (О. Сліпушко, Ред.). ВПЦ "Київський університет". <https://taras210.knu.ua>

Дзира, Я. (2001). Тарас Шевченко і три столиці української гетьманської держави: Чигирин, Батурин і Глухів. *Історико-географічні дослідження в Україні*. Вип. 5. С. 94–117. https://shron1.chtyvo.org.ua/Dzyra/Taras_Shevchenko_i_try_stolytsi_Ukrainskoi_Hetmanskoi_derzhavy_Chyhyryn_Baturyn_i_Hlukhiv.pdf

Дзюба, І. М. (2018). *Тарас Шевченко. Життя і творчість*. 2-ге вид., доопрац. Вид. дім "Києво-Могилянська академія".

Харчук, Р. (2019). *Історична пам'ять Т. Г. Шевченка : спроба реконструкції : монографія*. ВЦ "Академія".

Шевченко, Т. (2003а). *Повне зібрання творів у 6 т. Т. 6 : Листи* / редкол. М. Г. Жулинський (голова) та ін. Наукова думка.

Шевченко, Т. (2003b). *Повне зібрання творів у 6 т. Т. 1 : Поезія 1837–1847* / редкол. М. Г. Жулинський (голова) та ін. Наукова думка.

Шевченко, Т. (2003с). *Повне зібрання творів у 6 т. Т. 2 : Поезія 1847–1861* / редкол. М. Г. Жулинський (голова) та ін. Наукова думка.

Шевчук, В. О. (2001). *"Personae verbum" (Слово іностасне) : Розмисел*. Твім-інтер.

References

Barabash, Yu. (2011). "Chyhyryn, O Chyhyryn..." *Barabash Yu. The space of Shevchenko's words*. Tempora. Pp. 321–339 [in Ukrainian].

Biletskyi, L. (1952). "Chyhyryn, O Chyhyryn..." *Taras Shevchenko. Kobzar*. Vol. 2. Pp. 190–195 [in Ukrainian].

Bondareva, N. O. (2020). "Chyhyrynskyi Kobzar and Haidamaky" of Taras Shevchenko : synchronization problems. *Scholarly notes of V.I. Vernadsky TNU. Series: Philology. Social communications*. Vol. 31 (70), № 2, part 3. Pp. 159–164 [in Ukrainian].

Hudyma, A. O. (2020a). The meanings, close to Chyhyryn, in the poems of P. Kulish. *Literary studies : a collection of scientific papers*. Vol. 1 (59). Pp. 24–37 [in Ukrainian].

Hudyma, A. O. (2020b). The image of Chyhyryn in the poems of Taras Shevchenko and in "History of the Rus". *Shevchenko's studies : a collection of scientific works*. Vol. 1. Pp. 84–97 [in Ukrainian].

Hudyma, A. O. (2021a). The topic of Chyhyryn's death in Cossack chronicles. *Transcarpathian philological studies : a collection of scientific works of the Uzhgorod National University*. Vol. 16. Pp. 275–282 [in Ukrainian]

Hudyma, A. O. (2021b). The topic of Chyhyryn in the annals of Samiyla Velichka. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series : philology. Vol. 47, № 2. Pp. 199–203 [in Ukrainian].

Hudyma, A. O. (2024). Cossack Heritage in Shevchenko's Vision: the Theme of the Cossacks, the Zaporozhian Sich in the Movement of Historical Events, the Image of Chyhyryn, and the "Cossack" Self-Portrait of 1860. *Boron O., Generaliuk L., Hudyma A. and others. Taras Shevchenko : modern reception : a monograph / Oleksandr Boron, Lesia Generaliuk, Anna Hudyma and others ; (science editor O. Slipushko). PPC "Kyiv University".* <https://taras210.knu.ua> [in Ukrainian].

Dzyra, Ya. (2001). Taras Shevchenko and the three capitals of the Ukrainian hetman state : Chyhyryn, Baturyn and Glukhiv. *Historical and geographical research in Ukraine*. Vol. 5. Pp. 94–117. https://shron1.chtyvo.org.ua/Dzyra/Taras_Shevchenko_i_try_stolytsi_Ukrainskoi_Hetmanskoi_derzhavy_Chyhyryn_Baturyn_i_Hlukhiv.pdf [in Ukrainian].

Dziuba, I. M. (2018). *Taras Shevchenko. Life and Creativity*. 2nd ed. Publishing house "Kyiv-Mohyla Academy" [in Ukrainian].

Kharchuk, R. *Historical memory of T. G. Shevchenko : an attempt at reconstruction : a monograph*. PC "Academy" [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2003a). *Complete collection of works in 6 volumes. Vol. 6 : Letters* / editor. M. G. Zhulynskyi (head) and others. Naukova dumka [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2003b). *Complete collection of works in 6 volumes. Vol. 1 : Poetry 1837–1847* / editor. M. G. Zhulynskyi (head) and others. Naukova dumka [in Ukrainian].

Shevchenko T. (2003c). *Complete collection of works in 6 volumes. Vol. 2: Poetry 1847–1861* / editor. M. G. Zhulynskyi (head) and others. Naukova dumka [in Ukrainian].

Shevchuk, V. O. (2001). "Personae verbum" (The hypostatic word) : Reflection. Twim inter [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 01.10.24

Прорецензовано / Revised: 11.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Anna Hudyma, PhD (Philol.), Assist.

ORCID ID: 0000-0003-2081-0791

e-mail: h.hudyma@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

"CHYHYRYN'S DISCOURSE" OF SHEVCHENKO'S POEMS

Introduction (prerequisites, relevance, purpose).

The significant role of Chyhyryn in Ukrainian history is due to the fact that the period of the city's functioning as the capital – 1648–1676 – was also the time of the Ukrainian Hetmanate state. In view of this, Shevchenko's "Chyhyryn" discourse acquires significant importance within the limits of his historiosophy. Not only the

state-scale matters are attributed Chyhyryn, but also the fact that there was made the decision to accept Moscow's patronage. That is why it is important to find out Shevchenko's view on this issue.

The purpose of the article is to analyze Shevchenko's poems concerned with the image of Chyhyryn and its fate; to find out the related meanings that are significant for the poet; to determine the role of the image-symbol of Chyhyryn in Shevchenko's discourse.

Methods. Hermeneutic, comparative methods, analysis and synthesis are used.

The results. It was found that Chyhyryn occupied an important place in Shevchenko's picture of the world. His poems referring to the image of the Ukrainian hetman's capital were analyzed. Within the scope of Shevchenko's "Chygyryn" discourse, the poem – "Chyhyryn, O Chyhyryn..." and the painting – "Gifts in Chyhyryn in 1649" (both 1844) are in our opinion the key ones. This according to the meaning that the author himself gave to these works of art.

According to T. Shevchenko, Chyhyryn is associated with the statehood idea and the heroic liberation struggle. The poet's "sanctification" of Chyhyryn (recognition of it as a holy place) naturally refers to his corresponding perception of Chyhyryn's era of Ukrainian history, marked by freedom and statehood, until 1676.

Conclusions. In Shevchenko's poems, starting with "Haydamaky" and ending with the poems of 1848, we faced the two images of Chyhyryn: the hetman's ones, in the time of its glory, statehood role, and the one enslaved by the Muscovites, and then by the Russian Empire, which seem to stand in for each other.

Within the scope of the "Chyhyryn" discourse in Shevchenko's poems, in view of the enslaved situation of Ukraine, the first noticeable thing is the decline of Cossack glory, the state, national self-awareness and national memory ("Haydamaky", "Chyhyryn, O Chyhyryn...", "A black cloud has set in..."), bifurcation of the national organism (two Ivans – "Big Cellar", Samoilovych – Doroshenko – "A black cloud has set in..."). It should also be noted that even when the poet portrays Chyhyryn in an anti-Polish paradigm, his works are filled with distinctly anti-Moscow content, since both the reminder of Chyhyryn's former greatness and the depiction of the decayed modern state of the once glorious Cossack capital speak of the destructive Moscow's contribution.

Keywords: Chyhyryn, Ukrainian history, Ukrainian Hetmanate state, symbol, T. Shevchenko.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Ірина ДАНИЛЕНКО, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0009-0008-0532-8634

e-mail: danir2512@gmail.com

Чорноморський національний університет
імені Петра Могили, Миколаїв, Україна

ПОСТАТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ПОЕТИЧНОМУ СПРИЙНЯТТІ ЛІНИ КОСТЕНКО: ВІД ПОЕТИКИ ДО СВІТОГЛЯДУ

Вступ. *Попри те, що поетична шевченкіана Ліни Костенко вже привертала увагу науковців, на сьогодні вона описана не достатньо повно: по-перше, через те, що не всі вірші Л. Костенко про Шевченка було враховано, а по-друге, через те, що поетика цих творів (особливо їх віршова специфіка) досліджувалися епізодично.*

Мета статті. 1) виявити особливості поетичної рецепції постаті Т. Шевченка в ліриці Л. Костенко, з урахуванням мотивованої художнім задумом поетики її шевченкіани; 2) отримати додаткові відомості щодо етичних та естетичних переконань поетеси.

Методи. *У статті застосовано комплексний підхід до аналізу матеріалу з використанням порівняльно-історичного, порівняльно-типологічного, структурно-семантичного методів, положень з теорії діалогізму М. Бахтіна, інтертекстуальності та інтермедіальності.*

Результати. *Через те, що Шевченко для Л. Костенко є своєрідним моральним камертоном, у більшості творів її шевченкіани Тарас виступає або як експліцитний адресат, на зверненнях до якого побудовано вірш, або як рольовий герой, мовлення якого становить основу поезії. Звідси своєрідна поетика діалогу у віршах про Шевченка: специфічна графіка, синтаксис, лексика, які прикликані створити ілюзію розмовного мовлення, до того ж, часто стилізованого під "голос" Шевченка. У шевченкіані Ліни Костенко поетика відіграє також важливу роль графічного, метрико-ритмічного, звукового, синтаксичного курсиву, вияскравлюючи магістральні концепти, образи, мотиви творів, а подеколи виступаючи засобом стилізації "голосу" Шевченка.*

Висновок. Осмислюючи своє життєве кредо крізь призму світоглядних засад Шевченка, поетеса знаходить у них чимало спільного. Так, шевченківський принцип вдумливого, проникливо-ліричного сприйняття світу, коли естетика твору не привалює, а підпорядковується авторській думці, Л. Костенко послідовно реалізує і у власній поезії. Але при цьому поетеса репрезентує свій неповторний, вишуканий поетичний стиль з широким спектром улюблених художніх прийомів, завжди інспірованих тенденцією до поглибленої змістовності її поезії.

Ключові слова. Поетична шевченкіана, рецепція, естетика, віршова специфіка, етика.

Вступ

Прикметною рисою багатьох поезій Ліни Костенко є внутрішній діалогізм та інтертекстуальність, яка, з одного боку, відзеркалює особливості художнього мислення авторки, а з іншого – позначається на поетиці її творів. Відчуття особистої позачасової причетності сучасної української поетеси до національної і світової культури, з видатними і знаковими представниками якої (історичними або легендарно-міфологічними) вона вибудовує діалог, впадає в око й потребує наукового осмислення. Лірика у цьому плані є особливо цікавим матеріалом дослідження, бо, максимально зосереджена на внутрішньому світові ліричного суб'єкта, оприявнює тісний зв'язок естетики твору із його змістовою складовою. Серед численних "учасників" великого поетичного діалогу Ліни Костенко (а це: Бог-Творець, Ісус Христос, Божа Матір, Шіва, Деметра, Прометей, Тунгуський бог, цариця Савська, Ідалія Полетика, Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Пітер Брейгель, Марія Склодовська, Джордано Бруно, Ярослав Домбровський, Ян Гус, Томазо Альбіноні, Джузеппе Верді, Пабло Сарасате та ін.) особливе місце відведено Тарасу Шевченкові, котрий став духовним авторитетом для багатьох поколінь письменників нової української літератури.

Як відомо, за радянських часів Ліна Костенко належала до тієї невеличкої групи українських митців 1960-х років, які сприймали творчу особистість Шевченка у супереч традиційній

радянській ідеологічній традиції: не як провладного провісника "світлого комуністичного майбуття", а як "національного пророка», як «першого у пантеоні великих українців", і це різко вирізняло їх на тлі тогочасного загалу (див. про це: Секо, 2014, с. 89). Ідеологічні розбіжності з офіційною політикою щодо потрактування Шевченкового дискурсу змусило "шістдесятників" (за сучасною термінологією) сформулювати нову шевченківську традицію, а відтак – оприятити власну національну позицію. Ймовірно, цим можна пояснити вельми значну кількість поезій Ліни Костенко, інспірованих постаттю саме Шевченка. Серед них такі, як: "Кобзареві", "Кобзар співав в пустелі Косаралу..." (із збірки "Мандрівки серця", 1961), "Княжа гора" (із збірки "Княжа гора", 1972), "Повернення Шевченка", "Заворожи мене, волхве!..", "І натовпом розтерзана Гіпатія..." (із збірки "Старий годинникар", 1989), що послужили матеріалом пропонованого дослідження.

Огляд літератури

Зазначене вище уповні пояснює той факт, що проблема інтертекстуальності поетичного дискурсу Ліни Костенко викликала жвавий науковий інтерес серед літературознавців (див., приміром, роботи: С. Дячок, М. Найдана, І. Пономаренко, О. Переломової, В. Просолової тощо). Щодо питання поетичної рецепції власне постаті Т. Шевченка у віршах Л. Костенко, то йому також було приділено увагу у працях В. Брюховецького, С. Яцика, Людмили Яцюк, О. Ковалевського, К. Дюжевої тощо. Однак при цьому поетика ліричної шевченкіани Ліни Костенко була описано епізодично. Тому спостереження літературознавців потребують суттєвих доповнень та уточнень. Прикметно, що навіть у Шевченківській енциклопедії не уся шевченкіана Ліни Костенко була врахована: з циклу "Кобзареві" згадано лише другий вірш ("Кобзарю, знаєш, не легка епоха..."); не було враховано поезію "І натовпом розтерзана Гіпатія..." з досить розгорнутим зверненням до Шевченка (Яцюк, 2013). Ці два твори, до речі, не розглянуто і в спеціальній статті К. Дюжевої, де, утім, поетика решти творів Л. Костенко про Шевченка було взято до уваги, однак віршова специфіка описана неповно й з певними неточностями (Дюжева, 2010).

Мета статті – по можливості максимально точно осмислення специфіки поетичної інтерпретації постаті Тараса Шевченка в ліриці Ліни Костенко із врахуванням мотивованої художнім задумом естетики, яка дуже часто залишалася поза ґрунтовним науковим описом шевченкіани Л. Костенко.

Методи

У статті було застосовано комплексний підхід до аналізу матеріалу з використанням таких методів, як: порівняльно-типологічний, порівняльно-історичний, структурно-семантичний, положення вчення М. Бахтіна про діалог, теорій інтертекстуальності та інтермедіальності.

Результати

З-поміж шевченкіани Ліни Костенко найранішим за часом і найбільшим за обсягом є ліричний цикл *"Кобзареві"* (збірка *"Мандрівки серця"*), який уперше був надрукований у журналі *"Дніпро"* за 1961 рік. Вже назва циклу засвідчує, що твір є поетичним зверненням до Шевченка. Зовнішнім приводом до позачасового діалогу-рефлексії з національним генієм про сьогодення України вочевидь послужив культурний артефакт – монумент Т.Г. Шевченку. На сьогодні можна лише припускати, який саме. Відомо, що на честь відкриття пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні Ліна Костенко взяла участь у колективному зверненні *"Великому кобзареві – гідну шану"* (див. про це: [4]). Але ця подія відбулася 1963 року, себто тоді, коли поетичний цикл *"Кобзареві"* було вже створено. Зрештою, описаний у тексті Ліни Костенко екфразис – пам'ятник, що під пером поетеси оживає і бере участь у ліричному діалозі – уповні може становити собою умовний, збірний образ Шевченкового монументу, яких багато по всьому світові. У будь-якому випадку, цикл *"Кобзареві"* заслуговує на додаткову увагу з погляду естетичної функції описаного у творі артефакту, особливо у світлі зумовленого розвитком когнітології інтересу сучасного наукового загалу до екфразису у межах проблеми інтермедіальності в літературі (див. про це докладніше: Бовсунівська, 2014).

Композиційно цикл об'єднує два вірші, марковані римськими цифрами, кожний з яких, своєю чергою, складається із строфоїдів (у першому вірші їх 8, у другому – 6), написаних вільним ямбом (здебільшого 5-стопним, але трапляються рядки 1-, 2-, 3, 4-стопні) у поєднанні з рядками вільного хорею (1-, 2-, 3-, 4-стопного). Обидва вірші циклу починаються з прямих звернень до експліцитного адресата твору, який є своєрідним етичним камертоном для ліричної героїні Костенко – "совістю і законом". Графіка і синтаксис твору при цьому відіграють важливу роль інтонаційного курсиву: велика кількість лапідарних рядків, коротких речень, утворюють емпатичні паузи там, де є міцні синтаксичні зв'язки і де теоретично міг бути 5-стопний верс. Саме у такий спосіб на початку двох віршів циклу інтонаційно виділено і знакового адресата звернень, і значимі змістові елементи. Роль інтонаційного курсиву тут відіграли й віршові переноси, зумовлені незбіжністю ритмічної паузи із фразово-сисловою. Пор.:

Кобзарю!	1Я
Знов //	1Х
до тебе я приходжу,	3Я
бо ти для мене совість і закон.	5Я
Прости, що я дрібницями тривожу	5Я
Твій вічний і глибокий сон.	4Я

(Костенко, с. 109).

II

Кобзарю,	1Я
знаєш,	1Х
нелегка епоха //	3Х
оцей двадцятий невгомонний вік.	5Я
Завіхрень – безліч.	2Я
Тиші – анітрохи.	3Х
А струсам різним утрачаєш лік.	5Я

(Костенко, 1069, с. 111).

Результатом такої віршової будови є ще один ефект – ілюзія непідготовленого, невимушеного мовлення, характерного для

будь-якої розмови, навіть з генієм, відлитим у монумент. Бо один з улюблених поетесою метрів – ямб – урізноманітнюється через появу рядків-"сходинок" з холостими римами та хореїчним типом розташування складів у стопах.

Про те, що розмова з Тарасом є важливою і не випадковою, лірична героїня твору повідомляє одразу, бо до пам'ятника вона приходить "знов" (окремий рядок!) і скромно припускає, що "може, й не дрібниця" те, з чим вона підійшла до його постаменту. Мотивацію її звернення до Кобзаря (а це – зміна естетичних традицій у контексті бурхливих соціально-історичних подій) підкреслено за допомогою цілої низки художніх засобів виразності, серед яких: алітерація, звукова анафора, грація, протиставлення, тавтологічна гра слів. Див.:

Ти ж бачиш сам, які складні часи:

Великі струси.

Перелом традицій.

Переосмислення краси.

І вічний рух –

у всесвіті, у світі.

Лише могили з місця – ані *руш...* (Тут і далі курсив наш. – І.Д.).

(Костенко, 1969, с. 109).

Відстоюючи право сучасного мистецтва передовсім бути глибоко змістовним, ба навіть публіцистичним Ліна Костенко створює критичний образ слабодухого, без морального стрижня естета, вбачаючи надзвичайно негативні наслідки для суспільства у разі, якщо така скалічена душа опиниться у мистецтві:

Розхитаний, спустошений і кволий,

Біда, якщо в мистецтво забреде, –

шукає форм не бачених ніколи,

шукає форм нечуваних ніде.

(Костенко, 1969, с. 110).

Синтаксичний паралелізм та алітерація, що увиразнюють два останні рядки наведеного фрагменту, засвідчують, що для поетеси естетика у відриві від етики мертва: "в абстракції, / в модерній, / в істерії/ конає в корчах витончений зміст" (Костенко, 1969, 110).

Самовдоволені митці-естети вочевидь лякають ліричну героїню Ліни Костенко, змушуючи її шукати поради у Кобзаря, зокрема наполегливо ставити питання щодо власне його принципів творчості. Відповідь монументального Кобзаря фіналізує перший вірш поетичного циклу, оприявнюючи Шевченків пріоритет етичного орієнтира над естетичним у мистецтві Слова:

Кобзарю мій!
Поете мій високий!
А як же ти поезії писав?

Я не писав.
Я плакав і сміявся.
Благословляв, співав і проклинав.
Сказати правду –
мало турбувався,
як я при цьому збоку виглядав.

(Костенко, 1969, с. 110).

У такий спосіб Ліна Костенко вияснює своє творче кредо – пріоритет вагомої змістовності поетичного Логосу над його мертвою, відірваною від семантики формою. Втім, як слушно зауважує О. Пахльовська, "у поезії Ліни Костенко ми бачимо, що саме через вистражданість етичного вибору як єдино можливого способу відрізнити Добро від Зла реалізується несподіваний дар естетики" (Пахльовська, 2005, с. 47).

У другій частині поетичного циклу діалог ліричної героїні з Кобзарем побудований за принципом ампліфікації: тут перелічено низку чинників, які через стрімкі й бурхливі історичні події та "тривожні пошуки", можуть стати на заваді митцям, котрі прагнуть оспівувати природну красу світу. У зв'язку з цим співбесідниця гранітного Кобзаря знов ставить йому низку хвилюючих питань, акцентованих анафорою на "чи" та синтаксичним паралелізмом:

А як же ми, співці краси земної?
Чи голоси у нас не заслабі?
Чи не потонуть у вітрах простору?
Чи сприймуть велич нової краси?..

(Костенко, 1969, с. 111).

Відповідь Кобзаря на ці запитання авторитетно завершує як вірш, так і весь цикл. Саме тому, очевидно, за обсягом вона є відчутно більшою за попередню. Вагомості словам Шевченка додає опис його погляду, увічнений у гранітному камені, а виразності й твердості словам – алітерація на "г" і "р". Дидактично-заповітну інтонацію цього своєрідного маніфесту мужнього служіння поета своїй епосі, афористичність фінальних рядків твору було акцентовано за допомогою анафори на "не" та градації, що підсилили п'ять заперечень; а також двох протиставлень, звукової анафорою на "щ" та зверненнями до 2-ї особи множини:

Тарас *гранітний* дивиться суворо:

– А ви *гартуйте* ваші голоси!

Не пустослов'ям пишним та барвистим,

не скаргами,

не белькотом надій,

не криком,

не переспівом на місці,

а заспівом в дорозі нелегкій.

Бо пам'ятайте,

що на цій планеті,

відколи створив її Пан-Бог,

ще не було епохи для поетів,

але були поети для епох!

(Костенко, 1969, с. 112).

Наступний вірш Ліни Костенко, присвячений Шевченкові, – **"Кобзар співав в пустелі Косаралу..."** (збірка "Мандрівки серця", 1961) – складається із двох катренів, написаних 5-стопним ямбом з перехресним римуванням, і за змістом становить собою щемливу рефлексію, інспіровану періодом Шевченкового заслання до Казахстану, де український поет перебував майже сім років. При цьому загальна поетика твору, як завжди у Л. Костенко, привертає увагу своєю вишуканою вмотивованістю, прагненням підсилити асоціативний потенціал віршованого тексту, а отже – його інформативність. Так, композиція невеликого за обсягом твору набуває динамічності за рахунок контрасту, на якому ґрунтується семантика твору:

у першому катрені йдеться про каземати й кайдани, що спрямовані на удушення Шевченкової пісні, а другий катрен становить собою гімн поетовій поетичній творчості, себто його "пісні", потужному звучанню якої не завадив навіть дзвін кайданів у царських казематах. Привертає увагу інструментовка вірша, де алітерація на "к" багатозначно поєднала такі образи, як *Кобзар*, *Косарал*, *каземат*, *кайдани*, що становлять основу тематичного руху твору:

*Кобзар співав в пустелі Косаралу,
У казематах батюшки-царя.
Кайдани, шаленіючи, бряжчали,
Щоб заглушити пісню Кобзаря.*

(Костенко, 1989, с. 239).

Прикметно, що у другому катрені, присвяченому загартованій у важких умовах заслання Шевченковій пісні, засобів інструментовки стає ще більше. Зокрема, у двох перших рядках строфи використано градацію і синтаксичний паралелізм у поєднанні з асонансом на "а" та анафорою, по-перше, для посилення власне пісенної інтонації (адже що більше повторів, то виразніше ритм), по-друге, – для збільшення рівня емоційної напруги. Алітерація на "р" і "т" у 2-му рядку 2-ї строфи додатково вказує на силу пісні, яка "наростає" так, що здатна розбити "вщент" казематні ґрати. Альтерація на "п" і "р" у 3-му рядку катрена фонетично підтримує концепт "правдивий", що, як відомо, є провідним у Шевченковій поезії. Алітерація на "т" у фінальному рядку вірша постала звуковим курсивом для мейозису – емоційно-семантичного зменшення, спрямованого на знецінення й зневагу тих, хто хотів знищити голос

*А пісня наростала у засланні.
А пісня ґрати розбивала вщент.
Правдивій пісні передзвін кайданів –
То тільки звичний акомпанемент.*

(Костенко, 1989, с. 239).

На тлі інших поезій шевченкіани Костенко відчутно відрізняється за своєю суб'єктною структурою вірш "*Княжа гора*" з однойменної збірки 1972 року. Головна його риса –

багатоголосся, яке виражається у тісному переплетенні голосу автора-наратора (лише у другій строфі про героя чітко йдеться від 3-й особи) з голосом рольового героя (за термінологією Б. Кормана), котрий на тлі спогадів про дитинство та замилювання пейзажами Княжої гори, розповідає про свої нездійсненні мрії стосовно мирного й щасливого життя на батьківщині. І хоча героя по імені не названо, тим, хто знає біографію Т. Шевченка, не важко здогадатися, хто є героєм поезії:

По довгій неволі хотів тут віку дожити,
на Княжій горі, над коханим своїм Дніпром,
Вже так натовмився за краєм своїм тужити,
що вірші, здавалось, ридають уже під пером.

(Костенко, 1989, с. 237).

Поезія є строфічною, складається із 9-ти катренів, написаних тонічним розміром – 5-іктовим паузником (а не 5-стопним амфібрахієм, як це було зазначено К. Дюжевою (див.: Дюжева, 2010, с. 58). Метрична композиція певною мірою відповідає віршовим уподобанням самого поета, для якого класичні силабо-тонічні розміри не були пріоритетним вибором. Шукаючи найбільш гнучкі й виразні ритмічні форми вірша, прагнучи розширити його змістові можливості, Шевченко полюбляв відступати від метричних систем. Те саме у свої поезії "Княжа гора" зробила й Ліна Костенко. Щоправда, Кобзар, звертаючись до народнописенної традиції та всіх трьох систем віршування (які часто поєднував навіть у межах одного твору), віддавав перевагу не тоніці, а силабіці (улюблені його розміри – 14-складовий вірш і 4-стопний ямб). Ліні Костенко вдалося стилізувати поетичний "голос" Шевченка, використовуючи паузник – себто той вид тонічного вірша, що розбудований на дво- і трискладових стопах силабо-тоніки. Завдяки цьому інтонація вірша Ліни Костенко набуває певної свободи та невимушеності інтонації Кобзаря, але у межах метричних уподобань власне поетеси.

Як було зазначено вище, провідний настрій твору – ностальгія, інспірована коротким перебуванням героя на рідній землі, а саме – на Княжій горі (пагорб Канівських гір, поблизу

м. Канів, Черкащина), де як відомо, було знайдено руїни городища X–XI ст., які, за припущенням науковців, є рештками найдавнішого руського міста Родень. Тож, роль екфразису в архітектоніці вірша "Княжа гора", як і у творі "Кобзареві", є вихідною. Саме гора пробуджує в героєві наймиліші спогади ("Як батьків гостинець, як хліб солодкий від зайця, / як радісне диво найперших дитячих снів, – / хитались у відрах лозові свіжі кружальця, / шуміли дуби, і стременими вітер дзвенів"; Костенко, 1989, с. 237); змушує закоханим оком роздивлятися її віддзеркалення у Дніпровій воді ("Смарагдовий айсберг по самі груди в Дніпрі"; Костенко, 1989, с. 237), нагадуючи про славетне минуле давніх русичів.

Але водночас ліричний монолог рольового героя тут – це його невітшна оцінка суспільства на тлі героїчного минулого українців; прагнення з висоти Княжої гори, зазирнути "у прийдешні віки" рідної землі, яка на такий тривалий час залишається "без притулку"; зізнання героя у його непростих стосунках із Богом через гірку долю поета-вигнанця, якого гнітила необлаштованість особистого ("[...] Дніпро під самим порогом. / І тільки порога... порога чомусь не було"; Костенко, 1989, с. 237); згадка про зрадників у його оточенні, а наприкінці твору – експресивний (у Шевченковому дусі) прокльон тих, хто забрав у нього його земний рай – його вітчизну ("Будь прокляті всі, хто відняв у мене вітчизну!"; Костенко, 1989, с. 238), та пророцтво про його видатну роль у житті вітчизни ("Але у вітчизни ніхто не одніме мене"; Костенко, 1989, с. 238).

При цьому драматургію Шевченкових почуттів у "Княжій горі" побудовано передовсім на низці бінарних опозицій (*Україна–чужина; рідні люди–кривдники/зрадники, минуле–сьогодення, сьогодення–майбутнє*), а експресію ліричного мовлення підкреслено численними художніми засобами, серед яких синтаксис відіграє дуже помітну роль. А саме: короткі речення, що утворюють емпатичні паузи в середині вірша (парцеляція); експресивні звернення до адресатів, риторичні вигуки, увиразненні паузами умовчання, прості лексичні повтори, анафори, асонанси, алітерація, полісиндетони, тощо. Див., приміром:

Сльоза закипає. // Душа посварилася з Богом.
А небо, // а простір, // а це під горою село!
І так же тут любо! // Дніпро під самим порогом.
І тільки порога... // порога чомусь не було.

.....
А завтра поїду. // І, може, // усе це – // востаннє.
Цей берег... // цей вітер... // ці люди привітні в селі...
І вже з Петербурга буду пити листами
той спогад, // ту мрію – // жити на рідній землі!

(Костенко, 1989, с. 237).

Загалом вельми помітним є те, що у поетичній шевченкіані Ліни Костенко 60-х років постать Кобзаря насамперед інспірує ліричну рефлексію щодо суті мистецтва слова й місії поета, а після 70-х років акцент переноситься на тему поетового страждання, з'являється мотив поетових сліз, який відчутно зазвучав вже у поезії "Княжа гора". Тема поетової скрутної долі, зокрема, буде порушена у поезіях "Повернення Шевченка", "Заворожи мене, волхве!..", "І натовпом розтерзана Гіпатія...". Ймовірно, вона стає актуальною і для самої поетеси, якій 1962 р. владою було заборонено друк її збірки "Зоряний інтеграл", а через 10 років така сама доля спіткала усю її збірку "Княжа гора".

Отож мотив Шевченкових сліз стає магістральним і у вірші Л. Костенко **"Повернення Шевченка"** (збірка "Старий годинник", 1989), в основі якого – реальні події: триумфальне повернення до Москви й Петербургу позасланного Шевченка, який раптом знепритомнів на літературному читанні у Пасажі через бурхливі овації його прихильників (див. про це спогади: Штакеншнейдер, 1988, с. 351). Можна припустити, що схожі переживання могла відчути і сама поетеса, яка лише 1977 р. (після 16 років вимушеного творчого мовчання) повертається у поезію, а з 80-х років починає отримувати численні нагороди за творчість, зокрема стає Лауреаткою Державної премії Тараса Шевченка за роман "Маруся Чурай" і збірку "Неповторність" (1987).

Очевидно, цим пояснюється й психологічна достовірність, з якою у "Поверненні Шевченка" передані почуття поета-митаря. Невелика за обсягом поезія (12 рядків) описує Шевченкові

почуття до заслання і одразу після нього. Вірш є строфічним: його складають три катрени, написані вільним ямбом (перші 7 рядків – 6-стопним ямбом, 2 останні рядки другої строфи – 3-стопним ямбом, 3 строфа – повністю 5-стопним ямбом) з перехресним римуванням. Попри те, що перша строфа складається із довгих ямбічних рядків, прийом парцеляції передає і динаміку подій, і стриману в емоціях напруженість. При цьому паузи, які виникають тут після кожного ключового слова у середині вірша, щедро підсвічені алітерацією та іншими повторами. Так, лексика, пов'язана із поетовими митарствами – солдатчиною і самотністю, має алітерацію на "с". А наявні у першій строфі прості лексичні повтори акцентують увагу на ключовому слові – багатозначному "нічого" (*ніщо, ніскільки, непоганий/терпимий*), яке передовсім викликає асоціацію з мужньою витримкою поета, який зумів стоїчно пережити усі випробування долі. Звідси й інші різноманітні засоби вираження цього ключового слова, як-от: підхоплення, синтаксичний паралелізм, анафора, алітерація на "н", зокрема й у двічі повторюваній частці "не". У результаті висока концентрація тих самих звуків у строфі перетворила ці повтори на свого роду розпорошену риму, яка підкреслила і підсилила основний мотив надзвичайної терплячості засланого на чужину поета:

Заслання, // самота, // солдатчина. // Нічого.

Нічого – // Оренбург. // Нічого –// Косарал.

Не скаржився. // Мовчав. // Не плакав ні від чого.

Нічого, // якось жив і // якось не вмирав.

(Костенко, 1989, с. 239).

У другій строфі, де йдеться вже про повернення поета до Петербургу, попередній похмурий ліричний настрій змінюється на експресивно-співчутливий опис позитивних змін у суспільному житті Шевченка, котрі зненацька виявилися важкими для чутливої натури поета. Відповідно й прийом парцеляції, що був магістральними у попередній строфі, поступається іншим художнім засобам виразності, серед яких головні – лексичні повтори, що вияскравлюють: 1) локацію повернення із заслання – Петербург (два повтори), 2) вказівний займенник "такий"

(3 повтори), 3) особистий займенника "він" (два повтори поспіль та третій одразу у наступній строфі):

Вернувся в *Петербург*, і ось у *Петербурзі* –
після *таких* років *такої* самоти! –
овацію *таку* йому зробили друзі! –
коли *він* увійшов.
І *він* не зміг іти.

(Костенко, 1989, с. 239).

Психологічний стан Шевченка, запрошеного його друзями до столичного світського салону, у вірші Л. Костенко на рівні метрики підкреслено доволі різкою зміною розміру: саме у другій строфі, як бачимо, на тлі 6-стопного ямба з'являються удвічі коротші фінальні рядки. Цю тенденцію щодо зміни розміру бачимо і в наступній строфі, де опис Шевченкової психологічної реакції на овацію деталізується і виникає вже знайомий по "Княжій горі" мотив поетової сльози. Однак у 3-му катрені ритміко-метричні зміни, відповідно до змісту, не є такими кардинальними, як у 2-й строфі. Усю фінальну строфу написано з використанням 5-стопного ямба і майже без пауз у середині рядка, за винятком того верса, де наявне риторичне звернення з апосіопезами увиразнило неочевидну причину раптової поетової слабкості:

Він прихилився раптом до колони.
Сльоза чомусь набігла до повік.
Бо, знаєте... // із каторги в салони...
не зразу усміхнеться чоловік...

(Костенко, 1989, с. 239).

Кобзар як "совість і закон", мученик за правду стає моральним орієнтиром для Ліни Костенко у її вірші **"Заворожи мені, волхве!.."** (збірка "Старий годинникар", 1989), який вже своїми першими рядками оприявнює інтертекстуальні зв'язки із Шевченковим ліричним дискурсом – поезією, написаною Шевченком у формі послання і присвяченою його знаменитому другу – актору М. С. Щепкіну, до якого ліричний суб'єкт звертається із трохи загадковим:

Заворожи мені, волхве,
Друже сивоусий,
Ти вже серце запечатав,
А я ще боюся.

(Шевченко, 2001, с. 283).

Очевидно, метафора стосовно серця означає те, що досвідчений і позбавлений ілюзій "сивоусий друг" навчився прагматично не пропускати усі біди світу через своє серце. З-поміж інших потрактувань цієї метафори ймовірно здається більш деталізована версія Л. Білецького стосовно Щепкінової "відчуженості і зверхньої байдужості до українського національного питання" (див. про це докладніше: Чамата, 2013, с. 657). Тож, на противагу другові, Шевченків ліричний герой не наважується стати менш чутливим до негараздів свої батьківщини ("Боюся ще погорілу / Пустку руйнувати, / Боюся ще, мій голубе, / Серце поховати") через залишки оптимістичної віри у можливість розбудови життя на рідній землі за законами правди; у дієвість своїх думок ("дум-дітей"); впливовість свого молитовного слова ("Може, ще раз помолюся, / З дітками заплачу, / Може, ще раз сонце правди / Хоч крізь сон побачу...") (Шевченко, 2001, с. 283).

Ліна Костенко, яка починає свою поезію із двічі повтореного Шевченкового "Заворожи мені, волхве", ймовірно, теж, попри усю недосконалість сучасного їй соціуму, свій поетичний Логос ставить на служіння рідному народові. Адже у поезії її лірична героїня демонструє небайдужість до морального стану співвітчизників, розмірковуючи про те, чи здатні сьогодинішні "респектабельні пілігрими", що "ходять по шевченківських місцях", мужньо пройти шляхами Шевченкової долі. Сумніви стосовно цього змушують її вдатися до проектування Шевченкової долі в умовах ХХ століття та припускати невтішне: "Певно, побувавши в Косаралі, побував би ще на Соловках" (Костенко, 1989, с. 163). Не дають ліричній героїні вагомих підстав для оптимізму і спогади про знищення радянською тоталітарною владою національних достойників, яке відбувалося при загальному суспільному мовчанні: "Пропадали ж люди ні за гріш. / Передсмертно ляявся Косинка. /

Божеволів у тюрмі Куліш. / Курбас ліг у ту промерзлу землю!
Мовчимо. / Пнемося у багет" (Костенко, 1989, с. 163–164). Але
таке боягузливо-байдуже мовчання, сердечна "пустака" – то не
для поетів, а тому фінальним акордом у вірші виголошується
Костенків ключовий етичний принцип справжнього Поета-
борця, суголосний з позицією Шевченка:

Як мовчанням душу уяремлю,
то який же в біса я поет?!

(Костенко, 1989, с.164).

Вірш "Заворожи мені, волхве!.." складається із 39 рядків,
скомпонованих у 7 строфоїдів (I – 2 рядки; II – 7 рядків, III –
2 рядки; IV – 7 рядків; V – 7 рядків; VI – 4 рядки, VII –
10 рядків), і має поліметричну композицію: перші 2 рядки-
ремінісценції мають відповідно до шевченківського оригіналу
силабічну будову (8-складник), а решта становить собою
акцентний вірш. Римування у творі перерване (нерегулярне), яке
додає віршу ще більшої свободи, створюючи виразно говірну
інтонацію. Втім, одразу зауважимо, що цей тип римування у
вірші скомпенсований іншими типами співзвуччя: анафорою,
яку можна вважати початковою римою, використанням
паронімів, які прийнято називати грою слів, тощо. Загалом
можна припустити, що саме запозичення із Шевченкового
силабічного вірша змусило поетесу відмовитися тут від
улюблених нею класичних розмірів. Адже, попри те, що Ліна
Костенко є поетесою глибоко національною за світосприйняттям,
проблематикою і тематикою, її звернення до фольклорних
розмірів (на відміну від Шевченка) є надзвичайно нечастим
(див. про це докладніше: Башкірова, 2004, с. 90); до того ж, вона
ці розміри здебільшого не наслідує, а, як і тут, стилізує.

У "Заворожи мені, волхве!.." Ліна Костенко вже традиційно
вияскравлює головні мотиви, концепти, образи, застосовуючи
різноманітні художні прийоми комплексно. Так, приміром, у
вельми знаковому 5-му строфоїді, де саркастично зображено
модель Шевченкової долі в контексті ХХ століття, використано
такі стильові засоби виразності, як: паронімічна гра слів,
градація (клімакс), внутрішня й прикінцева рима, алітерація,

специфічна графіка – "сходинки", які двічі розбивають віршовими переносами лише одне слово:

*Загартований, загратований,
прикиданий землею, снігами, кременем,
досі був би
 rea//
 білі//
 тований.*

Хоч посмертно, зате – своєчасно.

(Костенко, 1989 с.163).

Отож, як бачимо, у наведеному фрагменті три рядки- "сходинки" ділять паузами слово – "реабілітований", за рахунок чого воно набуває псевдо-піднесеного семантичного забарвлення, особливо відчутного на тлі набагато більш довгого (у 3,6 рази) наступного рядка, де зазначено умови цієї реабілітації: "хоча посмертно, зате – своєчасно". При цьому русизм "своечасно", не лише виділено паузою у середині вірша, а й заримовано зі словом, що вказує на матеріал, яким мав бути закиданий фізично знищений поет, – "кременем" (рима багата, неточна). Мотив лицемірності наративів колишньої злочинної влади передано за допомогою виразної метафори про "блазеньський ковпак", підсиленої за рахунок звукової анафори, алітерації на "з", "б", "в" та простих лексичних повторів:

*Звісило з трибуни блазеньський ковпак
Забрехує слово.
Було так, було так, було так...*

(Костенко, 1989, с. 163).

Гіркотою ліричного настрою просякнутий і вірш **"... І натовпом розтерзана Гіпатія ..."** (збірка "Старий годинникар", 1989), – астрофічний твір, написаний 5-стопним ямбом з перехресним римуванням, що присвячений низці світових геніїв, які постраждали через свою обдарованість і не були врятовані так званими "прогресивними силами" – мовчазними й пасивними. Послідовність згадок про різних національних героїв та звернень до них у вірші така: грецька-жінка астроном Гіпатія;

італійський вчений і літературний критик Галілей; польська і французька науковця Марія Склодовська-Кюрі; італійський філософ Джордано Бруно; україно-польсько-французький політик і військовий діяч Ярослав Домбровський; український митець слова, живописець, мислитель, символ української нації Тарас Шевченко, чеський мислитель і римо-католицький священник Ян Гус, творець сучасної анатомії, бельгієць Андреас Везалій. До більшості з них (починаючи із Марії Склодовської і закінчуючи Везалієм) лірична героїня Ліни Костенко звертається зі словами співчуття й на "ти", як до близьких, рідних людей, бо "якась звичайна людяна симпатія, /а не канони поєднали нас" (Костенко, 1989, с. 256). Вельми показово, що з усіх численних адресатів цього вірша найбільшу кількість рядків, які, до того ж, припадають на композиційний центр твору, поетеса присвячує саме Тарасові і його "вбивчим" прихильникам, котрі, як виявилось, фантастичним чином добре знайомі й ліричній героїні вірша:

Ти так і вмер, Тарасе, в самоті?
Тебе ще різні викличуть спірити.
Пошли їх к чорту, бо це саме ті.
Це ті. Ті самі. Саме ті, которі
тебе вбивали. В тому весь і сміх –
перпетуум мобіле історії:
мої убивці – правнуки твоїх.

(Костенко, 1989, с. 256).

Окрім того, декому зі світових достойників героїня Ліни Костенко з гіркою іронією радить не скаржитися на скруту й брати приклад у цьому саме з Тараса, підносячи у такий спосіб Шевченкову силу духу:

А ти – блюзнір, подвижнику Везалій?
Тобі досадно? Це тебе пече?
А ти забудь. Страждати – некрасиво.
Будь оптимістом, он як наш Тарас.

(Костенко, 1989, с. 256).

Побудований як сердечна розмова із світовими геніями, твір не вражає складністю своєї композиції, а привертає увагу її слухністю, вмотивованістю. Велику роль тут відіграє не так метрика, як інструментовка. Зокрема, впадає в око алітерація на "т" і "р", яка, окрім іншого, влучно акцентує увагу саме на Тарасовому імені (див. *"Ти так і вмер, Тарасе в самоті?"* і далі по тексту); різноманітні повтори особистого займенника "ти" у різних відмінках, вказівного займенника "ті", паронімічна, складена рима (*самоті – саме ті*). Увиразнює ритм 5-стопного ямба і характерний синтаксис, що сприяє утворенню емфатичних пауз у середині вірша, сприяючи створенню інтонації розмовного мовлення за рахунок таких засобів, як: численні лаконічні звернення до експліцитних адресатів, розмовні конструкції з пропуском структурних елементів (еліпсами), лексичні й звукові повтори, підхоплення тощо. Астрофічна будова цього вірша теж сприяє створенню говірного типу інтонації, а також підкреслює інтонаційну єдність ліричного звернення Л. Костенко до спільноти світових достойників, яким довелося постраждати через несприйняття соціумом їхньої геніальності.

Дискусія і висновки

Отже, попри те, що естетичний аспект поетичної шевченкіани Ліни Костенко ще не був ґрунтовно висвітлений у спеціальних працях, втім, саме його аналіз дає тверду, фактичну базу для якомога більш об'єктивної інтерпретації поезії авторки загалом і присвячених Шевченкові віршів зокрема. Адже, за нашими спостереженнями, поетика віршів Ліни Костенко незмінно й послідовно вмотивована її авторським задумом.

Зважаючи на те, що Кобзар для Ліни Костенко становить собою безперечний моральний орієнтир ("совість і закон"), зрозумілою стає головна концептуальна тенденція її поетичної шевченкіани – осмислювати власні життєві й естетичні принципи, а також рівень морального розвитку та соціальної зрілості вітчизняного суспільства у світлі Шевченкового уявлення про Правду, його творчого кредо та непрості долі.

Припускаємо, що саме тому у значній кількості ліричних творів, присвячених Тарасові, він (ба навіть його пам'ятник) виступає або в ролі експліцитного адресата, на зверненнях до якого побудовано вірш, або як рольовий герой, мовлення якого становить основу твору. Звідси у ліриці Ліни Костенко, що інспірована захопленням особистістю Шевченка, й своєрідна поетика діалогу – специфічна графіка, лексика, синтаксис, які прикликані створити говірний тип інтонації, ілюзію спонтанного, розмовного мовлення.

Прикметно також, що у віршах Ліни Костенко 60-х років ("Кобзареві", "Кобзар співав в пустелі Косаралу...") постать Шевченка насамперед викликає ліричну рефлексію про суть і мету мистецтва, мистецьке кредо, а у період 70–80-х років, на який здебільшого припало вимушене творче мовчання поетеси ("Княжа гора", "Повернення Шевченка", "Заворожи мене, волхве!...", "І натовпом розтерзана Гіпатія..."), увагу акцентовано на Шевченковій скрутній долі, мотиві поетових сліз, що певною мірою відзначилося й на арсеналі художніх засобів виразності.

Адже у шевченкіані Костенко поетика відіграє надзвичайно важливу роль композиційного, графічного, метрико-ритмічного, звукового, синтаксичного курсиву, вияскравлюючи магістральні концепти, образи, мотиви цих творів, а подеколи – виступаючи засобом стилізації "голосу" Шевченка, як, приміром, у віршах "Кобзар співав в пустелі Косаралу...", "Заворожи мені, волхве!...", що побудовані на народнопісенній ритміці, яка назагал не є вельми поширеною у метричному репертуарі поетеси і використовується нею дозовано й часто з метою стилізації.

Загалом же, осмислюючи своє життєве кредо крізь призму Шевченкових світоглядних принципів та знаходячи у них багато суголосного, Ліна Костенко одночасно репрезентує свій унікальний поетичний стиль, власні мистецькі принципи й улюблені художні прийоми, які, звісно, ще потребують подальшого вивчення.

Внесок автора: Ірина Даниленко – концептуалізація, методологія, аналіз джерел, підготування огляду літератури або теоретичних засад дослідження, збір емпіричних даних та їх валідація; емпіричне дослідження; Ірина Даниленко – написання (оригінальна чернетка); Ірина Даниленко – написання (перегляд та редагування).

Список використаних джерел

Башкірова, О. (2004). Діалог із фольклорною традицією у віршуванні Ліни Костенко. *Слово і час*, 11, 90–93. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/189941/15-Bashkyrova.pdf?sequence=1>

Бовсунівська, Т. (2014). Роль екфразису у сучасному літературному процесі. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*, 4, 72–76. <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/253/249>

Дюжева, К. (2010) Постать Тараса Шевченка в рецепції Ліни Костенко. *Волинь–Житомиричина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*, 21, 54–62. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_21_9

Костенко, Ліна (1969). *Поезії*. Смолоскип.

Костенко, Л. В. (1989). *Вибране*. Дніпро.

Пахльовська, Оксана (2005). Етичний вибір і естетичний вибір: конфлікт і синтез. *Поезія Ліни Костенко в часах: перехідних і вічних* (с. 37–48). Видавничий дім "Києво-Могилянська академія".

Секо, Я. (2014). Постать Тараса Шевченка і шістдесятники (у контексті святкування 150-річчя від дня народження поета). *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*, 13, 86–95. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2014_13_11

Шевченко, Т. Г. (2001). Заворожи мене, волхве... *Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у 12 т.* (с. 283). Наук. думка.

Штакеншнейдер, Е. А. (1988). Т. Г. Шевченко на літературном вечере в Пассаже. *Воспоминания о Тарасе Шевченко* (с. 351). Дніпро. <http://litopys.org.ua/shevchenko/vosp65.htm>

Чамата, Н. (2013). "Заворожи мене волхве...". *Шевченківська енциклопедія у 6 т.* Т. 3: І-Л / НАН України. (с. 656–657). Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка.

Яцюк, Л. (2013). *Костенко Ліна Василівна. Шевченківська енциклопедія у 6 т.* Т. 3: І-Л / НАН України (с. 529–530). Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка.

References

Bashkirova, O. (2004). Dialogue with folklore tradition in Lina Kostenko's poetry. *Word and time*, 11, 90–93. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/189941/15-Bashkyrova.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

Bovsunivska, T. (2014). The role of ekphrasis in the modern literary process. *Literary process: methodology, names, trends. Philological sciences*, 4, 72–76. <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/253/249> [in Ukrainian].

Chamata, N. (2013). "Enchant me magician..." *Shevchenko encyclopedia in 6 vols.* Vol. 3: I-L / National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Literature named after T.G. Shevchenko. P. 656–657 [in Ukrainian].

Dyuzheva K. (2010). Taras Shevchenko's person at Lina Kostenko's reception. *Volyn–Zhytomyr region. Historical and philological collection of regional problems*, 21, 54–62 [in Ukrainian].

Kostenko, L. V. (1989). *Selected*. Dnipro [in Ukrainian].

Kostenko, Lina (1969). *Poetry*. Smoloskyp [in Ukrainian].

Pakhlyovska, O. (2005). (2005). Ethical choice and aesthetic choice: conflict and synthesis. *Lina Kostenko's poetry in times: transitory and eternal* (pp. 37–48). Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy" [in Ukrainian].

Seko, Y. (2014). Taras Shevchenko's person and the sixties (in the context of the celebration of the 150th anniversary of the poet's birth). *Ukraine-Europe-World. International collection of scientific works. Series: History, international relations*, 13, 86–95. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2014_13_11

Shevchenko, T. G. (2001). Enchant me, magician... *Shevchenko T. G. Complete collection of works in 12 vols.* Vol. 1. (p. 283). Naukova dumka [in Ukrainian].

Stakenshneider, E. A. (1988). T. G. Shevchenko at a literary dinner in the Passage. *Memories of Taras Shevchenko* (p. 351). Dnipro. <http://litopys.org.ua/shevchenko/vosp65.htm> [in Russian].

Yatsyuk, L. (2013). Kostenko Lina Vasylivna. *Shevchenko encyclopedia in 6 vols.* Vol. 3: I-L / NAS of Ukraine (pp. 529–530). T. G. Shevchenko Institute of Literature [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 20.04.24

Прорецензовано / Revised: 10.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Iryna DANYLENKO, Doctor of Sciences in Philology, Prof.

ORCID ID: 0009-0008-0532-8634

e-mail: danir2512@gmail.com

Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

TARAS SHEVCHENKO'S PERSON IN LINA KOSTENKO'S PERCEPTION: FROM POETICS TO WORLD VIEW

Introduction. *Despite the fact that Lina Kostenko's poetic Shevchenkiana has already attracted the attention of scientists, today it is not described fully enough: firstly, because not all of Kostenko's poems about Taras Shevchenko were taken into account, and secondly, because the poetics of these works (especially their verse specificity) were studied episodically.*

The purpose of the article. 1) to reveal the peculiarities of the poetic reception of Shevchenko's person in the lyrics of L. Kostenko, taking into account the poetics of her Shevchenkiana motivated by the artistic idea; 2) get additional information about L. Kostenko's ethical and aesthetic beliefs.

Methods. *The article applies a complex approach to the analysis of the material using comparative-historical, comparative-typological, structural-semantic methods, scientific provisions of M. Bakhtin's dialogical doctrine, theories of intertextuality and intermediality.*

The results. *Due to the fact that Shevchenko is a kind of moral tuning fork for Kostenko, in most of her Shevchenko's works, Taras acts either as an explicit addressee, on the appeals of which the poem is built, or as a role hero, whose speech forms the basis of poetry. Hence the peculiar poetics of dialogue in*

the poems about Shevchenko: specific graphics, syntax, vocabulary, which are designed to create the illusion of conversational speech, moreover, often stylized according to Shevchenko's "voice". In Kostenko's Shevchenkiana, poetics also plays an important role of metrical-rhythmic, graphic, sound, syntactic italics, clarifying the main concepts, images, motifs of the works, and sometimes acting as a means of stylizing Shevchenko's "voice".

Conclusion. *Kostenko, in fact, consistently implements Shevchenko's principle of thoughtful, insightful and lyrical perception of the world, when the aesthetics of the work does not dominate, but is subordinated to the author's thought. Contemplating her life creed through the prism of Shevchenko's worldview foundations, the poetess finds a lot in common with them. But at the same time, Kostenko represents her unique, exquisite poetic style with a wide range of her favorite artistic techniques, always inspired by the tendency to deepen the content of her poems.*

Keywords: *Poetic Shevchenkiana, reception, aesthetics, verse specificity, ethics.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Олена ДЕНИСЕВИЧ, канд. філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-5419-5953

e-mail: o.denysevych@gmail.com

РЕМБРАНДТ ВАН РЕЙН У ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ Т. ШЕВЧЕНКА

Вступ. У цьому дослідженні простежимо вплив голландського художника Рембрандта ван Рейна на формування художньої картини світу Т. Шевченка.

Методи. Завдяки порівняльно-історичному методу знайдено підтвердження в епістолярній спадщині та замальовках про вплив голландського художника на формування художнього смаку Шевченка та запозичення певних художніх прийомів.

Результати. Під час навчання в Академії мистецтв Т. Шевченко інтуїтивно обирає собі вчителя – Рембрандта ван Рейна. У нього він наслідує передачу світла і тіні, вибирає схожі сюжети, а найбільше вчиться у голландського художника мистецтва створення офортів. Ми знаходимо подібність у ескізах дерев та будинків, намальованих обома художниками, де будинок є продовженням природного простору.

Висновки. У цьому дослідженні на прикладі епістолярної та образотворчої спадщини Т. Шевченка та малюнків і офортів Рембрандта виявлено спільні риси в художній картині світу обох творців, що виявляються у концептуальній схожості замальовок, автопортретів, сюжетів тощо. Дослідження показує важливість голландського художника у становленні Шевченка як художника та поета, виявляє значимість образотворчого мистецтва, яке стало для Шевченка провідником у світ літератури. Т. Шевченко переносить відомі йому методи художнього мистецтва в літературу, вводить в українське образотворче мистецтво нові соціальні теми, подібно до Рембрандта. Образотворче мистецтво підготувало народного поета до майстерного володіння словом і вираження своїх переживань та думок словесними засобами. Шевченко захоплювався Рембрандтом із часів навчання в Академії, використовував його творчі прийоми і вправлявся у гравєрстві за його офортами. Цей вплив поширюється і на його подальшу літературну творчість. Поезія Шевченка

характеризується рембрантівським звучанням. Рембрандта і Шевченка об'єднує також повага до простих людей, на яких нетипово для свого часу художники звертають увагу і зображують у своїх творах. Існує також спільність в автопортретах, які художники створюють на різних етапах свого життя.

Ключові слова: *художня картина світу, екфразис, взаємодія мистецтв, література, живопис.*

Вступ

Шевченко використовує дві мови: вербальну і невербальну, щоб ясніше говорити з українською душею. Делікатно вибирає засоби, які допомагають йому передати свої переживання, почуття та думки. А також тим самим показати, як він бачить світ, себе в ньому і свій народ, своє місце і місію в світі. Саме мистецтво живопису допомагає йому зрозуміти і відкрити дар слова. Шевченко, досягнувши високої майстерності в живописі, все ж починає писати поезії. Мистецтво народило в ньому поета. Завдяки літературі він зміг більше промовляти. Можливо, тому, що зображення в той час було важче поширювати, ніж вірші? У цій розвідці розглянемо, який вплив мала творчість Рембрандта ван Рейна на Т. Шевченка.

У постаті Т. Шевченка маємо унікальний випадок переплетення двох мистецтв – живопису та літератури, в яких митець досяг найвищих вершин. Під час навчання в Академії мистецтв Шевченкові були доступні до споглядання найвидатніші твори живопису світового значення. Шевченко вбирає в себе цю красу, щоб потім творити самому. Образотворче мистецтво формує "око" поета та уважність до деталей навколишнього світу. З усіх європейських шкіл живопису Шевченкові найближчою стала голландська з її головним представником – Рембрандтом. Рембрандт мав беззаперечний вплив на творчість Шевченка найперше мистецьку, а потім і літературну. Цей факт пояснює картинність поезії Шевченка-генія. Поетичний геній митця допомагав перекодувати візуальні образи у словесні (Тарасова, 2009, с. 182).

Мета – простежити зв'язок між образотворчою освітою Т. Шевченка, талантом художника та подальшою літературною творчістю, зокрема проаналізувати, як формувався його естетичний смак і яку роль для Шевченка відіграв голландський художник XVII ст. Рембрандт ван Рейн. Для реалізації цієї мети нам послужить епістолярна спадщина Шевченка, в якій згадуються твори голландця, графічні замальовки Рембрандта та Шевченка.

Огляд літератури. Образотворча спадщина Т. Шевченка стала предметом зацікавлення В. Яременка, В. Терещенка, Л. Руденко, А. Литвин, В. Мельниченка, Д. Ключко, В. Касьян та ін. Живописне начало в літературній творчості українського генія вивчають Л. Генералюк, М. Тарасова та ін. Дослідники творчості Шевченка одностайно стверджують, що найбільший вплив на нього як митця мала саме голландська школа живопису. Особливим взірцем творчої майстерності для Шевченка був Рембрандт ван Рейн; його офортна манера, передача світлотіні, імпонували Шевченкові. В. Касьян пояснює, що Шевченко звернувся передусім до творчості цього великого голландського художника XVII ст., щоб опанувати його "офортну манеру і техніку" (Касьян, 1977, с. 74). Як зауважує українська видатна мистецтвознавиця Д. Ключко, Шевченко несподівано обирає для себе Рембрандта, починає вчитися у нього. Що цікаво, за часів Шевченка Рембрандта вважали всього одним із художників XVII ст. Його значення оцінили лише у XX столітті. Тарас Шевченко підмітив у його графічних прийомах щось таке, що він почав копіювати і засвоювати самотужки, паралельно навчанню в Академії (Ключко, 2023). Це ще раз засвідчує феномен Шевченка та його особливий талант.

У цьому дослідженні використано історичний, порівняльний та описовий методи дослідження.

Виклад основного матеріалу

Уперше Шевченко згадує прізвище голландського живописця Рембрандта Гарменса ван Рейна в листі до В. М. Репніної з Орської фортеці. Митець написав цей лист упродовж 25–29 лютого 1848 р. Він пише: *"Теперь самое тихое и удобное время – одиннадцатый час ночи. Всё спит, казармы*

освещены одной свечкой, около которой только я один сижу и кончаю нескладное письмо моё, — не правда ли, картина во вкусе Рембрандта?".

Шевченко починає ґрунтовно вивчати твори Рембрандта, збирає і копіює його гравюри: *"Смерть Марії", "Священник", "Читець", "Поляк із шаблею і палицею"*. Копіював офорти митця, щоб виробити в собі таку саму віртуозність лінії, невимушеність передачі світла і тіні. Особливу увагу Шевченка привернула написана олійними фарбами картина Рембрандта *"Притча про робітників на винограднику"*. Український художник вирішує виконати офорт за твором великого голландця. Скопіювавши картину, за власним рисунком гравірує зображення на дошці. Офорт *"Притча про робітників на винограднику"* вийшов з-під різця гравера надзвичайно досконалим і став справжнім тріумфальним шедевром художника.

Походження світла у Рембрандта

Особливим чином Шевченка захоплювало походження світла на картинах Рембрандта. Український художник трактував "рембрандтівські ефекти світла як штучне освітлення свічкою, що в деяких випадках цілком імовірно". В. Мельниченко досліджує цю ймовірність і вважає, що в таких картинах, як *"Данаї"* (1636 р.) чи в *"Поверненні блудного сина"* (1668–1669 рр.), джерелом божественно-золотистого кольору, звичайно, не може бути свічка. У такому розумінні світла Шевченком у картинах голландського майстра бачимо його особливе трактування творів майстра, і саме такого освітлення прагнув досягнути на своїх полотнах Шевченко. Хоч би як там було, в усіх випадках вербального звернення до дивовижного світла в полотнах Рембрандта, гармонії в них світлотіні Т. Шевченко повторював варіацію зі свічкою (Мельниченко, 2019).

Читаємо у повісті *"Прогулка с удовольствием и не без морали"* (1855–1856 рр.): *"Вошёл я в свою комнату и остановился у двери, чтобы полюбоваться настоящей Рембрантовой картиной. Трохим мой, положив крестообразно руки на раскрытую огромную книгу, а на руки голову, спал себе сном невозмутимым, едва-едва освещённый нагоревшей свечою, а окружающие его*

предметы почти исчезали в прозрачном мраке; чудное сочетание света и тени разливалось по всей картине". В повісті "Капитанша" (1855 р.): "Здесь прилично было бы нарисовать... юную красавицу, при свече читающую книгу, во вкусе фламандского мастера Рембрандта".

Подібність сюжетних замальовок Шевченка та Рембрандта

На подібність сюжетів замальовок, виконаних олівцем, Рембрандта та Шевченка вказує мистецтвознавиця Діана Ключко (Ключко, 2020). Сюжети малюнків Шевченка, мають неймовірну подібність з ескізами Рембрандта. Під час навчання в Петербурзькій академії мистецтв Тарас Шевченко вивчав роботи митця в Ермітажі. Немає явних документальних підтверджень, що саме міг бачити і змальовувати Тарас Шевченко, однак вплив голландського художника досить помітний. Про захоплення поета Рембрандтом дізнаємось також із його епістолярної спадщини. Певну схожість можна простежити саме в малюнках із зображенням сільських пейзажів, де головне місце займає 'хата', 'дерева' та 'постать людини'. Це — замальовки *"Хата батьків у Кирилівці"* 1843 р., *"Вдовина хата на Україні"* 1843 р., *"Хата над водою"* 1845 р., *"Селянське подвір'я"* 1845 р., *"Сільський вид на Україні"* 1845 р. та ін. Хата часто зображується як самотнє і віддалене житло, як й у Рембрандта.

У рембрандтівському *"Пейзажі з рисувальником"* (1640 р.) Шевченко наслідує у художника певну систему — людина та житло. Причому помітним є те, що житло у Шевченка, як й у Рембрандта, не має чітких геометричних ліній, а більше перебуває в розваленому стані. Тут дім ніби виступає продовженням природного простору людини (Ключко, 2020).

Шевченкові дерева мають схожу з Рембрандтом крону, із дерев завжди стирчать сухі гілки (Ключко, 2020). Цікаво, що малюнки з такими рембрандтівськими темами Шевченко створює після закінчення Академії у 1843 році, що є свідченням того, що він не міг точно скопіювати, а малював з пам'яті. Свої малюнки він виношував, додаючи певних своїх смислів.

Для рисунків такого плану характерний контраст між убогими домівками і чарівною красою природи. Такий контраст зустрічається і в поетичних творах. Т. Шевченко рідко малював "чисті" пейзажі. Здебільшого він їх оживляє постатями людей. У Шевченковому змалюванні пейзажів природа співіснує з життям людей. Малюнок "*Хата над водою*" 1845 р. привертає увагу вмінням художника засобами лінійної побудови досягти дивовижних ефектів у передачі простору (Руденко, Литвин, 2014, с. 6–7).

Часто Шевченко змальовує у своїх поетичних творах хату-пустку; він зображав різні життєві долі й колізії, що призвели до руйнування родинного гнізда, але в нього, як і повсюдно в українській традиції, образ "холодної хати", "нетопленої хати", "пустої хати" символізує самотність, сімейне горе, "оболонку, позбавлену духу – родини, благополучних сімейних стосунків" (Письменна, 2006).

Живописна довершеність поетичних замальовок сприяє сильнішому емоційному впливу на реципієнта; читач активно сприймає генеровані автором емоційно-сміслові заряди. Завдяки цьому, зокрема, стає виразнішою ідея родинності і зв'язку поколінь, символом якої є *хата* (Тарасова, 2009, с. 182).

Рембрандта та Шевченка єднає схильність до **вибору біблійних сюжетів**, до зображення жебраків-прохачів, сімейних портретів, а особливо автопортретів. "Автопортрети Рембрандта – це, по суті, втілена пензлем розгорнута історія становлення особистості, руху характеру, все вищої духовності портретованого, це історія особистості самого художника, але значною мірою і людської особистості взагалі" (Шахова, 1988, с. 149). Так і в Шевченка. Особливо багато спільного в останніх, "осінніх" автопортретах художників. А що може бути ближчим за спільність у самопізнанні і його творчому самовираженні? Мистецтвознавці констатують, що Рембрандт не дотримувався певного напрямку в творчості, прагнучи до простоти з одночасною демонстрацією безмежного багатства змісту і форми, був універсальним в охопленні життя, вмів заглянути в саму суть людської душі, у нього були постійні теми і він мав схильність до спілкування з людьми низького походження (Яременко, 2009, с. 217).

Звернення Шевченка до **пейзажу** не було випадковим, його тонке відчуття краси природи спостерігається і в його поетичних творах. Його талант пейзажиста розвинувся під час

праці в Археографічній комісії при Київському університеті. За її дорученням Тарас Шевченко подорожує Чернігівською, Київською, Полтавською губерніями, відвідує Поділля та Волинь, де замальовує архітектурні, історичні пам'ятки України, а також красиви. Отримавши від комісії завдання, яке вимагало лише вправності рисунка й окомірної точності масштабу, – змалювати й описати старі споруди, кургани та урочища України, – Шевченко поставив собі за мету створити високомистецькі пейзажі. Майже в кожному малюнку присутнє милування природою, є своя експресія, а не лише фіксація баченого. У цих творах Шевченко частково реалізував одне із завдань, яке повсякчас ставив перед собою: відобразити красу української природи. Він створює переважно невеликі за розміром акварелі, сепії, рисунки олівцем, виконані на окремих аркушах і в альбомах (Руденко, Литвин, 2014, с. 6–7).

Під час навчання в Академії мистецтв Шевченко несподівано навіть для себе починає писати вірші. Про це він згадує так у своєму Щоденнику: *"Я хорошо знал, что живопись – моя будущая профессия, мой насущный хлеб. И вместо того, чтобы изучить глубоко ее таинства, и еще под руководством такого учителя, каков был бессмертный Брюллов, я сочинял стихи, за которые мне никто ни гроша не заплатил и которые наконец лишили меня свободы и которые, несмотря на всемогущее бесчеловечное запрещение, я все-таки втихомолку кропаю. И даже подумываю иногда о тиснении (разумеется, под другим именем) этих плаксивых, тощих детей своих. Право, странное это неугомонное призвание"* (Шевченко, 1970, с. 41).

У повісті "Художник" Т. Шевченко підкреслює важливість мистецтва слова та живопису: *"В истинно художественном произведении есть что-то обаятельное, прекраснее самой природы, – это возвышенная душа художника, это божественное творчество. Зато бывают и в природе такие чудные явления, перед которыми поэт-художник падает ниц и только благодарит творца за сладкие, душу чарующие мгновения"*.

Підсвідоме бажання захистити власний спосіб світомислення підштовхує чутливу душу автора до створення романтичних історичних творів з унікальними пейзажами рідної України (Тарасова, 2008, с. 210).

Таке пробудження в душі українського генія любові до слова пояснює П. Білоус, кажучи, що будь-який літературний твір з'являється у той момент, коли його поява обумовлена певними життєвими і психоемоційними обставинами, в яких перебуває авторське "я". Саме такі обставини стимулюють та підштовхують творчий процес, внаслідок якого на поверхні авторської свідомості виникає й оформлюється вербальний об'єкт (Білоус, 2001, с. 4).

Шевченкові романтичні пейзажі теж виразно "картинні", проте їх живописне начало значно сильніше, ніж у творах попередників. Пов'язано це в першу чергу із вродженим і професійно розвиненим талантом живописця, здатного створити бездоганний за предметним і колористичним наповненням малюнок (Тарасова, 2008, с. 209).

Панорамний пейзаж у поемі "Княжна":

Неначе писанка, село.

Зеленим гаєм поросло.

Цвітуть сади, біліють хати,

А на горі стоять палати,

Неначе диво.

А кругом

Широколистії тополі,

А там і ліс, і ліс, і поле,

І сині гори за Дніпром.

У Шевченка змалювання словом пейзажу є рефлексією, самоаналізом і внутрішнім діалогом. Він формує його, чітко вказуючи місце перебування одних об'єктів щодо інших (поле, узлісся, просіка, за двома курганами – ще декілька могил), форму, колір, розміри (ліс – темний, просіка – звивиста, дуби – суховерхі, величезні, маяк – пірамідальний, кургани великі, могили ж – меншого розміру (Генералюк, 2013, с. 5).

Словесна творчість візуалізує пейзаж і рисунок та укріплює підтверджує, що "основний спектр смислових асоціацій у Шевченка справді містився у словесно-іконічній сфері кореспондування мистецтв" (Генералюк, 2013, с. 7). Фундаментальне засвоєння Шевченком візуальних мистецтв сформувало у нього виняткову зорову пам'ять, що підкреслюють дослідники його творчості. Т. Шевченко легко й часто проводить паралелі з європейськими

мистецтвами, називаючи художника, його твір або подає екфразиси самих творів. Це можемо простежувати у його повістях, написаних на засланні. Герої повістей нагадують авторові персонажів картин Гвідо Рені, Рембрандта, Флаксмана, Рафаеля та ін. (Генералюк, 2004, с. 59).

Про візуальне начало Шевченкової поезії багато пише дослідниця екфразису Леся Генералюк. Візуальний код служить камертоном твору і стильовою ознакою його творчості. Вміле дозування зорового ряду в літературних текстах Т. Шевченка демонструє його високий професійний рівень художника: одночасне оперування прийомами образотворчого та словесного мистецтва відбувається практично непомітно для реципієнта (Генералюк, 2004, с. 54).

Неустанні взаємні інспірації мистецтва й літератури у Шевченка відбуваються на різних дискурсивних рівнях. Аспекти взаємодії зумовлює насамперед спільна концептуальна основа двох мистецтв, спільні ідеї, гештальт-образи, що виникають у процесі інтелектуально-естетичного освоєння світу й надалі формуються в образи-концепти. Безумовно, ефектність, нестандартність, а особливо візуальна виразність образів-концептів Шевченка – наслідок одночасного залучення ним різних моделювальних систем. Його вміння оперувати кількома мистецькими мовами зумовили багаторусний нелінійний характер як іконічних, так і словесних текстів (Генералюк, 2013, с. 3).

Тарас Шевченко майстерно використовував своє сприйняття натури художником-академістом у словесній творчості. Він здійснював вибір промовистих фрагментів, що їх за бажання можна "ввести в раму", вживав у описах слова "намальований", "прорисований", намагаючись передати своє бачення пластичної композиції. Також часте використання ним у прозі й епістолярії слова "картина" наводить на думку, що він автоматично фрагментував свої враження з тим, щоби відкласти їх у скриню пам'яті для подальшого використання у творчості малярській чи літературній (Генералюк, 2013, с. 4).

Тарас Шевченко не підлаштовувався під манеру великого ван Рейна, використовував його приклад і досвід, щоб, як він, бути новатором, рухати мистецтво і життя вперед, бути корисним людству (Мельниченко, 2019).

Дискусія і висновки

Художник-поет свідомо й позасвідомо інтерполює в літературну форму схеми, прийоми, формотворчі методи пластичних мистецтв. Природний геній, аналітичний розум, глибока інтуїція, тонке відчуття навколишнього світу дали можливість Т. Шевченкові відчутти дух романтичної епохи і створити образи, де слово трансформується у живопис і, навпаки, – візуальні картини продовжують і доповнюють слово. Т. Шевченко – творець українського графічного портрета, національного краєвиду, митець, який увів нові соціальні теми в українське образотворче мистецтво (Руденко, Литвин, 2014).

Образотворча творчість підготувала народного поета до майстерного володіння словом та вираження своїх переживань і думок вербальними засобами. Шевченко захоплювався Рембрандтом ще з часів навчання в Академії, використовував його творчі прийоми та вправлявся у граверстві саме на його офортах. Цей вплив поширюється і на його подальшу літературну творчість. Шевченковій поезії притаманне рембрандтівське звучання.

Вражаюча й світоглядно-творча спорідненість двох художників. Рембрандт ван Рейн відомий своїм інноваційним використанням світла і тіні; його портрети, автопортрети та ілюстрації до біблійних сцен залишаються знаковими; видатною є здатність передавати людські емоції та глибину характеру у своїх портретах. Рембрандт посів важливе місце у становленні Шевченка як художника, значно вплинув та сформував його естетичні й художні смаки. Як митців їх також об'єднує щира емоційність та любов до людей.

Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому вивченні живописної та літературної спадщини Тараса Шевченка, вплив образотворчої освіти на його літературну творчість.

Список використаних джерел

- Білоус, П. (2001). "Досвітні огні" Лесі Українки (Студія одного вірша). *Вісник Житомирського університету імені І. Франка*, 7.
- Генералюк, Л. (2004). Візуальний код Шевченка. *Слово і час*, 3, 52–60.
- Генералюк, Л. (2008). Екфразис у Т. Шевченка і Т. Готье (до проблеми взаємодії мистецтв у творчості Шевченка). *Слово і Час*, 3, 45–54.

Генералюк, Л. (2009). *Пейзаж-гіпотипозис (пластичний пейзаж) у творчості Шевченка. Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство, XX*, 39–46.

Генералюк, Л. (2013). Код образотворчого мистецтва у слові Шевченка: колористика. *Слово і час*, 2, 3–13.

Касьян, В. (1977). *Офорти Т. Г. Шевченка. Шевченківський словник. В двох томах. Т. 2*, с. 74.

Клочко, Д. (2020). Вплив західноєвропейського мистецтва на розвиток української графіки. <https://www.youtube.com/watch?v=u1dyIFZUSUQ>, 25.08.23].

Клочко, Д. (2024). Шевченко: між графікою і живописом. <https://www.kovcheh.ua/uk/analytic/shevchenko-mizh-grafikoyu-i-zhivopisom> online: 02.02.2024].

Мельниченко, В. (2019). Тарас Шевченко: "Полюбуватися справжньою Рембрандтовою картиною...". <http://slovoprosvity.org/2019/10/17/taras-shevchenko-poliubuvatysia-spravzhn>, 25.08.23].

Орлова, Н. І., Буряк, Л. І., & Короленко Б. А. (Упоряд.). (2013). Шевченко – художник. Бібліографічний покажчик (1839–2012) у 2 т. Т. 1. ДП НВЦ "Пріоритети".

Письменна, Ю. (2006) "Хата" як одиниця лексики з різним культурним фоном. *Київська старовина*, 4, 114.

Руденко, Л. А. & Литвин, А. В. (2014) *Образотворча спадщина Тараса Шевченка*, Philosophical and pedagogical views of Shevchenko and modernity SPOLOM, Львів, Україна, с. 18–26.

Тарасова, М. (2008). Романтична історична візія України Тараса Шевченка. *Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки*, 2, 208–216.

Тарасова, М. (2009). Образ хати-пустки у поезіях Тараса Шевченка: живописне начало. *Шевченкознавчі студії*, 12, 175–182.

Терещенко, В. (б. д.) Невідомий "український Рембрандт". Живопис Т. Шевченка у світлі світового значення до 190-річчя від Дня народження. Дзеркало тижня. https://zn.ua/ukr/SOCIUM/nevidomiy_ukrayinskiy_rembbrandt_zhivopis_tshevchenk_a_u_svitli_svitovogo_znachennya_do_190-richchya_v.html, 25.08.2023].

Шахова, К. А. (1988). *Великие европейские живописцы XV–XVII вв.*

Шевченко – художник. Бібліографічний покажчик (1839–2012) (2013): у 2 т. /упоряд. : Н. І. Орлова, Л. І. Буряк, Б. А. Короленко. Т. 1. ДП НВЦ "Пріоритети".

Шевченко, Т. (1970) *Твори: У 5 т. Т. 5*. Дніпро.

Яременко, В. (2009). "Камінь, яким знехтували будівничі, став наріжним..." (Мотивування вибору Тарасом Шевченком для виготовлення офорту твору Рембрандта "Притча про виноградаря і ділоробів"). *Шевченкознавчі студії*, 12, 213–221.

References

Bilous, P. (2001). "Dawn Lights" by Lesya Ukrainka (Studio of a Single Verse). *Bulletin of the I. Franko University of Zhytomyr*, 7 [in Ukrainian].

Generaliuk, L. (2004). Shevchenko's Visual Code. *Slovo i Chas*, 3, 52–60 [in Ukrainian].

Generaliuk, L. (2008). Ekphrasis in T. Shevchenko and T. Gautier (on the problem of interaction of arts in Shevchenko's work). *Slovo i Chas*, 3, 45–54 [in Ukrainian].

Generaliiuk, L. (2009). Landscape-hypotyposis (plastic landscape) in Shevchenko's work. *Current Problems of Slavic Philology. Series: Linguistics and Literary Studies*, XX, 39–46 [in Ukrainian].

Generaliiuk, L. (2013). The Code of Fine Arts in Shevchenko's Word: Coloristics. *Slovo i Chas*, 2, 3–13 [in Ukrainian].

Kasyan, V. (1977). *Etchings by T. G. Shevchenko. Shevchenko Dictionary*. In two volumes. T. 2, p. 74. Kyiv [in Ukrainian].

Klochko, D. (2020). *The influence of Western European art on the development of Ukrainian graphics*. <https://www.youtube.com/watch?v=u1dyIFZUSUQ>, 25.08.23] [in Ukrainian].

Klochko, D. (2024). *Shevchenko: between graphics and painting*. <https://www.kovcheg.ua/uk/analytic/shevchenko-mizh-grafikoyu-i-zhivopisom> online: 02.02.2024] [in Ukrainian].

Melnichenko, V. *Taras Shevchenko: "Admiring a real Rembrandt painting..."*. <http://slovoprosvity.org/2019/10/17/taras-shevchenko-poliubuvatysia-spravzh>, 25.08.23] [in Ukrainian].

Pys'menna, Yu. (2006) "Khat" as a unit of vocabulary with a different cultural background. *Kyivska starovyna*, 4, 114 [in Ukrainian].

Rudenko, L. A. & Lytvyn, A. V. (2014) *The pictorial heritage of Taras Shevchenko*. Philosophical and pedagogical views of Shevchenko and modernity SPOLOM, Lviv, Ukraine, p. 18–26 [in Ukrainian].

Shakhova, K. A. (1988). *Great European Painters of the 15th–17th Centuries*. Kyiv [in Ukrainian].

Shevchenko – Artist. Bibliographic Index (1839–2012) (2013): in 2 vols. (compiled by: N. I. Orlova, L. I. Buryak. B. A. Korolenko). T. 1. R. : DP NVC "Priority" [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (1970) Works: In 5 vols. T. 5, Dnipro. [in Ukrainian].

Tarasova, M. (2008). Taras Shevchenko's Romantic Historical Vision of Ukraine. *Bulletin of the Zaporizhia National University: Philological Sciences*, 2, 208–216 [in Ukrainian].

Tarasova, M. (2009). The image of a hut-abandonment in Taras Shevchenko's poems: a pictorial beginning. *Shevchenko Studies*, 12, 175–182 [in Ukrainian].

Tereshchenko, V. The Unknown "Ukrainian Rembrandt". T. Shevchenko's Painting in the Light of World Significance to the 190th Anniversary of His Birth. *Mirror of the Week*. https://zn.ua/ukr/SOCIUM/nevidomiy_ukrayinskiy_rembbrandt_zhivopis_tshevchenka_u_svitli_svitovogo_znachennya_do_190-richchya_v.html, 08/25/2023] [in Ukrainian].

Yaremenko, V. (2009). "The stone that the builders neglected became the cornerstone..." (Motivation of Taras Shevchenko's choice to produce an etching of Rembrandt's "The Parable of the Vintner and the Laborers"). *Shevchenko Studies*, 12, 213–221 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 04.03.24

Прорецензовано / Revised: 19.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

REMBRANDT VAN RIJN IN THE ARTISTIC PICTURE OF THE WORLD BY T. SHEVCHENKO

Introduction. *In this study, we trace the influence of the Dutch artist Rembrandt van Rijn on the formation of the artistic picture of the World T. Shevchenko.*

Methods. *The tasks of the comparative historical method are confirmed in the epistolary heritage and sketches about the influence of the Dutch artist on the formation of Shevchenko's artistic taste and borrowing of singing artistic techniques.*

Results. *While studying at the Academy of Fine Arts, T. Shevchenko intuitively chooses a teacher-Rembrandt van Rijn. In it, he imitates the transmission of light and shadow, chooses similar subjects, and most of all learns from a Dutch artist the art of creating etchings. We find similarities in the sketch of trees and houses drawn by both artists, where the house is an extension of the natural space.*

Conclusions. *In this study, using the example of T. Shevchenko's epistolary and visual heritage and Rembrandt's drawings and etchings, joint drawings in the artistic picture of the world of both creators are revealed, which are manifested in the conceptual similarity of sketches, self-portraits, subjects, etc. The study shows the importance of the Dutch artist in the development of Shevchenko as an artist and poet, reveals the importance of Fine Art, which became a guide for Shevchenko to the world of literature. T. Shevchenko transferred the methods of artistic art known to him to literature, introduced new social themes into Ukrainian creative art, like Rembrandt. Visual creativity has prepared folk singing for masterful command of the word and expression of their experiences and thoughts by verbal means. Shevchenko's passion for Rembrandt since his studies at the Academy, the use of his creative techniques and preliminary preparation for creating engravings based on his etchings. This influence extends to his further literary work. Shevchenko's poetry is characterized by The Rembrandt sound of poetry. Rembrandt and Shevchenko are also united by respect for ordinary people, whom atypical artists pay attention to and portray in their works. There is also a commonality in the self-portraits that artists create at different stages of their lives.*

Keywords: *artistic picture of the world, ekphrasis, interaction of arts, literature, painting.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Галина КАРПІНЧУК, канд. філол. наук

ORCID ID: 0000-0003-4088-0084

e-mail: halynakarpinchuk@gmail.com

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна

ДМИТРО БАГАЛІЙ – ПЕРШИЙ ДИРЕКТОР ІНСТИТУТУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ЙОГО ВНЕСОК У ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО

Вступ. Науковий доробок академіка Дмитра Багалія, автора понад 600 історичних досліджень, у галузі літературознавства охоплює всього до півсотні праць. У статті вперше проаналізовано усі шевченкознавчі дослідження Д. Багалія, над якими він працював переважно наприкінці життя.

Методи. Статтю написано із залученням загальнонаукових (аналіз, синтез, опис, узагальнення), історико-літературознавчих, текстологічних, джерелознавчих (біографічний, культурно-історичний, порівняльний, евристичний, критичний) методів.

Результати. З'ясовано напрацювання ученого у виявленні та оприлюдненні документальної шевченкіани, вивченні переказів про поета, окреслено його внесок у встановленні ролі Кирило-Мефодіївського братства в житті та творчості Т. Шевченка. Введено до наукового обігу рецензії на праці Д. Багалія про кирило-мефодіївців.

Висвітлено участь Д. Багалія у появі окремих видань творів поета – "Кобзар" (1918), "Єретик", "Сон. Кавказ: дві поеми" (обидва – 1927). Під час підготовки статті було з'ясовано історію створення 12 малюнків до згаданого "Кобзаря", які виконав малознаний в українському мистецтві Карел Немець.

Окреслено роботу Комітету для організації видання творів Т. Шевченка під керівництвом Д. Багалія. Учений брав у його діяльності безпосередню участь – рецензував восьмий том мистецької спадщини Ол. Новицького, підготовлений для повного зібрання творів поета і художника. До наукового обігу вперше вводиться низка документів з особового архіву Д. Багалія – стаття "Семидесятиріччя смерті Т. Г. Шевченка", автографи до опублікованих праць, протоколи 1929–1930-х років, ділові листи. Усі ці матеріали зберігаються у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ф. 37).

Розкрито також роль Д. Багалія в організації Інституту Тараса Шевченка, його участь у розвитку шевченкознавства та популяризації творчості поета. Постає дослідника і творця наукового життя висвітлено із залученням спогадів про нього знайомих.

Висновки. Діяльність Дмитра Багалія у шевченкознавстві у порівнянні зі спадщиною ученого-історика – суттєво скромніша і нараховує всього три книги, кілька передмов та понад десять наукових і науково-популярних статей. Як одному з організаторів і першому керівнику Інституту Тараса Шевченка, Д. Багалію разом із співробітниками, попри настійні спроби влади перетворити Інститут в рупор марксистсько-ленінської ідеології, вдалося утвердити авторитет цієї установи та закласти фундамент її розвитку.

Ключові слова: Т. Шевченко, Д. Багалій, документи, перекази, повне зібрання творів, Інститут Тараса Шевченка, шевченкознавство 1920–1930-х років.

Вступ

Наукова спадщина історика, архівіста, музеєзнавця, академіка Дмитра Багалія охоплює понад 600 публікацій. Це монографії, збірники, підручники, статті з історії Слобідської, Лівобережної, Південної України XV–XVIII ст. Значно скромнішим є доробок Д. Багалія у галузі літературознавства і становить всього до півсотні праць. Статті присвячені переважно харківським письменникам і ученим: Петру Гулаку-Артемовському, Григорію Квітці (Основ'яненку), Олександрю Потебні, Григорію Данилевському, Миколі Сумцову та ін. Найбільше зусиль в літературознавчій царині Д. Багалій віддав вивченню творчої спадщини Григорія Сковороди. Здобутки дослідника підсумовано у монографії "Український мандрований філософ Г. С. Сковорода" (1926; перевид. 1992), відзначений вищою премією сприяння вченим.

Ще одним із напрямків літературознавства, у якому працював Д. Багалій, було шевченкознавство. **Метою** статті є проаналізувати здобутки вченого у цій галузі науки, висвітлити його роль у заснуванні та перших роках діяльності Інституту Тараса Шевченка.

Огляд літератури. Згадки про організаторську і наукову діяльність Д. Багалія-шевченкознавця містяться у працях В. Кравченка (1999, с. 41), В. Микитася (1995, с. 38–41), В. Юрчука (2012, с. 164–167), збірниках "Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1926–2001: Сторінки історії, 75" (2003, с. 22–24, 94–96), "Національна академія наук України – 100: головні тенденції розвитку і здобутки: документи і матеріали. Кн. 1" (2018, с. 856–857). Окрему статтю про участь Д. Багалія в організації Інституту Тараса Шевченка надрукувала О. Богдашина (1998, с. 80–82). Здобутки Д. Багалія у шевченкознавстві стисло окреслені у статті, поданій у "Шевченківській енциклопедії" (Ясь, 2012, с. 293).

Методи

Статтю написано із залученням загальнонаукових (аналіз, синтез, опис, узагальнення), історико-літературознавчих, текстологічних, джерелознавчих (біографічний, культурно-історичний, порівняльний, евристичний, критичний) методів.

Результати

Посутнім підґрунтям досліджень Д. Багалія у царині шевченкознавства стали документальні матеріали. У першій шевченкознавчій статті "Характерная страничка из прошлого (Т. Г. Шевченко и народная школа)", яка побачила світ у журналі "Украинский вестник" (1906, № 6), Д. Багалій оприлюднив два доноси священників з Київщини. У них вимагалось заборонити розповсюдження "Граматки задля українського люду" (1862) Леоніда Яценка, ув'язненого на той час у Петропавлівській фортеці за революційну діяльність. Автори доносів – київський митрополит (очевидно, Арсеній Москвін – Г. К.), благочинний [Іоанн] Малицький. Отці церкви московського патріархату скаржилися Синоду на те, що книжку надруковано українською мовою, а тексти, вміщені у "Граматці...", серед яких і життєпис Т. Шевченка та його вірш "Не нарікаю я на Бога...", пробуджують свободолюбиві настрої, а тому, на їхню думку, недопустимі для поширення (Багалей, 1906, с. 354, 355). Висновок Д. Багалія був однозначним – він

назвав поезію Т. Шевченка "глубокой любовью к народу и его развитию путем слова и разума" (Багалей, 1906, с. 357), а самі доноси – ще одним фактом репресій проти української мови, свідченням цькування українців. Історик, який добре знав обставини й процеси розвитку українських земель у XVI–XVIII ст., звернув увагу на пагубні наслідки русифікації, які призвели до того, що з освіченої нації, котра вражала іноземних мандрівників у XVII ст., українці разом з іншими народами, підпорядкованими російській імперії, вже на поч. XX ст. стали одними з найменш грамотних. Крім низки, за словами Д. Багалія, драконівських законів – таких як Валуївський циркуляр (1863) та Емський указ (1876) – до упослідження українства великих зусиль доклала і російська церква. Зберігся пізніший від першопублікації рукопис цієї статті, написаний українською мовою, з промовисто скорегованим заголовком: "'Кобзарь" Т. Г. Шевченка й цензурні утиски" (Багалій, н. р. 1906 – н. п. 1932, арк. 1).

Учений протягом тривалого часу інтенсивно вивчав діяльність Кирило-Мефодіївського братства. Цій темі він присвятив кілька публікацій. У 1918 р. у журналі "Наше минуле" (№ 2) мовою оригіналу Д. Багалій надрукував доповідь міністра народної освіти С. Уварова від 8 травня 1847 р. та лист начальника Третього відділення О. Орлова від 26 травня 1847 р., адресовані Миколі І. Документи походили з архіву Міністерства народної освіти Російської імперії (тепер зберігаються у російському державному історичному архіві, рф). У них йшлося про революційні та антиросійські настрої, які ширилися як на підконтрольних імперії землях, так і в Європі. У своєму зверненні до монарха С. Уваров зосередив увагу на товаристві кирило-мефодіївців, ідеї якого назвав "коварным безумием" (Багалій, 1918а, с. 175). Міністр підкреслював, що Україна "...на досуге, жалеет о минувшей самобытности, о своем Гетмане, о разгульном казачестве, об обращении в крепостное право вольных ея жителей, об утрате местных привилегий..." і зберігає небезпечні для імперії "стремления национального духа к разъединению" (Багалій, 1918а, с. 176, 174).

Ці думки були суголосні із спостереженнями шефа Окремого корпусу жандармів О. Орлова. У листі від 26 травня 1847 р. він зізнавався, що слов'янофільство в Україні перетворилося в українофільство: молодь розвивала мову, літературу, відновлювала звичаї, мріяла про відродження Гетьманщини, а такі міркування, на його думку, "могут повести малороссiян, а за ними и других подвластных Россii народов, к желанию существовать самобытно" (Багалій, 1918а, с. 178). Свідчення чиновників призвели до низки превентивних заходів: посилилася цензура книг і журналів, насамперед київських, харківських, московських видавництв; було здійснено ревізію діяльності університетів і встановлено контроль за лекторами. С. Уваров зобов'язувався рапортувати про політичну ситуацію та революційні настрої за кордоном.

Коли у 1918 р. у видавництві "Рух" друкувався перший слобожанський "Кобзар", то до нього разом із дослідженням М. Сумцова "Слобожанщина і Шевченко" увійшла стаття Д. Багалія "Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство", а також обидва згадані документи 1847 р. у перекладі українською мовою – доповідь С. Уварова та лист О. Орлова імператору. До речі, Шевченкові твори у цій збірці подано у редакції Василя Доманицького (1908 р.) та з його передмовою "Життя Тараса Шевченка", а художнє оформлення – малюнки в техніці ліногравюри виконав чеський живописець і графік Карел Немець (1879–1960), відомий на батьківщині насамперед як майстер з декорування будівель у техніці сграфіто. Художник у роки Першої світової війни перебував у полоні на Харківщині, в 1917 р., після звільнення, рік співробітничав у харківському видавництві "Рух". Очевидно, тоді і створив 12 ілюстрацій до "Кобзаря" (1918) Т. Шевченка. В шевченкіані його роботи та біографія донедавна не згадувалися. Один із примірників видання, що на сьогодні є бібліографічною рідкістю, зберігається у колекції шевченкіани книгознавця Юрія Меженка (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, № 223).

Стаття Д. Багалія "Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство", вміщена у "Кобзарі", розкриває роль товариства у житті поета за такими підпунктами: "Україно-слав'янська ідеологія Т. Г. Шевченка, висловлена їм в його поетичних

творих, зложених до 1847 р.", "Україно-слав'янська ідеологія, погляди кирило-мефодіївців і подобенство їх з поглядами Шевченка. Кара Шевченка", "Погляди на українство і слав'янство шефа жандарів гр. Орлова і міністра освіти гр. Уварова". Учений назвав покарання Т. Шевченка у цій справі найтрагічнішим моментом в його житті. Він звернув увагу, що на відміну від М. Костомарова, М. Гулака, В. Білозерського, участь поета в товаристві так і не було доведено. Д. Багалій проаналізував 46 поезій Т. Шевченка, написаних до арешту; розглянув їх джерельне підґрунтя – фольклорне, літературне та історичне. З-поміж творів виокремив вірш "Розрита могила" і поему "Великий льох", у яких поет показав "гнів та скорботу за неправду до України москалів та ляхів" (Багалій, 1918b, с. XXVII).

Стаття з "Кобзаря" 1918 р. згодом стала основою окремого видання Д. Багалія "Т. Г. Шевченко і кирило-мефодіївці. Історично-літературна розвідка" (1925). У книзі дослідження було доповнено ще такими розділами: "Слідство, допити і кара Шевченка", "Як відбулося заслання на Т. Г. Шевченко", "Політично-соціальна підвалина і ідейний зв'язок Шевченка і методіївців з ідеологією діячів інших суспільних рухів на Україні". Дослідник заперечив думку літературознавця М. Марковського, висловлену в статті "Шевченко в Кирило-Методіївському братстві" про те, що автором книги буття був поет (Марковський, 1924, с. 50). Її підготував М. Костомаров – виснував історик.

В особовому архіві Д. Багалія, що надійшов до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (ф. 37, всього 656 одиниць зберігання), в різних справах виявлено чернетки до цієї праці, які здебільшого містять незначні відмінності від опублікованого тексту, зумовлені, на нашу думку, довидавничою підготовкою дослідження, стилістичним удосконаленням тексту. Наприклад, рукописний варіант "Загальний висновок автора, що "Гайдамаки" Шевченка є антитеза до "Гайдамаків" Чайковського і польських мемуарів, а історична істина стоїть посередині" (Багалій, 1920d, арк. 45) у друці завершується на останній комі (Багалій, 1925, с. 16). Зустрічаються і суттєвіші змістові скорочення. Серед таких – до книжки Д. Багалія не потрапили

свідчення про поета В. Білозерського, надані під час допиту в Третньому відділенні 24 квітня 1847 р. і зафіксовані в рукописі у перекладі українською мовою: "Шевченко, скільки я міг запримітити в короткі наші зустрічі, завжди являвся яко поет-сирота, котрий витерпів в житті багацько горя і здається іще більше страждав душею. Він мучився своїм становищем і часами хотів забути про своє горе в чарці. Здається, що тоді він іноді й писав свої вірши – нікого він не бажав перетягти на свій бік. Його тільки страшенно обурювала зневага над кріпаками поміщиків. Він говорив: я нічого не хочу, тільки, щоб люди свого не цурались. Любив він співати українські пісні, котрі ставив вище своїх власних віршів; часто співав він і великоросійські пісні, які були йому до вподоби – згодом він би змінився, серце у нього добре, але бракує у нього виховання і він дуже нещасна людина; а, можливо, й сам він винен в своїх нещастях", – читаємо у чернетці (Багалій, 1920d, арк. 40). Натомість у виданні цю цитату з документа, оприлюдненого ще у "Збірнику пам'яті Тараса Шевченка (1814–1914)" (1915) за редакцією М. Грушевського, переказано одним реченням: "Білозерський і про Шевченка не показав нічого непристойного і, очевидно, бажаючи захистити його, як і товариство, перед жандармами, малював його постать в дуже м'яких тонах" (Багалій, 1925, с. 44). В архіві Д. Багалія є також проспект на тему "Шевченко і декабристи", який відповідає змісту сьомого розділу книги "Політично-соціальна підвалина і ідейний зв'язок Шевченка і методіївців з ідеологією діячів інших суспільних рухів на Україні" (Багалій, 1920с, 2 арк.). Ще кілька аркушів рукопису до статті потрапило до папки "Про світогляд Т. Г. Шевченка" (Багалій Д., 1920-ті – поч. 1930-х, арк. 32–35). Всі ці автографи показують розвиток творчої думки автора, його роботу над текстом на різних етапах його написання.

На появу книжки "Т. Г. Шевченко і кирило-мефодіївці. Історично-літературна розвідка" (1925) відгукнувся рецензією колишній міністр внутрішніх справ УНР, публіцист Павло Христюк у журналі "Червоний шлях". Він відзначив фактологічне наповнення видання, однак розкритикував методологію, позбавлену марксистсько-ленінських постулатів,

без яких у той радянський час наукові студії були неможливі (Христюк, 1925, с. 234).

Прорецензувати видання було запропоновано також шевченкознавцю Михайлу Новицькому. З проханням до вченого звертався журнал "Життя й революція". Дослідник писати рецензію відмовився, а у листі до І. Айзенштока від 26 липня 1925 р. зізнався: "Як на мене, написана вона слабуватиме. Майже виключно на старих матеріалах побудована" (Новицький, 1925). Того ж року М. Новицький надрукував власну статтю з цієї теми "Шевченко в процесі 1847 р. і його папери", у якій вперше оприлюднив шість документів про арешт поета, а також вилучені у нього листи, археографічні нотатки. До речі, у 1920-х на поч. 1930-х років – планувалося видати усі справи Кирило-Мефодіївського братства. Цей намір виношував І. Айзеншток, Д. Багалій, В. Міяковський та ін., однак окремим виданням матеріали слідства були опубліковані аж у 1990 р. у трьохтомнику "Кирило-Мефодіївське товариство".

Від листопада 1926 р. і до кінця життя – лютого 1932 р. – Д. Багалій очолював Інститут Тараса Шевченка, брав участь в організації шевченкознавства та популяризації життя і творчості поета, керував кабінетом "передшевенківської" літератури.

Початок керівництва Д. Багалія збігся з його ювілеєм – у 1927 р. наукова спільнота відзначала 70 років ученого від дня народження і 50 років його наукової діяльності. Творчі вечори на пошанування дослідника відбулися у Харкові та у Києві. Через багато років Григорій Костюк, учасник урочистостей, згадував: "...всі промови були дуже офіційно-щирі, буденні і безбарвні. Ніхто нічого нового, особливого не сказав, ніхто не висунув будь-якої хвилюючої ідеї" (Костюк, 1987, с. 200). Присутнім запам'ятався виступ члена Політбюро ЦК КП(б)У Павла Постишева, який закликав радянизувати науку. Зміни у методології досліджень ставали невідворотними.

Вітав ювіляра і колектив Інституту Тараса Шевченка. "З великою енергією, з хистом досвідченого організатора і тактом громадського робітника Ви взяли за оформлення нової інституції, Ви за короткий час піднесли її науково-громадський авторитет і створили об'єктивну можливість об'єднатись для

спільної роботи шевченкознавцям Києва і Харкова і взагалі працівникам у галузі нової української літератури" (Дорошкевич та ін., 1927, арк.1), – йшлося у привітанні (друкується вперше). З-поміж інших дружньо-офіційних адресів воно вирізнялося тим, що підкреслювало стратегію наукової діяльності Д. Багалія: "Ваші досліді раз у раз засновані на безмежному фактичному матеріалі, на Вашій багатій ерудиції в джерелознавстві, в епістолярній і мемуарній літературі" (Дорошкевич та ін., 1927, арк. 1). Листівку підписали співробітники київської філії Інституту 10 грудня 1927 р. – Ол. Дорошкевич, А. Лебідь, Б. Навроцький, В. Міяковський, М. Новицький, П. Филипович.

Збереглася низка спогадів про видатного ученого. У них, крім організаторських здібностей Д. Багалія, сучасники відзначили вміння знаходити компроміси, виваженість, ширість, приязність у спілкуванні з колегами. Для Наталії Полонської-Василенко історик розкрився, як людина мудра і дотепна (Полонська, 2011, с. 359). Є. Чикаленко та О. Оглоблін відзначали у діяльності вченого надмірну дипломатичність (Чикаленко, 1955, с. 127; Оглоблін, 1988, с. 97). Сергій Єфремов, на якого Д. Багалій справив враження людини боягузливої, не міг оминати той факт, що тодішній режим виказував ученому недовіру і мав його за "...мало не ворога радянської влади?", – відзначив літературознавець у щоденнику 13 грудня 1926 р. (Єфремов, 1997, с. 441). Натомість перший президент УАН Володимир Вернадський, який високо цінував наукові праці свого соратника по Академії, не міг сприйняти намагань історика порозумітися з радянською владою. Видатний природознавець осуджував участь Д. Багалія в проведенні змін у системі вищої освіти в Україні, а саме: посиленні її радянзації, перетворенні університетів у Інститути народної освіти. З цієї причини В. Вернадський ознаменував історика у листі до А. Кримського від 13 лютого 1927 р. "тріховодник грішний" (Епістолярна спадщина, 2005, с. 157) і відмовив у проханні подати статтю до "Ювілейного збірника на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія", що друкувався, як 51-й номер "Збірника історично-філологічного відділу" (1927). Очевидно, що у таких непростих політичних обставинах, які не могли не

позначитися на міжособистісному спілкуванні, Д. Багалій намагався знайти своє місце в новій державній системі – УРСР.

Коли наприкінці 1920-х років в Інституті Тараса Шевченка розпочали друкувати за редакцією М. Новицького твори поета для широкого кола читачів, то Д. Багалій разом із співробітниками Інституту підготував до цих видань передмови. Зокрема, його стаття відкриває книжечку "Сон. Кавказ. Дві поеми" (1927; перевид. 1928). У ній Д. Багалій відзначив ліричність Шевченкових творів і зауважив, що поема "Сон" "стоїть на національній українській ґрунті", тоді як "Кавказ", дійшов висновку академік, побудовано на ширшій загальнолюдській основі (Багалій, 1927, с. 5). Поезію Т. Шевченка автор передмови підніс до вершин світової лірики та поставив поруч з творами Г. Гейне та А. Міцкевича.

Разом з П. Филиповичем Д. Багалій є автором передмови "Шевченкова поема про Івана Гуса" до видання "Єретик" (1927; перевид. 1929, 1930). Із примітки в книзі відомо, що Д. Багалію належить початок статті. Зокрема, він розкрив історичне тло подій, яким надихався поет в момент написання поеми – період гуситських війн першої пол. XV ст. та образ самого Яна Гуса. Відповідно до провідної у ті роки ідеології соціалізму дослідник наголошував на революційній складовій поеми: "Поема Шевченкова не так історична, як революційна, і поет хотів намалювати в ній образ сміливого борця за правду, за темнії люди, обличителя неситих князів церкви..." (Багалій, Филипович, 1927, с. 5), тоді як співробітник київської філії Інституту Тараса Шевченка П. Филипович підкреслював значення історичної складової твору, щоправда зауважив, що "Шевченко не вийшов поза межі історичного матеріалу, поданого в студії Палаузова" (Багалій, Филипович, 1927, с. 11). Йдеться про статтю "Иоанн Гус и его последователи", надруковану в журналі "Отечественные записки" (1845, кн. 10).

Одним із завдань, над яким працювали науковці Інституту Тараса Шевченка, ймовірно, саме з ініціати́ви директора установи, стало збирання і оприлюднення переказів, легенд про Т. Шевченка. З цієї теми з'явилися публікації О. Дорошкевича, П. Филиповича, Я. Хоменка та самого Д. Багалія. Зібрані та

проаналізовані матеріали історик надрукував у виданні "Т. Шевченко і селяне в переказах і історичній дійсності", а також в збірнику "Шевченко. Річник I" (обидва – 1928). У передмові до праці Д. Багалій підкреслив змістове спрямування творів: "бачимо Шевченка таким, яким уявляли його творці цих переказів" – у народному сприйнятті поет став мітичною особою, лицарем, характерником, мудрецем, захисником (Багалій, 1928b, с. 13). Про нього свідчили, як про живого чи воскреслого, заступника, що має допомогти здобути волю; ще в частині переказів йшлося про могилу поета, у якій начебто заховано до повстання ножі чи револьвери. В архіві Д. Багалія зберігся проспект цієї праці на 4 арк., у якому найчастіше повторюється мотив звільнення у переказах: "єдина надія на волю" "Тарас, що дав нам волю та чужоземці", "пани повстали за свою і вашу волю" (Багалій, 1920a, арк. 29–30 зв.). В особовому архіві вченого виявлено також автограф дослідження без закінчення, який розкриває творчу лабораторію автора, за цим текстом, як можемо висувати, книжку і було надруковано (Багалій, 1920a, арк. 1–28). Із низки виправлень в заголовкові бачимо, як розвивалася думка автора щодо назви своєї праці. Учений розглядав такі її варіанти: "Т. Шевченко і селянство в легенді і дійсності", "Т. Шевченко і кріпацтво в переказах і легендах", "Т. Шевченко і селяне в переказах і дійсності". Найвдалішим, на нашу думку, є заголовок самого видання "Т. Шевченко і селяне в переказах і історичній дійсності". До 2017 р., коли у видавництві "Критика" з'явилося зібрання переказів про поета "Поховання на могилі: Шевченкова біографія у фольклорі та фейклорі" (автор розвідки, коментарів та упорядник – М. Назаренко), книга Д. Багалія була найповнішим джерелом народних свідчень про поета.

Після арешту С. Єфремова у сфальсифікованій справі Спілки визволення України, Д. Багалій, як керівник Інституту Тараса Шевченка і вчений, який разом з літературознавцем засновував Українську Академію Наук, був змушений відреагувати на арешт С. Єфремова. В Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка зберігається відгук Д. Багалія про підсудного, сповнений

запевнень, що "...Академія вже одмежувалася од цих шкідників і ворогів української науки і культури" (Багалій, 1929, арк. 4 зв.).

Ще до затримання С. Єфремова його, як опозиційно налаштованого до радянської влади, намагалися не залучати до організаційного та наукового життя Інституту Тараса Шевченка. В опалу також потрапили Ол. Новицький і М. Зеров "доки він не заманіфестує свою «радянськість»" (Айзеншток, 1929, арк. 1). Про небажаність їхньої участі у роботі філії Інституту писав 10 січня 1929 р. учений секретар І. Айзеншток Д. Багалієві і просив донести цю інформацію до відома київських співробітників Інституту під час однієї з наукових зустрічей.

На поч. 1930-х років, у час, коли єдиною можливим шляхом розвитку літературознавства стає марксо-ленінська методологія, Д. Багалій видав брошуру "Т. Г. Шевченко – поет пригноблених мас" (1931), підготовлену на основі поезії, щоденника, листів письменника. Висновок автора був очікуваним і суголосний міркуванням Андрія Річицького, у якого Т. Шевченко виступає "співцем передпролетаріату" (Багалій, 1931а, с. 92; Річицький, 1923, с. 176). Уривки рукопису студії Д. Багалія виявлено в його архіві у папці під описовим заголовком "Про світогляд Т. Г. Шевченка" (Багалій, 1920-ті – поч. 1930-х, арк. 1–31). До архіву надійшов також автограф, за яким у 1930 р. було виголошено доповідь – текст цього рукопису згодом став основою видання (Багалій, 1920а, арк. 18–32 зв.).

Серед автографів ученого зберігається кілька промов тих років, у яких він на догоду радянській владі вдавався до таких формулювань як "...звільнення суспільства од релігійної отрути духівництва", "провідні соціальні ідеї його поезій..." (Багалій, 1931b, арк. 2–3) тощо. Однак навіть в умовах постійного тиску, Д. Багалій продовжував дбати про Інститут Тараса Шевченка. В архіві ученого під номером 405 зафіксовано "Розхідний кошторис Науково-дослідного Інституту Тараса Шевченка в Харкові. За Державним бюджетом на 1927–28 рік". У цьому документі, крім витрат на заробітну плату (оклад директора – 112 крб., наукового співробітника – 72 крб.), передбачалися також оплачувані наукові відрядження в Польщу, Німеччину, Чернігів, Москву з метою виявлення матеріалів до історії

української літератури. На придбання автографів Т. Шевченка, меморіальних речей, наукової літератури Інститут просив 6 500 крб. (Багалій, Айзеншток, 1927, арк. 8–10).

В іншому документі – неопублікованому рукописі статті "Семидесятиріччя смерті Т. Г. Шевченка" (1931) – учений наголошував на значенні постаті поета для України, визначив шевченкознавство провідним науковим напрямком Інституту і відстоював потребу інституції в окремій будівлі. "Інститут вже три роки чекає приміщення (насправді значно більше, адже рішення про заснування Інституту Тараса Шевченка Президія Головнауки винесла ще у 1925 р. – Г. К.), де б могла проводитися його науково-дослідча робота, навчання та праця з численними аспірантами, [розташуватися] його Бібліотека, величезна збірка рукописів і особливо його музей, де мусять бути сконцентровані усі малюнки Т. Шевченка", – наголошував директор (Багалій, 1931b, арк. 11).

Згодом Інститут з Будинку наукових установ вул. Лібкнехта, 33 (нині – вул. Сумська) переїхав у приміщення Раднаркому (вул. Раднаркомівська, 11 (нині – вул. Жон Мироносець)). Галерею картин Т. Г. Шевченка вдалося відкрити наприкінці 1932 р. Нереалізованим залишився намір, який підтримував академік, заснувати Дім Тараса Шевченка.

У "Шевченківській енциклопедії" (т. 1) у статті про Дмитра Багалія відсутня інформація про те, що він у 1929–1932 роках очолював Комітет для організації видання творів Т. Шевченка (згодом – Редакційний комітет для видання творів Т. Г. Шевченка) (Ясь, 2012, с. 293). Підготовка повного зібрання творів поета стала першочерговим завданням літературознавців. Як відомо, після появи двох томів – "Листування" (т. 3, 1929) та "Щоденник" (т. 4, 1927) – друк зібрання, яке готував С. Єфремов разом з Комісією для видавання творів новітнього українського письменства, обірвався. Томи, що і до сьогодні залишаються прикладом академічного рівня підготовки видань, вилучалися з бібліотек, наукового обігу. Перед шевченкознавцями постала потреба розробити нову концепцію видання.

23 листопада 1929 р. Д. Багалій отримав від Президії Інституту Тараса Шевченка доручення провести переговори

з ВУАН, а саме Комісією для видавання пам'яток новітнього письменства про те, щоб об'єднати зусилля у підготовці зібрання, приуроченого до 120-річчя від дня народження письменника (Пилипенко, Айзеншток, 1929, арк. 98).

В архіві дослідника збереглися протоколи засідань, які доповнюють вже опубліковані матеріали щодо підготовчої роботи над виданням. Зокрема, з протоколів стало відомо, що у діяльності Редакційного комітету спочатку брали участь: Ол. Дорошкевич, М. Зеров, Б. Навроцький, М. Новицький (секретар), Ол. Новицький, С. Пилипенко, А. Річицький, Ол. Синявський, К. Студинський, П. Филипович, В. Щурат, М. Яворський, Б. Якубський. 25 грудня 1929 р. Комітет порушив питання про орфографію віршів поета у майбутньому виданні. М. Новицький виступив з пропозицією за основу нового зібрання взяти двохтомник "Поезія" (1927), однак заново перевірити віршову графіку тексту, правопис. Ол. Синявський підтримав необхідність дотримуватися чинного правопису, т. зв. скрипниківки. М. Зеров відстоював думку, що для читача потрібно друкувати один – основний текст, без варіантів. Дискусія завершилася тим, що було вирішено подавати Шевченкові вірші за правописом 1928 р., з варіантами, а в додатках чи окремим томом, за пропозицією О. Дорошкевича, планувалося відтворити факсимільно всі автографи поета. До того ж Ол. Дорошкевич наполягав на тому, щоб подавати твори за альбомним принципом (Протокол, 1929а, арк. 1–3).

Редакційний комітет, як бачимо з протоколів, на початку своєї діяльності збирався раз у тиждень, а згодом – раз у місяць. На засіданні 31 грудня 1929 р. було погоджено оплату роботи над виданням: підготовку вступних статей Комітет оцінив у 100 карбованців за кожну, 1 аркуш приміток – 40 карб., підготовку варіантів до творів – 75 карб., роботу редактора вирішено оплачувати 15 карб. (Протокол, 1929б, арк. 6).

Найпершим мали друкувати восьмий том – малярську спадщину Тараса Шевченка. Над книгою працював Ол. Новицький ще під час підготовки попереднього академічного зібрання, яким опікувався С. Єфремов. У Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського зберігаються рецензії Д. Багалія

на передмову Ол. Новицького до тому малярської спадщини Шевченка та рукопис самого тому (ф. 279, спр. 33), датовані 31 березня – [31 вересня] 1930 р. У передмові, на думку рецензента, бракувало інформації про добу поета, його оточення (про спілкування митця з М. Костомаровим, П. Кулішем, М. Максимовичем, мочемордами). Водночас Д. Багалій радив укласти повну бібліографію про Шевченка-художника, зробити її критичний огляд, окремим збірником рекомендував підготувати статті про Шевченка-художника. Д. Багалій висловив також зауваження до тексту деяких коментарів, пропонував їх скоротити.

Голова Редакційного комітету відзначив скрупульозну роботу Ол. Новицького над виявленням творів, вивченням історії їх побутування та при коментуванні: "у цій справі являється головним фахівцем ще з тих часів, коли почав працювати над Шевченком-малярем і випустив в світ ряд робіт про нього" (Ходак, 2011, с. 76). Усього в томі було прокоментовано 905 малюнків художника – наявних і втрачених (в останньому зібранні творів Т. Шевченка у 12-ти томах вміщено 1103 роботи).

Більшість із цих зауважень Ол. Новицький не прийняв. Наприклад, відмовився від пропозиції Д. Багалія викинути слово "кацап" з коментаря № 252 (йдеться про начерки у листі до брата Микити від 2 березня 1840 р. – Г. К.), адже "Слова з підписом «кацап» є описання самого рисунку – це не моє слово, а підпис Шевченка" (Ходак, 2011, с. 78). Серед пояснень мистецтвознавця зустрічаємо також такі: "Коли скорочувати, то більше було б смислу зробити навпаки: викреслити те, що залишено, а залишити те, що викреслено" (№ 284), "Викинуто дуже важливі дані" (№ 436), "Після скорочення цитата загубила весь зміст" (№ 464). Відповідь Ол. Новицького на зауваження датується 28 березня 1932 р., Д. Багалій її вже не міг прочитати – учений помер 9 лютого того року від запалення легень. Із повним текстом рецензії історика та поясненнями Ол. Новицького можна ознайомитися з першопублікації, яку здійснила Ірина Ходак (2011). Принагідно відзначимо, що примірник рецензії на вступну статтю Ол. Новицького виявлено

в архіві Д. Багалія в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка. Авторизований машинопис містить власноручні доповнення академіка, відсутні в автографі. В одному з уточнень рецензент назвав автора статті про взаємодію поетичної і малярської творчості Т. Шевченка: "...в розпорядженні Інституту Шевченка є спеціальна недрукована ще стаття Бакушинського, якою треба було б скористатися" (Багалій, 30 березня 1930 р., арк. 1). Ймовірно, йдеться про мистецтвознавця Анатолія Бакушинського (1883–1939), автора дослідження "Художня творчість і виховання" (1925), яке присвячено психології сприйняття мистецтва. Доля згаданого рукопису невідома.

Д. Багалій підтримував розвиток різних напрямків шевченкознавства, особисто контролював упорядкування шевченківської бібліографії, про що відомо з його пояснення за 1930 р. керівнику бібліографічної комісії ВУАН С. Постернаку. У ньому вказано, що співробітники Інституту, бібліографи М. Плевако та М. Яшек упродовж року розробили інструкції для розписування періодичних видань та продовжували збирати матеріали з шевченкознавства (Багалій, 1930, арк. 4). Попри низку покажчиків вичерпна шевченківська бібліографія дотепер відсутня. Насамперед ревізії потребує література за 1920–1930-ті роки. Упродовж життя Дмитро Багалій поповнював власну бібліотеку, частину якої становила шевченкіана з помітками вченого. Ці видання сьогодні зберігаються у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського, Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка, Музеї книги і друкарства України.

Дмитро Багалій був також редактором збірника Інституту "Шевченко. Річник". У передмові до першого випуску він повідомив, що збірник упорядкований за зразком таких щорічників, як Гетівський, Шекспірівський, Дантівський, Пушкінський, відвів йому центральне місце в наукових збірниках з шевченкіани. У виданні, крім досліджень про життя, творчість, оточення поета, планувалося подавати хроніку про розвиток шевченкознавства в Україні та закордоном (Багалій, 1928а, с. 1). Співредакторами цього наукового видання були –

Сергій Єфремов (річник перший, 1928) та Сергій Пилипенко (річник другий, 1930).

У 1930–1931 роках Д. Багалій разом із Ол. Дорошкевичем, С. Пилипенком, М. Плевако та ін. редагував журнал "Літературний архів" (побачило світ 11 випусків).

Як директор Інституту Тараса Шевченка, академік часто виступав з популяризаторськими статтями про поета та про організацію шевченкознавства. З-поміж таких його публікацій: "Інститут Т. Шевченка (його завдання, сучасний стан і перспективи дальшого розвитку)" ("Культура і побут", 1927, № 10), "Засідання в Інституті ім. Тараса Шевченка, присвячене пам'яті поета" ("Життя й революція", 1927, № 3) тощо. Учений прочитав низку лекцій про митця в університетах, музеях, робітничих установах, контролював підготовку шевченківських заходів. Входив до бюро Шевченківського комітету, що опікувалося спорудженням пам'ятників поету, організацією музеїв. Через багато років Федір Сарана у статті "Дослідження в Інституті Тараса Шевченка спадщини поета (1926–1936)", вміщеній у збірнику чотирнадцятої шевченківської конференції, зауважив: "...чимало зробив для популяризації і увічнення пам'яті поета" (Сарана, 1966, с. 364).

Толерантність ученого до режиму не врятувала академіка від цькування. На поч. 1930-х років проти Д. Багалія розгорнулася кампанія критики і звинувачень у "псевдомарксизмі", ворожості до радянської влади, яка припинилася з відходом одного "з найвидатніших учених XIX–XX століття" (Дроздовский, 1932, с. 402) у засвіти.

Дискусія і висновки

Діяльність Дмитра Багалія у шевченкознавстві, якому він присвятив переважно останні роки свого життя, у порівнянні зі спадщиною ученого-історика – суттєво скромніша і нараховує всього три книги ("Т. Г. Шевченко і кирило-мефодіївці. Історично-літературна розвідка", 1925; "Т. Шевченко і селяне в переказах і історичній дійсності", 1928; "Т. Г. Шевченко – поет пригноблених мас", 1931), кілька передмов та понад десять наукових і науково-популярних статей. У них дослідник підкреслював важливість вивчення документальних джерел,

автографів митця, а також прижиттєвої літератури про поета: листування, переказів.

Як одному з організаторів і першому керівнику Інституту Тараса Шевченка, Д. Багалію разом із співробітниками, попри настійні спроби влади перетворити Інститут в рупор марсистсько-ленінської ідеології, вдалося утвердити авторитет цієї установи та закласти фундамент її розвитку. Упродовж свого керівництва (1926–поч. 1932) академік обстоював потребу всебічно досліджувати життя та творчість Т. Шевченка, українську літературу загалом, дбав про зміцнення матеріального становища Інституту – домігся окремого приміщення, необхідного для належного збереження Шевченкових автографів, малярських творів, та, зокрема, для гідного забезпечення умов праці науковців. Із другої пол. 1929 р. і на поч. 1930-х контролював розробку концепції і підготовку Повного зібрання творів Тараса Шевченка. Ймовірно, з огляду на поважний вік і м'який характер Д. Багалія, низку адміністративних обов'язків в Інституті Тараса Шевченка було делеговано ученому секретарю І. Айзенштоку та заступнику директора С. Пилипенку. Цікаво, що учні Дмитра Багалія – історики Антін Козаченко, Олександр Оглоблин – також зверталися до вивчення життя і творчості українського поета.

Внесок авторів: Галина Карпінчук – концептуалізація, методологія; аналіз джерел, написання тексту; підготування огляду літератури.

Список використаних джерел

Айзеншток, І. (10 січня 1929 р.). [Лист Д. Багалієві]. Ф. І. (Спр. 45503, арк. 1–1 зв., автограф), Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), Київ, Україна.

Багалей, Д. (1906). Характерная страничка из прошлого (Т. Г. Шевченко и народная школа). *Украинский вестник*, 6, 354–358.

Багалій, Д. Айзеншток, І. (1927). [Розхідний кошторис Науково-дослідчого Інституту Тараса Шевченка в Харкові за державним бюджетом на 1927–28 рік]. Ф. 37. Дмитро Багалій. (Од. зб. 405, арк. 7–10, авторизований машинопис), відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ІЛ), Київ, Україна.

Багалій, Д. (1930). [Кабінет бібліографії]. Ф. 37. Дмитро Багалій. (Од. зб. 422, арк. 4, автограф), ІЛ, Київ, Україна.

Багалій, Д. (н. р. 1906 – н. п. 1932). [Кобзарь Т. Шевченка й цензурні утиски]. Ф. 37. Дмитро Багалій, (Од. зб. 20, 7 арк., автограф), ІЛ, Київ, Україна.

Багалій, Д. (1918a). Нові джерела про Кирило-Мефодіївське братство. *Наше минуле*, 2, 171–179.

Багалій, Д. (1918b). Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство. У Т. Шевченко, *Кобзар*. (с. XXIII–LIV). Рух.

Багалій, Д. (1920a). [Т. Г. Шевченко – поет пригноблених мас]. Ф. 37. Дмитро Багалій. (Од. зб. 24, арк. 18–32 зв., автограф), ІЛ, Київ, Україна.

Багалій, Д. (1920b). [Т. Шевченко і селяне в переказах і дійсності]. Ф. 37. Дмитро Багалій. (Од. зб. 23, 30 арк., автограф), ІЛ, Київ, Україна.

Багалій, Д. (1920c). [Шевченко і декабристи]. Ф. 37. Дмитро Багалій. (Од. зб. 22, 2 арк., автограф), ІЛ, Київ, Україна.

Багалій, Д. (1920d). [Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство]. Ф. 37. Дмитро Багалій. (Од. зб. 24, арк. 1–17, 33–50, автограф), ІЛ, Київ, Україна.

Багалій, Д. (1920-ті – поч. 1930-х). [Про світогляд Т. Г. Шевченка]. Ф. 37. Дмитро Багалій. (Од. зб. 26, 40 арк., автограф), ІЛ, Київ, Україна.

Багалій, Д. (1927). Про поему "Сон". Про поему "Кавказ". У Т. Шевченко. (Авт.). *Сон. Кавказ. Дві поеми*. (с. 3–10, 33–35). Держвидав України.

Багалій, Д. (1928a). [Передмова]. У *Шевченко. Річник* 1(1). Держвидав України.

Багалій, Д. (1928b). *Т. Шевченко і селяне в переказах і історичній дійсності*.

Багалій, Д. (31 березня 1930). Рецензія на вступну статтю акад. О. П. Новицького. Ф. 37. Дмитро Багалій. (Од. зб. 91, 1 арк., авторизований машинопис), ІЛ, Київ, Україна.

Багалій, Д. (1929). [Робота I-го відділу Всеукраїнської Академії Наук за 11 років його існування]. Ф. 1. Історико-філологічний відділ. (Спр. 45169. 4 арк., автограф), ІР НБУВ, Київ, Україна.

Багалій, Д. (1931a). [Семидесятиріччя смерті Т. Г. Шевченка]. Ф. 37. Дмитро Багалій. (Од. зб. 25, 11 арк., автограф), ІЛ, Київ, Україна.

Багалій, Д. (1931b). *Т. Г. Шевченко – поет пригноблених мас*. Література і мистецтво.

Багалій, Д., Филипович, П. (1927). Шевченкова поема про Івана Гуса. У Т. Шевченко. *Сретик* (с. 10–12). Держвидав України.

Богдашина, О. М. (1998). Перший директор інституту Тараса Шевченка Д. І. Багалій. *Науковий вісник Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Історичні науки: зб. наук. пр.* (1), 80–82.

Дорошкевич, Ол., Лебідь, А., Навроцький, Б. та ін. (10 грудня 1927 р.). [Вітальний адрес Київської філії інституту Тараса Шевченка Д. І. Багалію в зв'язку з 50-річчям наукової і громадської діяльності]. Ф. 80. Дмитро Багалій (Спр. 31, 2 арк., машинопис), ІР НБУВ, Київ, Україна.

Дроздовський, В. (1932). Д. І. Багалій [некролог]. У *Труди інститута славянознавства Академії наук СРСР*. (Т. 1, с. 402–408). Изд-во АН СРСР.

Єфремов, С. (1997). *Щоденники. 1923–1929*. (Бібліотека газети "Рада". Мемуари). Газ. "Рада".

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1926–2001: *Сторінки історії*, 75 (2003). Наукова думка.

Костюк, Г. (1987). *Зустрічі і прощання. Спогади*. (Кн. 1). Канад. Ін-т укр. студій Альбертський ун-т.

Кравченко, В. В. (1999). Д. І. Багалій в світлі й тіні своєї "Автобіографії". *У Вибрані праці: у 6 т.* (Т. 1, с. 9–56).

Марковський, М. (1924). Шевченко в Кирило-Методіївському брацтві. *Записки історично-філологічного відділу*, (4), 49–57.

Матвєєва, Л. В., Василюк, О. Д. (упоряд.). (2005). *Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941): в 2 т. Т. 2. 1918–1941*. Серія "Наукова спадщина сходознавців".

Микитась, В. (1995). На світанку створення Інституту літератури. *Слово і Час*, 1, 35–42.

Новицький, М. (26 июля 1925 г.), [Письмо к И. Айзенштоку]. Ф. 182. Ієремія Айзеншток. (В опрацюванні, автограф), ІЛ, Київ, Україна.

Оглоблин, О. (1988). Пам'яті Дмитра Багалія. *Український історик*. (1–4), 96–105.

Онищенко, О. С. Яременко, Л. М. Індиченко, Г. В. (упоряд.). (2018). *Національна академія наук України – 100: головні тенденції розвитку і здобутки: документи і матеріали. Книга 1: 1918–1945*.

Пилипенко, С., Айзеншток, І. (23 листопада 1929 р.). [Лист Президії Науково-дослідного Інституту Тараса Шевченка до Президії ВУАН]. Ф. 37. Дмитро Багалій. (Од. зб. 422, арк. 98, авторизований машинопис), ІЛ, Київ, Україна.

Полонська-Василенко, Н. (2011). *Спогади*. Видавничий дім "Кисво-Могилянська академія".

Протокол засідання Комітету для організації видання творів Т. Шевченка (25 грудня 1929 р.). Ф. 37. Дмитро Багалій. (Од. зб. 407, арк. 1–4, машинопис), ІЛ, Київ, Україна.

Протокол засідання Комітету для організації видання творів Т. Шевченка (31 грудня 1929 р.). Ф. 37. Дмитро Багалій. (Од. зб. 407, арк. 5–6, машинопис), ІЛ, Київ, Україна.

Річицький, А. (1923). *Тарас Шевченко в світлі епохи (публіцистична розвідка)*. Українсько-Американське вид-во "Космос".

Сарана, Ф. (1966). Дослідження в Інституті Тараса Шевченка спадщини поета (1926–1936). *Збірник праць чотирнадцятої наукової шевченківської конференції* (с. 359–367). Наукова думка.

Ходак, І. (2011). Восьмий том повного зібрання творів Тараса Шевченка: спроба реконструкції проєкту (1923–1934). *Студії мистецтвознавчі*. (Ч. 2), 67–104.

Христюк, П. (1925). Д. І. Багалій. Т. Г. Шевченко і кирилометодіївці. Історично-літературна розвідка. За редакцією катедри історії укр. культури. Держ. вид. України, 1925 г. (Рец.). *Червоний шлях*. (8), 233–234.

Чикаленко, Є. (1955). *Спогади 1861–1907*. УВАН у США.

Юрчук, В. І. (2012). *П'ятдесят літ на сторожі української науки та культури*. Персонал.

Ясь, О. (2012). Багалій Дмитро Іванович. У *Шевченківська енциклопедія: у 6 т. Т. 1*, с. 293.

Karel Němec – grafik, malíř. *Horácká galerie v Novém Městě na Moravě*. <https://www.horackagalerie.cz/karel-nemec>

References

Aizenshtok, I. (January 10, 1929). [Letter to D. Bahalii]. F. I. (Issue 45503, sheet 1–1, autograph), Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (next – IR NBUV), Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

Bagalei, D. (1906). A characteristic page from the past (T. G. Shevchenko and the national school). *Ukrainian bulletin*. (6), 354–358 [In Russian].

Bahalii, D. Aizenshtok, I. (1927). [Cost estimate of the Taras Shevchenko Scientific Research Institute in Kharkiv according to the state budget for 1927–28] // F. 37. Dmytro Bahalii. (Issue 405, sheets 7–10, authorized typescript), Department of Manuscript Collections and Textology of T. H. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (next – IL), Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

Bahalii, D. (1930). [Cabinet of bibliography]. F. 37. Dmytro Bahalii. (Issue 422, sheet 4, autograph), IL, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

Bahalii, D. (1906–1932). [Shevchenko's Kobzar and oppression of censorship]. F. 37. Dmytro Bahalii. (Issue 20, 7 sheets, autograph), IL, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

Bahalii, D. (1918a). New sources about the Cyril and Methodius brotherhood. *Our past*. (2), 171–179 [In Ukrainian].

Bahalii, D. (1918b). Shevchenko and the Cyril and Methodius Brotherhood. In T. Shevchenko, *Kobzar*. (pp. XXIII–LIV). Movement [In Ukrainian].

Bahalii, D. (1920a). [T. H. Shevchenko is a poet of the oppressed masses]. F. 37. Dmytro Bahalii. (Issue 24, sheets 18–32 back, autograph), IL, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

Bahalii, D. (1920b). [T. Shevchenko and the peasants in legends and historical reality]. F. 37. Dmytro Bahalii. (Issue 23, 30 sheets, autograph), IL, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

Bahalii, D. (1920c). [Shevchenko and decembrists]. F. 37. Dmytro Bahalii. (Issue 22, 2 sheets, autograph), IL, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

Bahalii, D. (1920d). [Shevchenko and the Cyril and Methodius Brotherhood]. F. 37. Dmytro Bahalii. (Issue 24, sheets 1–17, 33–50, autograph), IL, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

Bahalii, D. (1920s – beginning 1930s). [About the worldview of T. H. Shevchenko] // F. 37. Dmytro Bahalii. (Issue 26, 40 sheets, autograph), IL, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

Bahalii, D. (1927). About the poem "Dream" About the poem "Caucasus" In T. Shevchenko. *Dream. Caucasus*. Two poems. (pp. 3–10, 33–35). State Publishing House of Ukraine [In Ukrainian].

Bahalii, D. (1928a). [Preface]. In *Shevchenko. Annual* 1(1). State Publishing House of Ukraine [In Ukrainian].

Bahalii, D. (1928b). *T. Shevchenko and the peasants in legends and historical reality*.

Bahalii, D. (March 31, 1930). [Review of the introductory article by acad. O. P. Novitskyi] // F. 37. Dmytro Bahalii. (Issue 91, 1 sheets, autograph), IL, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

Bahalii, D. (1929). [The work of the 1st department of the All-Ukrainian Academy of Sciences for 11 years of its existence]. F. 1. Historical and philological department. (Issue 45169, 4 sheets, autograph), IR NBUV, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

Bahalii, D. (1931a). [The seventieth anniversary of the death of T. H. Shevchenko]. F. 37. Dmytro Bahalii. (Issue 25, 11 sheets, autograph), IL, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

Bahalii, D. (1931b). *T. H. Shevchenko is a poet of the oppressed masses*. Literature and art. [In Ukrainian].

Bahalii, D., Fylypovych, P. (1927). Shevchenko's poem about Ivan Hus. In T. Shevchenko. *Heretic* (pp. 10–12). State Publishing House of Ukraine [In Ukrainian].

Bohdashyna, O. M. (1998). D. I. Bahalii, the first director of the Taras Shevchenko Institute. *Scientific Bulletin of H. S. Skovoroda Kharkiv State Pedagogical University. Series: Historical sciences: collection of scientific works* (1), 80–82 [In Ukrainian].

Doroshkevych, Ol., Lebid, A., Navrotskyi, B. and others. (December 10, 1927). [Welcome address of the Kyiv branch of the Taras Shevchenko Institute to D. I. Bahalii in connection with the 50th anniversary of scientific and public activity]. F. 80. Dmytro Bahaliij (Issue 31, 2 sheets, typescript), IR NBUV, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

Drozdovskij, V. (1932). D. I. Bahalii [obituary]. In *Scientific works of the Institute of Slavic Studies of the Academy of Sciences of the USSR*. (Vol. 1, pp. 402–408). Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR [In Russian].

Yefremov, S. (1997). *Diaries. 1923–1929*. (Rada newspaper library. Memoirs). Newspaper "Rada" [In Ukrainian].

Institute of Literature named after T. H. Shevchenko of the National Academy of Sciences of Ukraine, 1926–2001: Pages of History, 75 (2003). Scientific thought [In Ukrainian].

Kostyuk, H. (1987). *Meetings and farewells. Memoirs*. (Book 1). Canada Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta [In Ukrainian].

Kravchenko, V. V. (1999). D. I. Bahaliij in the light and shadow of his "Autobiography". In *Selected works: in 6 volumes* (Vol. 1, pp. 9–56) [In Ukrainian].

Markovskiy, M. (1924). Shevchenko in the Cyril and Methodius Brotherhood. *Notes of the historical and philological department*. (4), 49–57 [In Ukrainian].

Matvieieva, L. V., Vasylyuk, O. D. (edited). (2005). *The epistolary heritage of Agathangel Krymskyi (1890–1941): in 2 volumes, T. 2. 1918–1941*. "Scientific heritage of Orientalists" series [In Ukrainian, In Russian].

Mykytas, V. (1995). At the dawn of the creation of the Institute of Literature. *Word and Time*. (1), 35–42 [In Ukrainian].

Novytskyi, M. (July 26, 1925), [Letter to I. Aizenshtok]. F. 182. Iyeremiia Aizenshtok. (In progress, autograph), IL, Kyiv, Ukraine [In Russian].

Ohloblin, O. (1988). In memory of Dmytro Bahalii. *Ukrainian historian*. (1–4), 96–105 [In Ukrainian].

Onyshchenko, O. S., Yaremenko, L. M., Indychenko, H. V. (edited). (2018). *National Academy of Sciences of Ukraine – 100: main development trends and achievements: documents and materials. Book 1: 1918–1945* [In Ukrainian].

Pylypenko, S., Aizenshtok, I. (November 23, 1929). [Letter of the Presidium of the Taras Shevchenko Research Institute to the Presidium of the Ukrainian Academy of Sciences]. F. 37. Dmytro Bahalii. (Issue 422, sheet 98, authorized typescript), IL, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

Polonska-Vasylenko, N. (2011). *Memoirs*. Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy" [In Ukrainian].

Minutes of the meeting of the Committee for organizing the publication of T. Shevchenko's works (December 25, 1929). F. 37. Dmytro Bahalii. (Issue 407, sheets 1–4, typescript), IL, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

Minutes of the meeting of the Committee for organizing the publication of T. Shevchenko's works (December 31, 1929). F. 37. Dmytro Bahalii. (Issue 407, sheets 5–6, typescript), IL, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

Richytskyi, A. (1923). *Taras Shevchenko in the light of the era (publicistic intelligence)*. Ukrainian-American publishing house "Cosmos" [in Ukrainian].

Sarana, F. (1966). Studies at the Taras Shevchenko Institute of the Poet's Heritage (1926–1936). *Collection of scientific works of the Fourteenth Scientific Shevchenko Conference* (pp. 359–367). Scientific thought [in Ukrainian].

Khodak, I. (2011). The eighth volume of the complete collection of works of Taras Shevchenko: an attempt to reconstruct the project (1923–1934). *Art studies*. (Part 2), 67–104 [In Ukrainian].

Hrystiuk, P. (1925). D. I. Bahalii. T. H. Shevchenko and members of Cyril-Methodius society. Historical and literary research. Edited by the Department of Ukrainian History cultures. State Publishing House of Ukraine, 1925 (Review). *Red way*. (8), 233–234 [in Ukrainian].

Chykalenko, Ye. (1955). *Memories 1861–1907*. UVAN in the USA [in Ukrainian].

Yurchuk, V. I. (2012). *Fifty years on guard of Ukrainian science and culture*. Personnel [in Ukrainian].

Yas, O. (2012). Dmytro Ivanovych Bahalii. In *the Shevchenko encyclopedia: in 6 volumes* (Vol. 1), 293 [in Ukrainian].

Karel Nemec – graphic, painter. *Horacka Gallery in Nove Mjesto na Morave* [In Czech]. <https://www.horackagalerie.cz/karel-nemec>

Отримано редакцією журналу / Received: 07.08.24

Прорецензовано / Revised: 23.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Halyna KARPINCHUK, PhD (Philol).

ORCID ID: 0000-0003-4088-0084

e-mail: halynakarpinchuk@gmail.com

T. H. Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

DMYTRO BAHALII IS THE FIRST DIRECTOR OF THE TARAS SHEVCHENKO INSTITUTE AND HIS CONTRIBUTION TO SHEVCHENKO STUDIES

Background. *Scientific achievements of academician Dmytro Bahalii, the author of more than 600 historical studies, in the field of literary studies include only up to fifty works. This article analysis for the first time the Shevchenko studies of D. Bahalii, which he worked on mostly at the end of his life.*

Methods. *The article wrote using general scientific methods (analysis, synthesis, description, generalization), historical-literary, textological, and source studies (biographical, cultural-historical, comparative, heuristic, critical).*

Results. *The work of the scientist in researching of documents and legends about the poet are clarified. The contribution of scientist to establishing the role of the Cyril and Methodius brotherhood in the life and work of T. Shevchenko is outlined. A review of D. Bahalii work about the Cyril-Methodius was introduced into scientific circulation.*

The participation of D. Bahalii in the appearance of some editions of T. Shevchenko's works: "Kobzar" (1918), "Heretic", "Dream. Caucasus: two poems" (both –1927) was determined. During the preparation of the article, the history of the appearance of 12 drawings for the "Kobzar" (1918) created by Karel Nemets was found out.

The employment of the Committee for organizing the publication of T. Shevchenko's works under the leadership of D. Bahalii is outlined. The scientist reviewed the eighth volume of the artistic heritage for a complete collection of works of the poet and artist, prepared by Ol. Novytskyi. For the first time, a number of documents from the archive of D. Bahalii are introduced into scientific circulation, for example, the article "Seventieth anniversary of the death of T. H. Shevchenko", autographs of published works, protocols of 1929–1930th years, official letters. All these materials are stored in the Department of Manuscript Collections and Textology of T. H. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (f. 37)

Conclusions. *D. Bahalii researching in Shevchenko studies includes only three books, several prefaces, and more than ten scientific and scientific popularization articles. As one of the organizers and the first head of the Taras Shevchenko Institute, D. Bahalii together with his employees, despite persistent attempts by the authorities to turn the poet and the Institute named after him into a mouthpiece of the Marxist-Leninist ideology, managed to establish the authority of this institution and lay the foundation for its further development.*

Keywords: *T. Shevchenko, D. Bahalii, documents, legends, complete collection of works, Taras Shevchenko Institute, Shevchenko studies, the 1920's-1930-s.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Олександра КАСЬЯНОВА, канд. філол. наук, асист.

ORCID ID: 0000-0002-4351-412X

e-mail: kasianova.oleksandra@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У CHATGPT

Вступ. У статті розглянуто можливе використання ChatGPT як одного з новітніх застосунків у навчальному процесі інокомунікантів. На прикладі постаті Тараса Шевченка продемонстровано переваги та недоліки роботизованої програми в академічному середовищі. Зосереджено увагу на тому, які відповіді генерує застосунок штучного інтелекту і як отримані запити можна аналізувати на заняттях зі студентами.

Методи. Для аналізу того, як вивчати Тараса Шевченка за допомогою ChatGPT 3.5 в ініомовній аудиторії, було застосовано загальнонаукові, лінгвістичні та лінгводидактичні методи. Використана система методів та прийомів дала можливість отримати відповідь на питання: як і чи варто застосовувати ChatGPT у навчальному процесі з інокомунікантами.

Результати. Ознайомившись із науковими розвідками про Тараса Шевченка, спробувавши використати програму штучного інтелекту ChatGPT 3.5 на занятті зі студентами-філологами, які мають іноземне громадянство, тобто апробувавши новітню модель в освітньому процесі, ми дійшли висновків, що у процесі роботи з відповідями з чату викладач доповнює, коригує відповіді та скеровує студента до опанування та осягнення філософії життя та творчості Тараса Шевченка.

Висновки. Проаналізовані матеріали засвідчили, що використання моделі ChatGPT в навчальному процесі інокомунікантів має певні застереження: застосування технологій штучного інтелекту вимагає попередньої підготовки викладача та впровадження інструкцій та норм. Без супроводу викладача студентів буде вкрай важко осягнути постать Тараса Шевченка й таким чином поглибити свої знання про Україну.

Ключові слова: Тарас Шевченко, ChatGPT, інформаційні ресурси про Шевченка, інокомуніканти, новітні технології у навчанні, тексти про Тараса Шевченка.

Вступ

Сучасний світ вимагає від науковців нових підходів до організації навчальної діяльності. Це зумовлено не лише стрімким розвитком інформаційних технологій, а й генерацією сучасної молоді, її інакшим баченням, мисленням і сприйняттям. Теперішній студент має вільний доступ до інформації. Він може, не виходячи з дому, черпати нове, перебувати на онлайн-заходах у будь-якій країні світу. Це дає свободу, сприяє розвитку й спонукає до навчання. Не обмежений рамками й сучасний викладач, який може обирати й залучати різні інструменти в навчальний процес. Виклик для педагога сьогодні – зацікавити студента й утримати його увагу, спонукати до читання, вивчення, навчити критично мислити. Адже загубитися в безмежному інформаційному просторі може кожен. Завдання складне для викладача, бо він має йти в ногу з часом, бути обізнаним і вміти працювати з новітніми застосунками, які пропонуються в інтернетному просторі, зокрема знати роботизовані програми, що виконують завдання замість людини й полегшують, здавалося б, процес навчання. Чи справді це так? Спробуємо дати відповідь на запитання в цій статті.

Мета. У статті йтиметься про ChatGPT 3.5 і його застосування в навчанні, зокрема зі студентами-іноземцями, зокрема з філологами. На прикладі постаті Тараса Шевченка покажемо переваги та недоліки використання новітніх технологій у навчальній діяльності, зокрема на заняттях з інокомунікантами. Вивчення постаті Тараса Шевченка може поглибити інтерес у представників інших країн до України, до її історії й сучасності, сприятиме накресленню соціокультурного портрету України загалом. Зважаючи на це, покажемо в статті, що "знає" про Шевченка як знакову постать в українській культурі новітній застосунок Chat GPT 3.5 і як можна використовувати роботизовану програму в навчанні інокомунікантів. Саме застосування новітніх технологій приваблює молодь і стимулює в них бажання пізнавати та вивчати нове.

Огляд літератури. Тарас Шевченко вивчений зусібіч. Про це свідчать численні характеристики його творчості, здійснені М. Павликом, О. Терлецьким, М. Драгомановим, І. Франком, Ф. Вовком, М. Дашкевичем, М. Сумцовим, М. Чалим, О. Кониським, В. Доманицьким, М. Комаровим та ін. Зі створенням у 1926 році Інституту Тараса Шевченка і його Київської філії інтерес до Шевченка не згас. С. Єфремов, О. Дорошкевич, І. Айзеншток, М. Новицький, О. Новицький, В. Міяковський, Б. Якубський, Є. Шабліовський, Б. Навроцький, а згодом Д. Ревуцький, М. Грінченко, П. Попов, О. Віхецький, С. Савченко, А. Величков, М. Чубач, Л. Сукачов, А. Недзвідський, О. Борщаговський, М. Йосипенко, Є. Кирилук, П. Колесник, М. Шагінян, В. Масальський, Г. Левченко, В. Ільїн, В. Ващенко та інші писали про різні аспекти життя та творчості Кобзаря.

Поряд із прицільними розвідками у ХХ століття в пресі багатьох європейських країн (у Польщі, Болгарії, Данії, Швеції та ін.) з'являлися статті, рецензії та переклади творів Тараса Шевченка. Літературознавці (наприклад, І. Дзюба, Ю. Барабаш, В. Смілянська, Г. Грабович, Г. Клочек, О. Сліпушко), лінгвісти (І. Білодід, Л. Булаховський, В. Ващенко, В. Жайворонок, М. Жовтобрюх, І. Огієнко, С. Єрмоленко, М. Мозер, А. Мойсієнко, В. Русанівський, П. Тимошенко та ін.) – усі пірнали в глибину незміряної особистості Тараса Шевченка та його творчості.

Шевченкознавчі студії на сьогодні чи не найбільші з усіх, що репрезентують життя та творчість однієї особистості. Про це свідчить і велика кількість інтернет-ресурсів українською, присвячених Кобзареві: портал Шевченка www.kobzar.ua (сайт, де можна знайти на мапі світу всі шевченківські місця, музеї, пам'ятники), портал www.kobzar.info (репрезентовано Шевченкове слово та деякі сторінки життя письменника), енциклопедія життя і творчості Тараса Шевченка www.t-shevchenko.name (тексти творів, листи, фотогалереї), електронна версія "Шевченківської енциклопедії" <http://www.ilnan.gov.ua/index.php/uk/pro-institut/shevchenko> (у шести томах). Віртуальні галереї й екскурсії пропонують Національний музей Тараса Шевченка www.museumshevchenko.org.ua (прижиттєві видання "Кобзаря", картини, малюнки та офорти, особисті речі Тараса Шевченка,

архівні матеріали та рідкісні фотографії, картини художників XIX–XX століть, старовинні меблі), Історико-культурний заповідник "Батьківщина Тараса Шевченка" www.batjkivshhynatarasa.com.ua (це територіальний і духовний центр України – Черкащина – поєднав села Моринці, Шевченкове, Будище, Вільшану, де пройшло дитинство Шевченка, у Національний заповідник "Батьківщина Тараса Шевченка"). Є й такі проекти, де докладно подана біографія Тараса Григоровича та презентовано його мистецький доробок, зокрема: проєкт "Тарас Шевченко" – www.taras-shevchenko.com.ua.

Викладачі української мови як іноземної (В. Вінницька, Л. Головашина, С. Дяченко, Г. Макарова, Л. Паламар, Л. Палінська, Н. Плющ, Н. Присяжнюк, О. П'ятецька, О. Сапожнікова, Б. Сокол, Н. Станкевич, Г. Швець та інші) також здійснювали розвідки про Тараса Шевченка з орієнтацією на іншомовну аудиторію із залученням методів лінгводидактики. У низці посібників для іноземців вміщено тексти про Тараса Шевченка для студентів-іноземців, що опанували мову на рівні А2 та вищих рівнях (Швець, 2021, с. 342), а не поетичні твори видатного Кобзаря. Це пов'язано з тим, що *"ознайомлення з його творами, з огляду на обумовленість їх тематики реаліями далекого XIX ст. і, відповідно, великий відсоток неактуальної лексики, становить складне завдання для інішомовного читача"* (Швець, 2014, с. 341). Деякі лінгводидакти вважають вивчення та залучення творів Тараса Шевченка в навчання студентів-іноземців узагалі недоцільним (Палінська, 2014, с. 99), або ж можливе на високому рівні володіння українською мовою як іноземною (Палінська, 2014, с. 102). Г. Швець слушно зауважує, що *"ознайомлення ...з постаттю видатного українця організовують переважно не за допомогою Шевченкових текстів, а через тексти про нього. Такі навчальні тексти країнознавчого спрямування (адаптовані оригінальні чи модельовані) адресовані студентам, рівень сформованості умінь і навичок яких здатний забезпечити успішний процес читання, отож зрозуміло, що цей матеріал не можна*

пропонувати на початковому (інтродуктивному) рівні (A1)" (Швець, 2014, с. 342). Г. Швець у своїй дисертації "Теоретико-методичні засади навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей" на основі здійсненого аналізу матеріалів про Тараса Шевченка серед навчальних матеріалів, створених для інокомунікантів, виокремлює дві групи текстів:

"1) адресовані студентам для будь-яких спеціальностей (головна мета – поінформувати іноземців про життя видатного українського письменника, художника, громадського діяча)" (Швець, 2014, с. 342);

"2) призначені для студентів гуманітарних спеціальностей, зокрема філологів (мета – ознайомити з основними темами, образами поезії Т. Шевченка, її стилістикою, своєрідністю, значенням для розвитку української культури)" (Швець, 2014, с. 44–49).

Поділяючи думку Г. Швець, слід наголосити, що в лінгводидактиці традиційно надають перевагу прозовим текстам, а не поетичним, що зумовлено використанням моделей літературного варіанта мови (наприклад, ритмомелодика прозового тексту дозволяє вживати слово з літературним наголосом на протилежність поетичному, у якому ритм часто досягається завдяки інакшому наголошуванню). Зважаючи на вищезазначене, опишемо далі методи, які використаємо, щоб з'ясувати, що "знає" про Тараса Шевченка Chat GPT 3.5 і як цю інформацію можна використовувати, навчаючи інокомунікантів української мови.

Методи

Для з'ясування того, як вивчати Тараса Шевченка за допомогою ChatGPT 3.5 в іншомовній аудиторії, було застосовано такі загальнонаукові та лінгвістичні методи: демонстрація (для представлення роботи застосунку), частково-пошуковий (для виявлення якомога більшої кількості інформації про Тараса Шевченка, представленої на інформаційних інтернетних ресурсах, які потенційно може використовувати

ChatGPT 3.5, генеруючи відповідь), лінгвістичний метод структурної лінгвістики – описовий (представлення результатів пошуку), зокрема його прийом зовнішньої інтерпретації (використали для аналізу зв'язків мовних одиниць із мовними та позамовними явищами – соціологічними, логіко-психологічними) та соціологічний (прийом "слів і речей", прийом тематичних груп, стильовий аналіз – для вивчення словникового складу сучасного застосунку, стильових характеристик). Крім того, вивчаючи особливості роботи застосунку, використали дистрибутивний аналіз для сегментації тексту на одиниці різних рівнів. Це було зроблено задля з'ясування функціонування мовних одиниць у застосунку та їхньої коректності вживання, виявлення відношень між одиницями різного рівня. Контекст історико-літературної доби Тараса Шевченка визначали за допомогою контекстуального аналізу.

Лінгводидактичні методи в роботі з іноземцями при розгляді мови Тараса Шевченка використали такі: інтерактивний, який базується на взаємодії, передбачає наявність зворотного зв'язку між педагогом або засобом навчання та студентами (Редько, 2013, с. 222). Інтерактивний метод застосували завдяки ChatGPT 3.5, що генерував відповіді на певні запити. Отримавши відповідь у чаті, студент мав проаналізувати й критично осмислити отриману інформацію. А далі задіювали комунікативний підхід, що передбачав формування вміння використовувати мову в реальній ситуації спілкування для досягнення взаєморозуміння комунікантів (Редько, 2013, с. 236). Слід наголосити, що комунікативний підхід на заняттях зі студентами-іноземцями наскрізно використовується в навчальній діяльності, що зумовлено тим, що засобом навчання є саме спілкування, яке дозволяє одночасно апробувати, вивчити щось нове та практикувати уже відоме. Такий підхід розглядає формування навичок висловлювати комунікативні наміри, а також навчання програмування тексту змістовно. Крім того, він особливо актуальний для студентів, які вже оволоділи певним матеріалом і для них характерна й цікава професійна зорієнтованість їхніх навчальних дій, пов'язаних із майбутньою професією.

Результати

ChatGPT як інструмент у навчальній діяльності є помічником вчителям, бо може полегшити їхню роботу. Названий застосунок, зважаючи на його специфіку – генерування тексту за допомогою неймережі на великій кількості текстових даних, вміння відповідати на різноманітні запитання та надання інформації з різних галузей знань – можна використовувати в навчанні, вивчаючи життєпис будь-якої культурної чи історичної постаті.

На занятті, присвяченому Тарасові Шевченку, спочатку можна запропонувати студентам поставити запитання в чаті "Хто такий Тарас Шевченко?" або ж запитати їх, і після отриманих відповідей попросити скористатися чатом для звірки того, що вони знають про Тараса Шевченка й що нового написав їм роботизований застосунок. За результатами нашого запиту, ChatGPT версії 3.5 українською мовою докладно може розповісти студентам-іноземцям про життя й мотиви творчості Шевченка. Слід зауважити, що застосунок за запитом навіть вдало порівнює схожих за мотивами до творчості Тараса Шевченка письменників, зокрема про китайського поета Ду Фу й Тараса Шевченка читаємо в застосунку таке: *"І Шевченко, і Ду Фу були глибоко занепокоєні проблемами свого народу. Шевченко часто писав про кріпацтво, соціальну несправедливість і національне поневолення українців. У свою чергу, Ду Фу у своїх творах засуджував страждання простих людей під час воєн і політичної нестабільності в Китаї часів династії Тан"* (ChatGPT, дата звернення до ChatGPT версії 3.5 українською мовою 22.04.2024). Утім не все відомо роботизованому застосунку про Тараса Шевченка, що пов'язано з тим, що відповідь генерується за допомогою текстових даних, завантажених до неймережі. На сьогодні, на жаль, не вся шевченкіана є в електронному форматі і її оцифрування ще в процесі, тому без викладача познайомитися ґрунтовно з особистістю Тараса Шевченка й досягнути філософію його творчості лише за допомогою застосунку не є можливим. Проілюструємо прикладом: із матеріалів шевченкознавців відомо, що Тарас Шевченко товаришував із темношкірим актором зі Сполучених Штатів Айрою Олдриджом (Микешин, с. 339–343). На запит, чи

мав Тарас Шевченко друзів з інших країн, отримуємо ствердну неконкретизовану відповідь із зазначенням країн, де був письменник. Це є свідченням того, що чат без підготовленого заздалегідь користувача (маємо на увазі викладача, який знає про Тараса Шевченка докладно) відповідає на запитання дуже загально. Тобто, для використання ChatGPT у навчальній діяльності, викладач на заняттях літератури має спершу сам підготуватися за допомогою фахових джерел, щоб допомагати студентам формулювати "правильні" запитання, й лише тоді будуть ґрунтовні відповіді в чаті.

Описані вище результати демонструють можливості використання новітніх технологій на заняттях із літератури для студентів загалом. Однак чи доцільно використовувати роботизовану програму в навчанні саме інокомунікантів? У процесі роботи з відповідями в чаті викладач має пояснювати й розтлумачувати іноземцям незнайомі їм слова та коментувати історичні контексти, що є вкрай складним завданням (або й неможливим!) для студентів із початковим рівнем володіння української мови. Іншим викликом для викладача є й штучність мови чату, адже згенеровані відповіді часто потребують коригування. Невдало вжиті слова, неврахування функціонального стилю, порядок слів у реченнях, невдалі синтаксичні конструкції – це та багато іншого маємо в роботі застосунку. На наш погляд, застосунок можливо, але вкрай складно, впроваджувати в навчальний процес студентів на заняттях із редагування за умови, що вони мають рівень володіння українською С2.

Список використаних джерел

Байбакова, І. М., & Гасько, О. Л. (2023). Плюси та мінуси використання мовної моделі ChatGPT у навчальному процесі. *Інноваційна педагогіка*. 1(64), 104–107. http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/64/part_1/20.pdf (дата звернення 22.04.2024)

Микешин, М. Й. (1982). *Спогади про Тараса Шевченка*. Дніпро, 339–343. <http://litopys.org.ua/shevchenko/spog75.htm> (дата звернення 22.04.2024)

Палінська, О. (2014). *Художні тексти у процесі вивчення іноземної мови: комунікативний аспект (на матеріалі творів Т. Шевченка)*. Българска украинистика. Софійски университет "Св. Климент Охридски". Брой 4, 96–103.

Редько, В. Г., Полонська, Т. К., Басай, Н. П. (2013). *Лінгводидактичні засади навчання іноземної мови учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів: навчально-методичний посібник*. Педагогічна думка.

Швець, Г. (2014). Тексти про Т. Шевченка та Шевченкові тексти в практиці навчання української мови іноземців. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія: Філологічні науки, 12(289), 44–49. <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/5989/1/11.pdf> (дата звернення 22.04.2024)

ChatGPT – Release Notes. <https://help.openai.com/en/articles/6825453-chatgpt-release-notes> (дата звернення 22.04.2024)

References

Baibakova, I. M.; & Gasko, O. L. (2023) Pros and cons of using the ChatGPT language model in the educational process. *Innovative pedagogy*, 1(64): 104–107. http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/64/part_1/20.pdf (access date 04/22/2024) [in Ukrainian].

Mykeshin, M. Y. (1982) Memories of Taras Shevchenko. K.: Dnipro, 339–343. <http://litopys.org.ua/shevchenko/spog75.htm> (access date 04/22/2024) [in Ukrainian].

Palinska, O. (2014). Artistic texts in the process of learning a foreign language: communicative aspect (based on the works of T. Shevchenko). *Bulgarian Ukrainian studies*. Sofia: Sofia University "St. Kliment Ohridsky", Issue 4, P. 96–103.

Redko, V. G., Polonska, T. K., & Basai N. P. (2013) Linguistic and didactic principles of foreign language learning for high school students of general educational institutions: educational and methodological manual. *Pedagogical opinion*. [in Ukrainian].

Shvets, G. (2014). Texts about T. Shevchenko and Shevchenko's texts in the practice of teaching the Ukrainian language to foreigners. *Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. Series: Philological sciences*, 12(289), 44–49. <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/5989/1/11.pdf> (access date 04/22/2024) [in Ukrainian].

ChatGPT – Release Notes. <https://help.openai.com/en/articles/6825453-chatgpt-release-notes> (access date 04/22/2024).

Отримано редакцією журналу / Received: 23.09.24

Прорецензовано / Revised: 03.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Oleksandra KASIANOVA, PhD (Philol.), Assist.

ORCID: 0000-0002-4351-412X

e-mail: kasianova.oleksandra@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TARAS SHEVCHENKO IN CHATGPT

The modern world demands from scientists new approaches to the organization of educational activities. This is caused not only by the rapid development of information technologies, but also by the generation of modern youth, their different

vision, thinking and perception. A student can, without leaving home, learn new things, attend online events in any country in the world. It gives freedom, promotes development and encourages learning. A modern teacher who is not limited by boundaries and can choose and involve various tools in the educational process. The challenge for the teacher today is to interest the student and keep his attention, encourage him to read, study, and teach him to think critically. After all, anyone can get lost in the boundless information space. The task is difficult for the teacher, because he must keep up with the times, be knowledgeable and be able to work with the latest applications that are offered in the Internet space, in particular, know robotic programs that perform tasks instead of a person and make the learning process seem easier. Is it really so? We will try to answer the questions in this article.

In the article, talk about ChatGPT 3.5 and its use in education, in particular with foreign students, in particular with philologists. Using the example of Taras Shevchenko, we will show the advantages and disadvantages of using the latest technologies in educational activities, in particular, in classes with non-native speakers.

After getting acquainted with the scientific research on Taras Shevchenko, trying to use the ChatGPT 3.5 artificial intelligence program in a class with philology students who have foreign citizenship, that is, after testing the newest model in the educational process, we came to the conclusion that in the process of working with answers from the chat, the teacher supplements, corrects the answers and guides the student to master and understand the philosophy of life and work of Taras Shevchenko.

The analyzed materials proved that the use of the ChatGPT model in the educational process of non-communicative has certain caveats – the use of artificial intelligence technologies requires prior training of the teacher and the implementation of instructions and norms. Without the support of a teacher, it will be extremely difficult for a student to understand the figure of Taras Shevchenko and thus deepen his knowledge about Ukraine.

Keywords: Taras Shevchenko, ChatGPT, information resources about Shevchenko, foreign communicators, the latest technologies in education, texts about Taras Shevchenko.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Лідія КОВАЛЕЦЬ, д-р філол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0003-3022-522X
e-mail: lidijakovalets@gmail.com

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
Чернівці, Україна

НАВЧАЛЬНІ ДИСЦИПЛІНИ ШЕВЧЕНКОЗНАВЧОЇ ТЕМАТИКИ В ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (ЗМІСТОВИЙ ОБШІР ПРОГРАМ)

У статті розглядаються особливості викладання в Чернівецькому університеті філологічних дисциплін шевченкознавчої тематики. З цією метою актуалізовано історичний досвід, пов'язаний із педагогічною діяльністю тут від 1885 р. проф. С. Смаль-Стоцького, запровадження ним у роботі з обдарованими студентами оригінальної методи, яка полягала в герменевтичному підході до розуміння творів Т. Шевченка. Завдяки цим зусиллям постав тоді цілий науковий осередок у шевченкознавчій науці.

Сконстатовано, що для наступних поколінь працівників кафедри української літератури вказаного університету так само завжди була в пріоритеті шевченкознавча наукова й науково-методична тематика, що й розгортало можливості прилучення до неї учасників освітнього процесу. В рамках чинних нині програм із підготовки бакалаврів за спеціальностями "середня освіта (українська мова та література)" і "філологія" у Чернівцях про Т. Шевченка найбільше говорять у курсах "Історія української літератури першої половини ХІХ ст.", "Вивчення життя і творчості Тараса Шевченка в ЗСО", "Літературно-мистецька Шевченкіана світу", тоді як магістерська програма спеціальності "філологія" включає ще й окремий курс "Шевченкознавство Буковини в іменах". Проаналізовано змістове наповнення робочих програм указаних дисциплін, широку проблематику відповідної лекційно-практичної роботи зі студентами, окремі теми для обговорення проілюстровано на рівні конкретних запитань, завдань, застосовуваної методики їхнього опрацювання тощо. Зважено також на особливості самостійної та індивідуальної роботи в процесі опанування курсів, що так само передбачає розвиток

зацікавлень Т. Шевченком з боку його молодих дослідників. Вивчення Т. Шевченка під час занять доповнюється індивідуальною науковою роботою наших студентів на шевченкознавчу тематику у форматі курсових та магістерських досліджень, щорічними – вже традиційними – конкурсами декламаторів Шевченкової поезії тощо.

Зініційовано обмін досвідом між працівниками вищої школи у викладанні Т. Шевченка.

Ключові слова: вивчення Шевченка, викладання Шевченка, С. Смаль-Стоцький, університетські навчальні дисципліни шевченкознавчої тематики, Чернівецький університет.

Вступ

Гуманітарна освіта в кожному суспільстві покликана забезпечувати не тільки інтелектуальний, але передовсім його морально-світоглядний стан. В Україні на українську літературу як на навчальний предмет (без зважання, чи це загальноосвітня, чи вища школа) так само завжди покладалась особлива місія. Ця місія непомірно зросла в час теперішніх викликів та випробувань, що до всього ж зумовлюється "безликістю національно-державного самовираження" (Моренець, 2017, с. 5) "на нашій, не своїй землі" навіть після 1991-го. Втім, озираючись на історію, вдивляючись-вдумуючись у захмарене війною сьогодення, розумієш, чому українська література навіть часів бездержавності мала таку політичну та громадянську значущість, чому саме з Шевченком ми й досі так тісно пов'язуємо питання мови, культури, традиції, школи, бачення свого національного майбутнього.

Щодо вивчення та викладання, отже – пізнання Шевченка, то в кожному з українських університетів склались свої традиції, виробились, безумовно, свої підходи, які потребують узагальнення і творчого розвитку. Недарма ще Ф. Шеллінг у "Лекціях про метод університетської освіти" ревно застерігав усіх хто працює у відповідній сфері, від догматизму та самовпевненості, наполягаючи на дослідницькій відкритості. Зі сподіванням на таку відкритість колег задля обміну досвідом хочемо поділитись думками про цей процес у нашому Чернівецькому університеті імені Юрія Федьковича, проаналізувавши змістовий обшир робочих програм навчальних дисциплін шевченкознавчої тематики.

Виклад основного матеріалу

Закладення традиції ми пов'язуємо з розпочатою в 1885 році діяльністю на тодішньому філософському факультеті С. Смаль-Стоцького (1859–1938). Цей перший у нас професор-україніст пропагував Шевченка як на лекціях із нової української літератури, так і на семінарі україністики. Там і там застосовувалась оригінальна філологічна метода, суть якої, за словами В. Сімовича, мабуть, найталановитішого учня С. Смаль-Стоцького, полягала в тому, щоб "роз'яснювати й вивчати Шевченка передовсім із самого поета, підходити до окремих його творів не тільки зі становища того твору, що його розбираєш, а у зв'язку з поемами, найперш написаними більш-менш у тому самому часі, а далі – з іншими" (Смаль-Стоцький, 2003, с. 18). Отож справді, перед нами "чи не перший послідовний творець української герменевтики" (Смаль-Стоцький 2003, с. 11). В. Сімович акцентував і на іншому: "Те, що було написане про цю чи ту поему досі, – ми повинні були докладно знати, при розборі все це піддавали критиці, робили свої самостійні висновки" (Смаль-Стоцький, 2003, с. 17). Схоже, С. Смаль-Стоцький не схилявся до "масовізму" в науці і практикував роботу з обдарованими одиницями, якщо цитований мемуарист згадує участь у семестровому семінарі 1901–1902 рр. аж чотирьох слухачів та об'єкти, напрямки їхніх студій: "Небагато ми тоді інтерпретували («Гамалію», «Посланіє», декілька балад), бо майже весь семестр зайняв був своєю дуже докладною аналізою «Гайдамаків» т. Лушпинський" (Смаль-Стоцький, 2003, с. 17). Та й загальний висновок В. Сімовича виглядає вельми значущим, хоча й суб'єктивним: "Не знаю, а мені так здається, що в тому часі, про який я говорю, ніде так до Шевченкової творчості не підходили, що так докладно й так різнобічно не розбирали Шевченка ні в однім університеті тодішньої Австрії, як це робилося в нас, на семінарійних вправах у проф. С. Смаль-Стоцького" (Смаль-Стоцький, 2003, с. 18). До речі, з цього семінару вийшли також інші талановиті літературознавці, зокрема й ті, хто й далі науково займався Шевченком у цій справжній науковій школі (Ом. Цісик, М. Навроцький,

Д. Николишин, Д. Цибушник, М. Равлюк, Л. Луців, М. Гнатишак); їхній досвід у царині шевченкознавства особливо продуктивно студіює нині у своєму докторському дослідженні асистентка кафедри української літератури О. Меленчук.

Важливо, що традиції винятково уважного ставлення до Шевченка зобов'язують також інших членів кафедри української літератури Чернівецького національного університету в різний спосіб прилучати студентів до цієї справи й самим розвивати царину Шевченкознавства через власні наукові зусилля. Щодо останнього, то в активі нашого колективу – монографії, посібники та численні статті суто шевченкознавчої тематики, зокрема і в новій "Шевченківській енциклопедії", а ще авторства С. Дігтяра розділ про Шевченка в університетському підручнику з "Історії української літератури першої половини ХІХ століття" (1980).

Власне, цей навчальний курс, який опановують другокурсники, належить до основних дисциплін у рамках освітньо-професійної програми "Українська мова та література" першого бакалаврського рівня в підготовці фахівців зі спеціальностей 014 Середня освіта, 035 Філологія. Згідно з планами, на весь курс передбачено аудиторних 30 год. лекційних і стільки ж годин практичних занять. Суто Шевченкові ми присвячуємо третину часу, це окремий змістовий модуль, заключний у рамках курсу. Звісно, що це дуже мало. Між тим про Шевченка згадуємо ледь не від початку наших зустрічей на курсі чи не в усіх попередніх темах і так фактично готуємось до пильнішої розмови про нього. Скажімо, в огляді суспільно-політичної та духовної атмосфери в Україні з кінця ХVІІІ століття Шевченко фігурує і як кириломефодієвець, один з авторів альманаху "Ластівка", журналу "Основа", письменник, який разом з іншими своїми сучасниками реально працював на захист української мови й був причетний до становлення нашої літературної критики. А хіба можна вивчати І. Котляревського, Г. Квітку, П. Куліша, М. Костомарова, романтичну поезію, драматургію, прозу тієї пори й не згадувати про Шевченка. Структуру присвячених йому лекційних викладів вибудовуємо, орієнтуючись загалом на відому періодизацію І. Франка. Тобто спеціально говоримо про життя і творчість Шевченка до 1843 року, періоду "трьох літ",

часу заслання, на заключному занятті – про останній період життєтворчості письменника та про основні досягнення українського й зарубіжного шевченкознавства (див.: Робочі програми...).

Тематика практичних занять зазвичай розрахована на поглиблене вивчення окремих ключових питань, при цьому практикуємо й альтернативні підходи, тобто даємо студентам можливість самим обирати напрям розмови з-поміж 2-3-х пропозицій. Наприклад, на першому занятті вибір лежить у такій площині: "Спогади про Тараса Шевченка його сучасників як чинник для глибшого пізнання цієї людської та творчої індивідуальності" або "Тарас Шевченко: погляд крізь призму кіно, дві точки зору" (обговорення двох документальних стрічок: фільму каналу "1+1" "Таємниці генія Шевченка" і чотирьох фільмів Юрія Макарова "Мій Шевченко") (див.: Робочі програми...). До слова, зв'язки з мистецьким контекстом намагаємось актуалізовувати через експозицію, скажімо, автопортретів митця чи його інших робіт, включення в сучасному виконанні окремих пісень на слова Шевченка тощо.

Попри дефіцит часу й упереджене ставлення до поеми "Гайдамаки" творців чинної нині шкільної програми (цей твір, як відомо, внесено до реєстру оглядових), неодмінно говоримо про такий великий здобуток 26-річного генія окремо, текстуально. Отож, пізнаємо генезу твору (з виокремленням як усних, так і письмових, книжних джерел і намаганням завбачити в цьому комплексі місце власної генетичної пам'яті автора), характеризуємо складну рецепцію твору літературознавцями, котрі, як відомо, ставлять іноді й під сумнів його історичність. Мовлячи про композиційні особливості, зважаємо на присутність у творі вставних пісень, відступів, особливий статус автора як співучасника подій, відсутність розв'язки, поєднання з ліро-епосом прозових і драматургічних форм тощо. У персоносфері твору обов'язково виокремлюємо образ України – спочатку романтичної, потім залитої кров'ю. Й аж тоді переходимо до обговорення принципового питання про фанатизм повсталोї маси та її ворогів, ставлення Шевченка до кровопролиття, його особливий настрій при виписуванні цих сцен, загалом про ідейну та глибоко моральну позицію автора. При цьому

намагаємось завжди ілюструвати суттєві положення конкретним художнім матеріалом, якнайменше вдаватись до соціології, проте не нехтуючи історичним підходом, історичною основою твору, без якої не зрозумієш сутності подій 1768 року. Та більше намагаємось інтерпретувати, маючи за зразок позитивний досвід С. Смаль-Стоцького і, зрештою, усвідомлюючи, що насправду "вся сфера гуманітарного знання (а відтак і гуманітарних дисциплін) є апіорі інтерпретативною – в тому сенсі, що її можна переконливо донести не в спосіб формул і абсолютних істин (законів природи) – як це має місце в природничих дисциплінах, а саме за посередництва інтерпретативних процедур і практик" (Левкулич, 2022, с. 148).

Засилля видовищної складової нашого буття змушує дуже дозовано ставитись до використання на наших заняттях та ще й на основному курсі т. зв. презентацій, дарма що сучасні інформаційні та комунікативні технології, само собою, активно використовуються в нашій роботі при спілкуванні, обміні інформацією, збиранні, аналізі, обробці, інтерпретації джерел, без цього неможливо уявити процес навчання в широкому сенсі. Однак на заняттях з літератури центром уваги, думається, мусить бути автор та його художній текст, сукупність текстів і спостереження за ними. Зрештою, так важливо говорити й на загальніші теми, як-от про жанрово-стильові особливості всіх сегментів літературної спадщини Шевченка, динаміку його художнього мислення, проводити важливі історико-типологічні зіставлення з творчістю письменників інших літератур – і то на конкретних прикладах. Зрештою, на заняттях з літератури неможливо не рефлексувати про літературу, людську і творчу долю письменника та ще й такого унікального, яким був Тарас Григорович. Усе це потребує більше часу, аніж є, пошуку додаткових можливостей для продовження розмов зі студентською аудиторією.

У який спосіб виходимо зі становища? Викладачами кафедри української літератури розроблено кілька інших курсів шевченкознавчої тематики, які хоч не належать до основних дисциплін, є вибірковими, але, видається, суттєво доповнюють та розширюють для охочих відповідне знання. Так-от студентам

бакалаврату спеціальності "Середня освіта" пропонується курс "Вивчення життя і творчості Тараса Шевченка в ЗЗСО", майбутнім бакалаврам спеціальності "Філологія" – курс "Літературно-мистецька Шевченкіана світу"; тим, хто опановує другий, магістерський рівень підготовки за тією ж спеціальністю, рекомендуємо прослухати курс "Шевченкознавство Буковини в іменах". Зрозуміло, що кожна з названих дисциплін володіє своєю специфікою, автори (відповідно проф. Ковалець Л., проф. Мельничук Б., асист. Меленчук О.) мають відповідні наукові й науково-методичні напрацювання у своїй галузі, Шевченко в підсумку однозначно стає ближчим для тих, хто опановує філологічний фах.

Так, курс "Вивчення життя і творчості Тараса Шевченка в ЗЗСО" (див.: Робочі програми...), розрахований на 22 год. лекцій і стільки ж годин практичних занять, передбачає суттєве сприяння тому, щоб в умовах інноваційної перебудови вітчизняної системи освіти допомогти студентам сформувати їхні методичні компетенції на основі ґрунтовних фахових знань про ключову постать українського літературного та суспільно-культурного процесу. Змістові модулі стосуються вивчення Шевченка в системі розвитку учнів базової школи та проблематики цього вивчення у старшій школі. Тож актуалізуємо опорні знання про життя і творчість Шевченка з проєкцією на учнівську аудиторію, продумуємо форми й методи їх подання, технологізацію таких уроків і т. под. В рамках першого блоку занять принципово важливими є, з нашого погляду, два завдання: навчити учнів читати Шевченка і навчити їх аналізувати його поезію. Йдеться фактично про виховання читацької культури – про творче читання, спільне вироблення плану читацької роботи, який включає, крім словникової частини, коментоване (класне) читання, власне (індивідуальне, повільне) читання як спостереження над текстом, а ще психолого-педагогічну роботу, розраховану, зокрема, й на тих, хто до літератури ставиться індіферентно. Що ж до науки аналізування Шевченкової поезії, то тут, як видається, найголовніше – виробити у школярів "звички і потреби мислити, щоб вони не переймали істину як готовий

предмет, а відкривали її" (за Н. Каменською). І найоптимальнішим бачиться нам аналіз "від першого до останнього слова": він здатен уникнути типового недоліку в шкільному аналізі ліричного твору – ігнорування його ліричного багатства й поезики.

Зрозуміло, що студії над Шевченком у старшій школі особливо відповідальні. Тож при обговоренні зі студентами питання про те, як вивчати біографію поета (точніше, доповнювати знання, отримане в попередніх класах), робимо акцент на потребі бачити це життя у зв'язках з історико-культурним процесом, знати про традиційні та інноваційні підходи до вивчення такого матеріалу, задля цього вміти узагальнювати педагогічний досвід і намагатись його розвивати. Даємо зрозуміти, що кожен твір нашого національного генія мусить бути удостоєний честі на своє особливе методичне потрактування: якщо баладу "Причинна" можна пізнавати за принципом "від форми – до сутності", то урок, присвячений поемі "Катерина", міг би бути проведений як літературознавчо-психологічне дослідження (за методом інтелектуальної рольової гри), ранні історичні поеми Шевченка – як об'єкт інтегрованого уроку з української літератури та історії і т. д. Ми неодмінно ратуємо за проблемність таких уроків, про необхідність поважного ставлення навіть до опанування низки Шевченкових творів, рекомендованих програмою для додаткового читання, і про глибоке змістове наповнення позакласної роботи з відповідної тематики. Окремо йдеться на наших заняттях і про розвиток навиків опрацювання дев'ятикласниками профільної школи науково-літературознавчих джерел (за об'єкт такої практичної роботи обирається, як правило, одна з "інтерпретаційних" шевченкознавчих студій С. Смаль-Стоцького). Щодо інноваційних уроків з розвитку мовлення в 9 класі, то вони спрямовані передовсім на розвиток діалогічного мислення й мовлення учнів (ідеться про творчий, діалогічний характер спілкування на уроках літератури вчителя та учнів, предметний діалог учнів між собою, з автором, епохою і т. д.). Тематика таких діалогів може бути різною (ідейно-естетичні суперечності Шевченка та П. Куліша як суперечності між "своїми"; опонування В. Белінському як обвинувачеві Шевченка; опонування І. Тургенєву, Я. Полонському, які закидали Шевченкові його малоосвіченість;

опонування російському царизмові як винуватцеві десятирічної Шевченкової неволі й передчасної смерті та ін.). Моделювання ситуацій, звісно, що вимагає від наших четвертокурсників значної підготовки, але це реальна й дуже дієва форма апробації їхніх знань та вмій.

Як сказано, на бакалавраті чернівецькі студенти-філологи мають змогу вибрати також курс "Літературно-мистецька Шевченкіана світу", в рамках якого вони вивчають зразки "шевченківських" творів письменників різних епох, окремі вірші заучують напам'ять, вдаються до ідейно-естетичного аналізу творів, не кажучи вже, що поглиблюють знання з історії літератури, зокрема таких понять, як історична і художня правда, засвоюють на практиці способи трансформації першої в другу, вчаться сприймати окремі літературні факти в еволюції, в розвитку явища тощо. Велика увага відводиться, зрозуміло, українській художній шевченкіані. А теми для обговорення на практичних заняттях із курсу промовляють самі за себе, ось як би хоч такі: "Особливості змалювання Шевченкового заслання в романі Зінаїди Тулуб «В степу безкраїм за Уралом»"; "Особливості зображення інтимного життя Шевченка в повісті Володимира Дарди «Його кохана» та інших творах цієї теми"; "Різні підходи до змалювання участі Шевченка в Кирило-Мефодіївському товаристві у прозових творах радянського часу й тих, що з'явилися в незалежній Україні (останнє – в романах О. Криштопи «Братство» та О. Гавриша «Донос»)" (див.: Робочі програми...).

Добре зарекомендував себе і курс "Шевченкознавство Буковини в іменах", який читається магістрантам спеціальності 035 Філологія і так само покликаний сформувати уявлення про розвиток цієї науки на теренах краю від другої половини XIX століття й дотепер. Великий масив матеріалу розподілено між засвоєнням під час лекцій, практичних занять, індивідуальної та самостійної роботи. Тематика останніх настільки перспективна, що могла би розгортатись до рівня спеціальних наукових розвідок: "Вплив наукової школи С. Смаль-Стоцького на шевченкознавчі зацікавлення Луки Луціва", "Т. Шевченко в німецькомовному світі: наукове осмислення та перекладознавчий досвід (Йоганн Георг Обріст, Карл-Еміль Француз, Сергій Шпойнаровський, Сильвестр

Яричевський)", "Т. Шевченко в науковому прочитанні Василя Лесина", "Шевченкознавчі дослідження Федора Погребенника", "Енциклопедичний характер шевченкознавчих статей Богдана Мельничука" й ін. (див.: Робочі програми...).

Вивчення Шевченка на заняттях доповнюється й індивідуальною науковою роботою наших студентів на шевченкознавчу тематику у форматі курсових та магістерських досліджень, щорічними – вже традиційними – конкурсами декламаторів Шевченкової поезії на рівні університету й за участю гостей з інших навчальних закладів міста, як доповнюється воно вже суто індивідуальним (для самих себе) читанням Шевченка, що є читанням у повному сенсі цього слова.

Результати й висновки

Як бачиться, змістовий діапазон робочих програм навчальних дисциплін шевченкознавчої тематики, що викладаються в Чернівецькому університеті імені Юрія Федьковича, доволі широкий, його сформовано з урахуванням викликів сьогодення, досягнень літературознавства, ключових тенденцій розвитку системи середньої та вищої освіти, потреб теоретичної і практичної підготовки фахівців у сфері освіти й філології. Нам видається, що кафедра української літератури належно розвиває традиції, закладені тут свого часу професором С. Смаль-Стоцьким, змістове наповнення навчальних дисциплін, присвячених Шевченкові, виглядає цілком фахово і є запорукою доброї філологічної підготовки наших випускників.

Внесок автора: Лідія Ковалець – концептуалізація, аналіз та інтерпретація джерел, написання та редагування статті.

Список використаних джерел

Левкулич, В. (2022). Вища освіта у дзеркалі викликів та альтернатив сучасності. *Філософія освіти*, 28(1), 139–158.

Моренець, В. (2017). Література та ідеологія. У *Література та ідеологія: колективна монографія* (В. Моренець, Ред.) НАУКМА, 4–12.

Робочі програми й силабуси навчальних дисциплін. *Філологічний факультет*. http://philology.chnu.edu.ua/?page_id=5912 (дата звернення: 24.03.2024 р.)

Смаль-Стоцький, С. (2003). *Т. Шевченко. Інтерпретації* (передм., заг. редагування, примітки В. Пахаренка). Брама.

References

- Levkulych, V. (2022). Higher education in the mirror of challenges and alternatives of modernity. *Philosophy of Education*, 28(1), 139–158 [in Ukrainian].
- Morenets, V. (2017). Literature and ideology. In V. Morenets (ed.), *Literature and ideology*: A collective monograph. NaUKMA, 4–12 [in Ukrainian].
- Working programs and syllabi of academic disciplines. *Faculty of Philology* [in Ukrainian]. http://philology.chnu.edu.ua/?page_id=5912 [in Ukrainian]
- Smal-Stotskyi, S. (2003). *T. Shevchenko. Interpretations* (foreword, general editing, notes V. Pakhareenko). Brama. [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 07.04.24

Прорецензовано / Revised: 12.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Lidiia KOVALETS, Dr. Hab. (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0003-3022-522X

e-mail: lidijakovalets@gmail.com

Yurii Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

COURSES ON SHEVCHENKO STUDIES AT CHERNIVTSI UNIVERSITY (THE SUBSTANTIVE SCOPE OF THE PROGRAMS)

The article examines the peculiarities of teaching philological courses on Shevchenko studies at Chernivtsi University. To this end, the historical experience connected with the pedagogical activity here since 1885 of Prof. S. Smal-Stotskyi is actualized, in particular his introduction of an original method in working with gifted students, which consisted in a hermeneutic approach to understanding the works of T. Shevchenko. Thanks to these efforts, an entire scholarly center in Shevchenko studies emerged at that time.

It is stated that for subsequent generations of faculty at the Department of Ukrainian Literature at the mentioned university, Shevchenko studies has also always been a priority in research and research methodology, which has facilitated the engagement of participants in the educational process. Within the current programs for bachelor's degrees in "Secondary Education (Ukrainian Language and Literature)" and "Philology" in Chernivtsi, T. Shevchenko is most extensively covered in the courses "History of Ukrainian Literature of the First Half of the 19th Century", "Studying the Life and Works of Taras Shevchenko in Secondary Schools", "Literary and Artistic Shevchenko Studies Around the World", while the master's program in Philology also includes a separate course "Bukovynian Shevchenko Studies in Names". The substantive content of the work programs of these disciplines is analyzed, as is the broad range of relevant lecture and practical work with students; some topics for discussion are illustrated at the level of specific questions, tasks, methodologies for working on them, etc. Consideration is also given to the peculiarities of independent and individual work in the process of mastering these

courses, which also involves developing interests in T. Shevchenko among his young researchers. The study of T. Shevchenko during classes is supplemented by students' individual scholarly work on Shevchenko studies in the form of term papers and master's theses, as well as the annual, now traditional, competitions in declaiming Shevchenko's poetry, and more.

An exchange of experience is initiated among higher education professionals in teaching T. Shevchenko.

Keywords: *studying Shevchenko, teaching Shevchenko, S. Smal-Stotskyi, university courses on Shevchenko studies, Chernivtsi University.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Марія КУЛЕШІР, викл.

ORCID ID: 0000-0002-6538-8857

e-mail: maria_kuleshir@ukr.net

Київський національний лінгвістичний університет, Київ, Україна

ШЕВЧЕНКІАНА ДЖОНА ПАНЧУКА

Вступ. Вірш "Заповіт" Тараса Шевченка, який він написав на Різдво 1845 року в Переяславі, коли гостював у свого друга А. Козачковського, відомий у всьому світі як маніфест свободи. Завдяки цьому невеликому, але визначному твору ім'я Тараса Шевченка стало в ряд з іншими видатними поетами світу. Цю думку чітко стверджує Джон Панчук у своїй книзі "Shevchenko's Testament. Annotated Commentaries". У цій праці Джон Панчук опирається на численні визнані дослідження відомих авторитетних шевченкознавців. Праця Джона Панчука особливо цінна та унікальна завдяки тому факту, що він походить із сім'ї українських імгрантів, які прибули до Канади на початку ХХ ст. У канадському прикордонному селі пройшло його дитинство та початок підліткового періоду. Коли йому було 12 років, родина перемістилася до США. Факти його насиченої та яскравої біографії свідчать про те, що все його життя та різнобічна діяльність так чи так були тісно пов'язані із США, із Канадою, із Україною, зокрема з Буковиною, звідки родом його батьки та предки. Пам'ять про своє етнічне походження та коріння, очевидно, була рушієм та стимулом його діяльності, заслуг та досягнень. Його інтерес до творчості Шевченка, зрочений змалку в сімейному середовищі, набув дослідницького та перекладацького характеру в період відкриття першого в американському просторі пам'ятника Шевченку в Канаді – визначної події, до якої він був причетний, і яка звела його з дослідниками та англомовними перекладачами творчості Шевченка, що сприяло його власному шевченкознавчому пошуку. Понад це – Джон Панчук також переклав Шевченковий "Заповіт" і опублікував його у своїй праці про Шевченка.

Метою цієї статті є окреслити життєдіяльність Джона Панчука з наголосом на його зацікавленні україністикою, зокрема шевченкознавством, та здійснити спробу актуалізувати англомовну

працю дослідника "Shevchenko's Testament. Annotated Commentaries" в українському шевченкознавстві.

Методи. Використано поширені у філологічній галузі методи: історико-біографічний, історико-документальний, герменевтичний.

Результати дослідження засвідчують, що Панчук інтерпретує Шевченкову творчість як універсальну, глобальну з огляду на резонансні гуманістичні ідеї українського генія, що проголошують ідеали свободи, рівності, самобутності. Понад це – біографія Джона Панчука свідчить про те, що він упродовж усього свого життя пріоритизував цінності, суголосні з Шевченковими.

Висновки. Праця Джона Панчука "Shevchenko's Testament. Annotated Commentaries" є оригінальним ґрунтовним дослідженням творчості Шевченка із солідною бібліографічною базою і заслуговує українського перекладу.

Ключові слова: Тарас Шевченко, "Заповіт", символ свободи, боротьба за незалежність, гуманізм, сила слова, ідентичність.

Вступ

Шевченкознавчі студії привертають увагу чималої кількості дослідників, які невтомно різнобічно ретельно вивчають життєтворчість Тараса Григоровича Шевченка. В американському просторі теж є цікаві ґрунтовні дослідження, присвячені митцю. Так, відомий американський юрист українського походження Джон Панчук збагатив англомовну шевченкіану своєю цікавою працею, яка називається "Shevchenko's Testament. Annotated Commentaries", українською мовою – "Шевченків заповіт. Коментарі з анотаціями", у якій він опублікував власний переклад "Заповіту". Слід зазначити, що ця праця не перекладена українською мовою.

Метою розвідки є окреслити життєдіяльність Джона Панчука та розглянути його розуміння і сприйняття постаті та творчості Шевченка. Матеріалом дослідження є книга Джона Панчука "Shevchenko's Testament. Annotated Commentaries".

Актуальність дослідження впливає з потреби актуалізувати заслуги і напрацювання Джона Панчука як яскравої багатогранної особистості, чия версатильна діяльність була упродовж усього його активного життя підпорядкована

служінню обов'язку, на благо людей, громади, країни. Важливо наголосити, що американсько-українська ідентичність Джона Панчука виразно збалансована. Особливо цінним в аналізованій книзі є те, що її автор наголошує на значущості творчості та ідей Шевченка для всього людства, оскільки цінності свободи, рівності, ідентичності є пріоритетами будь-якого цивілізованого суспільства, заснованого на гуманістичних підвалинах.

Для досягнення поставленої мети та пов'язаних із нею завдань використовувалися поширені у філологічній науці **методи:** такі, як історико-біографічний, історико-документальний, герменевтичний, а також загальнонаукові методи: аналітичний, синтетичний, гіпотетичний.

Результати дослідження

Ім'я Тараса Шевченка асоціюється нерозривно з його "Кобзарем", а також його віршем, що відомий в різних куточках світу, – "Заповітом". Відомо понад двадцять англomовних перекладів цього вірша. А загалом "Заповіт" перекладено понад сто п'ятдесят разів різними мовами світу. У Вікіпедії виділено окремий розділ, який так і називається: "Список перекладів Шевченкового «Заповіту»".

У 2021 році було здійснено дослідження про книги, які найбільше перекладали у світі. До фокус-групи увійшло сто дев'яносто п'ять країн. Не розглядалися релігійні тексти та книги, що були перекладені менше, ніж п'ятьма різними мовами світу. Дослідники користувалися базами даних із найбільшого у світі бібліотечного онлайн-каталогу WorldCat і авторитетними ресурсами та визнаними джерелами інформації. За результатами проведеного дослідження було виявлено, що існує понад сто п'ятдесят перекладів "Заповіту" Тараса Шевченка різними мовами світу. Український сайт "Читомо" оприлюднив тріумфальну десятку лідерів дослідження. Завдяки вражаючій кількості перекладів Шевченковий "Заповіт" посів почесне п'яте місце в рейтингу цього дослідження ("Заповіт" Шевченка, 2021).

Ця розвідка присвячена постаті Джона Панчука – американського юриста українського походження, чия багатогранна діяльність охоплює зацікавлення україністикою, зокрема

шевченкіаною. Він також відомий як один з англомовних перекладачів "Заповіту" Шевченка.

Звернемося до біографії Джона Панчука, його наповненого та благородного життєвого шляху, який рясніє цікавими неординарними подіями та досягненнями. Джон Панчук народився 04.04.1904 р. в сім'ї українських емігрантів, які переїхали на американський континент під час першої еміграційної хвилі, у канадській провінції Манітоба, у громаді Гардентон, що в сільській місцевості Стюартберн, приблизно за дев'ять кілометрів (шість миль) на північ від канадсько-американського кордону. Незабаром, а саме у 1916 р., родина перемістилася до найбільшого міста Детройт у північному штаті Мічиган у США. Після закінчення школи у Детройті Джон вступив до Мічиганського університету. У 1926 р. юнак здобув ступінь бакалавра мистецтв, у 1928 р. – отримав ступінь магістра з права. У 1929 р., тобто через рік після успішного завершення навчання в Мічиганському університеті, Джон Панчук отримав американське громадянство. Того ж таки 1929 р. року він розпочав приватну юридичну практику в Детройті. У 1937 р. його було призначено помічником генерального прокурора штату. Через чотири роки, у 1941 р., він очолив юридичний відділ Федерального агентства з надзвичайних ситуацій. У 1950 р. – став секретарем ради директорів цієї компанії. У 1953 р. компанія перемістилася до міста Бетл-Крік, тому Панчук переїхав туди. У Бетл-Кріку він жив аж до своєї кончини 05.11.1981, там він і похований. У 1969 р. Панчук вийшов на пенсію. На той час він був не лише секретарем, а також ще й генеральним радником агентства. Після II Світової війни за вказівкою губернатора Г. Меннена Вільямса він очолив Мічиганську комісію у справах переміщених осіб та біженців. За час його перебування на цій посаді завдяки його сприянню тисячі біженців, які постраждали внаслідок війни, отримали житло.

Політична сфера теж була у полі його діяльності. Панчук був активним членом Демократичної партії, працював у партійному центральному комітеті штату і громадського комітету округу Калгун на підтримку Кеннеді. Панчук був делегатом

Національного з'їзду Демократичної партії 1960 р., на якому було висунуто кандидатуру Джона Ф. Кеннеді на пост президента США.

Громадська діяльність займала важливе місце в його насиченому житті. Він був задіяний у різних організаціях, зокрема був президентом таких, як Українська молодіжна ліга Північної Америки, Українська федерація Мічигану, Українсько-американський фонд допомоги жертвам війни, Об'єднаний українсько-американський фонд допомоги. Допомагав українським післявоєнним іммігрантам у США. На Міжнародній конференції з проблем поселення переміщених осіб у Женеві у 1948 році був представником Державного департаменту США (John Panchuk Papers, 1913–1981).

Гуманітарна діяльність Джона Панчука заслуговує окремої уваги. Одним із яскравих свідчень його ефективних дій, спрямованих на допомогу переміщеним особам у післявоєнній Європі, є лист українки Лариси Приходько, яка разом зі своїм чоловіком Василем Приходьком шукала спосіб виїхати до США з Німеччини, де вони перебували в таборі для переміщених осіб у Буцбаху. Згідно з положеннями, прописаними в Акті щодо переміщених осіб від 1948 р. (Displaced Persons Act of 1948), переміщені особи мали знайти спонсора у США. Це було нелегке завдання і вимагало часу. Лариса та Василь Приходьки шукали спонсора багато місяців, проте безуспішно. Нарешті їм вдалося зв'язатися з Джоном Панчуком як президентом Мічиганського філіалу Об'єднаного українсько-американського фонду допомоги. Цей та інші американські фонди надавали значну допомогу переміщеним особам таких національностей, як українці, поляки та литовці, сприяючи їхньому переїзду до США. Лист Лариси Приходько датований 5 серпня 1949 року. Вона пише Джонові Панчуку щирі слова вдячності за його дієву допомогу в тому, що вони отримали візи для переїзду до США. Жінка також повідомляє йому, що переїзд з Буцбаха до Бремена призначено на 16 серпня. У Бремені був табір для переміщених осіб, який називався табір Грон. Переміщені особи тимчасово короткочасно мешкали в Гроні, після чого вирушали до розташованого неподалік портового міста Бремергафен, звідки

вже на спеціально зафрахтованих суднах вони діставалися до США. Група іммігрантів, серед яких були Приходьки, подорожувала на борту воєнного корабля "Генерал Мюір". У Детройті чоловік та жінка стали працювати в Університеті Вейна. Лариса стала ад'юнкт-викладачем славістики, а Василь – професором біології. До того ж Приходьки брали активну участь у громадському житті української спільноти в Мічигані. Продуктивна діяльність Об'єднаного українсько-американського фонду допомоги відображена у статистичних даних, згідно з якими станом на 1952 рік завдяки сприянню фонду близько 33 тис. українців – переміщених осіб – іммігрували та облаштувалися в США, а ще 50 тис. українців – переміщених осіб – отримали допомогу з імміграцією та облаштуванням у Канаді, Австралії та кількох країнах Південної Америки (Letter from Larissa Prychodko to John Panchuk).

Попри те, що Джон Панчук народився та виріс в Америці, йому пощастило побувати в Україні, навіть більше – на Буковині, у тому краї, звідки родом його батьки. До Чернівців привело його важливе доручення, яке він достеменно виконав, і завдяки чому в Україні літературознавці та шанувальники творчості Ольги Кобилянської отримали можливість познайомитися зі щоденниками видатної письменниці. У 2023 р. відзначалася 160-та річниця від дня її народження. За рік до цієї дати, а саме у 2022 р., в Україні було видано повне зібрання творів Ольги Кобилянської у 10 томах. Дев'ятий том особливо цікавий: до нього увійшли щоденники, публіцистика, критика, спогади, автобіографії письменниці. Слід зазначити, що в цьому виданні вперше щоденники Кобилянської видано повністю, без купюр. Понад три десятки років щоденники письменниці перебували у США, куди їх привезла під час II Світової війни Лідія-Константина Ерастівна Бурачинська-Рудик – відома дослідниця народного мистецтва, культури, активна громадська діячка, журналіст. Мати Лідії приятелювала з О. Кобилянською, якою Лідія захоплювалася і чию біографію мала намір написати. З цією метою Лідія переписувала архів Кобилянської, доступ до якого письменниці їй надавала. Якраз коли щоденники Кобилянської були в Лідії для переписування, розпочалася

II Світова війна. Із Чернівців Кобилянська не змогла евакуюватися, попри жакливу загрозу їй нацистського трибуналу. Хоча окупаційним урядом був уже підготовлений наказ про ліквідацію письменниці, вона уникала насилля, бо в березні 1942 р. спочила природною смертю. Чоловік Бурачинської – Степан Рудик, який був професійним журналістом, пропав безвісти після того, як його у 1939 р. арештувало НКВС. Лідія Бурачинська з єдиним малолітнім сином ледве виїхала до польського Кракова, звідки переїхала до Австрії, а в 1949 р. – до США. У 1974 році, коли вона передала щоденники Кобилянської Джонови Панчуку, а він привіз їх і особисто передав Музею Кобилянської у Чернівцях. Бурачинська була редактором журналу "Наше життя", очолювала Союз українок Америки, була заступником голови Світової федерації українських жіночих організацій (СФУЖО) (Рудик, 2023).

Слід зазначити, що передавання щоденника Музею Кобилянської було справою непростю, адже це були 1970-ті роки, коли будь-які, навіть найменші, контакти із закордоном відстежувалися та суворо контролювалися КДБ. В історії передавання щоденників Кобилянської було задіяне товариство "Україна", яке також було відоме як Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном (Рудик, 2023). Це товариство було створене у 1960 році в Києві, і постало воно в результаті реорганізації республіканського відділу радянського комітету "За повернення на Батьківщину". Оскільки вся діяльність товариства здійснювалася під пильним наглядом Першого головного управління КДБ УРСР, то очевидним є те, що ця вся різноманітна діяльність передбачала субтильне замасковане поширення провокативних та дезінтеграційних наративів у середовищі патріотично налаштованої української діаспори, яку зомбовані радянською пропагандою діячі товариства сприймали та кваліфікували як "зрадників радянської батьківщини" – характеристика, яка, попри свою заяложеність, становила серйозну і відчутну загрозу для тих, хто перебував у радянському просторі і, відповідно, в зоні впливу КДБ. Складається враження, що Джон Панчук неспроста взяв на себе цю відповідальну і в чомусь, схоже, небезпечну місію. У США

він був відомою постаттю, із багатьма заслугами. Його бездоганна вражаюча кар'єра, численні потужні зв'язки, його версатильна невсипуща цілеспрямована діяльність, його впливовість – всі ці атрибути не можна було ігнорувати чи заперечити, чи замовчати, чи спотворити, чи фальсифікувати. Тому візит Джона Панчука в Україну відбувся з помпою та всіма процедурними формальностями, які були необхідними елементами заходів такого рангу. Приїзд Джона Панчука як зарубіжного гостя здійснювався за посередництвом товариства "Україна". Зі штабу товариства в Києві відповідні працівники телефоном зв'язалися з Музеєм Кобилянської в Чернівцях і надали інструкції співробітникам музею щодо відвідин відомого американського юриста українського походження Джона Панчука. Співробітникам музею було повідомлено мету візиту американського правника: він передасть музею рукописні оригінали щоденників Ольги Кобилянської. Слід зазначити, що Лідія Бурачинська перед тим, як передати оригінальні рукописи щоденників Кобилянської, зробила з них факсимільні копії. Ці оригінальні рукописні щоденники – це два зошити, списані німецькою мовою, які Ольга Кобилянська розпочала писати, коли їй було дев'ятнадцять, а припинила у двадцять сім: один – на 312 сторінок і другий – на 156 сторінок. Візит Джона Панчука відбувся урочисто і став помітною пам'ятною подією, про яку написали в газетах. Так завдяки Лідії Бурачинській та Джонові Панчуку оригінал щоденників Ольги Кобилянської повернувся додому (Рудик, 2023). Зусилля Лідії та Джона були зовсім не марні. Навпаки, вони винагороджені тим палким інтересом, який ці рукописи викликали після того, як їх переклали й опублікували. Адже відомо, що ці щоденники перевернули уявлення про Кобилянську та її творчість. Саме одкровення Ольги Кобилянської у її щоденниках дали поштовх до канонізації письменниці як яскравій оригінальній представниці українського модернізму. Недарма Володимир Вознюк, який є багаторічним директором Літературно-меморіального будинку-музею Ольги Кобилянської у Чернівцях та невтомним дослідником життєвого і творчого шляху Кобилянської, у своїх працях про письменницю неодмінно згадує Джона Панчука та його відвідування музею.

Важливе місце в житті Панчука посідало зацікавлення східноєвропейськими студіями, зокрема україністикою та всім, що пов'язано з Україною – батьківщиною його батьків та предків. Він багато писав та виступав із доповідями та промовами з україністики. Цікавився українським фольклором.

Напрацювання Джона Панчука у сфері шевченкознавства репрезентовані книгою "Shevchenko's Testament. Annotated Commentaries", українською мовою – "Шевченковий «Заповіт». Коментарі з анотаціями", яка вийшла у видавництві "Svoboda Press" Джерсі Сіті – Нью Йорк Сіті у 1965 році. У присвяті зазначено: "Присвячується пам'яті покійного Луки Мишуги, доктора права, головного редактора щоденної української газети «Свобода», вченого та патріота, чия щедрість уможливила опублікування цієї книги" (переклад – М. М. Кулешір). В останньому розділі книги подано вибрані англomовні переклади "Заповіту", і серед них – переклад, який здійснив Джон Панчук. У передмові та подяках Джон Панчук зазначає, що "Заповіт" було перекладено понад п'ятдесятьма мовами світу. А також розповідає, кому він завдячує своє щире зацікавлення творчістю Шевченка, що привело його до створення перекладу "Заповіту" та написання книги про цю поезію та творчість і постать Кобзаря.

Розділи книги висвітлюють різні аспекти, які так чи інакше знайшли втілення в тексті "Заповіту". У назвах розділів відображено смислові акценти праці: "Заповіт", "Поезія Шевченка", "Шевченко як національний герой", "Три літа", "Різдво – 1845", "Біблійні впливи", "Могили (Кургани)", "Степ", "Дніпро", "Україна: назва, місцевість, народ", "Принадність України", "Україна – панорама", "Україна під царями", "Україна під комісарами", "Шевченкова Україна", "In hoc signo (Під цим знаком)", "Вибрані переклади", "Список опублікованих перекладів Шевченкового «Заповіту»" (переклад – М. М. Кулешір).

У своїй книзі "Shevchenko's Testament. Annotated Commentaries" Джон Панчук зібрав чималу бібліографію праць, присвячених Шевченкові. Усі цитати з цієї книги Джона Панчука, що подані у цій статті, переклала М. М. Кулешір. Так, з-поміж численних доречних цитат є особливо цікава із праці професора Кларенса А. Менінга, який, як відомо, також переклав "Заповіт"

англійською мовою: "Поет України, він також поет людства. Його твори мають значення більше, ніж чисто локальне. Сьогодні ми усвідомлюємо як ніколи раніше, що свобода і правда і справедливість і милосердя і братерство мають бути в усьому світі, універсальні та вічні, щоб людина була вільна, щаслива та мирна. Є поети, які виражають деякі з цих ідеалів. Та ніхто так виразно і так по-мистецьки і так зворушливо не промовляє до всіх людей, як Тарас Шевченко" (Panchuk, 1965, р. 24). А ось так сам Джон Панчук характеризує молодого Шевченка: "Як талановитого студента живопису в Імператорській Академії мистецтв Шевченка любили та поважали викладачі. Він надавав перевагу радше модерністському, ніж класичному стилю, а дехто вважав його предтечею значно пізнішої імпресіоністської школи живопису. Його заслугою і досягненням як літератора була його сенсаційна книга поезій, яку він називав «Кобзар», і довга поема під назвою «Гайдамаки», написана на основі кривавого повстання українських селян проти утисків польських землевласників у місцевості поблизу Шевченкового рідного села. «Кобзар» містив балади та вірші, в основі яких автентичні українські сцени та теми, націоналістично романтичні за духом та написані з невимовною простотою вираження, стилю та чистоти української мови, як нею говорили звичайні люди" (Panchuk, 1965, р. 30). Далі Джон Панчук цитує Леоніда Білецького: "Він [«Кобзар»] викривав усі рани, весь біль, всю трагедію українських людей у їхньому особистому, національному та суспільному житті". Потім Джон Панчук зазначає: "Можна було справедливо сказати, що нарешті Україна породила свого найбільшого національного героя – поета [...]" – і продовжує прекрасною цитатою Томаса Карлайла: "виразний голос... людина, яка висловлювала мелодійно те, що було на серці" (Panchuk, 1965, р. 30).

Джон Панчук окреслює ранню Шевченкову творчість, зазначаючи вплив "Історії Русів" на поета: "Тоді як значна частина Шевченкової ранньої поезії ідеалізувала героїчні аспекти української історії, зображення в ній соціальної, економічної та політичної несправедливості, від якої страждали звичайні люди, знаходило відгук як у пригнічених українських

селян, так і в розчарованих інтелектуалів та напів денационалізованої шляхти козацького походження. Хоча він не був в Україні в час розквіту його творчого таланту і не був вільною людиною до двадцяти чотирьох років, завдяки своїм поетичним творам він став національним генієм України, коли йому ще не було тридцяти років" (Panchuk, 1965, p. 31).

Характеризуючи цикл поезій Шевченка "Три літа", написаний у період з весни 1843 р., коли поет повернувся ненадовго в Україну, по 25 грудня 1845 р., коли на Різдво він написав "Заповіт", який став заключною поезією циклу, Джон Панчук зазначає, що "в жодній країні твори жодного великого поета не мали такого впливу на хід національної історії, як мали вплив твори Шевченка" (Panchuk, 1965, p. 32).

Джон Панчук зазначає, що цикл "Три літа" дуже відрізнявся від попередньої збірки "Кобзар": "На відміну від першої збірки «Кобзар», яка принесла йому велику славу блискучого українського поета, нові поезії поширювалися таємно серед друзів у рукописних копіях через їхнє підбурювальне та прометеївське засудження царського режиму, функціонерів, корупційну та гнітючу соціальну та економічну систему й безжальну денационалізацію українських культурних та національних традицій. Замість писати вірші та балади, щоб закріпити успіх його першої збірки і в такий спосіб збільшити свою зростаючу славу та статус популярного романтичного поета, який вийшов із низів кріпацтва, щоб досягнути зоряних висот у літературній творчості, він виливав душу у велемовних та пронизливих висловлюваннях проти несправедливості та гніту панів гнобителів, проти деградації та відступництва та сервільності вищих класів, проти смертельної летаргії поневолених селянських мас" (Panchuk, 1965, p. 33). Ось так метафорично описує Панчук силу впливу Тарасового слова в цьому циклі: "Його нові поеми сповіщали правду, як палаючий вогонь. Піднесені думки в цих творах пронизували ніч темного розпачу, наче зірки" (Panchuk, 1965, p. 34).

Джон Панчук, розмірковуючи про вплив Біблії на Шевченка, зазначає, що революційні та конституційні традиції і символізм американського суспільства, демократична та ліберальна

парадигма американського світогляду спонукала Шевченка прагнути подібної справедливої законодавчої системи, яка б ґрунтувалася на об'єктивних справедливих Божих законах, прописаних у Святому Письмі. Панчук зауважує, що політичні погляди та прагнення Шевченка були близькі до принципів Джеферсона та Лінкольна (Panchuk, 1965, р. 48). Панчук стверджує, що головні поетичні твори Шевченка виражають думку про те, що людина має природні права, які вона отримує від Бога, а ця ідея є натхненням для людей, які підтримували Американську революцію і були непохитно переконані, що в нації є свободи, які вона отримує як дар від Бога – Царя над царями (Panchuk, 1965, р. 49).

Шевченко є голосом свободи, який нагадує людям про їхню природну гідність та права. У 1964 році, з нагоди 150-ї річниці з дня народження Шевченка, у столиці США Вашингтоні, за рішенням американського Конгресу, було встановлено великий бронзовий пам'ятник Шевченку. Ця подія була знаковою, оскільки в такий культурно-суспільно-історично-політичний спосіб було вшановано українського поета свободи, чії ідеї та думки відгукувалися по всьому світу, а також було збагачено американську скарбницю демократичних ідей, які ґрунтуються на засадах свободи, рівності, толерантності (Panchuk, 1965, р. 52).

Про могили Панчук пише як про "святищенні символи жертв України за її свободу" (Panchuk, 1965, р. 54). На думку Панчука, "для Шевченка могили були німими свідками, видимими символами минулої слави вільної України і в цьому сенсі натхненням боротися за свободу" (Panchuk, 1965, р. 54).

Панчук висновує, що "в літописі боротьби українців за свободу "Заповіт" став простим, але красномовним Євангелієм пригноблених. Ліричне поєднання реквієму та войовничості в цьому тексті перетворювало кріпаків на завзятих повстанців. Чи то його читали, чи співали, чи декламували – вірш відновлював спогади про славу і шану козаків, чийм лейтмотивом була безстрашна любов до свободи та незалежності" (Panchuk, 1965, р. 131). Панчук підкреслює значущість "Заповіту" та вплив цієї поезії на українців по всьому світу. Дослідник наголошує на консолідуючій силі цього вірша. Насамкінець Панчук влучно

порівнює "Заповіт" із талісманом, оберегом, чия сила подібна до якогось священного таємного знака, сповіщення, повідомлення, суть якого суголосна з легендарною сентенцією – "In hoc signo vinces!" (Panchuk, 1965, p. 134).

Отже, "Заповіт" – це символ боротьби за свободу, ідентичність, рідну землю, мову. Цей вірш – наче корогва, стяг, сурма, барабан, що спонукає до опору поневоленню. Ця поезія – це будитель, що нагадує про обов'язок берегти свою особисту та національну самобутність як святиню, як скарб.

Дискусія та висновки

Англомовна шевченкіана Джона Панчука, представлена його книгою про Шевченка та його власним перекладом "Заповіту" Шевченка, є вагомим та цінним внеском у шевченкознавство. Слід зазначити, що Джон Панчук із дитинства виховувався на творах Шевченка, які мати Джона читала вголос у неділю та свята для сусідів, котрі приходили до них на ферму в канадському селі поспілкуватися і провести час. Мати Джона Панчука завдячувала своєю любов'ю до словесності своїй вчительці в сільській буковинській школі, відомій українській письменниці Євгенії Ярошинській. Цим двом жінкам Джон Панчук присвятив свою шевченкознавчу працю. Активна громадська діяльність Джона Панчука, яка була тісно пов'язана з його професійною діяльністю, згодом вплинула на його подальший глибокий зрілий інтерес до творчості Шевченка. Джон Панчук брав активну участь у підготовці та проведенні заходів, приурочених відкриттю пам'ятника Шевченку в 1961 р. у Вінніпегу в Канаді – першого пам'ятника Кобзареві на американському континенті. Після одного вечірнього засідання Української Вільної Академії Наук письменниці Ольга Войченко запросила його на літературний вечір, присвячений Шевченкові, додому до професора Ярослава-Богдана Рудницького. Там Джон Панчук зацікавився темою англомовних перекладів "Заповіту" Шевченка та надихнувся звучанням цього вірша англійською мовою в перекладі та проникливому декламуванні письменниці Мирослави Лазечко-Гаас (Panchuk, 1965). З тієї пам'ятної літературної вітальні розпочався клопіткий шевченкознавчий

пошук Джона Панчука. Тож Панчуковий шлях до цієї праці був тривалий, але, вочевидь, закономірний, може, навіть неминучий. Приваблює об'єктивність цієї книги, яка досягається обізнаністю Джона Панчука з обширною джерельною базою. А також вагомим фактором ґрунтовності цієї праці є особистий глибокий досвід шевченкознавця.

Праця Джона Панчука є важливою та актуальною для шевченкознавства. У ній дослідник чітко й послідовно висвітлив значущість та впливовість творчості Тараса Шевченка, зокрема його найвідомішого вірша "Заповіт". Важливим є наголос на суголосності світогляду Шевченка з демократичними та ліберальними ідеями американського суспільства. Джон Панчук як американець українського походження зумів зрозуміти, відчути та інтерпретувати творчість Шевченка глобально, з огляду на універсальність та міжнародну резонансність Кобзаревого життєствердного творчого пафосу та етосу. Закономірним видається те, що Панчук переклав "Заповіт" англійською мовою: вірш глибоко вразив шевченкознавця. Про творчість Шевченка написано чимало. Праця Джона Панчука без перебільшення посідає чільне місце в цьому каталозі. Очевидно, варто і бажано було б перекласти книгу Джона Панчука українською мовою.

Внесок автора: Марія Кулешір – концептуалізація, методологія; Марія Кулешір – написання (оригінальна чернетка); Марія Кулешір – написання (перегляд і редагування).

Список використаних джерел

"Заповіт" Шевченка увійшов у топ-5 книжок світу за кількістю перекладів. Читомо. (2021). <https://chytomo.com/zapovit-shevchenka-uvijshov-u-top-5-knyzhok-svitu-za-kilkistiu-perekladiv/>

Рудик, К. (2023). *Карти, хлопці, три коня: несподіване в щоденнику Ольги Кобилянської*. Суспільне Культура. <https://suspilne.media/culture/626095-karti-hlopci-tri-koni-nespodivane-v-sodenniku-olgi-kobilanskoi/>

Panchuk, John. (n. d.). *Papers, (1913–1981)*. <https://findingaids.lib.umich.edu/catalog/umich-bhl-85346>

Letter from Larissa Prychodko to John Panchuk. <https://perspectives.usmmm.org/item/letter-from-larissa-prychodko-to-john-panchuk>

Panchuk, J. (1965). *Shevchenko's Testament*. Svoboda Press.

References

Panchuk, John. (n. d.). *Papers, (1913–1981)*. <https://findingaids.lib.umich.edu/catalog/umich-bhl-85346>

Letter from Larissa Prychodko to John Panchuk.

<https://perspectives.usmm.org/item/letter-from-larissa-prychodko-to-john-panchuk>

Panchuk, J. (1965). *Shevchenko's Testament*. Svoboda Press.

Rudyk, K. *Cards, boyfriends, three horses: unexpected facts in Olha Kobylanska's journal*. *Suspilne Kultura* [in Ukrainian]. <https://suspilne.media/culture/626095-karti-hlopci-tri-koni-nespodivane-v-sodenniku-olgi-kobilanskoi/>

Shevchenko's Testament is among world's top five most translated works. (2021). Chytomo [in Ukrainian]. <https://chytomo.com/zapovit-shevchenka-uvijshov-u-top-5-knyzhok-svitu-za-killkistiu-perekladiv/>

Отримано редакцією журналу / Received: 25.04.24

Прорецензовано / Revised: 16.09.2024

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Mariia KULESHIR, lecturer

ORCID ID: 0000-0002-6538-8857

e-mail: maria_kuleshir@ukr.net

Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine

JOHN PANCHUK'S SHEVCHENKO WORK

Background. The poem 'Testament' by Taras Shevchenko, which he wrote on Christmas day, 1845, in Pereiaslav, when he was a guest at Dr. Kozachkovskiy's home, is known throughout the world as a manifesto of freedom. Thanks to this small in size but significant in scope work, the name of Taras Shevchenko entered the cohort of outstanding poets of the world. This opinion is clearly stated by John Panchuk, a well-known American lawyer of Ukrainian origin, in his book 'Shevchenko's Testament. Annotated Commentaries'. In this work, John Panchuk relies on numerous recognized studies of well-known merited Shevchenko experts. John Panchuk's work is especially valuable and unique due to the fact that he comes from a family of Ukrainian immigrants who arrived in Canada at the beginning of the 20th century. He spent his childhood and early adolescence in a Canadian border village. When he was 12 years old, the family moved to the United States. The facts of his rich and vivid biography indicate that his whole life and multifaceted activities were in one way or another closely connected with the USA, Canada, and Ukraine, in particular, with Bukovyna, where his parents and ancestors came from. The memory of his ethnic origin and roots was obviously the driving force and stimulus for his activities, merits and achievements. His interest in Shevchenko's oeuvre, nurtured from an early age in the family environment, flourished and transformed into a research and translation during the opening of the first statue to Shevchenko in the American space in Canada – a significant event in which he was involved and which introduced him to researchers and English-

language translators of Shevchenko's oeuvre, which contributed to his own research on Shevchenko. Moreover, John Panchuk also translated Shevchenko's 'Testament' and published it in his book on Shevchenko.

The purpose of this article is to outline John Panchuk's life activities with an emphasis on his interest in Ukrainian studies, in particular Shevchenko studies, and to make an attempt to actualize the English-language work of the researcher 'Shevchenko's Testament. Annotated Commentaries' in Ukrainian Shevchenko studies.

Methods. Common methods in the field of philology are used, such as historical-biographical, historical-documentary, and hermeneutic.

Results. The results of the study testify that Panchuk interprets Shevchenko's work as universal, global in view of the resonant humanistic ideas of the Ukrainian genius, which proclaim the ideals of freedom, equality, and identity. Moreover, John Panchuk's biography shows that throughout his life he prioritized values consistent with those of Shevchenko.

Conclusions. The work of John Panchuk 'Shevchenko's Testament. Annotated Commentaries' is an original thorough study of Shevchenko's oeuvre with a solid bibliographic base and deserves a Ukrainian translation.

Keywords: Taras Shevchenko, 'Testament', symbol of freedom, struggle for independence, humanism, power of word, identity.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Світлана КУРАНОВА, канд. соц. ком., доц.

ORCID ID: 0000-0003-2474-1404

e-mail: s.kuranova@ukma.edu.ua

Національний університет "Києво-Могилянська академія",

Київ, Україна

Павло ЗЕРНЕЦЬКИЙ, канд. філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-4952-0747

e-mail: p.zernetskyi@ukma.edu.ua

Національний університет "Києво-Могилянська академія",

Київ, Україна

СЕМАНТИЧНА КООРДИНАТА ПОЕМИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА "НАЙМИЧКА"

Вступ. Семантична координата дискурс-портрета мовної особистості пов'язана зі змістовою інтерпретацією знака, співвідношенням знака і значення, це сукупність знань письменника про світ: вони відбиваються у відповідній системі понять, категорій тощо. Такі поняття, категорії пов'язані з відповідними референтами та особистісними смислами комунікантів. Моделювання семантичної координати дискурс-портрета мовної особистості відбувається двома шляхами: один із них передбачає дослідження семантико-рольових конфігурацій та їх послідовностей, другий – вивчення семантичних міжпропозитивних відношень. Основною одиницею аналізу є пропозиція як інваріантний зміст декількох логічно еквівалентних речень. Такого роду розвідки могли б стати новим ефективним інструментом лінгвістичного прочитання творів Тараса Шевченка.

Методи. Для дослідження поеми Тараса Шевченка "Наймичка" було використано такі методи: семантико-рольовий аналіз, що зосереджується на дослідженні наявних у тексті семантико-рольових конфігурацій (решіток) та їх послідовностей. Було досліджено 488 семантико-рольових конфігурацій.

Результати. Визначено частотність семантико-рольових конфігурацій, виявлено характер їх співвідношення з прототиповими решітками, зафіксовано випадки диверсифікації семантико-рольових структур, як-от: випущення, мінізацію, подвоєння, суміщення, розширення набору характеристик ролі, метафоризацію. З'ясовано,

що найбільш частотними є конфігурації з агенсами, патієнсами, локативами та бенефактивами; найтиповішими є двокомпонентні конфігурації, їхня кількість становить 42 % від наявних у тексті. Виявлено, що тексту поеми Тараса Шевченка "Наймичка" не властиві повторювані семантико-рольові конфігурації.

Висновки. Було розкрито, що текстова модель поеми "Наймичка" є динамічною, насиченою подіями, дії майже не повторюються; мовлення персонажів є природним та реалістично відтвореним. Авторське мовлення схарактеризоване як оцінне, емотивне та "кінематографічне".

Ключові слова: дискурс, дискурс-аналіз, дискурс-портрет, текстова лінгвістика, семантичні ролі, пропозиція.

Вступ

Дослідження текстів із лінгвістичного погляду передбачає застосування широкої палітри методів, методик та прийомів, та й самі різновиди аналізу значно різняться (наприклад, цілісний і частковий, з-поміж часткових – фонографічний, морфологійний, лексичний, синтаксичний тощо). Зосібна вивчають семантичні, прагматичні, структурні особливості художніх творів. Семантичний аналіз текстів і дискурсу загалом пов'язаний з отриманням даних про їхню інформаційну структуру. Такий тип розвідок застосовують у тому числі й для моделювання семантичної координати дискурс-портрета мовної особистості автора. Ця координата дає можливість досліднику вивчити спосіб розповіді, міркувань, ілюстрацію думки, передавання інформації, що обирає автор. Семантична координата дискурс-портрета мовної особистості є сукупністю знань письменника про світ: вони відбиваються у відповідній системі понять, категорій тощо. Такі поняття, категорії пов'язані з відповідними референтами та особистісними смислами комунікантів. Отже, семантична координата пов'язана зі змістовою інтерпретацією знака, співвідношенням знака і значення.

Питання семантичної організації дискурс-портрета мовної особистості є актуальним, проте недостатньо вивченим аспектом текстової лінгвістики та дискурс-аналізу. Сучасним дискурс-дослідженням досі бракує даних стосовно функціонування семантичної координати персональних дискурсів. Такого роду

розвідки могли б стати новим ефективним інструментом лінгвістичного прочитання творів Тараса Шевченка, оскільки ці підходи відкривають шляхи до розуміння глибинних текстових моделей поезій видатного українського автора.

Моделювання семантичної координати дискурс-портрета мовної особистості відбувається двома шляхами: один із них передбачає дослідження семантико-рольових конфігурацій та їх послідовностей, другий – вивчення семантичних міжпропозитивних відношень. Основною одиницею аналізу є пропозиція як інваріантний зміст декількох логічно еквівалентних речень. Семантико-рольова організація змісту дискурсу досліджується на двох рівнях – внутрішньопроепозитивному (на рівні менших за пропозицію одиниць – семантичних ролей та їх конфігурацій) та структурно-комбінаторному (ідеться про прогресії семантико-рольових конфігурацій в процесі розгортання тексту).

Метою нашої статті є висвітлення результатів дослідження семантико-рольової організації поезій Тараса Шевченка. Мета роботи визначила наступне коло **завдань**:

- 1) на матеріалі поеми "Наймичка" виокремити пріоритетні типи семантико-рольових конфігурацій та їхніх послідовностей;
- 2) вивчити співвідношення досліджуваних семантико-рольових конфігурацій з прототиповими;
- 3) дослідити динаміку семантико-рольової організації зазначеного тексту;
- 4) отримати нові дані стосовно моделей текстових світів та референтних ситуацій в поемі "Наймичка".

Огляд літератури. Загальнотеоретичні питання семантики дискурсу висвітлювалися в роботах Т. ван Дейка (Dijk, 1997), (Dijk, 2006), (Dijk, 2019a), (Dijk, 2019b), (Dijk, 2023), А. Фетцер (Fetzer, 2018), (Fetzer, 2020), (Fetzer & Witczak-Plisiecka, 2021), (Fetzer, 2022), (Fetzer, 2023), класифікація семантичних міжпропозитивних відношень з перспективою подальшого опису способів розгортання тексту та структурування семантичних текстових моделей була представлена П. Зернецьким (Зернецький, 1992, с. 59 – 97), питання формування семантичної координати (на міжпропозитивному та внутрішньопроепозитивному рівнях) висвітлювалися в роботі С. Куранової (Куранова, 2020).

Системне уявлення про семантичні ролі було пов'язане зі створенням граматики відмінків Ч. Філмора (Филмор, 1981a), (Филмор, 1981b) та окреслене у 60–70 роки ХХ ст. Семантичні ролі досліджувалися також у працях Дж. Андерсена (Anderson, 1977), Г. Почепцова (Почепцов, 2013). Важливою з-поміж інших розвідок стала когнітивна модель текстового світу, розроблена Р. де Бограндом (Beaugrande, 1980); її метою був опис змістового ядра окремого тексту. У цій моделі було визначено універсальні для різних мов предикати та семантичні ролі як семіологічні конфігурації типів речень. П. Зернецьким було запропоновано типологію понять та відношень між ними, результатом застосування якої стає уявлення про частину значень тексту, з якої носій мови може здобути залишковий зміст (Зернецький, 1992, с. 54). Усі названі вище дослідження об'єднує ідея про те, що основа речень, які співвідносяться в семантичному плані та репрезентують різні ракурси однієї ситуації, – це інваріантна семантична конфігурація. Одиниці глибинної структури (агенс, об'єкт, дія, інструмент, локатив тощо) та відмінкова граMATика загалом можуть бути моделлю для контрастивного аналізу.

Донині дискусійним залишається питання стосовно кількості семантичних ролей та набору їх характеристик. Деякі семантичні ролі окреслені доволі чітко, наприклад, агенс, номінатив, патієнс, бенефактив, фактитив, локатив, інструмент. Відома також класифікація семантичних ролей відповідно до принципу поділу ситуацій на статичні (явища, факти) та динамічні (процеси). У статичній ситуації використовують такий набір ролей: частина, ознака, ознака ознаки, кількість, буття, стан, міра, ціле, простір і т.ін. У цій статті поділяємо підхід Г. Почепцова та покликаємося на докладно розроблену ним характеристику та класифікацію семантичних ролей [Почепцов : 394–409]. До базового переліку, що використовується у вітчизняному мовознавстві, додаємо такі актанти, як експерієнцер, контрагент, бенефактив та транслатив.

Агенс – це семантична роль, що позначає ініціатора ситуації, яку він контролює; він є безпосереднім виконавцем дій. У реченні агенс виконує функцію підмета або додатка. Наприклад:

*Ввійшла в хату. Катерина
Її ноги умила*

(Шевченко, 1982, с. 257).

У наведеному прикладі власне ім'я **Катерина** вжито на позначення активного учасника ситуації, це семантична роль агенса.

Номінатив є носієм процесуальної ознаки, дії, але вона є довільною. Відмінність між агентивним та номінативним підметом полягає в тому, що агентивний підмет сполучається тільки з присудком, що виражений дієсловом зі значенням дії. Якщо підмет сполучається з дієсловами не-дії, то він виконує семантичну роль "номінатив" (наприклад, суб'єкта чуттєвого сприйняття, місця, стимулу). Наприклад:

*Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!..*

(Шевченко, 1982, с. 254).

В цьому фрагменті власне ім'я **Настя** виконує семантичну роль номінатива, воно сполучається з дієсловом, що є носієм довільної процесуальної ознаки.

Роль інструмент пов'язана з об'єктом, за допомогою якого здійснюється дія (знаряддя дії); як правило, він позначає неістоту, проте в художніх текстах ця роль може відзначатися розширенням набору характеристик. Інструмент може виконувати функцію підмета або додатка. Наприклад:

*Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває*

(Шевченко, 1982, с. 252).

У наведеному прикладі іменник **сльозами** виконує роль інструмент, оскільки позначає засіб дії (знаряддя дії; того, хто запрягає коней). У поемі "Наймичка" Тараса Шевченко роль інструмент не є частотною.

На позначення сили або середовища, що чинить спротив, або проти якої здійснюють певні дії, виокремлюють роль контрагент; контрагент може бути визначений як агенс у комунікативній периферії.

Експерієнцер – одержувач інформації при дієсловах сприйняття або носій мимовільного почуття. Конфігурації з експерієнцерами властиві художнім поетичним творам. Наприклад:

В такім раї чого б, бачся,

***Старим** сумувати*

(Шевченко, 1982, с. 249).

Іменник старі в цьому випадку містить роль експерієнцер.

Стимул – це джерело інформації при дієсловах сприйняття або джерело неусвідомленого переживання. Наприклад:

Дивились, молились

*Старі мої. А **сердешне***

Неначе благає:

Випручало рученята

Йї до їх простягає

Манюсінкї...

(Шевченко, 1982, с. 250).

У цьому фрагменті представлено семантико-рольову конфігурацію {благає_стимул}.

Патієнс – це роль учасника ситуації, яку він не контролює і не створює. Патієнс не може бути джерелом причиною дії, це типова роль пасивного учасника ситуації. У реченні патієнс найчастіше виконує функцію додатка. Наприклад:

*Росте **Марко**. Старі мої*

Не знають, де діти,

Де посадить, де положить

*І що з **ним** робити*

(Шевченко, 1982, с. 251).

У наведеному фрагменті наявні дві семантико-рольові конфігурації з патієнсами: {росте_патієнс}, {робити_патієнс}.

Фактитив – семантична роль, що визначає результат дії; іноді для позначення цю семантичну роль називають "результат". Наприклад:

Прийшла в Київ – не спочила,

У міщанки стала,

*Найнялася носить воду,
Бо грошей не стало
На молебствіє Варварі.
Носила-косила,
Кін із вісім заробила...*

(Шевченко, 1982, с. 255).

У цьому уривку спостерігаємо дві семантико-рольові конфігурації з фактитивами: {не стало_фактитив}, {заробила_фактитив}.

Семантична роль локатив визначає просторові та часові значення; локативи можуть бути різні підвидів: зазначати вихідний, транзитний або кінцевий пункти, місцезнаходження, часову контекстуалізацію тощо. Наприклад:

*Піду помолюся
Усім святим у Києві,
Та й знову вернуся
В вашу хату, як приймете*

(Шевченко, 1982, с. 255).

У наведеному прикладі наявні дві семантико-рольові конфігурації з локативами: {помолюся_локатив}, {вернуся_локатив}.

На позначення учасника ситуації, який має від її здійснення користь чи шкоду, виокремлюють семантичну роль бенефактив (вживають також інші назви – реципієнт та мелефактив). При дієсловах мовлення використовується семантична роль адресат, яку можна вважати підтипом ролі бенефактив. Наведемо приклад:

*"Ой тумане, тумане, –
Мій латаний талане!
Чому мене не сховаєш
Отут серед лану?
Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш?..."*

(Шевченко, 1982, с. 247).

У наведеному прикладі займенник *мене* виконує роль бенефактива, а звертання (*тумане, тумане*) – адресата.

Практичні дослідження свідчать, що особливе місце в текстах посідають речення зі структурною схемою N be N. Такі речення належать до категорії "Сутність", їхній предикат можна

описати словами "те саме, що", "дорівнює". Хоча донині не існує єдиного погляду щодо назви семантико-рольових конфігурацій таких речень, ми, услід за Ч. Філмором пропонуємо вживати назву есив, або транслатив (Филлмор 1981a, с. 488). У цій статті для опису відповідних семантико-рольових конфігурацій застосовуємо назву транслатив. Наведемо приклад:

*"Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати"*

(Шевченко, 1982, с. 260).

У наведеному прикладі наявна семантико-рольова конфігурація з транслативами: {транслатив_е_транслатив}.

Методологічні основи семантико-рольового опису семантичної координати дискурс-портрета мовної особистості було закладено в статті "Семантична координата моделювання дискурс-портрета мовної особистості" (Куранова, 2020), де на прикладі публіцистичних текстів О. Забужко та Ю. Андруховича було вперше уведено поняття диверсифікації семантико-рольових конфігурацій та досліджено відхилення семантико-рольових конфігурацій від прототипових. Завданням дослідника є фіксація семантичних ролей та їх конфігурацій, визначення їхньої частотності та послідовності вживання. Отже, йдеться про динаміку розгортання дискурсу – себто вивчення прогресій конфігурацій семантичних ролей. Поняття "прототип" щодо семантико-рольового аналізу вживається стосовно найчастотніших конфігурацій та набору характеристик відповідних ролей. Зокрема, послуговуючись підходом Дж. Лакоффа (Лакофф: 358), визначаємо семантико-рольові конфігурації з агенсами як прототипові. Також можна виокремити протороль, що містить відповідний набір ознак (наприклад, агенса, пацієнса тощо). Якщо під впливом контексту ті чи ті якості не реалізуються, семантична роль характеризується як така, що розташована далі від прототипу. У цьому випадку дослідники мають брати до уваги вияви часткової подібності, або часткової відповідності

базовим якостям моделі, та спиратися на принципи теорії гештальтів, викладені Дж. Лакоффом (Лакофф, 1981).

Практичні розвідки семантико-рольової структури текстів показали, що в динаміці текстової організації можна виокремити два аспекти: 1) послідовність семантико-рольових конфігурацій (ізоморфність повторюваних структур, їх дзеркальне розташування тощо), 2) диверсифікацію семантико-рольових конфігурацій. Ізоморфними називаємо повторювані семантико-рольові конфігурації, що послідовно йдуть одна за одною в тексті. З-поміж них можливі випадки дзеркального ізоморфізму: в наступній семантико-рольовій конфігурації повторюється структура попередньої із дзеркальним порядком розташування семантичних ролей. Диверсифікація семантико-рольових конфігурацій пов'язана із впливом контекстних чинників та може бути реалізована наступними способами: мінізацією, розширенням набору характеристик ролей, метафоризацією, компресією, подвоєнням ролі та випущенням.

Явище мінізації було виокремлено та описано в роботах Г. Почепцова: "Враховуючи те, що багаторазове вживання однієї ролі в межах речення є неможливим, можна дійти висновку, що семантична структура речення в рольовому аспекті, що розглядається глобально, з урахуванням усіх релевантних семантичних компонентів, є єдністю первинних (максі-)ролей та вторинних (міні-)ролей. Перші втілюються в іменних групах у якості їх змінної мовленнєвої характеристики, а другі – у дієсловах як їх постійна лексико-семантична риса, що зумовлена мовою" (Почепцов, 2013, с. 403 – 404). Наведемо приклад:

*А внучка в юпку одяглась
У Катрину і ніби йшла
До діда в гості*

(Шевченко, 1982, с. 256).

Дієслово *одяглась* містить вторинну міні-роль пацієнс: *одягла себе*, {одягла_пацієнс}.

Розширення набору характеристик семантичних ролей виявляється у додаванні певних ознак до усталеного переліку. Наприклад, коли семантична роль агенса, окрім істот, позначає

й неістоти. Часто розширення набору характеристик ролі веде до її метафоризації, коли вживання певної ролі пов'язане з образною подібністю. Наведемо приклади:

*Аж ось молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хутір благодатний
У найми проситься*

(Шевченко, 1982, с. 251).

У цьому випадку іменник у *найми* виконує роль інструмент, якій властиве позначення неістоти (об'єкта, за допомогою якого здійснюється дія). Отже, спостерігаємо розширення набору характеристик ролі, оскільки в тексті йдеться про молодицю, що проситься в найми.

Розглянемо ще один приклад:

*Чи то давнє яке лихо
Прокинулось в хаті?*

(Шевченко, 1982, с. 249).

Іменник *лихо* тут виконує роль агенса, яка має позначати істоту, отже, спостерігаємо розширення набору характеристик ролі та метафоризацію, образне переосмислення.

Рольова компресія може виявлятися у випадку позначення одним словом двох ролей, наприклад, експерієнцера та бенефактива. Наприклад:

*Дивились, молились
Старі мої*

(Шевченко, 1982, с. 250).

Словосполучення *старі мої* у конфігурації з дієсловом *дивились* виконує роль експерієнцера, а з дієсловом *молились* – агенса.

У випадку, коли один актант належить до двох конфігурацій, спостерігаємо суміщення ролі. Наприклад:

*Не пила й не їла
Стара Ганна*

(Шевченко, 1982, с. 257).

Словосполучення стара Ганна виконує семантичну роль агенса та належить до двох семантико-рольових конфігурацій: 1) *не пила стара Ганна* {не пила_агенс}, 2) *не їла стара Ганна* {не їла_агенс}

Випущення пов'язане з відсутністю в семантико-рольовій конфігурації дієслівного чи іменного компонентів. Внаслідок випущення іменного компоненту семантико-рольова конфігурація скорочується, випущення дієслівного компонента не призводить до скорочення відповідної конфігурації. Наприклад:

*Прокинувся... до матері –
А мати вже спала*

(Шевченко, 1982, с. 260).

У наведеному прикладі спостерігаємо випущення іменного компонента у конфігурації *прокинувся*: {прокинувся_натієне (випущення)}. Також у прикладі наявне випущення дієслівного компонента у конфігурації *до матері*: {кинувся (випущення)_локатив}.

Таким чином, вивчення семантико-рольових конфігурацій, наявних у текстах, дає можливість глибше зрозуміти мовну особистість автора, її тезаурус, пріоритетний тип наративу. Саме семантико-рольові конфігурації визначають "семантичний задум" мовця (модель праобразу висловлень), а послідовності їх вживання та частотність – глибинні структури текстових моделей. Цей підхід відкриває шлях до побудови семантичної координати дискурс-портрета мовної особистості та дозволяє отримати дані стосовно знань мовця про світ.

Методи

Для дослідження розвитку дискурсу за семантичною координатою може бути застосовано семантико-рольовий аналіз та аналіз семантичних відношень між пропозиціями. В цій роботі було застосовано методiku семантико-рольового аналізу, що зосереджується на дослідженні наявних у тексті семантико-рольових конфігурацій (решіток) та їх послідовностей. Такий процес складається з декількох кроків:

1. Визначення семантико-рольових конфігурацій досліджуваних текстів;

2. Визначення частотності вживання відповідних семантико-рольових конфігурацій, кількості компонентів (два, три чи більше);

3. Окреслення співвідношення досліджуваних семантико-рольових конфігурацій з прототиповими, фіксація типів відхилень від прототипу;

4. Дослідження динаміки семантико-рольової організації тексту:

а) послідовність семантико-рольових конфігурацій;

б) диверсифікація семантико-рольових конфігурацій (розширення набору характеристик ролі, мінізація, компресія, подвоєння ролі, метафоризація, випущення);

5. Отримання даних щодо моделей праобразів висловлень (семантичних задумів) та глибинних структур текстових моделей.

6. Отримання даних стосовно пріоритетних для мовної особистості автора когнітивних складових (як-от час простір, антропоцентричність тощо).

Дані отримано шляхом семантико-рольового аналізу поеми Тараса Шевченка "Наймичка".

Результати

У поемі "Наймичка" виокремлено 488 семантико-рольових конфігурацій, серед яких 207 є двокомпонентними, які складаються з дієслова та однієї семантичної ролі. Наведемо приклад двокомпонентних та трикомпонентних семантико-рольових конфігурацій:

Хто заплаче, поховає?

Хто душу спом'яне? (Шевченко, 1982, с. 249).

{заплаче_бенефактив}, {поховає_агєне}, {спом'яне_агенс_патієнс }

У наведеному уривку є дві двокомпонентні (одна повна й одна диверсифікована) та одна трикомпонентна семантико-рольова конфігурація.

Отже, наявність майже 42 % відсотків двокомпонентних семантико-рольових конфігурацій свідчить про акціональність стилю Тараса Шевченка.

Серед багатоконпонентних конфігурацій більшість складають трикомпонентні, втім, зафіксовано й конфігурації з вісьмома компонентами. Наприклад:

*Після пречистої в неділю,
Та після першої, Трохим
Старий сидів в сорочці білій,
В брилі на призьбі*

(Шевченко, 1982, с. 256).

Цей уривок містить таку конфігурацію: {сидів_локатив_локатив_локатив_агенс_патієнс_патієнс_локатив}. Спостерігаємо насиченість конфігурації локативами, що створює враження реалістичності, невимушеності розповіді, автор немов пропонує читачам збоку подивитися на ситуацію.

Найбільшою серед багатокomпонентних є конфігурація, що містить 23 семантичні ролі:

*Везе Марко Катерині
Сукна дорогого,
А батькові шитий пояс
Шовку червоного,
А наймиці на очіпок
Парчі золотої
І червону добру хустку
З білою габою.
А діточкам черевички,
Фіг та винограду,
А всім вкупі – червоного
Вина з Цареграду
Відер з тріє у барилі,
І кав'яру з Дону –
Всього везе, та не знає,
Що діється дома*

(Шевченко, 1982, с. 259).

У цьому фрагменті дієслово *везе* утворює наступну семантико-рольову конфігурацію:

{везе_агенс_бенефактив_патієнс_бенефактив_патієнс_результат_бенефактив_патієнс_результат_патієнс_патієнс_бенефактив_патієнс_патієнс_патієнс_бенефактив_патієнс_локатив_патієнс_локатив_патієнс_локатив}.

У такий спосіб увагу зосереджено не на дії, а переважно на переліку осіб, що отримують подарунки, та самих подарунків.

З'ясовано, що найпоширенішими в тексті поеми є семантико-рольові конфігурації з агенсами (117), локативами (104), патієнсами (84) та бенефактивами (60). Таким чином, фіксуємо домінування прототипових семантико-рольових конфігурацій (тих, що містять агенси). Тарас Шевченко використовує текстові моделі, складовими яких є активний учасник ситуації, об'єкт дії та учасник, що має користь чи шкоду від ситуації. У таких моделях автор є наратором, він веде розповідь, дає оцінку подій та персонажів. Семантична роль локативів у поемі переважно пов'язана із позначенням місця дії (*Дунай, Київ, Цареград, хутір, хата, рай* тощо), часу (*в неділю, після пречистої, літом* і т.ін.), а також із відносною часовою та просторовою контекстуалізацією (*коло дитини, серед ночі, чимало літ перевернулось*). Зафіксовано й випадки метафоризації локативів, наприклад:

*Сховалося у серці лихо
Як звір у темній гаї*

(Шевченко, 1982, с. 249).

У цьому прикладі іменником *серце* позначено метафорично переосмислену семантичну роль локативів.

Менш частотними, проте важливими в смисловому плані є конфігурації з транслативами: вони вживаються в конструкціях із прямим та непрямым мовленням. Їхню функцію вбачаємо в "підказках" читачеві та підкресленні значущості особи, явища тощо. Зокрема, такі конфігурації зустрічаємо у прямому мовленні Трохима, який радіє знайденій дитині:

*От і талан, от і доля,
І не одинокі!*

(Шевченко, 1982, с. 250).

Функцію "підказки", натяку виконують транслативні конфігурації в наведених нижче фрагментах:

*...Та ще ось що:
Хто в нас буде мати?*

(Шевченко, 1982, с. 254);

*...Благав старий,
А Марко аж плавав,
Щоб була вона за матір*

(Шевченко, 1982, с. 254).

Семантико-рольові конфігурації з транслативами містяться й наприкінці поеми, коли Ганна зізнається Маркові, що є його матір'ю:

*"Я не Ганна, не наймичка.
Я..." –
Та й оніміла*

(Шевченко, 1982, с. 260).

Такі конфігурації є опорними віхами тексту та забезпечують його глобальну зв'язність.

Дані дослідження динаміки текстового розгортання свідчать, що повторювані (ізоморфні) семантико-рольові конфігурації не є типовими для поеми "Наймичка", вони спостерігаються переважно в прямому мовленні для передавання переживань персонажів. Наприклад:

*Не я тебе хреститиму
На лиху годину.
Чужі люди хреститимуть,
Я не буду знати,
Як і зовуть*

(Шевченко, 1982, с. 247).

У наведеному прикладі спостерігаємо повторення семантико-рольової конфігурації зі звуженням набору компонентів: {хреститиму_агєнс_патієнс_локатив} {хреститимуть_агєнс_натієне}.

Зафіксовано також повторення семантико-рольових конфігурацій з транслативами в конструкціях із прямим та непрямым мовленням персонажів, які нами вже було розглянуто вище.

Аналіз тексту дозволив виділити диверсифіковані семантико-рольові конфігурації. Зокрема, спостерігаємо два типи решіток із випущенням: 1) дієслівного компонента та 2) семантичної ролі.

Випущення дієслівного компонента трапляється переважно при повторенні, уточненні інформації, у конструкціях із прямим

*Удвох собі на хуторі жили,
Як діточок двоє, –
Усюди обоє*

У цьому фрагменті фіксуємо випущення семантичних ролей агенса, пацієнс та бенефактив: {біжи зустрічати_патієне_патієне} {прийшов_агента} {веди_патієне_патієне} {діждала_бенефактив}.

Такі семантико-рольові конфігурації допомагають точно передати особливості розмовного мовлення, емоції персонажів та роблять розповідь невимушеною, легкою для сприйняття та до певної міри "кінематографічною".

Серед диверсифікованих семантико-рольових конфігурацій знайдено випадки мінізації. Наприклад:

*Перед самим перелазом
Дитина сповита –
Та й не туго, й новенькою
Свитиною вкрита;
Бо то мати **сповивала** –
І літом укрила
Останньою світиною!..*

(Шевченко, 1982, с. 250).

У цьому прикладі фіксуємо випадок мінізації у дієслові *сповивала* (повивала у свитку: {повивала інструмент}). Вживання мінізованих семантико-рольових конфігурацій пов'язуємо із дією принципу економії.

У тексті поеми "Наймичка" знайдено випадки подвоєння ролі, коли один актант сполучається із двома дієсловами. Наприклад:

*Іде **Марко**, не журиться*

(Шевченко, 1982, с. 259).

У цьому випадку наявні дві семантико-рольові конфігурації, які на рівні поверхневої структури виражені сполученням дієслів *іти* та *журитися* з власним ім'ям *Марко* {іде_агента} {не журиться_номінатив}.

Аналіз тексту дозволив виокремити ще один підвид диверсифікації – суміщення, коли одна семантична роль сполучається із двома дієсловами. Наприклад:

*Не тила й не їла
Стара Ганна*

(Шевченко, 1982, с. 257).

У цьому випадку маємо дві семантико-рольові конфігурації, де один агент (Ганна) сполучається з двома дієсловами.

Або:

Катерина коло неї

І днює й ночує

(Шевченко, 1982, с. 258).

У цьому прикладі агент (Катерина) та локатив (коло неї) представлені у двох семантико-рольових конфігураціях із двома дієсловами: {днює_агент локатив} {ночує_агент локатив}.

Явище суміщення семантичних ролей пояснюємо акціональністю стилю Т. Г. Шевченка.

Дискусія і висновки

У дослідженні вивчалася семантико-рольова організація поеми Тараса Шевченка "Наймичка"; шляхом аналізу 488 наявних у тексті конфігурацій з'ясовано, що найчастішими є двокомпонентні агентні конфігурації, що є найближчими до прототипових. Високу частотність продемонстрували й локативні, пацієнтні та бенефактивні решітки. Неускладненість семантико-рольових конфігурацій подекуди змінюється багатоконпонентними решітками, де увага переноситься з дії на її актанти. Таким чином, в цій поемі Тарасом Шевченком обрано динаміко-акціональну текстову стратегію, за допомогою якої автор розповідає про події та їх учасників, місце, час дії та оцінює їх.

Визначено особливу роль конфігурацій із транслативами, які вважаємо засобом формування когеренції (сислової зв'язності) тексту та апеляцією до читачів.

З погляду семантико-рольової організації та її динаміки текст поеми "Наймичка" можна охарактеризувати як неізоморфний, оскільки повторення конфігурацій властиве здебільшого конструкціям із мовленням персонажів та актуалізує емотивну складову розповіді. Отже, розповідь є насиченою діями, кожна з яких є унікальною.

Дослідження показало наявність таких диверсифікованих конфігурацій: 1) решітки із випущенням дієслівних компонентів та семантичних ролей, 2) мінізовані конфігурації, 3) розширення набору характеристик ролей, 4) їх метафоризацію, 5) подвоєння ролі, 6) суміщення ролі. Явище суміщення ролі в інших

досліджуваних нами текстах не виділялося, вважаємо його унікальною особливістю семантики творів Тараса Шевченка.

Таким чином, текстова модель поеми "Наймичка" є динамічною, насиченою подіями, дії майже не повторюються; поет вельми точно відтворює мовлення персонажів. Щодо авторського мовлення зауважимо його оцінність, емотивність та певну "кінематографічність" викладення.

Перспективою подальшого дослідження буде поглиблене вивчення семантичної координати творів Тараса Шевченка, як на внутрішньопропозитивному, так і на міжпропозитивному рівнях.

Внесок авторів: Світлана Куранова – концептуалізація, методологія, валідація даних емпіричне дослідження; Павло Зернецький – аналіз джерел, підготування огляду літератури або теоретичних засад дослідження.

Список використаних джерел

Зернецький, П. В. (1992). *Речевое общение на английском языке (Коммуникативно-функциональный анализ дискурса)*. Либідь.

Куранова, С. І. (2020). Семантична координата моделювання дискурс-портрета мовної особистості. *Мовознавство*, 2, 59–74. DOI 10.33190/0027-2833-311-2020-2-004

Дж. Лакофф (1981). Лингвистические гештальты. *Новое в зарубежной лингвистике*, X, 350–368.

Почепцов, Г. Г. (2013). *Избранные труды по лингвистике*. Нова Книга.

Филлмор, Ч. (1981). Дело о падеже. *Новое в зарубежной лингвистике*, X, 369–495.

Филлмор, Ч. (1981). Дело о падеже открывается вновь. *Новое в зарубежной лингвистике*, X, 496–530.

Шевченко, Т. Г. (1982). *Кобзар*. Дніпро.

Anderson, J. (1977). *On case grammar: prolegomena to a theory of grammatical relations*. Humanities Press.

Beaugrande, R. de (1980). *Text, discourse, and process: Toward a multidisciplinary science of text*. Longman.

Dijk, T. A. van. (1997). The study of discourse. *Discourse as structure and process*. London, 1, 1–34.

Dijk, T. A. van. (2006). Discourse, context and cognition. *Discourse studies*. London, 8 (1), 159–177.

Dijk, T. A. van. (2019a). *Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*. (2nd digital ed.). Lawrence Erlbaum Associates. <https://doi.org/10.4324/9780429025532>

Dijk, T. A., van. (2019b). *Recalling and Summarizing Complex Discourse*. (2nd digital ed.). De Gruyter <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=ZnqVDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA49&dq=T.van+Dijk&ots=GcbPE8nqZQ&sig=p>

JTImX9a5TpWgExribdGr1bI_wc&redir_esc=y#v=onepage&q=T.van%20Dijk&f=false DOI:10.1515/9783110837537-004

Dijk, T. A. van. (2023). Analyzing frame analysis: A critical review of framing studies in social movement research, *Discourse Studies*, 25, (2), 153–178. <https://doi.org/10.1177/14614456231155080>

Fetzer, A. (2018). Discourse analysis. *Methods in Pragmatics*, 395–424. <https://doi.org/10.1515/9783110424928-016>

Fetzer, A. (2020). "And I quote": forms and functions of quotations in Prime Minister's questions. *Journal of Pragmatics*, 157, 89–100. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2019.05.004>

Fetzer, A. & Witezak-Plisiecka, I. (2021). Argumentative, political and legal discourse. In Michael Haugh, Dániel Z. Kádár, & Marina Terkourafi (Eds.), *The Cambridge Handbook of Sociopragmatics*, 520–543. <https://doi.org/10.1017/9781108954105.027>

Fetzer, A. (2022). Doing things with discourse in the mediated political arena: participation and pluralism of discursive action. *Pragmatics and Society*, 13(5), 769 – 792. <https://doi.org/10.1075/ps.21025.fet>

Fetzer, Anita (2023). Context: theoretical analysis and its implications for political discourse analysis. *Handbook of political discourse*, 164–179. <https://doi.org/10.4337/9781800373570.00020>

References

Anderson, J. (1977). *On case grammar: prolegomena to a theory of grammatical relations*. Humanities Press.

Beaugrande, R. de (1980). *Text, discourse, and process: Toward a multidisciplinary science of text*. Longman.

Dijk, T. A. van. (1997). The study of discourse. *Discourse as structure and process*. London, 1, 1–34.

Dijk, T. A. van. (2006). Discourse, context and cognition. *Discourse studies*. London, 8 (1), 159–177.

Dijk, T. A. van. (2019a). *Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*. (2nd digital ed.). Lawrence Erlbaum Associates. <https://doi.org/10.4324/9780429025532>

Dijk, T. A., van. (2019b). *Recalling and Summarizing Complex Discourse*. (2nd digital ed.). De Gruyter https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=ZnqVDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA49&dq=T.van+Dijk&ots=GcbPE8nqZQ&sig=pJTImX9a5TpWgExribdGr1bI_wc&redir_esc=y#v=onepage&q=T.van%20Dijk&f=false DOI:10.1515/9783110837537-004

Dijk, T. A. van. (2023). Analyzing frame analysis: A critical review of framing studies in social movement research, *Discourse Studies*, 25, (2), 153–178. <https://doi.org/10.1177/14614456231155080>

Fetzer, A. (2018). Discourse analysis. *Methods in Pragmatics*, 395–424. <https://doi.org/10.1515/9783110424928-016>

Fetzer, A. (2020). "And I quote": forms and functions of quotations in Prime Minister's questions. *Journal of Pragmatics*, 157, 89–100. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2019.05.004>

Fetzer, A. & Witczak-Plisiecka, I. (2021). Argumentative, political and legal discourse. In Michael Haugh, Dániel Z. Kádár, & Marina Terkourafi (Eds.), *The Cambridge Handbook of Sociopragmatics*, 520 – 543. <https://doi.org/10.1017/9781108954105.027>

Fetzer, A. (2022). Doing things with discourse in the mediated political arena: participation and pluralism of discursive action. *Pragmatics and Society*, 13(5), 769 – 792. <https://doi.org/10.1075/ps.21025.fet>

Fetzer, Anita (2023). Context: theoretical analysis and its implications for political discourse analysis. *Handbook of political discourse*, 164–179. <https://doi.org/10.4337/9781800373570.00020>

Zernetskyi, P. V. (1992). Speech communication in English (Communicative and functional analysis of discourse). Lybid.

Kuranova, S. I. (2020). Semantic coordinate of modeling the discourse-portrait of movable peculiarity. *Movoznavstvo*, 2, 59–74. DOI 10.33190/0027-2833-311-2020-2-004 [in Ukrainian].

Dzh. Lakoff (1981). Linguistic Gestalts. *New in Foreign Linguistics*. Kh, 350–368 [in Russian].

Pocheptsov, H. H. (2013). Selected Works on Linguistics. Nova Knyha [in Russian].

Fyllmor, Ch. (1981). The Case Case. *New in Foreign Linguistics*, 369–495 [in Russian].

Fyllmor, Ch. (1981). The Case Case. *New in Foreign Linguistics*. 496–530 [in Russian].

Shevchenko, T. H. (1982). Kobzar. Dnipro [in Ukrainian].

Отримано редакцію журналу / Received: 21.04.24

Прорецензовано / Revised: 10.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Svitlana KURANOVA, PhD (Soc. Com.), Asoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0003-2474-1404

e-mail: s.kuranova@ukma.edu.ua

National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine

Pavlo ZERNETSKYI, PhD (Philol.)

ORCID ID: 0000-0003-4952-0747

e-mail: p.zernetskyi@ukma.edu.ua

National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine

SEMANTIC COORDINATE OF TARAS SHEVCHENKO'S POEM "NAIMYCHKA"

Introduction. *The semantic coordinate of the discourse-portrait of the linguistic personality is related to the meaningful interpretation of the sign, the relationship between the sign and the meaning, it is the totality of the writer's knowledge about the world: they are reflected in the corresponding system of concepts, categories, etc. Such concepts and categories are related to the relevant referents and personal meanings of the communicators. Modeling of the semantic coordinate of the discourse-portrait of a linguistic personality takes place in two ways: one of them involves the study of semantic-role configurations and their*

sequences, the second – the study of semantic interpropositional relations. The main unit of analysis is a proposition as the invariant content of several logically equivalent sentences. This kind of research could become a new effective tool for linguistic reading of Taras Shevchenko's works.

Methods. The following methods were used to study Taras Shevchenko's poem "Naymichka": semantic-role analysis, which focuses on the study of semantic-role configurations (lattices) and their sequences present in the text. 488 semantic-role configurations were investigated.

The results. The frequency of semantic-role configurations was determined, the nature of their relationship with prototypical lattices was revealed, cases of diversification of semantic-role structures were recorded, such as: omission, minimization, doubling, combination, expansion of the set of role characteristics, metaphorization. It was found that the most frequent are configurations with agents, patients, locatives and benefactives; the most typical are two-component configurations, their number is 42 % of those available in the text. It was found that Taras Shevchenko's text poem "Naymichka" is not characterized by repeated semantic-role configuration.

Conclusions. It was revealed that the textual model of the poem "Naimichka" is dynamic, full of events, the actions are almost never repeated; the speech of the characters is natural and realistically reproduced. The author's speech is characterized as evaluative, emotional and "cinematic".

Key words: Discourse, discourse analysis, discourse portrait, text linguistics, semantic roles, proposition.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Євгенія ЛЕБІДЬ-ГРЕБЕНЮК, канд. філол. наук,
наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0002-0010-8316

e-mail: ljs@ukr.net

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
Київ, Україна

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО В ІНСТИТУТІ ЛІТЕРАТУРИ У ПЕРІОД ВІД ПОГРОМУ ДО ЗАКІНЧЕННЯ ВІЙНИ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ (1936–1945)

Вступ. Актуальність роботи зумовлена необхідністю ревізійного вивчення та переосмислення радянської літературознавчої спадщини, коли при вивченні творчості Тараса Шевченка увага надавалася не стільки літературознавчим проблемам, скільки ідеологічним та популістським гаслам. Відповідно, метою нашого дослідження було об'єктивно розглянути академічну критику доробку Шевченка, вказавши на явну тенденційність, спірність тих чи інших літературознавчих суджень та виявити ті з робіт, які найбільш яскраво, продуктивно та талановито простежують особливості поетики і мови текстів митця.

Методи. Методологічною основою дослідження стали системно-аналітичний та типологічний підходи, метод теоретичного узагальнення.

Результати. Аналіз тогочасних праць дозволяє зробити висновок, що частина матеріалів на сьогодні становить лише історико-літературну цінність. Особливу увагу у статті приділено окремим студіям, які й досі зберігають науковий потенціал та становлять інтерес для сучасних дослідників (роботи М. Геппенера, М. Грінченка, П. Попова, Л. Булаховського, В. Ільїна). Навіть в умовах війни і внутрішнього терору, науковці змогли продовжити або віднайти нові теми, які знайшли розвиток у подальших дослідженнях; зроблено хронологічний огляд зібраних на той час у фондах Інституту літератури рукописів літературних творів Шевченка; укладено покажчик народних пісень, які знав Шевченко (на основі текстів самого поета або свідчень-спогадів його сучасників). Також у науковий обіг уведено ряд фактів та документів, які відкривали

маловідомі на той час епізоди біографії Шевченка. У мовознавчих дослідженнях проведена робота над рукописами поета, зроблено ряд слушних спостережень про лексику, синтаксис, пунктуацію, орфографію, наголос у поетичних текстах Шевченка.

Висновки. Запропоновані спостереження доповнюють історію академічного шевченкознавства, додають додаткових штрихів до розуміння літературного процесу зазначеного періоду.

Ключові слова: академічне літературознавство, шевченкознавчі студії, рецепція, дослідження, біографія.

Вступ

Наближення ювілею Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (100-річчя від дня створення) та підготовка другого (доопрацьованого) видання його історії зумовлюють потребу цілісно розглянути та виявити основні тенденції інтерпретації творчості Шевченка в академічній науці 1936–1945 рр. Мета цього дослідження – з огляду на сучасний стан шевченкознавства дати максимально повний аналіз академічної роботи над творчою спадщиною Т. Шевченка у конкретний історичний період, виявити особливості літературно-критичного прочитання творчості поета.

Методи

Методологічні принципи, що використовуються у нашій роботі, в різний час обґрунтовані й успішно застосовані у філологічній науці, обумовлені сутністю явищ, які розглядаються нами у дослідженні. Це системно-аналітичний та типологічний підходи, метод теоретичного узагальнення. Типологічний метод – як один із важливих універсальних засобів упорядкування – дозволить виявити всю різноманітність сукупності однопорядкових явищ як певної тотожної цілісності, де ключовим і головним поняттям є тип. Разом із тим апелюємо до таких особливостей типологічного методу, як: типологізація інформації, коли упорядкування схожих за тематикою робіт здійснюється в часовому аспекті, та систематизація, коли зібраний фактичний матеріал поділяється за визначеними критеріями.

Результати

У 1936 р. шляхом об'єднання харківського складу НДІ Тараса Шевченка із київською філією і Літературною комісією з видання художньої спадщини ліквідованої Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів створений Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Після масових репресій 20–30-х рр. колектив інституту було майже повністю знищено, у його складі залишилося 14 співробітників, із них – лише четверо у відділі української літератури і шевченкознавства. О. Білецький згодом описуючи цей нелегкий період в історії інституту, зазначив, що в цей час "підбиралися кадри, складалися плани, налагоджувалися плани" (Білецький, 1966, с. 56). Головним завданням установи було "вивчення життя й творчості Т. Г. Шевченка, наукове видання його творів, а також творів інших класиків, вивчення історії української літератури [...], дослідження міжнародних літературних зв'язків" (Білецький, 1966, с. 56).

У 1935 та 1937 рр. з'явилися друком 1-й і 2-й томи "Повного зібрання творів" Шевченка, позначене як "ювілейне" – 1814–1934. До 125-ліття від дня народження поета приурочений вихід "Повної збірки творів" Шевченка у 5 томах (Держлітвидав, 1939) (під редакцією О. Корнійчука, П. Тичини, М. Рильського та ін.). Видання мало науково-популярний характер, й у Шевченківському словнику було обережно означене як "відносно повне". Примітки, хоча й побіжні, нечисленні та стислі, все ж доволі точні. У тому ж ювілейному 1939 році видано 1-й та 2-й томи "Повного зібрання творів" у 10 томах, за редакцією Б. Якубського, повністю опублікованого у 1949–1963 рр. Томи поезії були підготовлені на належному академічному едиційному рівні. Не спиняючись докладно на специфіці цих видань, варто зауважити, що репресії проти українських науковців тривали, прізвища редакторів, авторів приміток та коментарів вилучалися, а їх самих арештовували у вигаданих справах, засиляли, знищували, навіть таких лояльних до режиму як, наприклад, Володимира Затонського, Андрія Хвилю, Євгена Шабліовського.

Збірник "Пам'яті Т. Г. Шевченка" 1939 р., приурочений до ювілейної дати, вийшов під редакцією О. Білецького та І. Стебуна, відповідальний редактор Інституту історії АН УРСР – С. Белоусов. Зрозуміло, що це видання різко відрізнялося за змістом та науковим рівнем від попередніх академічних збірників 1924, 1925 та 1926 рр. Нестача фахових літературознавців призвела до того, що більша частина розвідок належала історикам Миколі Петровському, Михайлу Марченку, Костю Гуслистому, Федору Ястребову. Усім студіям притаманна політична і соціальна заангажованість. Професор Петровський зупиняється на подіях повстання 1630 р. та їх інтерпретації у поемі Шевченка "Тарасова ніч". Із різних історичних джерел науковець наводить маловідомі факти про Україну в першій половині XVII століття та підтверджує, що текст Шевченка написаний під безпосереднім впливом "Історії Русів" і праць, створених на її основі, зокрема "Истории Малой России" Дмитра Бантиш-Каменського. К. Гуслистий досліджує історичне підґрунтя "Гайдамаків" Шевченка, визначає усні та писемні джерела тексту. Автор часто посиляється на праці Володимира Антоновича, проте, дотримуючись ідеологічних вимог, стереотипно називає його "буржуазним істориком" (Гуслистий, 1939, с. 148). Із зрозумілих причин, попередні дослідження цього питання у роботах Михайла Мочульського "До генези й пояснення «Інтродукції» до «Гайдамаків» Т. Шевченка" (ЗНТШ. 1922. Т. 133) та Бориса Навроцького "«Гайдамаки» Тараса Шевченка: Джерела. Стиль. Композиція" (Х., 1928) не згадуються. Гуслистий розглядає кожен розділ поеми та примітки самого поета, пояснює фактичні розходження між ними та історичними джерелами, підсумовуючи: "поема має не тільки велику художню цінність, а й значну цінність історичну, яка полягає у правдивому зображенні загальної картини Коліївщини, її характеру, рушійних сил, розмаху, так і в використанні в поемі народних переказів. Згадані помилки чи неточності фактичного порядку в поемі ніскільки не зменшують зробленої оцінки історичного значення її" (Гуслистий, 1939, с. 152). Хоча й обидва згадані автори цілком дотримувалися радянської риторики, все ж після війни їм довелося каятися

у "помилках буржуазно-націоналістичного-характеру" на нарадах при Управлінні агітації та пропаганди ЦК КП(б)У. Найбільш представницька із цих нарад відбулася у травні 1947 р. У ній, крім 25 істориків і 15 провідних літераторів, брали участь і виступали Л. Каганович і М. Хрущов. На нараді на адресу Петровського і Гуслистого пролунали звинувачення у втраті пильності, оскільки обидва працювали у одній установі з професором Олександром Петровичем Оглоблиним, стаття якого "Шевченко та його епоха" теж надрукована у збірнику. Її зміст цілком вписується у канони радянської пропаганди у створенні образу поета-революціонера із стандартним набором цитат Маркса-Енгельса ледь не на кожній сторінці. Однак під час війни Оглоблін свідомо залишився у Києві та був на посаді голови міської управи. За це вже пізніше радянська влада затаврувала його "ворогом народу". У інститутському примірнику ювілейного збірника стаття Оглобліна вилучена, а прізвище автора старанно закреслене.

Аспіранту професора Оглобліна, який під його керівництвом 1934 р. захистив кандидатську дисертацію, а 1938 став старшим науковим співробітником академічного Інституту археології непересічному науковцю-практику Івану Іванцову належить розвідка "Т. Г. Шевченка і археологія". На основі документів Фонду Археографічної комісії, першодруків повістей Шевченка у журналі "Киевская старина", його листування та щоденника, матеріалів відділу рукописів Інституту літератури, досліджень О. Левицького, О. Кониського та О. Новицького Іванцов детально описує історико-археологічну діяльність поета. Науковець наводить факти про службу Шевченка в Комісії та його подорожі у її справах, доповнює їх спогадами О. Афанасьєва-Чужбинського, А. Козачковського, М. Білозерського. Як зауважує Тетяна Калініна, Іванцов "увів до наукового обігу ряд матеріалів, що проливали світло на деякі маловідомі на той час епізоди Шевченкового перебування в Києві, маршрути його подорожей Україною впродовж 1845–1847 рр. До таких документів, зокрема, належать розписка Т. Шевченка, написана напередодні відрядження на Полтавщину, постанова про зарахування художника співробітником комісії від 10 грудня 1845 р.,

щомісячні записи у прибутково-видатковій книзі наукової інституції про одержання ним платні, фінансовий звіт про гроші, витрачені під час проведення розкопок могили Перепет, розписка «вільного художника» Т. Шевченка про одержання подорожньої та грошей напередодні відрядження до Волинської й Подільської губерній" (Іванцов, 2014, с. 88–89).

Ретельними та аналітичними, написаними на належному фаховому рівні, є розвідки музикознавця Миколи Грінченка "Шевченко в народній пісенній творчості", архівіста Миколи Геппенера "Рукописна спадщина Т. Г. Шевченка". У останній автор робить короткий хронологічний огляд зібраних на той час у фондах Інституту літератури рукописів літературних творів Шевченка. Геппенер констатує, що автографи перших самостійних творів не знайдені. Більше того, немає рукописів і таких знакових текстів як "Катерина" і "Гайдамаки". І хоча й дослідник висловив обережне припущення, що "не втрачена надія їх відшукати" (Геппенер, 1939, с. 299), однак і досі цього зробити не вдалося. Натомість був знайдений рукопис поеми "Слепая", про який Геппенер лише згадує: "В кінці XIX і на початку XX ст. відомий був автограф (чи навіть автографи) поеми «Слепая» (1842 р.)" (Геппенер, 1939, с. 299). Науковець також описує працю Шевченка над "захалявними зошитами", розглядає: особливості почерку, оформлення сторінок, підготовку текстів до переписування, внесення правок (відновлення чорнилом різних кольорів), принцип розміщення матеріалу (хронологічний) та доходить висновку про "паралель між збірниками «Три літа» і «малою» (або «захалявною») книжкою" (Геппенер, 1939, с. 309). Геппенер спиняється й на розгорнутій характеристиці зовнішнього вигляду рукопису. походженні оправи, нумерації, зауважуючи: "Порядкова нумерація окремих віршів і зошитів велася окремо в межах кожного року. На цьому ґрунті й виникла помилка, коли автор, даючи нову суцільну нумерацію зошитів і сторінок за всі чотири роки, переплутав однаково нумеровані зошити з різних років. Відновити правильну послідовність зошитів удалося через різний почерк і папір зошитів з різних років і нумерацію віршів, що, зрозуміло, не зійшлося при перестановці зошитів. До речі,

сам автор, переписуючи свої вірші в 1858 році не помітив цієї помилки і тим порушив справжню хронологічну послідовність" (Геппенер, 1939, с. 310). Також особливу увагу дослідник звертає на дві книжки "виняткової цінності" (Геппенер, 1939, с. 316) – примірники "Кобзаря" 1840 і 1860 років з поправками рукою поета, які фіксують "колосальну роботу" (Геппенер, 1939, с. 316) Шевченка над своїми текстами.

Окремої уваги заслуговує стаття Володимира Масальського "Мова і стиль поезії Т. Г. Шевченка". Це, по суті, розділи з його монографії, опублікованої 1940 р., за яку того ж року на засіданні Вченої ради філологічного факультету Київського університету ім. Т. Г. Шевченка йому було присуджено вчений ступінь кандидата філологічних наук. У своїй роботі дослідник "проаналізував елементи всіх структурних рівнів мови – лексику (з увагою до тематичної, стильової диференціації, іншомовних впливів), фразеологію, фонетику, морфологію, синтаксис – у зв'язку зі змістом, творенням образів, тропів, фігур; одним із перших у шевченкознавстві звернувся до аналізу синтаксису поетичних текстів, проаналізував прямий порядок та інверсію у структурі синтаксичних одиниць, еліпс, повтори, засоби градації, діалогізацію та ін. вияви синтактики – порушив питання вимови («орфоепії») поета; до аналізу залучав поетові рукописи" (Жулинський (Ред.), 2013, с. 108).

Науково цінною є велика праця Дмитра Ревуцького "Шевченко і народна пісня", у якій він навів улюблені пісні Шевченка, систематизував їх за жанрами (гайдамацькі, чумацькі, рекрутські, історичні, любовні, побутові, сатиричні, жартівливі), прокоментував згадки про пісні у творчому доробку Шевченка (окремих творах, епістолярії, щоденнику) та його фольклорні записи. У додатку до своєї статті Ревуцький уклав "Показчик" народних пісень, які знав Шевченко (на основі текстів самого поета або свідчень-спогадів його сучасників).

Розвідки літературознавців у збірнику здебільшого написані з властивою радянській науці апологетикою російсько-українських зв'язків. Це розвідки С. Шаховського "Шевченко і російська література", П. Попова "Шевченко і російський фольклор", А. Бронського "Літературна спадщина Шевченка

російською мовою". Але й навіть у цих вузьких межах дослідники намагалися ретельно проаналізувати відомий на той час літературний доробок Шевченка, певні їх наукові тези зберігають актуальність і досі. До прикладу, П. Попов на основі текстів поем Шевченка, написаних російською мовою, його повістей, щоденника, фольклорних записів, свідчень інших людей мемуарного характеру робить низку важливих спостережень про використання поетом образів, сюжетів, цитат із російського пісенного, переважно лірично-побутового, фольклору. Серед можливих джерел використання Шевченком народних пісень Попов визначає: безпосередні спостереження під час численних переїздів, життя у Петербурзі, Оренбурзькому краї, на засланні, у Нижньому Новгороді, Москві; друковані пісенні збірники – "Новейший отборный российский песенник" (1827), "Русские песни Н. Цыганова" (1834).

Робота Олександра Білецького "Шевченко і світова література" мала на меті "з'ясувати те, що Шевченко міг знати і що він творчо засвоїв із світової літератури" (Білецький, 1939, с. 209), відмовившись "від погоні за «запозиченнями» і наслідуваннями" (Білецький, 1939, с. 213). Дослідник простежив паралелі між творчістю Шевченка і поетів, яких він читав, наводить та аналізує безпосередні згадки про них у своїх текстах, впливи польської літератури і тексту Біблії, а також окреслює коло питань із теми, які потребують подальшого вивчення. Білецький наголошує, що все засвоєне Шевченком має відбиток оригінальності: "скрізь, при певному зв'язку з традиційною фольклорною і літературною формою [...] в нього особливий тип художнього пізнання, не повторений ніким і не повторюючи нікого у всій історії світової літератури" (Білецький, 1939, с. 226).

Є й у збірнику відверто слабкі статті-агітки. Так, науково-популярний нарис Іллі Стебуна, який відкривав видання містив не просто помилки, а й, як зазначає О. Боронь, "ряд неточностей і свідомих перекручень" (Жулинський (Ред.), 2015, с. 943) біографії та текстів Шевченка. Чого вартий хоча б один абзац, у якому Стебун у вільній формі (але з ідеологічно правильних партійних позицій) трактує щоденникові записи поета:

"Теплими фарбами малює Шевченко свої враження від знайомства з трудящими калмиками і татарами, які вподобались поетові своїми «прекрасными чертами». Зате з неприхованою ненавистю пише він про «бриллиантовую звезду астраханского горизонта» багатія Сапожнікова. І хоч Сапожніков був старий знайомий Шевченка, поет не пішов до нього" (Стебун, 1939а, с. 23). У статті цього ж автора "Основоположник нової української літератури" дається принизлива оцінка української літератури 1820–40-х рр., применшується її значення: "літературна продукція" того часу, на переконання Стебуна, "залишилась у вузькій сфері етнографізму, бурлескного реалізму, дитактичного моралізаторства [...], порпалася в «маленьких» темах, відставала від насущних вимог" (Стебун, 1939б, с. 190). Він шаблонно твердить про "критичний реалізм" (Стебун, 1939б, с. 204), "войовничий пафос революційного трибуна-пропагандиста" (Стебун, 1939б, с. 204), про те, що лише в критичному реалізмі російської літератури поет "бачив єдино прогресивний шлях для розвитку літератури України" (Стебун, 1939б, с. 199).

Під час другої світової війни (1941–1944) у м. Уфа (Башкортостан, РФ) діяв об'єднаний Інститут мови і літератури на базі Інститутів української літератури та мовознавства. У структурі Інституту було 10 відділів, бібліотека, архів рукописів. Збірник "Пам'яті Т. Г. Шевченка" 1944 р. містить, як зазначено у підназві, доповіді, прочитані письменниками і науковцями в Уфі, куди евакуювали..., на ювілейній шевченківській сесії АН УРСР 9 і 10 березня 1943 р. Вступна промова академіка О. Богомольця, виступи академіків П. Тичини і М. Рильського, доповідь М. Плісецького, зважаючи на реалії війни, мали патріотично-публіцистичне спрямування. Інформативний характер має допис Ф. Ковалю "Рукописна спадщина Т. Г. Шевченка", у ньому повідомлялося про те, що Академія наук змогла врятувати, вивезти з Києва, "золоту скарбницю української літератури" (Коваль, 1944, с. 103) – переважну більшість рукописних фондів Інституту, зокрема й Шевченка. Про автографи драматичної та прозової спадщини

Шевченка пише у своїй нотатці М. Грудницька, що засвідчувало продовження роботи над розпочатим ще перед війною "Повним зібранням творів" у десяти томах, та підготовку текстів до майбутнього видання. Вдумливий і уважний редактор Грудницька вивчила автографи дев'яти повістей Шевченка, вказавши на авторські закреслення, поправки, робочі скорочення в іменах, назвах тощо. Дослідниця підкреслює, що "чернетки автографів інші редакції, варіанти, авторизовані копії листування, щоденні записи Шевченка свідчать, як серйозно і уважно ставився він до своєї письменницької праці, зокрема до роботи над прозою, які великі й суворі вимоги ставив до себе. [...] Шевченко завжди прагнув до найвищої художньої майстерності своїх творів; його турбували і мова, і образи, і «слог... часто доволі шершавий» [...]. У численних правках текстів ми бачимо велику творчу роботу автора, бачимо в якому напрямі йшла спочатку його творча думка, як у процесі роботи вона змінювалась, як Шевченко відшукував більш виразні образи, більш вдалі, художньо довершені вирази для своїх думок, краще стилістичне їх оформлення" (Грудницька, 1944, с. 61).

Іван Пільгук у статті "Вплив Шевченка на культурно-громадське життя Західної України" стисло окреслив літерну ситуацію в Галичині у 1830-х рр., відзначив вихід альманаху "Русалка Дністровая" у 1837 році. На думку дослідника, спочатку саме це видання, а вже пізніше "Кобзар" Тараса Шевченка стали духовними орієнтирами національно-патріотичних сил західних земель: "60-ті роки на Західній Україні стали тим часом, коли ім'я Шевченка прогрімало як громовий удар серед Бескидів і розбудило національну свідомість серед галичан та буковинців. Слово Шевченка пробудило до життя в 60-х роках нові літературні сили, зміцнило віру прогресивних визвольних ідей" (Пільгук, 1944, с. 18). Окрему увагу Пільгук приділяє впливові ідей Шевченка на творчість молодих письменників культурних діячів – О. Барвінського, Ю. Федьковича та ін.

Грунтовними й дотепер актуальними є студії мовознавців у збірнику: академіка Леоніда Булаховського "Російські поеми

в системі поетичної мови першої половини ХІХ століття" та старшого наукового співробітника Інституту мовознавства Василя Ільїна "Порівняння у Шевченка". Дослідження майже позбавлені ідеологічних пасажів, є прикладом вдумливого наукового підходу до вивчення мови Шевченка. Слушними є спостереження Булаховського як суто мовознавчі про пунктуацію, орфографію, наголос у текстах Шевченка, так і загальні висновки про різницю у естетичній та мовно-нормативній завершеності поем "Слепая" та "Тризна". Окремі тези Булаховського вражають своєю сміливістю, зважаючи на час та обставини. Наприклад, академік наводить рядки з російських поем Шевченка, зазначаючи, що "коли він, могутній талант, доторкується тематично і стилістично з дитинства йому через першу ж здобуту ним освіту близької і зрозумілої мовної стихії – церковнослов'янських поетичних лексем і фразеологізмів – він стає відносно російських майстрів цього жанру не учнем, а геніальним суперником, натхненним орлом, що злітає до самих вершин величної і повної моці та почуття поезії. Ні Язиков, ні сам Пушкін, не кажучи вже про менших митців, не відмовились від честі бути авторами таких партій" (Булаховський, 1944, с. 75). Більше того: "в порівнянні із тим художнім враженням, яке від цих рядків ми дістаємо при читанні Шевченка, великі російські майстри програвали б у відношенні, яке умовно можна назвати біографічно-психологічним: особиста Шевченкова емоціональна насиченість цитованих віршів сугестується усяким, хто знайомий з його життя і творчістю в цілому, незрівнянно глибше, ніж у великих російських поетів, які зверталися до цього жанру більш-менш опосередковано" (Булаховський, 1944, с. 76).

У роки Другої світової вийшла лише одна монографія Д. Тамарченка "Творчість Тараса Шевченка і російська революційно-демократична література" (1944), присвячена питанням художнього методу і стилю Шевченка. Важливо, що автор роботи намагався явити цілісне бачення творчості митця, аналізуючи прозу і поезію. Дослідження Тамарченка, хоча й не містило значних шевченкознавчих відкриттів чи новаторських

підходів, все одно неодноразово піддавалося критиці за сміливі твердження, "що протистояли офіційно насаджуваним намаганням представити поета ревним послідовником, ледь не учнем Чернишевського і Добролюбова", а також "за спробу «відірвати і протиставити» останнім українського поета" (Мишанич (Ред.), 2013, с. 200–201).

Висновки

Отже, у академічному шевченкознавстві 1935–1946 рр. можемо виокремити два магістральні напрямки досліджень – власне літературознавчі розвідки та роботи науковців з інших інститутів (мовознавців, фольклористів, істориків, археологів). Інститут літератури, не зважаючи на складні реалії, продовжував і реалізовував масштабні, фундаментальні, проекти, які вимагали значної текстологічної підготовки, зокрема з'явилися друком 1-й і 2-й томи "ювілейного" "Повного зібрання творів" у 10 томах та "Повна збірка творів" Шевченка у 5 томах (Держлітвидав, 1939). Навіть у роки війни рукописи Шевченка були евакуйовані з окупованого Києва і робота над автографами тривала. Про що свідчать статті М. Геппенера та М. Грудницької, остання – пізніше, у 1949–1957 рр., разом із іншими науковцями на чолі з академіком О. Білецьким займалася звіркою і редакцією текстів, написанням коментарів до "Повного зібрання творів", розпочатого до війни. Академічні збірники "Пам'яті Т. Г. Шевченка" 1939 і 1944 рр. репрезентують черговий етап шевченкознавства у галузі студіювання творчості й образу Шевченка, і є важливими документами своєї страшної доби. Попри те, що частина матеріалів у них має вульгарно-соціологічний характер та становить лише історичний інтерес, однак окремі статті зберігають і наукову цінність (зокрема, вже згадані студії М. Грінченка, П. Попова, Л. Булаховського, В. Ільїна тощо). Матеріали літературознавчих публікацій у цих збірниках дає підстави визначити основні теми наукових зацікавлень шевченкознавців у наступні, післявоєнні, роки: це не лише, з огляду на час і обставини, пошук "впливів" російської літератури і культури на творчість поета, але й висвітлення фольклорних джерел, дослідження її зв'язків із світовою літературою, вивчення феномену прози.

Список використаних джерел

- Білецький, О. І. (1966). *Літературознавство і критика за сорок років Радянської влади*. Зібрання праць у п'яти томах. (Т. 3, с. 56). Наукова думка.
- Білецький, О. І. (1939). Шевченко і світова література. У *Пам'яті Т. Г. Шевченка*: збірник статей до 125-річчя з дня народження (с. 207–227). Видавництво АН УРСР.
- Булаховський, Л. А. (1944). Російські поеми Шевченка та їх місце в системі поетичної мови першої половини XIX ст. У *Пам'яті Т. Г. Шевченка*: збірник доповідей, читаних на ювілейній шевченківській сесії Академії наук УРСР 9 і 10 березня 1943 р. (с. 63–82). Видавництво АН УРСР.
- Гепшенер, М. В. (1939). Рукописна спадщина Т. Г. Шевченка. У *Пам'яті Т. Г. Шевченка*: збірник статей до 125-річчя з дня народження (с. 297–317). Видавництво АН УРСР.
- Грудницька, М. С. (1944). До історії драматичної і повістєвої рукописної спадщини Т. Г. Шевченка. У *Пам'яті Т. Г. Шевченка*: збірник доповідей, читаних на ювілейній шевченківській сесії Академії наук УРСР 9 і 10 березня 1943 р. (с. 53–63). Видавництво АН УРСР.
- Гуслиний К. Г. (1939). Коліївщина в творах Т. Шевченка. У *Пам'яті Т. Г. Шевченка*: збірник статей до 125-річчя з дня народження (с. 121–159). Видавництво АН УРСР.
- Жулинський, М. Г. (Ред.). (2013). Шевченківська енциклопедія: в 6 т. (Т. 4: М–Па, с. 108). НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка.
- Жулинський, М. Г. (Ред.). 2015. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. (Т. 5: Пе–С, с. 943). НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка.
- Іванцов, І. О. (2014). Т. Г. Шевченко і археологія (вступна стаття Т. В. Калініної). *Український історичний журнал*, 2, 87–117.
- Коваль, Ф. В. (1944). Рукописна спадщина Т. Г. Шевченка. У *Пам'яті Т. Г. Шевченка*: збірник доповідей, читаних на ювілейній шевченківській сесії Академії наук УРСР 9 і 10 березня 1943 р. (с. 103–120). Видавництво АН УРСР.
- Мишанич, О. В. (Ред.). (2003). *Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1926–2001: Сторінки історії*, 75. Наукова думка.
- Пільгук, І. І. (1944). Вплив Шевченка на культурно-громадське життя Західної України. У *Пам'яті Т. Г. Шевченка*: збірник доповідей, читаних на ювілейній шевченківській сесії Академії наук УРСР 9 і 10 березня 1943 р. (с. 14–25). Видавництво АН УРСР.
- Стебун, І. І. (1939). Основоположник нової української літератури. У *Пам'яті Т. Г. Шевченка*: збірник статей до 125-річчя з дня народження (с. 187–207). Видавництво АН УРСР.
- Стебун, І. І. (1939). Тарас Шевченко. У *Пам'яті Т. Г. Шевченка*: збірник статей до 125-річчя з дня народження. (с. 7–31). Видавництво АН УРСР.
- Тамарченко, Д. (1944). *Творчість Тараса Шевченка і російська революційно-демократична література*. Видавництво Академії наук УРСР.

References

- Biletskyi, O. (1966). *Literary studies and criticism during forty years of Soviet rule*. Collection of works. (Vol. 3, p. 56). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Biletskyi, O. (1939). Shevchenko and world literature. In *memory of T. H. Shevchenka: collection of articles to the 125-th anniversary* (pp. 207–227). Publishing house of the USSR Academy of Sciences [in Ukrainian].
- Bulakhovskiy, L. (1944). Shevchenko's Russian poems and their place in the system of poetic language of the 1st half XIX cent. In *memory of T. H. Shevchenka: collection of reports at the anniversary Shevchenko's session of Akademy of Sciences of USSR on 9 and 10 May 1943* (pp. 63–82). Publishing house of the USSR Academy of Sciences [in Ukrainian].
- Heppener, M. (1939). *The manuscript heritage of T. H. Shevchenko*. In *memory of T. H. Shevchenka: collection of articles to the 125-th anniversary* (pp. 297–317). Publishing house of the USSR Academy of Sciences [in Ukrainian].
- Hrudnytska, M. (1944). To the history of the dramatic and narrative manuscript heritage of T. H. Shevchenko. In *memory of T. H. Shevchenka: collection of reports at the anniversary Shevchenko's session of Akademy of Sciences of USSR on 9 and 10 May 1943* (pp. 53–63). Publishing house of the USSR Academy of Sciences [in Ukrainian].
- Huslysty, K. (1939). Koliivshchyna in the T. Shevchenko's writings. In *memory of T. H. Shevchenka: collection of articles to the 125-th anniversary* (pp. 121–159). Publishing house of the USSR Academy of Sciences [in Ukrainian].
- Ivantsov, I. T. H. Shevchenko and archeology (introductory article by T. V. Kalinina). (2014). *Ukrainian historical magazine*, 2, 87–117. [in Ukrainian].
- Koval, F. (1944). *The manuscript heritage of T. H. Shevchenko*. In *memory of T. H. Shevchenka: collection of reports at the anniversary Shevchenko's session of Akademy of Sciences of USSR on 9 and 10 May 1943*. (pp. 103–120). Publishing house of the USSR Academy of Sciences. [in Ukrainian].
- Myshanych, O. V. (Ed.) (2003). *Shevchenko Institute of Literature NASU, 1926–2001: Pages of history*, 75. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Pilhuk, I. (1944). Shevchenko's influence on the cultural and social life of Western Ukraine. In *memory of T. H. Shevchenka: collection of reports at the anniversary Shevchenko's session of Akademy of Sciences of USSR on 9 and 10 May 1943* (pp. 14–25). M.: Publishing house of the USSR Academy of Sciences [in Ukrainian].
- Stebun, I. (1939). The founder of new Ukrainian literature. In *memory of T. H. Shevchenka: collection of articles to the 125-th anniversary* (pp. 187–207). Publishing house of the USSR Academy of Sciences [in Ukrainian].
- Stebun, I. (1939). Taras Shevchenko. In *memory of T. H. Shevchenka: collection of articles to the 125-th anniversary*. (pp. 7–31) Publishing house of the USSR Academy of Sciences [in Ukrainian].
- Tamarchenko, D. (1944). The creation work of Taras Shevchenko and Russian revolutionary-democratic literature. Publishing house of the USSR Academy of Sciences [in Ukrainian].

Zhulynskyi, M. H. (Ed.). (2013). Shevchenko's encyclopedia. (Vol. 1: M–Pa, p. 108) [in Ukrainian].

Zhulynskyi, M. H. (Ed.). (2015). Shevchenko's encyclopedia. (Vol. 5: Pe–S, p. 943) [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 17.06.24

Прорецензовано / Revised: 16.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Yevgeniia LEBID-HREBENIUK, PhD (Philol.), Researcher

ORCID ID: 0000-0002-0010-8316

e-mail: ljs@ukr.net

Shevchenko Institute of Literature NASU,

Kyiv, Ukraine

SHEVCHENKO STUDIES AT THE INSTITUTE OF LITERATURE IN THE PERIOD FROM THE POGROM TO THE END OF THE WAR: THE MAIN TREND (1936–1945)

Background. *The relevance of the work is due to the need for a revision study and rethinking of the Soviet literary heritage, when the study of Taras Shevchenko's work paid attention not so much to literary problems as to ideological and populist slogans. Accordingly, the goal of our study was to objectively consider the works of academic critics of Shevchenko, pointing out the obvious tendency, the contentiousness of certain literary judgments and to identify those works that most vividly, productively and talentedly trace the peculiarities of the poetics and language of the Shevchenko's texts.*

Methods. *The methodological basis of the study was the system-analytical approach and the method of theoretical generalization.*

Results. *The analysis of contemporary works allows us to conclude that some of the materials currently have only historical and literary value. The article pays special attention to individual studios that still retain their scientific potential and are of interest to modern researchers (works of M. Heppener, M. Hrinchenka, P. Popova, L. Bulakhovskoho, V. Ilna). Even in the conditions of war and internal terror, scientists were able to continue or find new topics that were developed in further research; a chronological review of the manuscripts of Shevchenko's literary works collected at the time in the funds of the Institute of Literature was made; an index of folk songs that Shevchenko knew (based on the poet's own texts or the testimonies-recollections of his contemporaries) is compiled. Also, a number of facts and documents were introduced into scientific circulation, which revealed episodes of Shevchenko's biography, that were little known at the time. In linguistic studies work was carried out on the poet's manuscripts, a number of valid observations were made about vocabulary, syntax, punctuation, spelling, emphasis in Shevchenko's poetic texts.*

Conclusions. *The observations offered in the our article complement the history of academic Shevchenko studies, add additional touches to the understanding of the literary process of the specified period.*

Keywords: *academic literary criticism, Shevchenko studies, reception, research, biography.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Наталія ЛЕВЧЕНКО, д-р філол. наук, проф.
академік Академії наук вищої школи України

ORCID ID: 0000-0002-7535-6330

e-mail: NatLevchenko@hnpu.edu.ua

Харківський національний педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди, Харків, Україна

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В КАМУФЛЯЖІ: "КОБЗАР" У РЕДАКЦІЇ СЕРГІЯ ПУЩЕНКА

Вступ. *"Кобзар" Тараса Шевченка в редакції Сергія Пуценка, текст якого зітканий із художніх осучаснених візуальних і шевченківських вербальних образів, є яскравим втіленням творчої сутності поета-художника й водночас переконливим свідченням зростаючої актуальності творчості митця в ХХІ столітті.*

Методи. *Було використано інтермедіальний і герменевтичний методи.*

Результати. *Виявлено, що пілотажне дослідження інтермедіального аспекту "Кобзаря. (Фронтowego кобзаря)" Т. Шевченка в редакції С. Пуценка стало підложжям вивчення художніх засобів актуалізації мотивів поезії геніального митця ХІХ століття в контексті викликів сучасної російсько-української війни.*

Творчий експеримент С. Пуценка, вставивши футуристичний і постмодерністський досвід творення колажу, став новим явищем у сучасній українській літературі. Лірична історія вербального ліричного тексту, створеного Т. Шевченком, залучається автором художнього проєкту до складної системи позатекстових зав'язків із творами фотомистецтва в поєднанні з ілюстраціями. Вербальні тексти і колажі зберігають власну автономію і водночас утворюють цілісну єдність зі складним кодом, що дозволяє дешифрувати сенси, закладені в інтермедіальному творі нового зразка.

Висновки. *Форма синхронного відображення вербальних текстів Т. Шевченка й колажів, утворених С. Пуценком шляхом синтезу візуальних видів мистецтва, в яких фіксуються картини сучасної жахливої для українців кількості руйнувань і втрачених життів російсько-української війни, якнайповніше передає не лише особистісні переживання автора проєкту, а й усього українського народу.*

Ключові слова: *Фронтвий кобзар, вербальний текст, колаж, візуальне мистецтво, лірика, код.*

Вступ

Тарас Шевченко був людиною з багатогранним талантом. Універсальні обдарування та різнобічні інтереси митця спонукали його у власній художній картині світу тісно переплести між собою живопис і поезію. Художник-живописець, аквареліст, майстер сепії та гравюри залишив по собі більше тисячі робіт, з яких збереглися 835.

Однак широкому загалу Тарас Шевченко відомий як поет, як пророк, сенсова парадигма якого набуває глибшого значення за пророка біблійного. Його творчість у контексті подій сучасної російсько-української війни переконує, поза сумнівом, у правдивості його пророцтв. "На війні сила слова українського генія Тараса Григоровича Шевченка, Кобзаря, звучить по-особливому, стократністю вибуху небаченої зброї. Зброї, яка на службі нації була і є непереможною. Уже не одне покоління українців, понад півтори сотні років, Шевченкове слово надихає, мобілізує на життя, боротьбу та перемогу, не даючи забути, зневіритися, зупинитися, упасти, піти в забуття цілому народу" (Шевченко, 2020, с. 5).

"Кобзар" Тараса Шевченка в редакції Сергія Пуценка, текст якого зітканий із художніх осучаснених візуальних і шевченківських вербальних образів, є яскравим втіленням творчої сутності поета-художника й водночас переконливим свідченням зростаючої актуальності творчості митця в XXI столітті.

Метою нашої статті є висвітлення результатів пілотажного дослідження інтермедіального аспекту "Кобзаря. (Фронтового кобзаря)" Т. Шевченка в редакції С. Пуценка як художнього засобу актуалізації мотивів поезії геніального митця XIX століття в контексті викликів сучасної російсько-української війни.

Огляд літератури. Попри широкий резонанс, рясну презентацію в містах України, висунення у 2022 році Українською академією друкарства книжково-мистецького проєкту "Фронтовий кобзар" Сергія Пуценка на здобуття Національної премії України імені Тараса Шевченка у номінації "Візуальне мистецтво", досі, окрім заміток журналістів і блогерських відгуків, здебільшого не на книгу, а на її презентації, не існує жодної спеціальної наукової розвідки.

Методи

У процесі дослідження під час окреслення моделі переплетень у тексті "Фронтового кобзаря" вербальних художніх образів Т. Шевченка і візуальних художніх образів Сергія Пуценка було використано інтермедіальний метод. З'ясування сенсів інтермедіального тексту "Кобзаря" Т. Шевченка в оновленій редакції С. Пуценка здійснювалося за допомогою герменевтичного методу, використаного як спосіб виявлення нових значень, що трансформувалися в нову смислову єдність, наділену генеративною функцією смислотворення.

Результати

Автором дизайнерського проєкту та фотографічних мистецьких творів-колажів у літературно-художньому виданні "Кобзаря" Тараса Шевченка з підзаголовком "Фронтовий кобзар" став учасник Революції гідності та доброволець російсько-української війни, художник, заслужений діяч мистецтв України Сергій Пуценко. У 2020 р., відразу після виходу в харківському видавництві "Майдан", книга заповнила нішу непересічної книжково-мистецької роботи із сучасним книжковим дизайном, з досить вдалим поєднанням поезії та фотодокументів сучасної російсько-української війни, картин боротьби української нації за свою свободу та незалежність української держави.

Автор проєкту використовує "синтез мистецтв <...> для вирішення різного рівня художніх завдань у площині тексту" (Печерських, 2021, с. 101). Книга налічує 46 фото-мистецьких творів-колажів, які документалізують жахи й виклики сучасної російської агресії проти України, окупації частини її території, і водночас формують нову сенсову вертикаль поезії геніального письменника XIX ст., Тараса Шевченка, актуалізуючи у XXI ст. його заклики, заповіді та поетичні меседжі до української нації.

Звісно, техніка колажу С. Пуценком не була використана вперше. Пошуками ідеї універсального тексту шляхом розмивання меж між вербальними й візуальними знаками в площині міжмистецького синтезу свого часу переймалися футуристи. Провідною настановою на експериментальний пошук стало в українському футуризмі творення такого

мистецького слова, "що комунікувало б із читачем одразу на кількох рівнях: як знак, як образ і як звук" (Ільницький, 2003, с. 364). Вони у пошуках таких нових форм вираження, як колаж, синтезували всі експериментальні течії в мистецтві, зокрема й вербальна з візуальною.

"Техніка колажу у розумінні мистецтва футуризму рецептована літературою постмодернізму" (Печерських, 2021, с. 105), яка активно її використовує як один із жанротворчих прийомів, але не розглядаючи предмет з різних боків, як це робили футуристи, а навпаки, вкладаючи в колаж різні його (предмета) фрагменти, які, залишаючись незмінними, не трансформуються в єдине ціле.

Творчий експеримент С. Пуценка, всотавши футуристичний і постмодерністський досвід творення колажу, став новим явищем у сучасній українській літературі. Лірична історія вербального ліричного тексту, створеного Т. Шевченком, залучається автором художнього проєкту до складної системи позатекстових зв'язків із творами фотомистецтва в поєднанні з ілюстраціями. Вербальний текст, фотографія, ілюстрація, маючи різні способи відображення дійсності, художні норми різних рівнів, різні форми вираження і враження, в художній творчості митця, зберігають власну автономію і водночас утворюють цілісну єдність зі складним кодом, що дозволяє дешифрувати сенси, закладені в інтермедіальному творі нового зразка.

Основу фотографічних мистецьких творів-колажів складає доробок світлин, відзнятих С. Пуценком у період з 2014 по 2018 рр. під час Революції гідності та російсько-української війни у 5-му Окремому батальйоні ДУК "Правий сектор", де не лише свідком, а й безпосереднім учасником історичних подій був сам автор, що, поза сумнівом, в рази підвищує цінність творчої праці автора видання у фаховій площині. Водночас у колажах були використані художні твори Тараса Шевченка, а також живопис С. Пуценка із колекції полотен "Козацькому роду нема переводу".

Обкладинка книги, на якій ім'я її автора – Тарас Шевченко – та її назва "Кобзар" з підзаголовком "Фронтний кобзар" поєднується із зображенням воїна зі зброєю сучасних Збройних

сил України та червоно-чорного прапора, виконує роль кодового ключа до прочитання нових сенсів поезій, вміщених у виданні. Слова Тараса Шевченка з обкладинки:

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син і буде мати,
І будуть люди на землі, –

завдяки поєднанню з візуальним образом сучасного захисника України, набули особливої актуальності, зміцнили віру в перемогу України й стали відповіддю на виклики нинішньої війни.

Вербальною основою видання стали тексти "Кобзаря", упорядковані науковцями Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України.

Вербальні образи в тексті "Фронтового кобзаря" підсилюються різноманітними технічними візуальними образами. Наприклад, звуження полоси набору під віршований текст відбувається за рахунок колонтитулів у формі дизайнерських елементів, завдяки яким по товщині обрізу видання вималювалася тональна мережка, що надає книзі привабливості та оригінальності. Колонтитульна нумерація сторінок книги чергується з розворотними написами на парній: "Тарас Шевченко Кобзар", – на непарній, – "Фронтовий Кобзар", – де слово "Кобзар" є зменшеним віддзеркаленням форми назви книги на палітурці у вигляді логотипу авторської розробки шрифту, в основу якої покладено скоропис козацької доби.

Дизайн колонтитула доповнюється кольором піксельного орнаменту форми Збройних сил України, що безпосередньо підкреслює воєнну тематику видання. Роль і вага поетового слова в боротьбі за свободу українського народу чітко окреслюється С. Пущенком у його передмові до видання: "На цій Вітчизняній національно-визвольній війні з російськими окупантами «Кобзар» Шевченка став зброєю" (Пущенко, 2020, с. 5).

Загалом вербальна частина "Фронтового кобзаря" укладена автором проекту за хронологічним принципом, з єдиним його порушенням. Поезія Т. Шевченка "І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє

посланіє" із періоду "Трьох літ" була переміщена укладачем на початок книги, чим засвідчується її надважливість для сучасного покоління, яке дорогою ціною виборює собі право бути.

Ключовими мотивами послання Т. Шевченка "І мертвим, і живим, і ненарожденним..." є патріотизм, засудження зрадництва, братолюбство, розбрат, зневага до славетного минулого, розмивання меж української ідентичності в сучасності поета, мрія про майбутні часи, коли "оживе добра слава, слава України" (Шевченко, 2020, с. 15).

Поза сумнівом, "у кожному тексті є потенційна часова послідовність" (Ізер, 1996, с. 267). У назві послання Т. Шевченка і в його вербальному тексті теж чітко окреслено три часові площини – минуле, теперішнє, майбутнє, – які, як на диво, не прив'язують до них зміст твору, а виводять його за межі конкретного історичного часу.

Секрет позачасовості Шевченкової поезії криється в майстерності автора описувати явища й проблеми з такою конкретизованою місткістю й водночас з такою широкою узагальненістю, що вони природно накладаються на будь-яку політичну ситуацію й переживають свій час.

Тож логічно, що С. Пущенко, який шанував славетне минуле України, особисто доторкався до історичних подій, любив і знав історію, водночас був сучасним патріотом, художником-воїном, для якого модифікована Шевченкова фраза: "Слава Україні", – стала не гаслом, а способом життя, обрав саме цю поезію батька нації засадничою в його оновленій інтермедіальній версії "Кобзаря" "апостола правди і науки" (Огоновський, 1873, с. 26).

Мотиви послання стали пролегоменами Шевченкової художньої праксеології націотворчих засад "Фронтового кобзаря", укладеного С. Пущенком. Непорушна, незмінна, повторювана жорстока російська методика ведення війни, яка як в минулому, так і в теперішньому, несе в собі викрадення, тортури, згвалтування, розпорювання животів, погрози фізичного знищення, розгул злочинності, забезпечує одночасну розірваність і зв'язність художнього часу, що уможливило створення немовби позачасового існування героїв у художньому просторі авторських творів, де історична подія, давня чи

сучасна, зберігає своє головне значення – формування національної української ідентичності й права української нації на власну свободу, незалежну державу під назвою Україна. На переконання Т. Шевченка, невивчені уроки історії мають дуже високу ціну.

Візуалізація образу автора "Кобзаря" на сучасній російсько-українській війні постала в зображеннях Тараса Шевченка "на військовій техніці, на позиціях та у житлі воїнів у вигляді екіпірованого сучасного лицаря – в касці, бронежилеті й зі зброєю в руках із написами: «Слава Україні!», «Батько нації», і просто «Кобзарь»" (Пущенко, 2020, с. 5), – що засвідчувало його неперевершений авторитет серед захисників України.

Така відданість Т. Шевченку українських воїнів у часи найтяжчих випробовувань спонукала С. Пущенка на початку і в кінці "Фронтового кобзаря" створити колажі на основі введення в його інтермедіальний текст різних за фактурою, але однакових за кольором та ідейним навантаженням предметів і вербалізованих ідей поета. На початку книги автор колажу в правому верхньому куті світлина реального бою російсько-української війни з крупним планом двох артилеристів у бронежилетах вмонтовує "Автопортрет в солдатській формі", написаний Т. Шевченком в Орській кріпості у 1847 році, де він відбував солдатську каторгу із заборonoю писати й малювати, карався, мучився, але не кався, бо каються за гріхи. Любов до України апіорі не може бути гріхом, "бо Бог є любов" (1 Ів. 4: 8). Біблійна тема в структурі "Фронтового кобзаря" Т. Шевченка зринає не випадково. Вона є близькою поету. "Сприймаючи та репрезентуючи власне розуміння Бога, Т. Шевченко позиціонує себе у ролі пророка. Загалом представивши ряд постатей пророків, їх глибоке психологічне розуміння сам поет виявляє максимальну ментальну і біографічну близькість із пророком Єремією" (Шевченко, 2020, с. 25–26).

Таке розташування автопортрета Т. Шевченка-мученика викликає асоціації покуття, (святого кута) – в українській селянській хаті, розміщеного по діагоналі від печі, де перебували домашні предмети, яким люди надавали значення найвищої цінності в сім'ї. Зазвичай, там висіла ікона Ісуса

Христа, обрамлена вишитим рушником, який у народі називали божником. Аліментарним кодом тут є алюзія образу Христа, який в алегоричному значенні трактується як хліб життя, що в системі біблійних понять є домінантою вчення про Спасіння. Наприклад, Леонід Логвиненко наділяє такий код додатковими функціями перемикача між часовими епохами Христа і сучасності: "...Степом, степом по травах, як миру апофеоз, / До нас по мінному полю іде український ХРИСТОС" (Логвиненко, 2018, с. 7). У Біблії Христос ходив по воді, укріплюючи віру серед своїх послідовників, що нічого неможливого не буває. На російсько-українській війні український Христос іде по мінному полю. Автор наділяє Його такими ж месійними можливостями. Він є апофеозом миру, а значить і перемоги українського народу.

У колажі С. Пуценка роль такої ікони виконує автопортрет Т. Шевченка-мученика, а сакральним обрамленням автопортрета "апостола правди і науки", є частково вцілілі обгорілі соняхи на полі бою, які в національній пам'яті українського народу стали символом іловайської трагедії – підступного розстрілу українських військових і добровольців, які були змушені виходити "зеленим коридором" із захопленого Іловайська регулярною армією РФ, сили якої зайшли на територію України у ніч на 24 серпня 2014-го. Посилюють емоційний тиск сенсових впливів колажу на читача розміщені паралельно до портрета поета в лівому верхньому куті його слова, що з новою силою зазвучали в сучасних реаліях війни: "Ми не лукавили з тобою, / Ми просто йшли: у нас нема / Зерна неправди за собою" (Шевченко, 2020, с. 2), – на відміну від російських окупантів, кривава брехня яких у безкрайніх полях під Іловайськом засвідчила втрату їхньої військової честі і людської ідентичності.

У кінці книги С. Пуценко також розмістив у лівому крайньому куті світлини реального бою портрет Т. Шевченка в камуфляжі, що ідентифікується з воїном у військовому екіпіруванні на сторінці книги по правий бік. Таким чином поет ніби облишив свій іконостас, зійшов до людей, ставши сучасним українцем: спочатку учасником Майдану, а згодом воїном з народу. За допомогою зрощення фотографії воєнного повсякдення на фронті й портрета Т. Шевченка в камуфляжі зображений

автором простір війни, з одного боку, стискається до місця відображеного бою, а з другого – розгортається в картину особливого світу, де час, що протікав століттями, трансформується в єдину часову точку окремої щасливої чи фатальної миті. У правому верхньому куті, де на початку "Фронтового кобзаря" було вмонтовано автопортрет поета, сенсовим ключем до змісту вже прочитаної книги є слова Т. Шевченка: "Ходімо ж, доленько моя! / Мій друже вбогий, нелукавий! / Ходімо даліше, даліше слава, / А слава – заповідь моя" (Шевченко, 2020, с. 791).

Отож колажі С. Пуценка спонукають до переосмислення часопростору й образу Т. Шевченка в ньому – його осучаснення і входження до теперішнього хронотопу. Трагічність ситуації поглиблюється не лише тим, що автор колажів відображає долі на війні реальних людей, яких читач міг знати, зустрічати в реальному житті, але багато з яких вже загинули, тим самим показуючи, що війна не десь там далеко, а зовсім поряд, але й тим, що про героїзм і вірність присязі українських воїнів він відгукується так щиро й просто, що його візуальні тексти викликають бурю емоцій і спонукають до глибоких роздумів.

Нині Шевченко постає воїном, музикантом, робить селфі в різних картинах, відеороликах і у вербальних та візуальних зображеннях. "Фронтовий кобзар" Т. Шевченка, укладений С. Пуценком, увиразнює й осучаснює ідеологеми українського пророка ХІХ ст., які стали засадничими в його творчості й залишаються актуальними для сучасників: українська мова як інструмент формування української ідентичності, якій загрожує багатовікова шовіністична політика російської імперії ("Я на сторожі коло їх поставлю слово" (Шевченко, 2020, с. 691)), важливість відродження генетичного коду вкраїнців ("Все розберіть... та й спитайте / Тойді себе: що ми?.. / Чиї сини? яких батьків? / Ким? за що закуті?" (Шевченко, 2020, с. 12)), незламний дух боротьби ("Борітеся – поборете, / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава / І воля святая!" (Шевченко, 2020, с. 354)), безмежна непроминальна любов до України ("Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого Бога / За неї душу погублю" (Шевченко, 2020, с. 442)), готовність до кривавого вирішального бою за свободу

("Поховайте та вставайте / Кайдани порвіте / І вражою злою кров'ю / Волю окропіте" (Шевченко, 2020, с. 383)), усвідомлення жажливих випробовувань війною як розплати за наше толерування власного ката, тобто московита, за наш тривалий компроміс із ворогом ("І за що мене карають, / Я й сама не знаю! / Мабуть, за те, що всякому / Служила, годила... / Що цареві московському / Коня напоїла!.." (Шевченко, 2020, с. 317), застереження від стосунків з поневолювачами України ("Кохайтесь, чорнобриві, / Та не з москалями, / Бо москалі – чужі люде, / Роблять лихо з вами" (Шевченко, 2020, с. 38)).

Колажі, укомплектовані візуальними видами мистецтва, періодично вплітаються у вербальний текст задля осучаснення й актуалізації творчості Т. Шевченка з проведенням смислових паралелей із нинішніми трагічними умовами життя українців. Наприклад, поема "Катерина" супроводжується колажем, структурами якого є розміщена в його лівій верхній частині однойменна картина поета-художника, написана у 1842 році, де зображено саме той момент, коли російський офіцер, їдучи на війну, залишає вагітну Катерину напризволяще, яка від розпачу опустивши голову і нічого не бачачи від сліз, повертається в село. Картина пронизана глибоким символізмом: українська дівчина в центрі картини символізує український народ, зневажений російською імперією; москаль на коні втілює образ російської монархії, яка пригноблює і нищить Україну; схожий на козака Мамая селянин "на нашій – не своїй землі" (Шевченко, 2020, с. 412) уособлює собою вольності славетного минулого.

З XIX у XXI століття Катерину переносить зображення сучасних снарядів, що лежать у неї під ногами. У правій частині колажу українські воїни зачищають територію від рашистської навали, а внизу біля зброї сидить хлопчик, що асоціюється зі сином Катерини й москаля, який після смерті матері зміг уникнути долі байстрюка, але він не поводити сліпого кобзаря, як його зображено в кінці поеми, а – месник: – майбутнє покоління, вільне й незалежне.

Образ Катерини в однойменній поемі Т. Шевченка – образ скривдженої, зневаженої української жінки, але нескореної, здатної на жертвність заради дитини матері, яка, виходячи

з дому, незалежно від результатів пошуків москаля, свідомо вирішила вчинити самогубство, щоб врятувати від жахливої долі байстрюка свого позашлюбного сина: "Заховаюсь, дитя моє, / Сама під водою, / А ти гріх мій спокутуєш / В людях сиротою, / Безбатченком" (Шевченко, 2020, с. 45). Звісно, долю сироти не можна назвати щасливою, але вона була все ж кращою за долю байстрюка, якого суспільство XIX століття відкидало на маргінальні кола свого існування.

Дискусія і висновки

Отже, форма синхронного відображення вербальних текстів Т. Шевченка й колажів як засобу організації цілого за допомогою кон'юнктивного поєднання розрізнених частин, утворених С. Пущенком шляхом синтезу візуальних видів мистецтва, в яких фіксуються картини сучасної неспровокованої, але жахливої для українців кількості руйнувань і втрачених життів, російсько-української війни, якнайповніше передає не лише особистісні переживання автора проєкту, а й усього сучасного покоління українців, які залишили зону комфорту й, ризикуючи власним життям і здоров'ям, пішли захищати Україну від російських загарбників.

Українські воїни виявили стійкість і мужність, продемонстрували патріотизм, любов до рідної землі. Ніхто не має бажання помирати молодим і сповненням планів на майбутнє, але і добровольці, і фахові військові змушені жертвувати собою в боях з окупантами, щоб прогнати їх з українських територій. У березні 2022 року в боях з російськими окупантами за звільнення Київщини загинув автор проєкту "Кобзар. Фронтовий кобзар" український графік і живописець, культуролог, Заслужений діяч мистецтв України з Харкова С. Пущенко, залишивши по собі мистецький витвір, якого досі не було ні в українській, ні в світовій кобзаріані, який створив умови для нового сучасного прочитання поезій Т. Шевченка, про що автор мистецького проєкту писав так: "У короткий термін, мобілізувавшись в одному пориві від заходу до сходу, нація стала на захист країни. У цей складний історичний період слово Кобзаря з новою силою зазвучало в окопах бійців: «І на

оновленій землі врага не буде супостата...», – воно надихало воїнів левиною силою жертовно боронити Батьківщину від поневолення рашистами" (Пущенко, 2020, с. 5).

У "Фронтового кобзаря" є лише один недолік, який автор і укладач вже не зможе виправити. Унікальне видання має невеликий тираж. Це необхідно виправити нам.

Внесок авторів: стаття написана одноосібно і містить результати власних досліджень.

Список використаних джерел

Біблія або книга Святого Письма Старого і Нового Заповіту. (2002). [Текст] : із мови давньоєврейської й грецької на українську дослідно наново перекладена / пер. проф. Івана Огієнка. Українське біблійне товариство.

Ізер, В. (1996). Процес читання: феноменологічне наближення. *Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* (М. Зубрицька, Ред) (с. 261–277). Літопис.

Льницький, О. (2003). *Український футуризм (1914–1930)* (пер. з англ. Р. Тхорук). Літопис.

Логвиненко, Л. (2018). *Танго білих лисиць*. РА "ІРІС".

Огоновський, О. (1873). Критично-естетичний погляд на декотрі поезії Тараса Шевченка. И живим, и мертвим, и ненарожденным землякам моім в Україні и не в Україні моє дружнє посланіє. *Правда*, 1. 24–38.

Печерських, Л. (2021). *Український постмодерний роман кінця XX – початку XXI століття: еволюція, поетика, структура жанру*. Майдан.

Пущенко, С. (2020). Слово Кобзаря в бою за Україну. *Шевченко Т. Кобзар (Фронтовий кобзар)*. (Автор проєкту С. Пущенко). Майдан.

Сліпушко О. (2015). Ідея Бога у творчій свідомості Тараса Шевченка. *Шевченкознавчі студії. Збірник наукових праць*. Вип. 18. С. 21–30.

Шевченко Т. (2020). *Кобзар (Фронтовий кобзар)* (Автор проєкту С. Пущенко). Майдан.

References

The Bible or the book of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments. (2002). [Text]: retranslated verbatim from ancient Hebrew and Greek into Ukrainian (trans. Prof. Ivan Ohienko). Ukrainian Bible Society [in Ukrainian].

Iser, V. (1996). *Reading process: a phenomenological approach. Word. Sign. Discourse: An Anthology of World Literary and Critical Thought of the 20th Century* (Under the editorship M. Zubrytska) (p. 261–277). Chronicle [in Ukrainian].

Illytskyi, O. (2003). *Ukrainian Futurism (1914–1930)* (trans. from English R. Thoruk). Chronicle [in Ukrainian].

Logvinenko, L. (2018). *Tango of white foxes*. RA "IRIS" [in Ukrainian].

Ogonovsky, O. (1873). A critical and aesthetic view of some poetry of Taras Shevchenko. My friendly message to the living, the dead, and the unborn, my compatriots in Ukraine and not in Ukraine. *Truth*, 1, 24–38 [in Russian].

Pecherskikh, L. (2021). *Ukrainian postmodern novel of the late 20th – early 21st century: evolution, poetics, structure of the genre*: monograph. Maidan [in Ukrainian].

Pushchenko, S. (2020). Kobzar's word in the battle for Ukraine. *Shevchenko T. Kobzar (Front-line Kobzar)* (Author S. Pushchenko). Maidan [in Ukrainian].

Slipushko, O. (2015). The idea of God in the creative consciousness of Taras Shevchenko. *Shevchenko studies. Collection of scientific works*. Vol. 18. P. 21–30 [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2020). *Kobzar (Front Kobzar)* (Author S. Pushchenko). Maidan [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 14.06.24

Прорецензовано / Revised: 19.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Nataliia LEVCHENKO, PhD, Prof.

Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-7535-6330

e-mail: NatLevchenko@hnpu.edu.ua

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv

TARAS SHEVCHENKO IN CAMOUFLAGE: "KOBZAR" EDITED BY SERHIY PUSHCHENKO

Introduction. *"Kobzar" by Taras Shevchenko edited by Serhiy Pushchenko, the text of which is woven from artistic modernized visual and Shevchenko verbal images, is a vivid embodiment of the creative essence of the poet-artist and at the same time convincing evidence of the growing relevance of the artist's work in the 21st century.*

Methods. *Intermediate and hermeneutic methods were used.*

The results. *It was found that pilot study of the intermedial aspect of "Kobzar. (Front Kobzarya)" by T. Shevchenko edited by S. Pushchenko became the basis for the study of artistic means of actualizing the motifs of the poetry of the genius artist of the 19th century in the context of the challenges of the modern Russian-Ukrainian war.*

The creative experiment of S. Pushchenko, combining the futuristic and postmodern experience of collage creation, became a new phenomenon in modern Ukrainian literature. The lyrical history of the verbal lyrical text created by T. Shevchenko is involved by the author of the artistic project in a complex system of extratextual connections with works of photo art in combination with illustrations. Verbal texts and collages retain their own autonomy and at the same time form a coherent unity with a complex code that allows deciphering the meanings embedded in the intermedia work of a new model.

Conclusions. *The form of synchronous display of T. Shevchenko's verbal texts and collages created by S. Pushchenko through the synthesis of visual arts, in which pictures of the modern Russian-Ukrainian war, which is terrible for Ukrainians with the number of destructions and lost lives, conveys as fully as possible not only the personal experiences of the author of the project, but also of the entire Ukrainian people.*

Keywords: *Front Kobzar, verbal text, collage, visual art, lyrics, code.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Таїса ЛІТВИНЧУК, канд. філол. наук

ORCID ID: 0000-0003-0131-6368

e-mail: taisa.litvynchuk@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ОЧИМА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ: ТАРАС ШЕВЧЕНКО НА СТОРІНКАХ ВИДАННЯ "КРИЛАТІ"

Вступ. *Зі здобуттям незалежності у гуманітарній науці спостерігається зростання інтересу до буття українців, вимушених виїхати за кордон, їхньої діяльності, зв'язків з історичною спадщиною, культурою народу, його традиціями і літературою. Однією із ключових постатей, що поєднувала діаспору з Україною, надихала до згуртування, був Тарас Шевченко, на сторінках видання "Крилаті" якому відведено одне із чільних місць.*

Методи. *Дослідження своєрідності рецепції та інтерпретації постаті митця на сторінках патріотично спрямованих "Крилатих" передбачало застосування загальнонаукових (індукції, дедукції, синтезу, аналізу) і спеціальних методів (філологічного, культурно-історичного, описового й структурно-семантичного).*

Результати. *Вивчення змістового та візуального наповнення "Крилатих" з 1963 по 1969 рік (включно) дало змогу простежити послідовне апелювання читачів, дописувачів і членів редакції видання до постаті Т. Шевченка і його творчості. При цьому увага зосереджувалася на біографічних відомостях митця та їх художній інтерпретації, що часто межувало із домислом; увиразнення позачасовості та універсальності поетичних інтенцій митця; ідеї неперервності боротьби народу за здобуття волі.*

Висновки. *Встановлено відповідність між змістовим наповненням, ілюстративним матеріалом видання та віковими особливостями читачів "Крилатих". Простежено тенденцію до формування образу Т. Шевченка як більш зримого, зрозумілого для сприйняття, як борця проти поневолення, провідника на шляху до волі держави. Завдяки апелюванню до поетичної творчості митця ("обнімітесь!", "братайтесь!", "учітеся, брати мої!") на сторінках*

журналу "Крилаті" вдавалося привернути увагу до своєчасності змісту українського національного питання, потреби єднання і спільності зусиль заради майбутнього України. Міжмистецькі зв'язки, пов'язані зі стратегіями реценції та інтерпретації постаті Т. Шевченка, його творчості (дописи про встановлення пам'ятників, коментування їхніх світлин, ілюстрації до новин, окремої філателістичної продукції тощо), засвідчували патріотичну налаштованість представників української діаспори та їхніх родин, прагнення маркувати освоєну територію, засвідчувати існування власної історії та культури. Окрім цього наповнення "Крилатих", пов'язане з постаттю митця (дописи читачів видання щодо долучення до заходів і подій, присвячених Т. Шевченкові), фіксувало їхню небайдужість до українського питання, бажання залучити й інших представників українства їхнього віку до спільної діяльності.

Ключові слова: Тарас Шевченко, українська діаспора, журнал "Крилаті", юнацтво.

Вступ

"Хто здобуде душі дітей – той здобуде майбутнє". Таким промовистим заголовком статті П. Андрієнко-Данчук розпочинається один із номерів журналу "Крилаті". Авторка публікації, а згодом – редакторка видання апелює до тези К. Ушинського і наголошує на особливій значущості і відповідальності виховання юного покоління українців на еміграції, – формуванні патріотизму та жертвовної любові до Батьківщини, плеканні батьківських традицій та мови. Усе це, на її переконання, дозволяє "заповнити серце дитини добром, – найвищим добром, яким є Бог і Батьківщина-Україна" (Андрієнко-Данчук, 1968, № 3, с. 3).

Місію згуртування юних українців з різних країн і континентів в діаспорі взяли на себе громадські організації, зокрема, з ініціативи закордонних частин ОУН, "Спілка Української Молоді" (далі – СУМ). Виховній праці СУМу, утвердженню національних переконань і питань українознавства, плеканню української культури і християнської релігії допомагали періодичні видання, насамперед журнал "Крилаті". Однією із центральних постатей видання, завдяки якій вдавалося консолідувати зусилля задля згуртування дітей

української діаспори, став Тарас Шевченко, адже його поезії за кордоном грала націотворчу роль (Лупак, 2019, с. 8).

Метою нашого дослідження є вивчення своєрідності рецепції постаті Т. Шевченка та інтерпретації його творчості на шпальтах видання "Крилаті". Зосереджування уваги на такому аспекті пов'язане із потребою вивчення здобутого досвіду вихідців з України та їхніх родин упродовж 1960–70-х рр. щодо пропагування української культури за кордоном, збереження ідеї української ідентичності, які з лютого 2022 року і появою нової хвилі міграції українців до європейських країн й американського континенту резонують усім без винятку поколінням. Водночас не втрачає актуальності й потреба уважного перепрочитання публікацій, присвячених рецепції й інтерпретації постаті Т. Шевченка, його творчості за кордоном як на сторінках періодичних видань, так і в наукових джерелах, оскільки, як слушно зауважує Р. Зорівчак, "матеріали американської шевченкіани мають неоднакову інформаційну, наукову, історико-літературну й художню вартість і заслуговують на виважену критичну оцінку, а не просто на захоплені або нищівно-критичні відгуки" [Зорівчак, 2001, с. 9]. Визначена нами мета якнайповніше реалізуватиметься у поставлених завданнях, розв'язання яких дозволить отримати відповіді на такі питання: чому вихідці з України задля збереження української ідентичності на сторінках журналу "Крилаті" апелюють до постаті Тараса Шевченка; які концептуальні стратегії художньої рецепції та інтерпретації постаті Т. Шевченка серед діаспори були знаковими для збереження ідеї української ідентичності; які міжкультурні і міжмистецькі зв'язки щодо інтерпретації образу митця і його творчості стали знаковими для українського юнацтва за кордоном.

Огляд літератури. Дослідження творчості митця в Україні і поза її межами має досить довгу традицію. З-поміж знакових для нашого дослідження можемо вважати праці В. Барки, В. Барки, І. Дзюби, Д. Донцова, П. Іванишина, М. Лупак. У контексті вивчення окресленого питання увагу привертають напрацювання Л. Біловус, Р. Зорівчак, М. Лупак, С. Підгопригори, М. Тимошика.

Методи

Окрім загальнонаукових методів (індукції, дедукції, синтезу, аналізу тощо) у роботі також застосовано філологічний (опис і коментування явищ, їх узагальнення й концептуалізація), культурно-історичний (врахування своєрідності конкретного історичного періоду, упродовж якого побачили світ номери видання "Крилаті"), описовий і структурно-семантичний методи.

Результати

Хронологічні межі номерів видання, які було взято до уваги, обмежуються проміжком з 1963 р. по 1979 р. (включно). Основна увага зосереджувалася на номерах, значна частина наповнення яких традиційно була присвячена уродинам Т. Шевченка, – кожен третій номер упродовж окресленого періоду. Передумови саме такого часового охоплення дають змогу простежити особливості формування україноцентричної традиції і своєрідність її репрезентації упродовж достатньо тривалого як для періодичного видання часу (близько 15 років). Видання "Крилаті" (англ. The Winged Ones) – ілюстрований журнал-щомісячник (головний редактор – О. Коваль) для українського юнацтва, який видавала Центральна управа Спілки Української молоді у Нью-Йорку (США). Наприкінці 1990-х рр. видання переїжджає до України. Головними редакторами у свій час були Л. Полтава, В. Леник, О. Коваль.

Місія видання полягала у забезпеченні дітей вихідців з України якісною україномовною літературою на історичну й національно спрямовану тематику; матеріалом задля формування їхньої мотивації "до пізнання і засвоєння нових знань [...] до сміливого рейду, до широких починів" (Лаковський, 1963, зворот обкладинки) заради можливості виправдати очікування Батьківщини, бути "...дороговказом до досягнення тих ідеалів, які прищеплює СУМ" – любові до Бога та слова (Лаковський, 1963, зворот обкладинки).

Відтак тематика журналу вирізнялася висвітленням заходів, діяльності осередків СУМу, популяризацією релігійних традицій, національної і культурної спадщини (н-д, презентація молоді старовинних різдвяних традицій українського народу – "Спільна

просфора філядельфійського Осередку ім. УПА" (М.І., 1976, № 3, с. 3); дописами про визнання дружинника-культурника, писанкаря П. Луніва в Англії (Б/А, Крилаті, 1974, с. 12–13), здобутки співачки О. Сояк у Німеччині (Б/А, Крилаті, 1976, № 3, с. 10)) тощо; публікацією творів письменників українського походження ("Живи, Україно" О. Олеся (Олесь, 1963, 33, с. 13); "Творець витонченої поезії" [Б/А, Крилаті, 1972, 33, с. 7]) тощо; зверненням до історичного минулого, зокрема боротьби за українську державність ("Анна Ярославна – королева Франції" (Б/А, Крилаті, 1963, № 3, с. 11), "Безсмертні Крути" (Б/А, Крилаті, 1963, № 1, с. 6–7); "Спростувуймо неправду" (Б/А, Крилаті, 1977, 33, с. 15) та постаті Романа Шухевича, діяльності якого і боротьбі за волю України присвячено значну увагу, особливо у кожному третьому номері видання.

Чільне місце у виданні "Крилаті" відведено Тарасові Шевченкові. Фактично у кожному номері упродовж 15 років простежується апелювання до постаті митця, його творчості чи рецепції іншими представниками мистецького і літературного середовища. Кожен третій (березневий) номер "Крилатих" приурочений до уродин митця. Від заснування і до 1968 року – з обов'язковим розміщенням на обкладинці портрета/автопортрета Т. Шевченка, пам'ятника на його пошанування або ж відбитком репродукції малярських творів. Надалі – спорадично: зі світлиною портрета Т. Шевченка (обкладинка третього номеру журналу за 1975 рік; мал. С. Макаренко) та із відбитком його картини олією "Селянська сім'я" (обкладинка третього номера "Крилатих" за 1979 рік).

Особливе пошанування постаті Т. Шевченка на сторінках "Крилатих" корелювало із патріотичною спрямованістю видання, зокрема щодо протиставлення підходу "до подання матеріалів «совєтсько-московському»" (Підопригора, 2023, с. 79). З-поміж концептуальних стратегій його репрезентації домінантними є такі: зосередження уваги на біографії митця як передумові його наближення до читачів, максимальному усуненні часової дистанції, а отже – позачасовості інтенцій його творчості; акцентування уваги на винятковості постаті Т. Шевченка посередництвом творчості у боротьбі за волю

народу і справедливість, а відтак її універсальності; збереження тягlosti між історичним минулим і сучасними для авторів та читачів "Крилатих" подій (розміщення в одному дописі чи в одній публікації історії боротьби – від Тараса Шевченка до лідера УПА Тараса Чупринки (Романа Шухевича), який став на чолі "Шевченкового слова і його безсмертного заповіту" (Гармаш, 1972, № 3, с. 3); як виконання "наказу-заповіту" під час березневої революції 1917 року або ж маніфестації під синьо-жовтими прапорами у Києві на завершення Кооперативного З'їзду тощо).

Спосіб викладу ключових віх із життєпису Т. Шевченка на шпальтах журналу має певні відмінності та корелює із віковою категорією реципієнтів. Матеріал для юнацтва вирізняється фактажем, аргументованістю, експресивністю та апелюванням до загальнолюдських рис і якостей митця. Зокрема, у вступній статті (автор М.З.) третього номера "Крилатих" за 1967 рік читаємо: "Хоч яке велике значення Шевченка в нашій культурі як поета і маляра – його роль в нашому житті безмірно більша, – він пророк нашої нації на шляху у майбутнє [...]. На допитах він не оправдувався, щоб зменшити свою кару [...]. Цей приклад не менш важкий, як його твори, дав нам Шевченко своєю незламністю й послідовністю від хвилини арештування до кінця життя. Щойно ця його стійкість, підтвердження слів – вчинками зробили його нашим національним пророком" (М. З., 1967, № 3, с. 1–5). Зосередження уваги на послідовному дотриманні Шевченком власних переконань, а відтак – на його власному прикладі дозволяє зробити постать митця "ближчою" і зрозумілішою для сприйняття діаспорним юнацтвом, вартою залишатися натхненником, прикладом для наслідування у боротьбі за волю.

Підсилення ефекту стирання часових меж, уникнення його "обронзовіння" досягається завдяки концентрації уваги на загальнолюдських рисах митця. З-поміж прийомів, якими послуговувалися у "Крилатих", – уміщення на сторінках журналу згадок членів родини або ж сучасників митця, які мали змогу особисто з ним спілкуватися. До прикладу, в одному із номерів журналу уміщені спогади Михайла Єремїєва про

знайомство із господарем житла у Фастові, де свого часу зупинявся Шевченко. Працьовитість і відданість роботі ("перед ув'язненням багато писав і малював" (Єремійв, 1972, № 3, с. 5)) – такими рисами наділений митець у спогадах свого сучасника. На відкритості і розважливості Шевченка, його любові до усної народної творчості наголошує тітка Ганна Разич, у товаристві якого випадало бути мало не щодня: "...Шевченко був веселий і балакучий, одягався дуже чисто, любив жіноче товариство [...]. По вечері любив співати сумних пісень і сам співав дуже приємно. Він радий був одружитися, але був дуже нерішучий і так і поїхав" (Єремійв, 1972, № 3, с. 5).

Додатково до фіксації унікальних за своєю природою усних спогадів про Т. Шевченка журнал "Крилаті" подає відомості про публікації, присвячені невідомим фактам із життя й творчості письменника. Йдеться, зокрема, про видання "Свояки Тараса Шевченка", своєрідної хроніки дитинства письменника від народження і до часу досягнення ним п'ятнадцятиріччя (Б/А, Крилаті, 1972, 33, с. 8). Інформація про описи і перекази щодо зовнішності Тараса, тембр його голосу, усні перекази свояків і родини письменника, доповнені науковими відомостями, сприяють усуненню меж між ним та читачами з української діаспори: формування усвідомлення, яким Шевченко був у дитинстві, яким було його зростання. Усе це дозволяє унаочнити образ письменника, а отже, зробити його зрозумілішим і ближчим для широкого загалу.

Водночас концептуалізація образу Т. Шевченка для читачів молодшого віку (рубрики "Сторінки молодшого юнацтва", "Розваги", "Гартуйсь!" тощо) має певні особливості на тематичному та візуальному рівнях. Висвітлення інформації про Тараса Шевченка вирізняється різноплановістю і різножанровістю: від біографії митця із дотриманням хронологічного викладу; невеликих за обсягом і легких для сприйняття текстів, центральною постаттю яких є Тарас Шевченко у різні етапи свого життя в оповіданні "Тарас Шевченко" (Наркевич, 1973, № 3, с. 21–22) тощо; кросвордів, питання до яких пов'язані із життям і творчістю митця (Б/А, Крилаті, 1976, № 3, с. 23) – до сучасної поезії, присвяченої Т. Шевченкові (Полтава, 1977, № 3, с. 23; Завадович, 1977, № 3, с. 23).

Спільна риса, яка об'єднує матеріал про Тараса Шевченка на сторінках "Крилатих", – це витворення образу митця як такого, що вирізняється відкритістю, щирістю, насамперед у спілкуванні з дітьми: "Всміхнувся Тарас, поглянув на громадку, до себе кличе хлопчиків, дівчат, – він їм себе дозволив звати дядьком із ними грається мов рідний брат" (Завадович, 1977, № 3, с. 23), зокрема й під час екстремальних умов, під час перебування на засланні (Б/А, Крилаті, 1973, 33, с. 21–22). Наведені фрагменти, позбавлені потреби уповні претендувати на достовірність, корелюють із цілісним баченням постаті митця і його значення для народу серед національно свідомих представників діаспори, а отже, перенесені на сторінки "Крилатих" задля формування більш зримого образу митця серед молодшого покоління читачів журналу.

Змістовно близьким до вказаних вище на сторінках "Крилатих" є оповідання, ідея якого – формування образу митця, що вирізняється богообраністю у боротьбі за правду. У центрі уваги – один із днів маленького Тараса у дяківській школі. П'яний навчитель не спроможний виконувати свої функціональні обов'язки, але вдається до звинувачень одного із хлопчиків, Степанка, у його нездатності пильнувати молоко. Від різки дяка хлопчика рятує найменший у класі Тарас, який наважується не лише її зламати і кинути у піч, але й відверто звинуватити дяка у несправедливості. Наприкінці розповіді дізнаємося: наслідками такої непокори стали нібито не лише лагідність дяка, але й визнання рішучості і сміливості Тараса: "І пішла чутка по всім селі, а село мало потіху. Люди говорили: «Той Тарас то незвичайний хлопець. Мабуть, йому писано в Бога за Правду стояти»" (Б/А, Крилаті, 1976, с. 20–21). Маємо зауважити, що наведена цитата корелює із тогочасними міркуваннями науковців діаспори, зокрема Б. Білецького, щодо образу Шевченка як борця за утвердження Божої Правди і визволення України. Аналізуючи творчість Т. Шевченка, він підкреслював на призначенні поета бути "речником Божої Правди на землі [...], служити своєму народові, як Божий Післанець" (Білецький, 1949, с. 11), а повстання "супроти ворога народу й насильника – святе і Боже діло, найвища мета якого

відродження української держави" (Білецький, 1949, с. 12–13). Відтак подібна інтерпретація постаті Т. Шевченка на сторінках "Крилатих" корелює з патріотичною та релігійною ідеями сумівців щодо любові до Бога та слова.

Надалі такі інтерпретаційні моделі стануть передумовою для формування образу Т. Шевченка як борця проти поневолення та провідника на шляху до волі народу: "Як той український Мойсей, він своїм могутнім словом проводить свій нарід через піски й пустиню до обіцяної землі, хоч йому самому, як тому біблійному Мойсеєві, Бог не дозволив закінчити своєї життєвої мандрівки в своїй рідній, так гаряче любленій землі" (Гікава, 1964, с. 9). Наведена цитата є своєрідним підтвердженням інтерпретаційної стратегії постаті Т. Шевченка за кордоном, зокрема на сторінках "Крилатих" адже, як зауважує С. Павличко, у "нерадянському шевченкознавстві" наукові розвідки стосувалися теми релігійності поета та його антиімперських настроїв (Павличко, 1990, с. 17). Цілком очевидно, що їхні провідні ідеї у цілком прийнятній, художній, для сприйняття формі переносилися на шпальти періодичних видань для дітей діаспори. Цьому сприяло також встановлення міжмистецьких зв'язків як передумова закріплення цілісного образу Т. Шевченка. Йдеться, зокрема, про виконання пісні "Юнацька посвята" із використанням мелодії ("на голос") стрілецької пісні "Як з Бережан до Кадри": "Поклін тобі, Тарасе, великий наш Пророче, для тебе вірно б'ється Те серденько діточе [...]. Отут перед тобою малі вкраїнські діти святочно прирікають сповняти ті завіти". (Б/А, Крилаті, 1978, с. 19). Візуальні засоби – відбиток портрета чи автопортрета митця, ілюстрація для доповнення сюжету, шкіци облич Шевченка тощо – доповнюють загальне сприйняття образу митця і його творчості, а також слугують своєрідним увиразненням і доповненням до запропонованих текстів.

Вказані аспекти корелюють із принципами увиразнення образу Тараса Шевченка та рецепції його творчості на сторінках "Крилатих" як передумови збереження української свідомості дітей діаспори попри вікові відмінності реципієнтів. Прикметно, що за основу концептуальної стратегії формування і збереження

єдності дітей української діаспори було обрано заклики митця щодо єдності для збереження української приналежності і здобуття волі як мети боротьби. І це не випадково, оскільки, як підкреслює Д. Донцов, поетична спадщина Т. Шевченка засвідчує його любов до Бога, України і до свободи, виявляючи здатність утверджувати у свідомості українців категорії рідного краю, національної держави і Бога, ставати засобом подолання антинаціонального світогляду (Донцов, 2008).

Детальну "декларацію" орієнтирів знаходимо у березневому номері "Крилатих" за 1978 рік. У статті "Розкуйтеся – братайтесь" зауважено, що запорукою створення власної держави, а для представників української діаспори – спільність зусиль задля підтримки виконання такої роботи, є любов "між собою і до України" ("обнімітесь!"), згуртованість дій і долучення до їхньої реалізації – "об'єднання для спільної боротьби" («братайтесь!») та наука, пізнання самих себе «...не при допомозі ворогів-чужинців» [...], себто національне освідомлення («учіться, брати мої!») (Б/А, Крилаті, 1978, с. 3–4).

Утім наведені вище ідеї поодинокі чи всуціль представлені вже і в попередніх номерах різних років "Крилатих". Автори публікацій, подекуди не лише редактори видання, але й дружинники СУМу, брали на себе місію пояснення рядків із поетичної спадщини Шевченка і донесення до своїх читачів усвідомлення її значущості. До прикладу Л. Стельмах, дружинник СУМ Етобікок, у публікації "З політичних думок Т. Шевченка. І мертвим, і живим..." переконує у необхідності розумінні традиції, а отже, Шевченка, "застановляючись над ними, щоб він не змінився на порожню традицію" (Стельмах, 1977, № 3, с. 5). Автор виокремлює провідні ідеї у "посланні", що є позачасовими: потреба єднання, пізнання насамперед рідного, "свого", та вимога до "провідників народу" бути вірними своєму народові. Задля переконливості своїх міркувань автор використовує цитати із поеми Т. Шевченка та аргументи діяча національно-визвольного руху XIX століття в Італії Джузеппе Мацціні. Якщо перші репрезентують свою позачасовість ("вирізьблені у вічності"), то міркування італійського політика підкреслюють універсальність питання: "сотворення" батьківщини

як ідеалу передбачає не лише наявність спільної території, мови, народу й історії, але й спільних волі і змагань "людей до того самого ідеалу" (Стельмах, 1977, № 3, с. 5–6). Задля актуалізації слів Шевченка, підкреслення моральної потреби виконання "внутрішньої передумови" його "заповіту" і проведення паралелей із сучасністю Л. Стельмах наводить приклад, пов'язаний із функціонуванням системи освіти в Канаді: в аплікаціях до "державних робіт" студенти мають вказати кількість відвіданих курсів "з Канадських Наук". Відтак, підсумовуючи, автор підкреслює, що зміст українського національного питання не є старомодним, а навпаки – своєчасним, таким, що випереджає вимоги часу.

Наведені вище ідеї корелювали із програмою заходів, реалізованою сумівцями упродовж тривалого часу. Прикметно, що заклик до об'єднання української діаспори простежуємо не лише на прикладі прямого апелювання до творчості Т. Шевченка, здатної об'єднати українців на різних континентах, але й щодо заходів, спрямованих на підтримку національно спрямованої діяльності поза межами країни, фіксації організації й проведення заходів у різних частинах США, різних країнах, а подекуди й на різних континентах на пошанування пам'яті Т. Шевченка, а також спільності зусиль задля підтримання функціонування "Крилатих", про що обов'язково зазначалося на звороті першої сторінки обкладинки або ж на останній сторінці журналу.

Приклад згуртування ("обнімітесь!", "братайтесь!") української діаспори, об'єднання їхніх зусиль задля спільної боротьби, насамперед інформаційної, можемо вбачати і в пожертві на фонд "Крилатих". Подібні явища простежувалися й щодо діяльності інших видань, оскільки набували певної традиційності: попри незначний розмір грошових датків розголос про добродійні акції для функціонування улюбленого видання розходився навіть у маленьких містечках (Тимошик, 2022, с. 49–50). У кожному номері фіксувалися прізвища меценатів та суми, які вони вносили, а також інформація про святкові й урочисті для вихідців з України чи їхніх родин події (одруження, хрещення дітей тощо), під час яких зібрані кошти надсилали "на пресовий фонд".

Як і вказані вище ідеї, Шевченків заклик "учітеся, брати мої!" є одним із наскрізних у змістовому та візуальному наповненні "Крилатих". З-поміж дописів діаспори, біографічних відомостей і фрагментів творів видатних українських письменників, які засвідчували важливість мови, значущість пам'яті про історичне минуле і народні традиції України, чільне місце відведено власному прикладові Т. Шевченка. Йдеться, зокрема, про інформування дітей з діаспори про історію створення "Букваря", його значення для тодішньої системи освіти (Б/А, Крилаті, 1972, с. 12–13). За несприятливих умов для функціонування українських шкіл, панування у них "чужого, ворожого", свідомі українці взялися за створення недільних шкіл, а Т. Шевченко – за розроблення першої книги для школярів. Розлогий опис на сторінках "Крилатих" про наповнення "Букваря" (релігійні і світські теми, молитви й авторські до них пояснень, тексти козацьких дум про Олексія Поповича і Марусю Богуславку з коментарями щодо християнського і морального змісту, українських традицій і героїчності тощо), його плани щодо підготовки підручників для вивчення інших шкільних предметів засвідчував як унікальність і багатогранність постаті Шевченка, так і його небайдужість до долі народу, усвідомлення значущості рідної мови, єднання для спільної боротьби, а також прагнення дотримуватися проголошених у своїй поезії закликів, піклуватися про їх втілення. Усе це дозволяє "наблизити" постать митця до дітей української діаспори, зробити виголошені у своїй творчості ідеї більш зрозумілим і ближчим для сприйняття.

Не менш знаковими задля об'єднання сил навколо постаті Шевченка, а відтак такими, що викликали неабиякий резонанс серед діаспори, були встановлення і відкриття пам'ятників митцю, урочисте покладання до них квітів на пошанування пам'яті. У такому разі випадає вести мову про міжмистецькі зв'язки у контексті інтерпретації постаті письменника і його творчості на сторінках "Крилатих". Утім йдеться не лише про розміщення на сторінках різних номерів видання відбитків пам'ятників Шевченку в різних містах України (Харкові, Києві) і світу (Вашингтоні, Вінніпезі, Буенос-Айросі тощо) (Б/А,

Крилаті, 1973, с. 12), світлин його малярських творів (Автопортрет 1860 року, "Судня рада" (офорт із серії "Живописна Україна")) (Б/А, Крилаті, 1973, с. 13) чи фотопортретів (Б/А, Крилаті, 1970, с. 5), але й поезії, яка увіковічує ці події ("У Києві і Вашингтоні, у Вінніпезі – бронза, мідь: на щирі радість мільонам – Шевченка пам'ятник стоїть") (П., 1965, 33, с. 3), дописів безпосередніх учасників урочистих подій. Безперечно, ілюстрації встановлених на території України пам'ятників митцю, представлені на сторінках "Крилатих", були однією із можливостей більше дізнатися про землю своїх батьків, "побачити" окремі її визначні місця "своїми" очима. Водночас пряме залучення дітей української діаспори до діяльності заради спільної мети, а відтак – фіксація їхніх вражень, дій і досягнень на сторінках журналу надихали долучатися до подібних заходів й інших представників українства того ж віку.

До прикладу, інформацію про церемонію покладання вінків від Асоціації Діячів Української Культури, з написом "АДУК – Кобзареві", дня 13 березня 1977 р., доповнено поезією О. Марунич "Прометей", рецитованою Славою Сасків біля пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вашингтоні. Авторка поезії проводить паралелі з античною міфологією, порівнюючи Шевченка з Прометеєм: "Не малюйте Шевченка плебеєм, у кріпацькій пошарпаній свиті – я в нім бачу лице Прометея, у одежі, із сонця відлитої" (Марунич, 1978, 33, с. 2). Водночас спостерігаємо модифікацію традиційного античного уявлення про титана, образ якого перенесений на національний ґрунт: на противагу йому місія Т. Шевченка полягала у потребі "сіяти правду" "для свободи й добра урожаю". Завершується поезія рядками, які підкреслюють канонічність і "повсякденність" образу Шевченка: "І тепер наш Тарас – в кожній хаті, з нами словом живим розмовляє. Є в Шевченка народження дата, дати смерті в Шевченка – немає!".

Про значущість встановлення пам'ятників на пошанування Шевченка як спосіб маркування освоєної території, засвідчення існування власної історії і культурної спадщини народу свідчать безпосередньо сумівці-дописувачі "Крилатих": "Ми пам'ятники ставили йому і будемо ставити, щоб йому віддавати честь і щоб

інші народи не думали, що ми не маємо історії та славних героїв. Ми хочемо показати іншим націям, що Україна не тільки була державою, а ще буде знову самостійною, бо народ про неї дбає і не забуває" (Притула, 1965, № 3, с. 3). Водночас усвідомлення важливості таких кроків серед тогочасної української діаспорної молоді було беззаперечним: пошанування його боротьба, а відтак – визнання позачасовості його ідей ("Він боровся пером за ту саму ціль, що ми ще і тепер боремось, – за свободу для українського народу" (Охрик, 1965, № 3, с. 3)). Наведена теза засвідчує той факт, що до популяризації постаті Т. Шевченка і його творчості долучалися, як зауважує Р. Зорівчак, "різні за світоглядом, знаннями і талантом письменники, вчені, художники, публіцисти, громадські діячі й, на жаль, досить рідко – професійні перекладачі" [Зорівчак, 2001, с. 9–10]. Водночас усі свідомі емігранти і їхні родини у намагалися долучитися до розбудови українських структур і заявити про свою позицію: святкування уродин, спорудження пам'ятників, декламування віршів поета тощо.

З-поміж інших, здатних зафіксувати міжмистецькі зв'язки на сторінках "Крилатих" щодо рецепції постаті Т. Шевченка, привертають увагу невеликі за обсягом дописи про "портрети" та "барельєфи" на пошанування пам'яті митця. Йдеться, зокрема, про передрук новини з українського часопису "Наше слово" (м. Варшава, Польща) про встановлення на проспекті Шевченка у Львові "портрета" митця, обличчя якого зроблене з кольорового моху, а рама – з квіток (Б/А, Крилаті, 1969, 33, с. 21). Подібною до цього є новина (з фото) про вирізьблений на сосні "барельєф" Т. Шевченка, який змайстрував незрячий харківський інженер С. Лісовий під час свого перебування на лікуванні у санаторії неподалік Харкова (Б/А, Крилаті, 1963, № 3, с. 14) тощо. Дописи й новини з України такого характеру дозволяли читачам "Крилатих" більше дізнатися про землю своїх батьків, відчути зв'язок з країною, у якій не випадало бути безпосередньо.

Окремої уваги потребує експериментаторський як на той час крок щодо органічного поєднання на сторінках "Крилатих" сучасної поезії та Шевченкових рядків, назва якої – пряма

цитата "Свою Україну любіть!": "Від краю до краю – від синіх Карпат до сизих степів, де хвилює трава, від низу Полісся до моря дзвенять Тарасові віщі слова: «Свою Україну любіть, любіть її во время лютє, в останню тяжкую минуту за неї Господа моліть!»". У такий спосіб автор підкреслює здатність Шевченкової поезії згуртувати ("обнімітесь!", "братайтесь!") заради виконання "заповіту" митця щодо плекання любові до народу, його історичного минулого і слави віків, рідної землі усіх українців, навіть тих, які вимушено «покинули рідні хати», але "мов хліб на дорогу, взяли у світи цю книгу любови – «Кобзар»" (Завадович, 1976, 33, с. 6–7). Апелювання до збірки у цілому не є випадковим, адже для представників української діаспори, насамперед в інтерпретації В. Барки, "Кобзар" – книга правди.

Ще одним прикладом міжмистецької взаємодії, пов'язаної з постаттю Т. Шевченка у "Крилатих", є поєднання на одній шпальті видання дописів, пов'язаних із святкуванням річниці від дня народження митця, а також тих історичних фактів, що засвідчують позачасовість й універсальність порушених тем у його творчості. До прикладу у третьому номері журналу за 1964 рік на одній зі сторінок розміщено профіль митця, обрамлений словами "До славного ювілею". Нижче читачі бачать відбиток світлини могили письменника у чорно-білій кольоровій гамі; на передньому плані – колюча сітка, на відділі – пам'ятник Шевченку на Тарасовій горі. Нижче розміщено напис-цитату, яка утворює віру у здобуття волі ("розкуються незабаром заковані люде"). Однак особливої символічності вказана композиція набуває внаслідок цілісного сприйняття інформації, поданої на шпальті: спільно із розміщеною праворуч світлою відбиткою марки із зображенням української матері у вишиванці, яка схилилася над своєю дитиною, й обрамленням-надписом, англійською мовою "30h anniversary in memory of 7 000 000 victims of international famine arranged by cremlin 1933 in Ukraine". Світлину доповнює фрагмент із поезії "Якби ви знали, паничі": "Там неволя, Робота тяжкая, ніколи І помолитись не дають. Там матір добрую мою, ще молодую – у могилу нужда та праця положила" (П., 1964, № 3, с. 3). Усе це свідчить про позачасовість ідей творчості Т. Шевченка.

Висновки

Таким чином, як засвідчує видання "Крилаті" упродовж перших п'ятнадцяти років свого існування, постать Т. Шевченка стала однією із ключових для юнацтва – дітей української діаспори у питанні формування української ідентичності, усвідомленні існування історії і традицій народу, оскільки патріотичне спрямування видання, його потреба популяризувати українську культурну спадщину передбачало відведення чільного місця постаті Т. Шевченка та його творчості. Ключовими концепціями їх репрезентації стали зосередження уваги на біографічних відомостях митця з урахуванням вікової аудиторії реципієнтів; акцентування уваги на універсальності творчості митця, ідеї єднання задля спільності боротьби; встановлення міжмистецьких зв'язків у контексті рецепції постаті Т. Шевченка та інтерпретації його творчості. Простежено, що матеріал для юнацтва щедрий на фактаж, історичні факти, зокрема, й ті, що пов'язані з життям самого митця, його чітке слідування проголошеним у своїй творчості ідеям і переконанням; натомість матеріал для читачів молодшого віку вирізняється підкресленням богообраності Т. Шевченка у боротьбі за волю, простішою для сприйняття інформацію, візуальним супроводом, дописами про біографічні відомості митця, поданими у художній формі, щедрій на домисли тощо. На сторінках "Крилатих" зацентровано увагу на універсальності, позачасовості творчості митця, ідеї якої кристалізовано у словах-закликах "обнімітесь!", "братайтесь!", "учіться, брати мої!", що всуціль чи окремо представлені на сторінках видання і є одними із основоположних для формування змістового й ілюстративного наповнення видання. Простежені міжмистецькі зв'язки щодо рецепції постаті митця та інтерпретації його творчості, зокрема змістовий матеріал та візуальний супровід (встановлення пам'ятників на пошану Т. Шевченкові, фіксація участі представників діаспори у заходах з нагоди їх відкриття, елементи філателістичної продукції тощо), як передумова маркування освоєної території, існування власних культурних надбань і тягlosti історичних традицій, засвідчення єднання задля досягнення спільної цілі.

Внесок автора: Таїса Літвинчук – концептуалізація; методологія; аналіз джерел, підготування огляду літератури, теоретичних засад дослідження; написання, перегляд і редагування.

Список використаних джерел

Андрієнко-Данчук, П. (1968). Хто здобуде душі дітей – той здобуде майбутнє. *Крилаті*, 3, 3.

Б/А. (1963). Автор барельєфа. *Крилаті*, 3, 14.

Б/А. (1963). Анна-Ярославна – королева Франції. *Крилаті*, 3, 11.

Б/А. (1963). Безсмертні Крути. *Крилаті*, 1, 6–7.

Б/А. (1972). Буквар Шевченка. *Крилаті*, 33, 12–13.

Б/А. (1976). В дяківській школі. *Крилаті*, 3, 20–21.

Б/А. (1976). Ломиголова. *Крилаті*, 3, 23.

Б/А. (1976). Нова платівка Оксани Сояк. *Крилаті*, 3, 10.

Б/А. (1969). Портрет з квітів. *Крилаті*, 3, 21.

Б/А. (1978). Розкуйтеся – братайтеся. *Крилаті*, 3, 3–4.

Б/А. (1972). Своїки Тараса Шевченка. *Крилаті*, 3, 8.

Б/А. (1977). Спростувуймо неправду. *Крилаті*, № 3, 15.

Б/А. (1974). Сумівець-писанкар. *Крилаті*, 3, 12–13.

Б/А. (1972). Творець витонченої поезії. *Крилаті*, 3, 7.

Б/А. (1973). "Учіться, брати мої! Думайте, читайте!". З мистецької спадщини Тараса Шевченка. *Крилаті*, 3, 12–13.

Б/А. (1978). Юнацька посвята. *Крилаті*, 3, 19.

Барка, В. (1961). *Правда Кобзаря*. "ПРОЛОГ".

Білецький, Л. (1949). *Віруючий Шевченко*. Вінніпег.

Біловус, Л. (2014). Рецепція творчої постаті Тараса Шевченка в періодиці української діаспори США. *Вісник Книжкової палати*, 3, 25–27

Братусь, І. (2003). Шевченко в оцінці української діаспори. *Шевченкознавчі студії*, 5, 126–131.

Гармаш, М. (1972). Свою Україну Любіть. *Крилаті*, 3, 3.

Гікава, І. (1964). Чорне море у Шевченка. *Крилаті*, 3, 9.

Грабович, Г. (2010). Шевченко у критиці Євгена Маланюка. *Критика*, 3–4, 29–34

Дзюба, І. (2008). *Тарас Шевченко. Життя і творчість*. Вид. дім "Кієво-Могилянська академія".

Донцов, Д. (2008). *Незримі скрижалі Кобзаря (Містика лицарства запорозького)*. Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи.

Єремів, М. (1972). Слідами Тараса. *Крилаті*, 3, 5.

Завадович, Р. (1976). "Свою Україну любіть!" *Крилаті*, 3, 6–7.

Завадович, Р. (1977). Тарас – приятель дітей. *Крилаті*, 3, 23.

Зорівчак, Р. (2001). Сприйняття творчості Шевченка в літературних та наукових колах США. *Слово і час*, 9, 8–20.

Зорівчак, Р. (2015). Творчість і особистість Тараса Шевченка як символи вільної України в Сполучених Штатах Америки: Частина II. *Всесвіт*, 3/4, 221–230.

Іванишин, П. (2008). *Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка*, С. Маланюка, Л. Костенко. Академвидав.

Лаковський Ж. (1963). Вітаю "Крилатих!". *Крилаті*, 3 (зворот обкладинки).

Лупак, М. І. (2019). *Шевченкознавство української діаспори (1945–1991): христологічний аспект* [Автореф. дис. канд. філол. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка]. https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/11/aref_lupak.pdf (дата звернення: 08.03.2024 р.)

Луцій, С. (2013). До історії еміграційної шевченкіани: Л. Лиман та Ю. Стефаник. *Шевченкознавчі студії*, 16, 325–332.

Маруніч, О. (1978). Прометей. *Крилаті*, 33, 2.

М.З. (1967). Шевченко діє. *Крилаті*, 3, 1–5.

М.І. (1976). Спільна просфора філадельфійського Осередку ім. УПА. *Крилаті*, 3, 9.

М.М. (1970). Портрети Шевченка. *Крилаті*, 3, 5–6.

Наркевич, Н. (1973). Тарас Шевченко. *Крилаті*, 3, 21–22.

Олесь, О. (1963). Живи, Україно! *Крилаті*, 3, 13.

Охрик, І. (1965). Наш Кобзар. *Крилаті*, 3, 3.

П. (1964). Могила Т.Шевченка під час війни. *Крилаті*, 3, 3.

П. (1965). У Києві і Вашингтоні... *Крилаті*, 33, с. 3

Павличко, С. (1990). Моделі шевченкознавства в радянській і нерадянській науці. *Сучасність*, 3, 15–26.

Підпригора, С. (2023). *Український визвольний рух ХХ століття в коміксах українських митців-емігрантів. Мови та літератури світу*, 76–92.

Полтава, Л. (1977). Біля портрета Кобзаря. *Крилаті*, 3, 23.

Притула, Г. (1965). Наш Кобзар. *Крилаті*, 3, 3.

Сліпущко, О. (2013). Ідея свободи у творчості Тараса Шевченка. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*, 38, 242–249.

Стельмах, Л. (1977). 3 політичних думок Т. Шевченка. І мертвим, і живим... *Крилаті*, 3, 5.

Тимошик, М. (2022). Український дитячий журнал на еміграції як специфічний тип видання (на матеріалах лондонського місячника "Юні друзі". *Вісник Львівського університету*, 51, 46–61.

Ярошинський, О. (2014). Тарас Шевченко і національна самосвідомість закордонних українців. *Психологія і суспільство*, 5–6 березня, 78–79.

References

Andrienko-Danchuk, P. (1968). Whoever gets the souls of children will get it in the future. *The Winged Ones*, 3, 3 [in Ukrainian].

Bilovus, L. (2014). Reception of the creative article of Taras Shevchenko during the period of the Ukrainian diaspora in the USA. *Bulletin of the Book Chamber*, 3, 25–27 [in Ukrainian].

Barca, V. (1961). *Kobzar's truth. "PROLOGUE"* [in Ukrainian].

Biletsky, L. (1949). *Believing Shevchenko*. Winnipeg [in Ukrainian].

Bratus, I. (2003). Shevchenko in the assessment of the Ukrainian diaspora. *Shevchenkoznnavchi studii*, 5, 126–131 [in Ukrainian].

- Dzyuba, I. (2008). Taras Shevchenko. Life and creativity. Publishing house "Kyiv-Mohyla Academy" [in Ukrainian].
- Dontsov, D. (2008). *The invisible tablets of the Kobzar (The mysticism of the Zaporozian character)*. Ukrainian Vidavnica Spilka im. Yu. Lipi [in Ukrainian].
- Garmash, M. (1972). Love your Ukraine. *The Winged Ones*, 3, 3 [in Ukrainian].
- Gikawa, I. (1964). Black Sea near Shevchenko. *Krylati*, 3, 9 [in Ukrainian].
- Grabovic, G. (2010). Shevchenko with critic Yevgen Malanyuk. *Criticism*, 3–4, 29–34 [in Ukrainian].
- Ivanyshyn, P. (2008). *National way of understanding in the poetry of T. Shevchenko, E. Malanyuk, L. Kostenko*. Akademvidav. [in Ukrainian].
- Lakovsky Zh. (1963). I'm singing "Krylaty!" *The Winged Ones*, 3, (turn of the facing) [in Ukrainian].
- Lupak, M. I. (2019). *Shevchenko knowledge of the Ukrainian diaspora (1945–1991): Christological aspect* [Author. dis. Ph.D. Philol. Sciences, Lviv National University named after Ivan Franko]. https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/11/aref_lupak.pdf (date of publication: 03/08/2024) [in Ukrainian]
- Lushchy, S. (2013). Before the history of emigration Shevchenko: L. Liman and Y. Stefanik. *Shevchenkoznachchi studii*, 16, 325–332 [in Ukrainian].
- Marunich O. (1978). Prometheus. *The Winged Ones*, 3, 2 [in Ukrainian].
- M.I. (1976). The sleeping prophora of the Phillyadelphian Oseredka im. UPA. *The Winged Ones*, 3, 9 [in Ukrainian].
- MM. (1970). Portraits of Shevchenko. *The Winged Ones*, 3, 5–6 [in Ukrainian].
- M.Z. (1967). Shevchenko does. *The Winged Ones*, 3, 1–5 [in Ukrainian].
- N/A. (1963). Author of the bas-relief. *The Winged Ones*. no. 3, p. 14 [in Ukrainian].
- N/A. (1963). Anna-Yaroslavna – Queen of France. *The Winged Ones*, no. 3, p. 11. [in Ukrainian].
- N/A. (1963). Immortal Cool. *The Winged Ones*, 1, 6–7 [in Ukrainian].
- N/A. (1972). Shevchenko's primer. *The Winged Ones*, 33, 12–13 [in Ukrainian].
- N/A. (1976). At the Dyakivsky school. *The Winged Ones*, 3, 20–21 [in Ukrainian].
- N/A. (1976). Lomigolovka. *The Winged Ones*, 3, 23 [in Ukrainian].
- N/A. (1976). New dress by Oksana Sovyak. *The Winged Ones*, 3, 10 [in Ukrainian].
- N/A. (1969). Portrait from kvitiv. *The Winged Ones*, 3, 21 [in Ukrainian].
- N/A. (1978). Rejoice – fraternize. *The Winged Ones*, 3, 3–4 [in Ukrainian].
- N/A/ (1972). Brothers-in-law of Taras Shevchenko. *The Winged Ones*, 3, 8 [in Ukrainian].
- N/A. (1977). Quite simply a lie. *The Winged Ones*, 3, 15 [in Ukrainian].
- N/A. (1974). Sumivets-pysankar. *The Winged Ones*, 3, 12–13 [in Ukrainian].
- N/A. (1972). Creator of sophisticated poetry. *The Winged Ones*, 3, 7 [in Ukrainian].
- N/A. (1973). "Study, my brothers! Think, read! From the Mystetsky Spadshchyna of the Shevchenko Highway. *The Winged Ones*, 3, 12–13 [in Ukrainian].
- N/A. (1978). Yunatska is dedicated. *The Winged Ones*, 3, 19 [in Ukrainian].
- Narkewicz, N. (1973). Taras Shevchenko. *The Winged Ones*, 3, 21–22 [in Ukrainian].
- Oles O. (1963). Live, Ukraine! *The Winged Ones*, 3, 13 [in Ukrainian].
- Ohrik I. (1965). Our Kobzar. *The Winged Ones*, 3, 3 [in Ukrainian].

- P. (1964). The grave of T. Shevchenko during the hour of war. *The Winged Ones*, 3, 3 [in Ukrainian].
- P. (1965). In Kiev and Washington... *The Winged Ones*, 3, 3 [in Ukrainian].
- Pavlichko, S. (1990). Models of Shevchenko knowledge in Radyansky and non-Radyansky science. *Suchasnist*, 3, 15–26 [in Ukrainian].
- Pidoprigora, S. (2023). Ukrainian free movement of the 20th century in the comics of Ukrainian emigrants. *Movies and literature of the world*, 76–92 [in Ukrainian].
- Poltava L. (1977). Painting a portrait of Kobzar. *The Winged Ones*, 3, 23 [in Ukrainian].
- Pritula G. (1965). Our Kobzar. *The Winged Ones*, 3, 3 [in Ukrainian].
- Slipushko, O. (2013). The idea of freedom in the creativity of Taras Shevchenko. *Literature. Folklore. Problems of Poetics*, 38, 242–249 [in Ukrainian].
- Stelmach, L. (1977). From the political thoughts of T. Shevchenko. We are dead and we are alive... *The Winged Ones*, 3, 5 [in Ukrainian].
- Timoshik, M. (2022). Ukrainian children's magazine on emigration as a specific type of publication (based on the materials of the London monthly "Young Friends". *Bulletin of Lviv University*, (51), 46–61 [in Ukrainian].
- Yaroshinsky, O. (2014). Taras Shevchenko and the national self-confidence of foreign Ukrainians. *Psychology and marriage*, 5–6 bereznya, 78–79. [in Ukrainian].
- Yeremiev, M. (1972). Traces of Taras. *The Winged Ones*, 3, 5 [in Ukrainian].
- Zavadowicz, R. (1976). "Love your Ukraine!" *The Winged Ones*, 3, 6–7 [in Ukrainian].
- Zavadowicz, R. (1977). Taras is a friend of children. *The Winged Ones*, 3, 23 [in Ukrainian].
- Zorivchak, R. (2015). Creativity and specialness of Taras Shevchenko as symbols of a free Ukraine in the United States of America: Part II. *Vsesvit*, 3/4, 221–230 [in Ukrainian].
- Zorivchak, R. (2001). Inspire Shevchenko's creativity in literary and science stakes in the USA. *Word and hour*, 9, 8–20 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 17.04.24

Прорецензовано / Revised: 11.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Taisa LITVYNCHUK, PhD (Philol.)

ORCID ID: 0000-0003-0131-6368

e-mail: taisa.litynychuk@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

VIEW OF THE UKRAINIAN DIASPORA: TARAS SHEVCHENKO ON THE PAGES OF "KRYLATI" PUBLICATION

Background. *With the achievement of independence, there is a growing interest in the humanities in the life of Ukrainians forced to leave abroad, their activities, connections with the historical heritage, the culture of the people, their*

traditions and literature. One of the key figures who united the diaspora with Ukraine, who inspired unity, was Taras Shevchenko, who is given one of the leading places on the pages of the "Krylatye" publication.

Methods. The study of the peculiarity of the reception and interpretation of the figure of the artist on the pages of the patriotically directed "The Winged Ones" involved the use of general scientific (induction, deduction, synthesis, analysis) and special methods (philological, cultural-historical, descriptive and structural-semantic).

Results. The study of the content and visual content of "The Winged Ones" from 1963 to 1969 (inclusive) made it possible to trace the consistent appeal of readers and members of the publication's editorial staff to the figure of T. Shevchenko and his work. At the same time, attention was focused on the poet's biographical information and their artistic interpretation, which often bordered on conjecture; expression of the timelessness and universality of the poet's poetic intentions; ideas of the continuity of the people's struggle for freedom.

Conclusions. Correspondence between the content, illustrative material of the publication and the age characteristics of the readers of "The Winged Ones" was established. The trend towards the formation of the image of T. Shevchenko as a more visible, understandable for perception, as a fighter against enslavement, a guide on the way to the freedom of the state is traced. Thanks to the appeal to the artist's poetic creativity ("hug!", "brothers!", "learn, my brothers!") on the pages of "The Winged Ones" magazine, it was possible to draw attention to the timeliness of the content of the Ukrainian national question, the need for unity and common efforts of the Council of the Future of Ukraine. Inter-artistic connections related to the strategies of reception and interpretation of the figure of T. Shevchenko, his work (messages about the installation of monuments, commenting on their photographs, illustrations for news, separate philatelic production, etc.) testified to the patriotic mood of representatives of the Ukrainian diaspora and their families, the desire to mark the conquered territory, to testify to the existence of one's own history and culture. In addition, the content of "The Winged Ones" connected with the figure of the poet (communications from readers of the publication about participation in events dedicated to T. Shevchenko) recorded their indifference to the Ukrainian issue, the desire to attract other representatives of Ukrainians of their age to joint activities.

Keywords: Taras Shevchenko, Ukrainian diaspora, "The Winged Ones" magazine, youth.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Ірина ЛУБЕНСЬКА, учитель української мови
e-mail: lubenska1811@ukr.net
Петропавлівський ліцей № 2,
Петропавлівської селищної ради, Україна

Лілія ЗЕМЛЯНА, учитель української мови
e-mail: liliia05041968@gmail.com
Петропавлівський ліцей № 2,
Петропавлівської селищної ради, Україна

Світлана БАБКОВА, учитель української мови,
e-mail: babkova1969@gmail.com
Петропавлівський ліцей № 2,
Петропавлівської селищної ради, Україна

Світлана КРИВОЗУБ, учитель української мови,
e-mail: skrivozub66@gmail.com
Петропавлівський ліцей № 2,
Петропавлівської селищної ради, Україна

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Шевченківська творчість невичерпна тому, що безконечні глибини його поезії, а відтак Шевченка ми читаємо в новий час по-іншому. Стаття розкриває і утверджує перед читачем новий, нетрадиційний образ поета. Ця робота – результат кропіткої праці авторів у сучасному прочитанні спадщини Кобзаря. У статті висвітлено актуальні способи опрацювання творів Шевченка в освітньому процесі, задля виховання патріотів, що розбудовуватимуть повоєнну Україну. Основний акцент зроблено на сучасному прочитанні його творів на тлі загарбницької війни росії. Розкрито основні практичні методи вивчення його біографії та творчості. Також наголошується на тому, що одним із джерел теперішнього єднання українців у боротьбі за свою незалежність стало саме шевченківське розуміння народом долі України. Педагоги по-шевченківськи найперше самі прочитали твори поета через призму нинішнього стану України та українського народу, щоб здобувачі освіти, вивчаючи його творчість, зрозуміли насамперед свою відповідальність за все, що відбувається

в державі. Матеріал розрахований на викладачів-практиків, на учнівську молодь, яка прагне долучитися до невичерпного джерела творчості великого майстра слова через осучаснення його творів.

Ключові слова: шевченкознавство, проєкт, соцмережі, філологічні майстерні.

Вступ

Існує думка, що Шевченко в школі залишається здебільшого непочутим, що ми всі знаємо його біографію "поета в кожусі".

Мета статті – спростувати ці твердження й розкрити основні практичні методи вивчення його біографії та творчості, спрямовані насамперед на виховання духовно багатой людини й свідомого українця.

Огляд літератури. Сучасне шевченкознавство найяскравіше, на нашу думку, репрезентоване у працях Г. Грабовича, Ю. Барабаша, І. Драча, О. Забужко та, безсумнівно, Г. Ключека як автора посібника для вчителя "Тарас Шевченко. Сучасна інтерпретація". Особливо цікавим для нас став проєкт В. Мельниченка, присвячений світоглядним системним судженням Тараса Шевченка та Л. Ушкалова "Моя Шевченківська енциклопедія".

У кожного з нас – свій шлях до Тараса Шевченка. У когось – через поезію, прозу, живопис, фотографію, а ми, вчителі-практики, обрали свій і створили інформаційно-творчий проєкт "Фантазуємо, експериментуємо, щоб бути зі своїми учнями на одній хвилі".

Своєрідність ділянки шевченкознавства, що над нею працюємо від перших творів у молодших класах до узагальнюючого вивчення в 9 класі, а також під час підготовки до ЗНО або НМТ, визначається, зокрема, особливістю сприйняття творчості Шевченка у шкільній практиці: ідеться про її недостатнє розуміння та зацікавлення в ній, що відображає долю української науки й культури загалом. Від перших спроб осмислення творчості Шевченка й до творчого проєкту, присвяченого поетові, про який мовитиметься, шевченкознавство в Петропавлівському ліцеї № 2 пройшло той шлях, на якому були й справжні відкриття, й тупцювання на місці, й глухі кути помилкових тлумачень.

Як і кожний проєкт – шевченкознавство в ліцеї, із загальнокультурологічного погляду, існує в трьох основних формах: усній, рукописній та друкованій. Актуальність роботи полягає в новому прочитанні програмних творів Т. Шевченка, у їхньому поглибленому естетично-поетичному та суспільно вагомому аналізі; в ознайомленні із сучасним поглядом на твори митця.

Завдання, які ми ставили перед собою, були такими:

- спробувати осмислити феномен Тараса Шевченка в національній історії, його роль як творця сучасної української нації, у боротьбі за державну незалежність;
- визначити найбільш влучні вислови національного генія, актуальні й у сьогоденні України.

Результати роботи полягають в активізації зацікавленості здобувачів освіти до творчості Шевченка через заново прочитані твори "Кобзаря"; у допомозі молодим учителям та здобувачам освіти у віднайденні стратегій зацікавлення постаттю й творчістю Т. Шевченка; у поглибленні значення національно-патріотичного виховання у формуванні майбутньої свідомої еліти нації, яка буде розбудовувати повоєнну Україну, через життєпис Шевченка.

І розділ. "Огонь в одежі слова"

Базовою засадою в нашому проєкті було розуміння незмінної актуальності Шевченка: його слова, думки, світогляду. Щоразу, коли читаємо створене Кобзарем, відкриваємо національно значимі образи й коди його текстів. Зараз як ніколи впевнені: Шевченкова поезія не буде надскладною для учнів. Юні українці отримали "експрес-курс патріотизму" від росії й усе написане Шевченком відчують і переживають особисто. Серед збірок поета, представлених у ліцеї, особливе місце посідає "Кобзар", подарований на зустрічі зі старшокласниками в 2016 році воїнами, які відстоювали українські кордони ще в 2014 році. Ця книга із серії "Бібліотека українського воїна", що є спільним проєктом Українського культурного фонду та Національного центру реабілітації учасників АТО та бойових дій. Усі книжки серії підготовлені для поширення у військових частинах (Shevchenko, 2016). Ми переконані: якби Шевченко

жив сьогодні – він був би на передовій. І в запеклих боях не було б часу для журби, лише радість за кожен звільнений "лан широкополій". Війна вимагає від нас відповідей на найважливіші запитання: хто ми? за що боремося? яке майбутнє творимо? Відповіді на них дають воїни на фронті, волонтери в усіх куточках України, люди у сховищах під час повітряних тривог, діти, які по-новому прочитують твори великого митця.

"І на фронтах Другої світової війни, і в бункерах УПА борці за Україну хотіли мати поруч із набоями найдорожчу для них книжку – «Кобзар» Тараса Шевченка, духовна сила якої, на думку Івана Франка, була сильнішою за десять переможних армій", – пише в передмові до згаданого видання упорядник С. Кальченко (Shevchenko, 2016).

Навчаючи учнів, ми відходимо від образу Шевченка у смушевій шапці та в кожусі й допомагаємо сформувати доступний і близький для сучасної молоді образ "свого Шевченка", справжнього лідера, чийі ідеї, літературні та малярські твори стають смислоутворювальними й набувають актуальності для нового покоління українців.

Події сучасної російсько-української війни повсякчас доводять актуальність Шевченка та його творів, про що ми нагадуємо учням. А також невмирущість Шевченка та поетового слова, символом чого є вілілі у вихорі війни книги "Кобзаря". Про один із таких випадків у своєму повідомленні зазначав Ю. Бутусов: "На околицях Бахмута продовжуються протистояння, проте українські захисники все ще утримують місто в Донецькій області. Серед уламків одного зі зруйнованих будинків було знайдено «Кобзар» Тараса Шевченка. Бійці обережно його підняли та побачили, що це рідкісне видання, яке було випущено понад 100 років тому – у 1917 році. Воїни – учасники громадської організації «Сокіл» вирішили передати книгу на реставрацію, тому що вона потребує відновлення. На жаль, власник книги невідомий, але рідкісна книга не буде втрачена" (<https://focus.ua/uk/voennye-novosti/554239-nuzhdaetsya-v-vosstanovlenii-vsu-nashli-v-bahmute-redkostnoe-izdanie->).

Ще один значущий факт. Наше селище розташоване недалеко від Донеччини та Харківщини. Тому волонтерам часто

доводиться бувати в тих краях. Багато цікавих історій чуємо з їхніх вуст. Але одна вразила найбільше: коли бійці ЗСУ зайшли у звільнене від окупантів селище (що на Харківщині), одразу ж почали знімати плакати загарбників. Під одним із них був портрет Тараса Шевченка і його рядки з поеми "Кавказ": "Борітеся – поборете!".

І, як говорить один із очевидців-волонтерів, пригадалися події Майдану, а саме той момент, коли наш земляк Сергій Нігоян читав уривок із цієї ж Шевченкової поеми зі знакомим "Борітеся – поборете": це відео тоді облетіло всю Україну. Це ще раз переконує, що Шевченко завжди вестиме українців у їхній героїчній боротьбі до національного визволення, як це було досі. Він одним із перших застеріг від трагедії втрати історичної пам'яті, адже народ, який не знає своєї історії, не має майбутнього.

Незрівнянна ні з чим вага Шевченкового слова! Видання "Кобзаря" із "Сучасної бібліотеки українського воїна" розпочинається розділом афоризмів із поезій Тараса Шевченка. У них висловлена його велика любов до України і зневага, а іноді й ненависть до її ворогів. Це – справді той "вогонь в одежі слова", який здатний зігріти серця українців, а відтак має бути почутим. Саме тому багато афоризмів ми використали у відеорелізі до відкриття Шевченкової декади "Вогненне слово Тараса вустами старшокласників".

Після детального знайомства з цим "Кобзарем" старшокласники переконуються, що зі своєю харизмою та прагненням волі Шевченко "запалював" і підтримував мудрим словом наших воїнів з першого дня війни. Для Кобзаря борці за свободу України – святі люди. Здається, це саме про воїнів ЗСУ написав поет: "Огонь запеклих не пече" (Shevchenko, 2016).

Про наскрізну присутність Кобзаря у воєнному сьогоднішні захищуємо Сергія Пущенка: "...а я скажу, що практично кожен воїн, з яким довелося спілкуватися і в боях, і в хвилях перепочинку, обов'язково цитував певні його рядки принагідно до ситуації, тож хіба можна було оминати цю важливу деталь, не зарисовувавши з натури?" (<https://ukrpohliad.org/culture/kobzar-tarasa-shevchenka-na-liniyi-frontu.html>)

II розділ. Соцмережі на допомогу вчителю

Гортаючи сторінки Шевченкового "Кобзаря", ми маємо змогу замислитися й над власним життям. Поетового живого слова не замінить ніщо, проте залучити до вивчення його творчості сучасне покоління учнівської молоді доби смартфонів і мереж не так просто. Одним із можливих ефективних прийомів при цьому може стати запропонована учням робота з гаджетами, наприклад з візуалізації поезії Кобзаря. Сучасним інструментом під час знайомства з творчістю Шевченка також можуть бути емодзі та меми, застосовувані й нами в межах проєкту.

На підставі здобутого досвіду переконалися, що емодзі є одним із дієвих інструментів учителя. Зокрема, ця практика дає змогу сприяти порозумінню з учнями, урізноманітненню навчального процесу та зниженню емоційної напруги на уроці. Педагоги у США та в Європі вже не перший рік використовують кумедні смайлики в навчанні, а з вимушеним переходом на "дистанційку" ця тенденція тільки посилилася. Під час пандемії американські вчителі стали створювати за допомогою емодзі та комп'ютерних програм унікальні віртуальні бібліотеки, щоб заохотити учнів до читання. Спочатку застосовували їх для зняття напруги на уроках, бо, за словами психологині Юлії Букіної, "регулярне використання таких емоційних картинок буде допомагати вчителям і дітям проявляти свої емоції у процесі їх виникнення, знижувати рівень емоційної напруги, покращувати настрій. Це буде також сприяти налагодженню контакту з учнями: використовуючи емодзі для спілкування, учитель немов розмовляє з дітьми їхньою мовою. А це допоможе краще розуміти один одного. Напружені ситуації та проблемні питання легше вирішувати, якщо одразу видно емоційний стан сторін та їхні почуття щодо цього" (<http://osvmarker.com.ua/novini-osviti/3936/>). Одним із можливих способів застосування емодзі є проведення ігор, вікторин.

Своєю чергою, зашифрувавши в емодзі назви творів або крилатих виразів Шевченка, у межах проєкту ми пропонували дітям їх відгадати. А також спробувати й собі написати невеличкий твір, використовуючи емодзі. Кількома смайлами-малюнками учні висловлювали свої емоції від прочитаного

твору; учитель також давав змогу проілюструвати емоції Шевченкових персонажів через відповідні емодзі.

Замість традиційного озвучування теми на початку уроку можливий інший шлях: запропонувати учням її відгадати. Також можна застосувати підготовлений набір емодзі, що відображає вивчений раніше твір Шевченка, для переходу до іншої частини уроку: читання твору напам'ять. Це допомагає ввімкнути увагу та залучити учнів до активної участі на занятті та до іншого сприйняття творів поета. Доречна й гра "Вгадай, хто?", за умовами якої учням необхідно відгадати певні факти з біографії митця та імена близьких Шевченкові осіб, зашифровані за допомогою емодзі. У такий спосіб можна розповісти учням цікаві маловідомі факти про Т. Шевченка.

Під час вивчення творчості поета у старших класах належно зарекомендувала себе методика американських учителів – так звані exit tickets – для отримання зворотного зв'язку від учнів. І тут емодзі надзвичайно популярні, вони дозволяють швидко отримати від учнів фідбек і зрозуміти, чи цікавим був урок, чи діти зрозуміли тему.

Exit tickets – це письмові відповіді учнів на запитання, подані в електронному вигляді, наприкінці уроку. Картка може містити такі запитання: "Що вам найбільше сподобалось на уроці?" чи "Що було найскладнішим із того, що ми робили сьогодні?". Серед пропонованих варіантів відповіді – різноманітні емодзі. Також доречними є пункти: "Я обрав цю емодзі, тому що...", "Три речі про Шевченка, які я сьогодні дізнався..." чи "Урок був занадто повільним / швидким / у самий раз". Запропонований підхід допомагає спланувати уроки з вивчення біографії Т. Шевченка нешаблонно й утримувати зацікавленість учнів щодо письменника. Використання смайлів можливе й для самооцінювання. Залежно від теми уроку та етапу вивчення творчості Т. Шевченка доречно підготувати невелику анкету з твердженнями: "Я можу впевнено переказати зміст прочитаного твору", "Я можу перелічити всіх персонажів", "Мені повністю зрозумілий зміст твору та авторський задум". Під кожним твердженням – емодзі, що відображають ствердну відповідь, сумнів або, навпаки, негативну відповідь. Заповнивши таку

анкету наприкінці уроку, кожен учень зможе оцінити себе та зрозуміти, над чим йому потрібно додатково попрацювати, а вчитель у такий спосіб і собі бачитиме план роботи на наступний урок, щоби бути з дітьми на одній хвили.

Ще одним із видів залучення до нестандартного знайомства з особистістю великого поета стали мему про Шевченка, які все частіше можна віднайти у соцмережах.

Під час війни мему сприймаються як спосіб впоратися з труднощами та стресом за допомогою гумору, гуртуватися та підтримувати одне одного. Часто вони виникають як реакція на певну подію чи ситуацію. У когось мему в соцмережах про Т. Шевченка можуть викликати збентеження, в інших – невдаване зацікавлення. Деякі практики стверджують, що мему – сучасний тренд в освіті. Вважаємо використання мемів вдалим інструментом для побудови неординарного уроку під час вивчення творчості Шевченка, надаремно вони набули поширення в інтернеті (<https://osvitoria.media/experience/tvij-suchasnyj-shevchenko-8-statej-yaki-nablyzyat-uchniv-do-poeta>). Звичайно, визнаємо їх доцільними для учнів старших класів.

Мем – це про здатність постійно змінюватись, розвиватись та поставати у все нових і нових іпостасях (<https://osvitoria.media/experience/tvij-suchasnyj-shevchenko-8-statej-yaki-nablyzyat-uchniv-do-poeta>). Тому під час загального ознайомлення з творчістю Кобзаря, зі свого боку, ми запропонували учням заочну подорож на резонансну виставку – спільний проєкт ілюстратора Олександра Грехова та Національного музею Тараса Шевченка "Квантовий стрибок". Ці роботи демонструвалися на колонах станції метро Тараса Шевченка. Таке "відвідування" стало гарним приводом замислитись і нам, і дітям щодо місця Шевченка-постаті та "Шевченка-мему" в сучасній Україні. Вільне використання образу Шевченка дає неабиякий простір до роздумів для учнів. Тому під час обговорення виставки не почули від дітей стандартних фраз. Вони побачили образ Шевченка не як "суворочолого" вусатого дядька, а живого й дуже актуального: Шевченка–Бендера, Шевченка–Спока і Шевченка–Бетмена...

Отже, навіть у, здавалося б, доступних межах можна знайти якусь особливу рису образу Кобзаря або його віршів, яку не помітили автори підручників, проте актуалізували інтернет-користувачі. Бо та нація, що не створює свої мему, буде повторювати чужі...

III розділ. Сучасне прочитання Тараса Шевченка в позакласній роботі

Вивчення спадщини Т. Шевченка – проблема невичерпна та багатобічна, і тому шевченкознавство посідає одне з основних місць у позакласній роботі ліцею.

У духовній спадщині поета значне місце належить історико-патріотичній тематиці. Його твори та життя були присвячені Україні та українському народові, національного визволення якого він прагнув. При цьому, на його переконання, велику мобілізуючу роль повинна була виконати історична пам'ять, славетні традиції героїчного минулого українського народу. Вивчення історико-патріотичної спадщини Кобзаря, його пророцьких настанов є важливим чинником формування у нашого молодого покоління національно-патріотичної свідомості, готовності розбудовувати Україну та захищати її від ворогів. Саме це є одним із пріоритетних завдань нашого освітнього закладу: виховати громадян-патріотів, готових завжди стати на захист рідної держави.

Важливою ділянкою роботи вчителів-філологів стала співпраця з філологічними майстернями при Дніпровській академії неперервної освіти (<https://www.dano.dp.ua>). Створення філологічних майстерень було спрямоване на впровадження стандартів Нової української школи, виконання державних завдань, пов'язаних з оновленням змісту освіти. Завданнями цих майстерень є формування професійної компетенції вчителя, поширення передового педагогічного досвіду, внесок у розвиток філологічних дисциплін та методики їх викладання.

На базі Петропавлівського ліцею № 2 було відкрито дві філологічні майстерні: № 7 – "Система позакласної роботи вчителя-філолога як складова стратегії соціалізації особистості" – та № 15 – "Змішане навчання – навчання XXI століття.

Формування ключових та предметних компетенцій учнів засобами змішаного навчання". Учасниками майстерень є вчителі області та нашого ліцею.

Традиційним на базі обласних філологічних майстерень є проведення протягом дванадцяти років щорічного читацького марафону "Благодійне читання", мета якого – формування комунікативної компетентності та мотивації до читання здобувачів освіти, учителів шкіл Дніпропетровської області, України та за кордоном. Марафон проводиться в рамках обласного відкритого проєкту "Інтеркрок" як творче змагання читачів-дітей.

Постать Т. Шевченка посіла вагоме місце в межах цього марафону. Так, учні та вчителі познайомилися з поезією українських митців про Т. Шевченка у сучасному прочитанні, зокрема "Кобзареві" Л. Костенко та "Тарасове слово" М. Пригари. У цих творах, на нашу думку, образ поета є символом української державності, української нації, національної єдності українців, поступу до внутрішньої свободи, чесності, правди, самовираження.

З особливою силою слово Кобзаря звучить у березневі дні. Розуміючи значення національно-патріотичного виховання у формуванні учнів-патріотів, майбутньої свідомої еліти нації, учителі-філологи ліцею щорічно з нагоди відзначення Шевченківських днів проводять низку заходів, залучаючи до цього й молодь.

Так, старшокласники створили та поширили в соцмережах відеореліз "Вогненне слово Тараса вустами старшокласників"; надихнув на цю творчу роботу подарований військовими "Кобзар", про який йшлося вище.

Значимою була участь у Міжнародному конкурсі читців Шевченкових поезій "Заповіт-2023", який проводило фронтове місто Миколаїв.

Власне прочитання поезій Кобзаря учні запропонували, створюючи "Сенканну мозаїку". Дивовижно, але багато поетичних рядків, які написали діти, звучать в унісон думкам, прагненням, сподіванням Т. Шевченка.

Зараз, вшановуючи пам'ять великого поета, багато молоді присвячують йому пісні, вірші, пишуть картини, беруть участь у творчих конкурсах. Так, здобувачі освіти ліцею стали

учасниками Всеукраїнського конкурсу "Золоте перо", роботи учнів були надруковані на сторінках обласної газети "Джерело" та регіональної "Вісник шахтаря".

Набувши практичного досвіду з використання мемів під час уроків, учні взяли участь у Всеукраїнській літературній експедиції "Садок вишневий коло хати...", створили емодзі на поезії Т. Шевченка.

І це тільки незначна частина великої роботи. Роботи, яка доводить, що формування національно-патріотичної свідомості, особливо у молодого покоління українців у наш визначальний час, повинно стати важливим чинником подальшого поглибленого вивчення історичного минулого, українських духовних набутків, зокрема й Шевченкового спадку. Героїчно-патріотичну та історіософську тематику творчості Т. Шевченка неможливо переоцінити. Метою поета було не лише осмислити українське минуле, але й скерувати свій народ до боротьби та до національного визволення, що нині особливо актуально.

Висновок

Таким чином, Шевченко у свідомості українців – не просто поет, історична постать, – Він – наш всесвіт. Переконані, митець усвідомлював свою пророчу місію воскресителя народного духу, національної пам'яті, українського Слова, бо Слово є могутньою силою, здатною торкнутися серця та розуму людини, відродити національний дух народу. Неосяжна любов до рідної землі й особиста моральна відповідальність за все те, що людина і суспільство робить, об'єднують Шевченкові твори, за спостереженням учнів, а водночас є важливими уроками, які закладені в цих творах.

Працюючи над проєктом "Фантазуємо, експериментуємо, щоб бути зі своїми учнями на одній хвилі", ми дійшли висновку про актуальність Шевченкового слова, його місткість і відповідність сучасним викликам.

Внесок авторів: Ірина Лубенська – збір матеріалу, методологія, основна чернетка; Лілія Земляна – аналіз джерел, підготування теоретичних засад дослідження; Світлана Бабкова – опис практичного використання емодзі й мемів; Світлана Кривозуб – підбір і укладання літератури, структурування статті.

Список використаних джерел

- Гальченко, С. *Новий вклад у сучасне шевченкознавство*. knpu.gov.ua
Грабович, Г. (2000). *Шевченко, якого не знаємо*. Критика.
Дзюба, І. (2008). *Тарас Шевченко. Життя і творчість*. Вид. дім "Києво-могилянська академія".
Ушкалов, Л. *Моя Шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання*.
<https://chtyvo.org.ua/>
Шевченко, Т. Г. (2016). *Кобзар: вірші*. Видавництво "Просвіта".

References

- Halchenko, S. A new contribution to modern Shevchenko studies. [in Ukrainian]. knpu.gov.ua
Grabovych, H. (2000). *Shevchenko, whom we do not know*. Kritika [in Ukrainian].
Dzyuba, I. (2008). *Taras Shevchenko. Life and creativity*. Ed. house "Kyivomohylian Academy" [in Ukrainian].
Shevchenko, T. G. (2016). *Kobzar: poems*. Prosvita Publishing House [in Ukrainian].
Ushkalov, L. *My Shevchenko encyclopedia: from the experience of self-knowledge* [in Ukrainian]. <https://chtyvo.org.ua/>

Отримано редакцією журналу / Received: 06.05.24

Прорецензовано / Revised: 09.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Iryna LUBENSKA, Ukrainian Language Teacher

e-mail: lubenska1811@ukr.net

Petropavlovsk Lyceum No. 2, Petropavlovsk Settlement Council, Ukraine

Liliia ZEMLIANA, Ukrainian Language Teacher

e-mail: liliia05041968@gmail.com

Petropavlovsk Lyceum No. 2, Petropavlovsk Settlement Council, Ukraine

Svitlana BABKOVA, Ukrainian Language Teacher

e-mail: babkova1969@gmail.com

Petropavlovsk Lyceum No. 2, Petropavlovsk Settlement Council, Ukraine

Svitlana KRYVOZUB, Ukrainian Language Teacher

e-mail: skrivozub66@gmail.com

Petropavlovsk Lyceum No. 2, Petropavlovsk Settlement Council, Ukraine

SHEVCHENKO'S WORD IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS

Shevchenko's creativity is inexhaustible – because the infinite depths of Shevchenko's poetry, because we read Shevchenko in a new way every time. This article reveals and confirms to the reader a new, unconventional image of Shevchenko. This work is the result of painstaking work of the authors in modern readings of Kobzar's legacy. The article highlights the practical use of Shevchenko's

works in educational process, education of patriots, which will build post-war Ukraine. Basic the emphasis is on the modern reading of his works against the background of Russia's war of aggression. Revealed basic practical methods of studying his biography and creativity. It is also emphasized that was one of the sources of the current unity of Ukrainians in the struggle for their independence.

Shevchenko's understanding of the fate of Ukraine by the people. Teachers in the Shevchenko style are, first of all, themselves read the poet's works through the prism of the current state of Ukraine and the Ukrainian people, so that students of education, studying his work, understood first of all their responsibility for everything, what is happening in the state. This material is designed for practicing teachers, students and youth who seek to join the inexhaustible source of creativity of the great master of words through modernization of his works.

Keywords: *Shevchenko studies, project, social networks, philological workshops.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ЗМІСТ

Белімова Тетяна

Поетична візія російсько-української війни:
від Шевченка до сучасності..... 5

Боронь Олександр

Виписки Лесі Українки з Шевченкових творів:
штрихи до коментаря 32

Броварець Тетяна

"Я адна росла білиночка в полі, та не дав мені Бог ні щастя,
ні долі... без долі – як квітка в полі...":
до питання контамінацій шевченкових поезій
у вишитій епіграфіці 42

Гнатюк Мирослава

"Щоденник" Тараса Шевченка як творча лабораторія митця:
текстологічний дискурс 60

Головай Ірина

Рецепція творчості Тараса Шевченка Анатолієм Погрібним.
Шевченкові імперативи і ми..... 86

Грицик Людмила

Українсько-грузинські літературні взаємини:
домінанти сучасного порівняльного вивчення 98

Гудима Анна

"Чигиринський дискурс" Шевченкових поезій 118

Даниленко Ірина

Постать Тараса Шевченка у поетичному сприйнятті
Ліни Костенко: від поезики до світогляду 132

Денисевич Олена

Рембрандт ван Рейн у художній картині світу Т. Шевченка.... 155

Карпінчук Галина

Дмитро Багалій – перший директор
Інституту Тараса Шевченка та його внесок
у шевченкознавство 168

Касьянова Олександра Тарас Шевченко у ChatGPT.....	192
Ковалець Лідія Навчальні дисципліни шевченкознавчої тематики в Чернівецькому університеті (змістовий обсяг програм).....	202
Кулешір Марія Шевченкіана Джона Панчука.....	214
Куранова Світлана, Зернецький Павло Семантична координата поеми Тараса Шевченка "Наймичка".....	230
Лебідь-Гребенюк Євгенія Шевченкознавство в Інституті літературі у період від погрому до закінчення війни: основні тенденції (1936–1945)	252
Левченко Наталія Тарас Шевченко в камуфляжі: "Кобзар" у редакції Сергія Пущенка.....	268
Літвинчук Таїса Очима української діаспори: Тарас Шевченко на сторінках видання "Крилаті"	282
Лубенська Ірина, Земляна Лілія, Бабкова Світлана, Кривозуб Світлана Шевченкове слово в сучасному освітньому процесі.....	303

CONTENTS

Belimova Tetiana

A Poetic Vision of The Russian-Ukrainian War:

From Shevchenko to The Present Day 5

Boron Oleksandr

Lesia Ukrainka's Extracts from Shevchenko's Works:

Touches to The Commentary 32

Brovarets Tetiana

"I Grew up Alone, Like a Herb in the Field, and God Gave Me

Neither Happiness nor Fate... Without a Fate, I Like a Flower

in the Field...": Regarding the Contaminations

of Shevchenko's Poems in Embroidered Epigraphy 42

Hnatiuk Myroslava

Taras Shevchenko's "The Diary" as

an Artist's Creative Laboratory: Textology Discourse 60

Holovai Iryna

Reception of Taras Shevchenko's Work by Anatolii Pogribnyi.

Shevchenko's Imperatives and Us 86

Hrytsyk Liudmyla

Ukrainian-Georgian Literary Relations: Dominants

of Modern Comparative Study 98

Hudyma Anna

"Chyhyryn's Discourse" of Shevchenko's Poems 118

Danylenko Iryna

Taras Shevchenko's Person in Lina Kostenko's Perception:

from Poetics to World View 132

Denysevych Olena

Rembrandt van Rijn in the Artistic Picture

of the World by T. Shevchenko 155

Karpinchuk Halyna

Dmytro Bahalii is the First Director

of the Taras Shevchenko Institute

and His Contribution to Shevchenko Studies 168

Kasianova Oleksandra

Taras Shevchenko in ChatGPT 192

Kovalets Lidiia

Courses on Shevchenko Studies at Chernivtsi University
(The Substantive Scope of the Programs) 202

Kuleshir Mariia

John Panchuk's Shevchenko Work 214

Kuranova Svitlana, Zernetskyi Pavlo

Semantic Coordinate of Taras Shevchenko's
Poem "Naimychka" 230

Lebid-Hrebeniuk Yevgeniia

Shevchenko Studies At the Institute of Literature
in the Period from the Pogrom to the End of the War:
The Main Trend (1936–1945) 252

Levchenko Nataliia

Taras Shevchenko in Camouflage:
"Kobzar" Edited by Serhii Pushchenko 268

Litvynchuk Taisa

View of The Ukrainian Diaspora: Taras Shevchenko
on the Pages of "Krylati" Publication 282

Lubenska Iryna, Zemliana Liliia, Babkova Svitlana,**Kryvozub Svitlana**

Shevchenko's Word in the Modern Educational Process 303